

А.Танирбергенова, И.Сагиндиқов,
А.Дюсенбаева, А.Мағауия,
А.Нұрлақов, С.Смақов

ТӘРБИЕ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚ АЙНАСЫ

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ОҚУ-АҒARTУ МИНИСТРЛІГІ
Ы.АЛТЫНСАРИН АТЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ БІЛІМ АКАДЕМИЯСЫ

А.Танирбергенова, И.Сагиндиқов, А.Дюсенбаева, А.Мағауия,
А.Нұрлақов, С.Смақов

ТӘРБИЕ

МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚ АЙНАСЫ

Орта білім беру ұйымдарында тәрбие жұмысын ұйымдастырудың
әдіснамалық негіздері

Астана -2025

УДК 37.01

ББК 74.200

T29

Танирбергенова А., Сагиндигов И., Дюсенбаева А., Мағауия А., Нұрлаков А., Смақов С. Тәрбие: мінез-құлық айнасы. Орта білім беру ұйымдарында тәрбие жұмысын ұйымдастырудың әдіснамалық негіздері. Ұжымдық монография. – Астана, 2025 жыл. – 480 бет.

ISBN 978-601-14-0642-0

Қазақстан республикасы оқу-ағарту министрлігі. Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының ғылыми кеңесімен мақұлданды. (2025 жылғы 14 мамыр №5 хаттама)

Пікір бергендер

Ж.А.Қараев – п.ғ.д., профессор, Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы

Қ.Қ.Шалғынбаева – п.ғ.д., профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті

К.Ж. Төребаева – п.ғ.д. Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Ұжымдық монографияда жаһандану жағдайындағы тәрбие жүйесінің стратегиялық маңызы, ұлттық құндылықтардың тұғыры, тұлғаның мінез-құлқын қалыптастырудағы экожүйелік тәсілдің теориялық-әдіснамалық және практикалық негіздері жан-жақты ғылыми тұрғыда қарастырылған. Ұжымдық монографияда «Адал азамат» моделін білім беру процесінде жүйелі іске асырудың тұжырымдамалық негіздерін, әдіснамалық тәсілдерін және мектеп тәжірибесіне енгізу әдістемесін ұсынылады.

Ұжымдық монографияда тәрбие процесін құндылықтар, құзыреттер және іс-әрекеттік тәсілдер арқылы ұйымдастыру, мектеп мәдениеті мен әлеуметтік серіктестіктің ықпалы, педагогтердің құндылықтық ұстанымы мен ата-аналардың белсенділігі тәрбиенің тиімді моделі ретінде сипатталады. Сондай-ақ, халықаралық зерттеулерге сүйене отырып, ұлттық тәрбиенің мазмұны мен құрылымын заманауи талаптарға бейімдеу жолдары ұсынылады.

Ұжымдық монография білім беру саласындағы зерттеушілерге, педагогтерге, мектеп басшыларына, тәрбие жұмысын үйлестірушілерге, сондай-ақ құндылыққа негізделген білім бағытындағы зерттеулерге қызығушылық білдіретін магистранттар мен докторанттарға арналған.

МАЗМҰНЫ

Мазмұны	8
АЛҒЫСӨЗ.....	11
КІРІСПЕ	13
ҚОҒАМ, ҚҰНДЫЛЫҚ ЖӘНЕ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚ: ТӘРБИЕНІҢ ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	17
Қоғамдағы тегеурінді мәселелер	18
Білім беру ұйымдарындағы оқу-тәрбие процесін ұйымдастырудың қазіргі жағдайы	19
Құндылық ұғымы және оның білім беру мазмұнындағы орны	26
Тәрбие тұрғысынан білім беру процесін ұйымдастырудың халықаралық тәжірибесі	33
Қазақстандық білім беру жүйесі мен «дархан дала» ойшылдарының, зиялыларының ұстанымдары, көзқарастары арасындағы сабақтастық	41
ТӘРБИЕНІҢ ЭКОЖҮЙЕСІ: ТҰЛҒА ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ӨЗАРА ЫҚПАЛДАСТЫҚ КЕҢІСТІГІ	55
Тәрбие экожүйесі және оның тұлға қалыптастыруға ықпалы	56
Тәрбие экожүйесіне сәйкес білім беру ұйымы деңгейіндегі «Адал азамат» қалыптастыру моделі	60
Тәрбие экожүйесіне сәйкес білім беру ұйымы деңгейінде «Адал азамат» қалыптастыру моделінің әдіснамалық негіздері	65
2.3.1 Құндылыққа бағдарланған тәсілдеме	65
2.3.2 Құзыреттілік тәсілдемесі	76
2.3.3 Іс-әрекеттік тәсілдеме	84
Тәрбие экожүйесіне сәйкес құндылықтарды декомпозициялау	89
2.4.1 Тәуелсіздік және отаншылдық құндылығы	91
2.4.2 Бірлік пен ынтымақ құндылығы.....	93
2.4.3 Әділдік пен жауапкершілік құндылығы.....	95
2.4.4 Заң мен тәртіп құндылығы	97
2.4.5 Еңбекқорлық және кәсіби біліктілік құндылығы	99

2.4.6 Жаңашылдық пен жасампаздық құндылығы	101
ТӘРБИЕ ЭКОЖҮЙЕСІНЕ СӘЙКЕС «АДАЛ АЗАМАТ» ҚАЛЫПТАСТЫРУ МОДЕЛІН ІСКЕ АСЫРУ ТӘЖІРИБЕСІ: ӘДІС- ТӘСІЛДЕР, ӨЛШЕУ ҚҰРАЛДАРЫ	103
Тәрбие экожүйесін іске асыруда қолданылатын әдіс-тәсілдер.....	104
3.1.1. Танымдық компонент және оны жүзеге асыру әдістері.....	109
3.1.2. Практикалық компонент және оны жүзеге асыру әдістері	114
3.3.3. Эмоционалдық компонент және оны жүзеге асыру әдістері.....	118
Тәрбие экожүйесіне сәйкес мектеп мәдениеті мен кеңістікті ұйымдастыру бойынша әдістемелік ұсынымдар	124
Тәрбие экожүйесін іске асыру мониторингісінің әдіснамасы.....	130
«Біртұтас тәрбие» бағдарламасын іске асырудың мониторинг нәтижелері	135
ҚОРЫТЫНДЫ	155
ДИРЕКТОРДЫҢ ТӘРБИЕ ІСІ ЖӨНІНДЕГІ ОРЫНБАСАРЫНЫҢ ЛАУАЗЫМДЫҚ МІНДЕТТЕРІ	159
СЫНЫП ЖЕТЕКШІСІНІҢ ЛАУАЗЫМДЫҚ МІНДЕТТЕРІ.....	164
ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ.....	180

“

Тәрбие – кең мағыналы ұғым. Адам баласының өсу, өркендеу, жетілу дәуірінде тәрбиеге кірмейтін жағы жоқ, дене тәрбиесі, ақыл тәрбиесі, әдемілік сезімі тәрбиесі, адамгершілік – құлық тәрбиесі – бәрі тәрбиеге жатады

Ж.Аймауытұлы
Тәрбиеге жетекші еңбегінен

АЛҒЫСӨЗ

Адамзат өркениеті қарыштап дамыған кезеңде ұрпақ тәрбиесінде дәстүрлі құндылықтар мен инновациялық тәсілдердің үндестігі ерекше маңызға ие. Бұл монография сол үндестікті ғылыми тұрғыдан зерделеуге бағытталған ғылыми еңбек ретінде жас ұрпақ тәрбиесіне қосар үлесі мол деп сенеміз.

Мемлекет басшысы Қ.Тоқаев Ұлттық құрылтайда балалар мен жасөспірімдер тәрбиесіне қатысты өзекті мәселелерді ашық көтеріп, қоғамның назарын аударады [1;2]. Тұлға дамуына ықпал етуші заманауи технологиялық, экономикалық, әлеуметтік және білім саласының ішкі сын-қатерлеріне жауап беру мақсатында әзірленген «Біртұтас тәрбие» бағдарламасы – тәлім-тәрбиені жаһандық өзгерістермен үйлесімді ұштастыруға бағытталған маңызды қадам.

Монографияның негізгі мақсаты – еліміздің қоғамдық-саяси, экономикалық және әлеуметтік-мәдени дамуының бағыт-бағдарын белгілеген «Әділетті Қазақстан – Адал азамат – Озық ойлы ұлт» идеясы мен оны іске асыруға азаматтарды жұмылдыру үшін қоғамдық сананы дамытудың негізгі

тәуелсіздік және отаншылдық

бірлік және ынтымақ

әділдік және жауапкершілік

заң және тәртіп

еңбекқорлық және кәсіби біліктілік

жасампаздық және жаңашылдық

құндылықтарын білім беру мен тәрбиенің мазмұнына кіріктірудің

әдіснамалық, тұжырымдамалық, ғылыми-әдістемелік негіздерін әзірлеу. Осы мақсатта оқыту мен тәрбиені интеграциялаған құндылықтарға бағдарланған білім беру тәсілдемесі негізінде «Адал азамат» қалыптастырудың тұтас және кешенді жүйесі ұсынылды.

Монография жас ұрпақ тәрбиесінің қазіргі жағдайы мен даму перспективаларын сыни тұрғыдан зерттеуге бағытталған ғылыми еңбек болмақ.

Болашақ ұрпақты елдік мүддеге адал, ұлттық болмысы берік, сонымен бірге әлемдік өркениеттен қалыс қалмайтын азамат етіп тәрбиелеу – бүгінде баршамызға ортақ міндет.

Ұсынылған еңбек білім беру және тәрбие саласындағы мамандарға білім беру ұйымдарындағы тәрбие жұмысына тиімді көзқарастарды қалыптастыруға көмектеседі деген ойламыз.

Монография материалдарын іріктеуге негіз болған ғылыми еңбек авторларына, ғалымдарға, тәрбие туралы ғылыми ізденісті жалғастыруға түрткі болатын ұсыныстарымен бөлісетін әріптестеріме ризашылығымызды білдіреміз.

Бала – мемлекеттің ең басты құндылығы. Оны тәрбиелеу ісіндегі әрбір қадамымыз ел болашағына бағытталған маңызды инвестиция. Сондықтан осы ортақ мақсат жолында күш біріктіре отырып, ғылыми негізделген, ұлттық мүддені өрістететін және заманауи әлемдік өзгерістерге бейімделген тәрбиенің тиімді үлгілерін қалыптастырамыз деп ойлаймыз.

Авторлар

КІРІСПЕ

Білім беру саласындағы дамытудың өзекті тренді ретінде цифрландыру білім алушылардың білімге қолжетімділігін арттыруға, оқытудың даралануын қамтамасыз етуге, сондай-ақ креативтілік пен пәнаралық дағдыларды дамытуға ықпал ететін маңызды фактор ретінде танылады.

Қазіргі балалардың әлеуметтену ерекшеліктерінің бірі – әлеуметтік желілер мен бейне мазмұн арқылы есеюінде. Бұл өз кезегінде оларды әлеуметтік, мәдени салалардағы қарқынды өзгерістер мен технологиялар жетістігінің мұрагері ретінде қалыптастырып келеді.

Ақпараттық технологиялар мен жаһандану дәуірі жаңа тегеуріндер мен проблемаларды туындатуда. Бұл аталған үрдістер бала тәрбиесіндегі парадигманы қайта қарап, оны ұлттық құндылықтарымызбен нығайтуды қажет етеді.

Осыған орай ғалымдар, педагогтер, ата-аналар, жалпы қоғам балаларға өзгермелі әлемде табысты тұлға болуына ықпал ететін маңызды дағдыларды меңгертумен қатар, қазақтың болмысына, ұлттық тәлім-тәрбиесіне сай келетін адами қасиеттерді қалыптастыруды және ұлттық құндылықтарды бойына дарыту мәселелерін кеңінен көтеріп жүр.

Соңғы уақытта балалар мен жасөспірімдер арасындағы әлімжеттік, зорлық-зомбылық, қатыгездік орын алып, ақпарат кеңістігінде қызу талқыланып жүр. Әрине, бұл ата-аналарды, педагогтерді, жалпы қоғамды алаңдатады және ол орынды.

Аталған проблемаларды Мемлекет басшысы Қ.Тоқаев 2023 жылы 17 маусымда Түркістанның киелі

топырағында өткен Ұлттық құрылтайдың «Адал адам – адал еңбек» атты екінші отырысында көтерді. Мемлекет басшысы Қ. Тоқаев жас ұрпақты адал азамат етіп тәрбиелеу қажеттігін және ұлттық бірегейлігімізді нығайтып, еліміздің жаңа құндылықтарын орнықтыру бағытында жүйелі жұмыстар жүргізілу керектігін тапсырды [2]. Осыған орай Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі 2023-2024 оқу жылында «Біртұтас тәрбие» бағдарламасын әзірледі [3]. Бағдарлама еліміздегі балабақшаларға, мектептерге және колледждерге пилоттық режимде енгізілген. Бағдарламаның мазмұны «ұлттық мүдде», «ар-ұят», «талап» құндылықтарына сәйкес жүйеленген.

Сондай-ақ 2024 жылғы 15 наурызда Атырау қаласында өткен Қазақстан Республикасының президенті Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев Ұлттық құрылтайдың «Адал адам – адал еңбек – адал табыс» атты үшінші отырысында ұрпақ тәрбиесіне кері ықпал ететін, заманның бес кеселіне тоқталды және осы бағытта қоғам болып бірігіп күш жұмылдырып, біржола тосқауыл қою керектігіне тоқталды. Мемлекет басшысы осы отырыста ұлттың жаңа келбетін қалыптастыратын құндылықтарды атап өтті [1]. Ұлттық құрылтайдың үшінші отырысында аталған құндылықтар «Біртұтас тәрбие» бағдарламасының жаңартылған мазмұнына енгізілген [4]. 2024-2025 оқу жылынан бастап, еліміздің балабақша, мектеп және колледждердегі тәрбие жұмысы «Біртұтас тәрбие» бағдарламасына сәйкес жүзеге асырылуда.

Жалпы ұрпақ тәрбиесі мен құндылықтар ежелгі философтардың Сократ [5], Платон [6], Аристотель [7],

орта ғасырда әл-Фараби [8], Ж. Баласағұни [9], М. Қашқари [10], Хожа Ахмет Яссауи [11] және басқада ойшылдардың идеяларында көрініс тапты.

XV-XX ғасыр аралығында Асан Қайғы, Қазтуған жырау, Шалкиіз жырау, Жиёмбет жырау, Ақтамберді жырау, Бұқар жырау, Шал ақын, Дулат Бабатайұлы, Сүйінбай Аронұлы, Майлықожа Сұлтанқожаұлы және басқада сол замандағы ақын, жыраулардың өлеңдері мен жырларында ел мен жердің тұтастығын сақтау, ел болашағы үшін ұрпақтың бойындағы адамдық қасиеттердің маңызы туралы, ұрпақ тәрбиесіндегі ата-ананың, ауыл үлкендерінің өнегесіне қатысты маңызды мәселелері көтерілген [12]. Өлең жырлар арқылы сол заманның негізгі бағыты, болашаққа бағдары, қауіп-қатерлер айтылған.

Сонымен қатар Ы. Алтынсарин [13], А. Құнанбайұлы [14; 15; 16] Ш. Құдайбердіұлы [17], С. Торайғыров [18], А. Байтұрсынұлы [19], М. Дулатов [20], Ж. Аймауытов [21], М. Жұмабаев [22] және басқада қазақ ағартушылары, философтары мен ұлт зиялылары баланы білімді болуға, жалықпай еңбек етуге шақырып, өскелең ұрпақты жағымсыз әдеттен аулақ болуға үндеді. Сондай-ақ, бала тәрбиесіндегі ұстаздың, мектептің, ата-ананың, ортаның ықпалына қатысты келелі идеялары күні бүгінде өзекті.

Тәрбие мәселесі, оның қазақ халқының ұлттық ерекшелігімен байланыстылығын зерттеп, оны білім беру жүйесінде қолданудың әдіснамалық, ғылыми-теориялық, әдістемелік тұрғыдан Қ. Жарықбаев, С. Қалиев [12], К. Т. Кожахметова [23], С. Ұзақбаева [24], С. Иманбекова және басқалар өздерінің ғылыми еңбектерінде қарастырды.

Білім алушылардың адамгершілік қасиеттері мен құндылық бағдарын қалыптастыру бағытында зерттеулерге тоқталсақ:

Н.С. Сайлауова бастауыш сынып оқушыларына этномәдени құндылықтар негізінде патриоттық тәрбие берудің теориясы мен

практикасын зерттесе [25], сыныптан тыс жұмыстар негізінде бастауыш мектеп оқушыларының рухани-адамгершілік құндылықтарын қалыптастыру мәселесін З.Ж.Айджанова зерттеген [26], М.А.Кусаинова бастауыш сынып оқушыларын ұлттық құндылықтар арқылы тәрбиелеудің деонтологиялық негізін зерттеді [27], А.З. Әліпбек жеткіншектердің салауатты өмір салтын эстетикалық құндылықтар негізінде қалыптастыру [28], Н.Ш. Абдуллаев ұлттық құндылықтар арқылы колледж білім алушыларының этнопедагогикалық білімін қалыптастыру [29] бағытында зерттеу жұмыстарын жүргізген.

Ә.Е.Әбуов әлеуметтік-философиялық тұрғыдан жаһандану жағдайындағы ұлттық рухани құндылықтардың қалыптасуы мен дамуының ерекшеліктерін талдаған [30], Д.М.Жабықбаева «Мәңгілік ел» идеясы аясында Қазақстан жастарының азаматтық-патриоттық тәрбиесін дамытудың ғылыми негіздерін [31] зерделейді.

А.Е.Абылкасимова [32] жоғары оқу орны студенттерінің салауатты өмір салтына құндылық қатынастарын дамыту бағытында зерттеулер жүргізсе, С.З.Нишанбаева [33] педагогикалық жоғары оқу орындары студенттерінің отбасы-адамгершілік құндылықтарын қалыптастыру, К.Р.Кажимова [34] этнопедагогикалық білім беру негізінде студенттердің кәсіби құндылықтарын дамыту мәселелерін зерттеген. Е.С.Коянғалиев [35] ұлттық мәдени құндылықтар негізінде оқушыларға эстетикалық тәрбие беру мәселесін көтерді.

Р.К. Турысжанова ғылыми зерттеу жұмысында Қазақстан, Жапония, Оңтүстік Корея тәжірибелерінде білім беру жүйесінде рухани-адамгершілік құндылықтарын қалыптастыру проблемасын [36] қарастырса, А.М.Канагатова Қазақстан жастарының рухани-адамгершілік мәдениетін қалыптастыру [37], З.Б.Кабылбекова көпмәдениетті тұлғаны қалыптастыру [38], Н.А.Абдулина жаһандану жағдайында қазақ мәдениеті құндылықтарының өзгеруі [39], М.Т. Абдикакимов Қазақстан

Алайда әлемдік жаһандану процесі, ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуы және әлеуметтік ортаның өзгеруі өскелең ұрпақтың құндылық бағдарларына әсер етуде. Осы секілді сын тегеуріндер ұрпақ тәрбиесінде келесідей қарама-қайшылықтарды тудырып отыр:

- жаһандық мәдениеттегі үрдістер ықпалына төтеп беру үшін ұлттық бірегейлікті сақтау қажеттілігі;
- ақпараттық ашықтықтың әсері құндылықтар тұтастығына ықпалы нәтижесінде дәстүрлі тәрбие әдістерінің әлсіреуі мен жаңа әлеуметтік құбылыстардың пайда болуы.

Осы орайда қайшылықтарды шешу білім беру жүйесінде тәрбиені құндылықтар мен құзыреттілік тәсілдері арқылы жүзеге асыру тиімді болады.

Құндылыққа негізделген білім беру арқылы жас ұрпақтың ұлттық бірегейлігін нығайтып, жаһандық сын-қатерлерге төтеп беретін, саналы, отаншыл азаматтарды тәрбиелеу басты мақсат болуы тиіс. Бұл бағыттағы ғылыми-әдістемелік жұмыстарды жетілдіру, педагогтердің құзыреттілігін арттыру және оқу-тәрбие моделін жаңғырту – білім беру жүйесінің стратегиялық басымдықтарының бірі болмақ.

Республикасындағы ұрпақтар арасындағы базалық құндылықтардың өзгеруі мәселелерін зерттеген [40].

Сонымен қатар Ұлттық құрылтай отырысында қоғам қайраткерлері, ұлттық құрылтай мүшелері бала тәрбиесіне қатысты бірқатар мәселелерді көтерген болатын.

Ұлттық құрылтай отырысына Ж. Құлекеев, О. Сәбден Ж. Сүлейменова,

Д. Қамзабек, Д. Закиева, В. Басин, Е. Жаңбыршин, С. Досжан және басқа да ғалымдар, қоғам белсенділері мен депутаттар тәрбиеге қатысты бірқатар мәселелерді қозғады.

Ж. Құлекеев жалпы ұлттық идеяны жүзеге асыру үшін, азаматтық теңдік, еңбексүйгіштік, адалдық, ғылым мен білімге құрмет, зайырлы ел секілді біріктіруші құндылықтарымызды көздің қарашығындай сақтай білгеніміз жөн екендігін атаса, Диқан Қамзабекұлы «қоғамға түсінікті тілмен «жауапкершілік бәріміздің мойнымызда» деген ұғымды сіңіру және жастарды осы бағытта тәрбиелеу керектігін атады. Ұлттық құрылтай отырысында Вадим Басин өскелең ұрпақ адал еңбек және адал табыс бәрінен маңызды екенін біліп өсетіндей тәрбие беруге үндеді.

Ж. Сүлейменова Ұлттық құрылтайда: «Жалпы тәрбие концепциясында өткен тарихымызды және алдағы таңдаған жолымызды үйлесімді негізде жүзеге асыруға қатысты нақты мақсаттарды көздеп ұлттың қайталанбас ерекшеліктерін негіздеу қажет. Барлық білім беру ұйымдарында білім мен тәрбиенің тұтастығын қамтамасыз етуді жүзеге асыру арқылы білімнің тәрбиелік компонентін іске асыру қажет деп ойлаймыз... Бізді ұлт ретінде сақтайтын, ақпарат тасқыны мен ғаламдану күшіне төтеп бере алатын ұстанымдарды мектепте сабақ барысында, мектептен тыс уақытта отбасында насихаттап баланың санасына сіңіру өзекті», - деп тәрбие мәселесін көтерген болатын.

Д. Закиева әр елдің ұрпақ тәрбиесінде мемлекет деңгейінде бекітілген құндылықтары бар екендігін сөзге тиек етіп, Қазақстан республикасының да елдігін нығайтатын, ұрпақ тәрбиесіндегі құндылықтары мемлекет деңгейінде

белгіленуінің маңызды екендігін атап өтті. Сонымен қатар, ұрпақ тәрбиесінде маңызды бағыттар мен мәселелерді Оразалы Сәбден, Сәуле Досжан, Еділ Жаңбыршин де көтерді.

Зерттеулер тәрбие мәселесі әрдайым өзекті, кезек күттірмейтін, мемлекет үшін маңызды, басым бағыт екеніндігіне дәйек болды. Сол себепті, қазіргі уақытта заманның сұранысына сай білім беру ұйымдарында тәрбие мәселесін қайта қарап, білім беру процесінде қолданылатын ресурстардың мазмұнында тұрақты түрде құндылықтарды енгізе отырып жүзеге асырылуы өзекті.

Жалпы ғылыми еңбектерге, зерттеу жұмыстарына шолу жасап, зерделеу ұрпақ тәрбиесі, құндылықтар жүйесінің қалыптасуы философия, педагогика және психология ғылымдарында әртүрлі қырынан қарастырылып келеді. Демек, технологиялық прогресстің, заманның басқада өзгерістеріне орай ұрпақ тәрбиесі, олардың құндылық бағдарлары өзгереді.

Тәрбие мен оқыту – бірін-бірі үйлесімді толықтыратын тұтас процесс. Дегенмен көптеген ғылыми зерттеулерде оқыту мен тәрбие жеке-жеке қарастырылады, ал қазіргі сын-қатерлер жағдайында оларды біртұтас процесс ретінде қарастыру қажеттігі туындап отыр. Оқыту барысында білім алушылардың интеллектуалдық дамуымен қатар, олардың құндылықтарға негізделген адами қасиеттері де қалыптасуы тиіс. Демек, білім мазмұны мен тәрбие жүйесінің үйлесімділігі қазіргі педагогика ғылымының өзекті мәселелерінің бірі екендігі дау туғызбайды.

1

**ҚОҒАМ,
ҚҰНДЫЛЫҚ ЖӘНЕ
МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚ:
ТӘРБИЕНІҢ
ӘДІСНАМАЛЫҚ
НЕГІЗДЕРІ**

1.1

Қоғамдағы тегеурінді мәселелер

Білім беру жүйесінің басты құндылығы – адам капиталын дамыту. Қазақстанның қазіргі даму кезеңінде қоғамның барлық саласы әлеуметтік әділеттілік пен әрбір адамның әлауқатын қамтамасыз ету мақсатында жаңғыртылуда. Мемлекет басшысы әр сөйлеген сөзінде, бағдарламалық құжаттарында ұлағатты ұрпақ тәрбиелеу мәселесіне басымдық береді.

Қазір тәрбиедегі сын-тегеуріндер цифрлық ортаның, технологиялардың ықпалынан бастап жаһандану жағдайында тұрақты құндылықтарды қалыптастыру қажеттілігіне дейінгі көптеген мәселелерді қамтиды. Бұл сын-тегеуріндер балалар мен жастарды күрделі және тез өзгертін әлемде өмір сүруге дайындау үшін ата-ана тәрбиесінің тәсілдерін қайта қарауды талап етеді.

Негізгі сын-тегеуріндердің бірі – технологияның қарқынды дамуы және олардың балалар мен жасөспірімдерге әсері. Бүгінгі ұрпақ нақты және виртуалды әлем арасындағы шекаралар бұлыңғыр болып бара жатқан цифрлық ортада өсуде. Әлеуметтік медианы, бейне ойындарды және басқа да цифрлық құралдарды пайдалану ақпаратты қабылдауға, әлеуметтік дағдыларға және тіпті жастардың эмоционалды жай-күйіне айтарлықтай әсер етуде. Сондай-ақ ақпараттық жүктеменің артуы қазіргі балалар мен жасөспірімдердің жиі кездесетін мәселесіне айналды. Интернет пен әлеуметтік желілер арқылы келіп түсетін ақпарат ағыны көбінесе жалған ақпаратты, агрессивті мазмұнды және күмәнді құндылықтарды қамтиды. Бұл жағдай жастардың сенімді дереккөздерді ажыратып, ақпаратты талдай білу қабілетін қалыптастыруды талап етеді. Ол жастардың сыни ойлау және медиа сауаттылық дағдыларын қалыптастыру қажеттілігін тудырады.

Жаһандану жағдайында құндылықтарды тәрбиелеу де өзекті болып табылады. Қазіргі жағдайда ата-аналардың өмірі көбінесе жұмыс пен басқа да міндеттерге толы, бұл балалармен қарым-қатынасты шектеп, отбасылық құндылықтарды жоғалту қаупіне әкеліп отыр. Жастар өзге мәдениеттің әсеріне көбірек ұшырайды, бұл ұлттық бірегейліктің жоғалуына және отбасылық дәстүрлердің әлсіреуіне әкелуі мүмкін. Сондықтан мәдени мұраны зерттеуге және сақтауға, отбасылық байланыстарды нығайтуға және құндылықтарды қалыптастыруға бағытталған бағдарламалар құру маңызды.

Тағы бір қауіпті мәселе – зорлық-зомбылық пен буллингтің, кибербуллингтің өсуі. Бұл құбылыс балалардың психикалық және эмоционалды денсаулығына теріс әсер етіп, олардың өз-өзіне деген сенімділігін төмендетеді, соның салдарынан әлеуметтік оқшаулануға әкеледі.

Қоғамдағы өсіп келе жатқан даралану да маңызды сын-тегеуріндердің бірі. Даралану, бір жағынан, тұлғаның дамуына ықпал етеді, бірақ екінші жағынан, ұжымдық құндылықтардың әлсіреуіне әкеледі. Жастардың қоғамдық бастамаларға аз қатысуы салдарынан олар әлеуметтік байланыстар орнатуда қиындықтарға тап болып жатады. Сондықтан топтық жұмыс пен қоғам алдындағы жауапкершілікті дамыту үшін бірлескен қызмет пен әлеуметтік жобаларға қатысуға мүмкіндік беретін платформалар құру маңызды.

Климаттың өзгеруі және қоршаған ортаның ластануы сияқты жаһандық экологиялық проблемалар да бүгінгі күні өзекті мәселе. Бұл мәселелер жас ұрпақтың экологиялық жауапкершілігін қалыптастыруды

талап етеді. Білім беру мен тәрбие бағдарламалары планетаны сақтаудағы әркімнің рөлін түсінуге бағытталған практикалық сабақтарды, экологиялық акцияларды және білім беру модульдерін қамтуы керек.

Демек, тәрбиенің сын-тегеуріндері

инновациялық тәсілдер мен кешенді шешімдерді талап етеді. Білім беру ұйымдарының, отбасының және жалпы қоғамның ынтымақтастығы заманауи сын-тегеуріндерге бейімделе алатын және қоғамның дамуына үлес қоса алатын үйлесімді тұлғаны қалыптастыруға негіз бола алады.

1.2

Білім беру ұйымдарындағы оқу-тәрбие процесін ұйымдастырудың қазіргі жағдайы

Орта білім беру ұйымдарындағы тәрбие жұмысы пәннің мазмұны және сынып сағаттары мен сыныптан тыс іс-шаралар арқылы жүзеге асырылады [41].

Қазақстан Республикасында мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік білім беруді дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасында білім беру ұйымдарында өскелең ұрпақтың қазақстандық патриотизмі мен азаматтық белсенділігін дамытуға басымдық берілген. Бұл бағыт білім алушыларды келесі әлеуметтік маңызы бар қоғамдық қозғалыстарға қатыстыру арқылы жүзеге асырылады:

«Жасыл экономика»

«Қоршаған ортаны қорғау»

«Менің Отаным, менің қалам/ауылым» және т.б.

Білім алушылардың азаматтық белсенділігін дамыту мақсатында келесідей шараларға тартылған. Олар:

«Жас қыран»

«Жас ұлан»

«Жас сарбаз» сияқты пікірталас қозғалыстары

Мектеп және студенттік өзін-өзі басқару ұйымдары және басқа да балалар-жасөспірімдер қозғалыстары.

Республика бойынша 2022 жылдың көрсеткішіне сәйкес 6501 мектеп пен 700 жуық колледждерде 6727 пікірсайыс клубы және 513 280 білім алушыны қамтитын 7 321 мектепшілік және студенттік парламент жұмысы жолға қойылған. Олардың құрамында 57 мыңнан астам фракциялар мен комитеттер қамтылған (2020 жылы – 4278, 2021 жылы – 6771, 2022 жылы – 7321) [41].

Жалпы елімізде 2023-2024 оқу жылына дейін білім беру ұйымдарындағы тәрбие жұмысы ұйымдастыруда төмендегі 8 бағытқа басымдық берілді:

1. Жаңа қазақстандық патриотизм мен азаматтыққа тәрбиелеу, құқықтық тәрбие.
2. Рухани-танымдық тәрбие.
3. Ұлттық тәрбие.
4. Отбасылық тәрбие.

5. Еңбек, экономикалық және экологиялық тәрбие.

6. Көпмәдениетті және көркем-эстетикалық тәрбие.

7. Зияткерлік тәрбие, ақпараттық мәдениетті тәрбиелеу.

8. Дене тәрбиесі, салауатты өмір салтын қалыптастыру [42].

Аталған бағыттар бойынша білім алушылардың жан-жақты дамуына, олардың әлеуметтік және тұлғалық қалыптасуына ықпал етіп, білім беру процесінің ажырамас бөлігіне айналды. Бұл тұжырым жастардың құндылық бағдарларындағы өзгерістермен ұштасады. Себебі «Қазақстан жастары – 2023» ұлттық баяндамасының нәтижелері құндылық жүйесінде айтарлықтай өзгерістердің болғанын көрсетеді.

Әлеуметтанулық зерттеуге 14-18 жас аралығындағы респонденттер қатысып, олардың құндылық бағдарлары анықталды. 2021 жылы сауалнамаға қатысушылардың 20,7%-ы, ал 2022 жылы 39,3%-ы материалдық тұрғыдан бақуатты өмірді маңызды деп бағаласа, 2023 жылы бұл көрсеткіш күрт төмендеп, небәрі 7,2%-ды құрады. Нәтижесінде «қаржылық тұрақтылық» көрсеткіші жастардың құндылықтар жүйесіндегі басымдықтар қатарынан 4-орыннан 8-орынға ығысты [43].

Жасөспірімдер мен жастардың құндылықтары жүйесінде отбасының маңыздылығы да төмендеуде, нақты алғанда 2021 жылы 82.3% және 2022 83.3% құраса, 2023 жылы 72.6%-ға түскен.

Достық пен денсаулық құндылықтарының да осы жылдарда тұрақсыздығы байқалады. Достық құндылығы 2022 жылы жоғарылауды (40.7%) көрсетсе де, 2023 жылы маңызы әлсіреді (32.3%). Денсаулық құндылығы 2022 жылдағы елеулі өсуден кейін (64.2%) 2023 жылы төмендеді (26.9%). Сол сияқты, білім мен оқу (2021жылы - 11,1%-дан 2022жылы 19,5%-ға өсіп, 2023 жылы 5,7%-ға), қызықты жұмыс пен кәсіптің де (2021 жылы 9,1% дан 2022 жылы 19,6%-ға көтеріліп, 2023 жылы 2,9%-ға)

1-кесте. «Сіз үшін бұл өмірде ең құнды болып есептелетін не?» сауалнама жауаптарының бөлінуі, пайызбен (%) 2021-2022 жылдар¹

Жауап нұсқалары	2021 жыл	2022 жыл	2023 жыл
Отбасы	82,3	83,3	72,6
Достық	23,1	40,7	32,3
Денсаулық	45,6	64,2	26,9
Наным, дін	16,2	18,1	18,7
Жан тыныштығы	8,8	15,3	17,5
Махаббат	12	22,8	9,9
Адамдарға көмек	3,3	10,3	7,5
Материалды қамтамасыз етілген өмір	20,7	39,3	7,2
Мансап, қоғамдағы жоғары жағдай	5,2	11	7,2
Білім, оқу	11,1	19,5	5,7
Шығармашылық	1,5	3,3	5,1
Өзін-өзі жүзеге асыру, өзін-өзі бағалау	7,8	17,7	4,8
Көңіл көтеру, рақат алу мүмкіндігі	5,1	11,5	4,5
Биліктің болуы	2,8	5,1	4
Қоғамдық танылу, белгілі болу, репутация	1,4	3,1	3,4
Қызықты жұмыс, кәсіп	9,1	19,6	2,9

Жалпы жиынтығы 100 %-ға тең емес, өйткені респонденттерде бірнеше таңдау жауаптары болды.

¹ Қазақстан жастары -2023 Ұлттық баяндамасынан алынды

маңыздылық деңгейі азайды. 10-кестедегі құндылықтардың тұрақсыздығы түрлі факторлармен байланысты болуы мүмкін, ол пандемия және оның әсерінен күшейген экономикалық мәселелер, т.с.с.

Қоғамның әлеуметтік-экономикалық саладағы тұрақсыздық жағдайында жастардың арасында сенімділік пен өмірдің мәнін іздеу бағытында дін мен нанымға (2021 жылы 16,1%-дан 2022 жылы 18,1%-ға және 2023 жылы 18,7% өсуі), жан тыныштығына (2021 жылы 8,8%-дан 2022 жылы 15,3%-ға және 2023 жылы 18,5%-ға көтерілуі) басымдық бере бастағаны көрінеді [43].

Зерттеуде қамтылған респонденттердің берген жауаптарын талдау негізінде өскелең ұрпақтың құндылықтары мен әлеуметтік көңіл-күйінің тұрақсыздық сипатқа ие болуы олардың ортамен әлеуметтік байланыстарын әлсіретуі, мазасыздығы мен өзіне сенімсіздігін тудыратынын көрсетеді.

Бұл өзгерістер жастардың әлеуметтік бейімділігі мен өмірлік бағдарларының қайта қаралуымен байланысты болуы мүмкін. Сондықтан білім беру ұйымдарындағы тәрбие жұмысы құндылықтарды бекітуге және жастардың өмірлік бағдарларын тұрақтандыруға бағытталуы тиіс.

Соңғы жылдары олардың азаматтық белсенділігі артып, өзін-өзі дамытуға, қоғамдағы рөлін ұғынуға деген қызығушылықтары күшейе түсті. Осы тұрғыда білім беру ұйымдарында жүргізіліп жатқан тәрбие жұмыстарының нәтижелілігі мен маңыздылығы арта түседі. Өйткені, мектепшілік өзін-өзі басқару жүйелері, пікірсайыс клубтары және студенттік парламенттер жастардың әлеуметтенуіне, құндылық бағдарларын қалыптастыруына ықпал ететін негізгі факторлардың бірі ретінде қарастырылады.

Сәйкесінше, білім беру жүйесінде жүргізіліп жатқан тәрбие жұмысы мен жастардың құндылықтық бағдарларындағы трансформациялық үдерістер арасында өзара себеп-салдарлық байланыс орнағаны байқалады. Бұл жағдай еліміздегі жастар саясатының тиімділігін

бағалауға және тәрбие жүйесін одан әрі жетілдіруге мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, PISA, TIMSS немесе PIRLS сынды халықаралық зерттеулер негізінде жасалған талдаулар нәтижесінде мектеп – білім алушылардың физикалық, психологиялық және әлеуметтік әлауқатын қамтамасыз етуде маңызды рөл атқаратынын көрсетеді. Алайда, бұл зерттеулер білім алушылардың құндылық бағдарлары мен олардың өмірлік ұстанымдарының өзгеруіне қалай әсер ететінін нақты көрсетпейді. Дегенменде тәрбие жұмыстарының тиімділігін арттыру үшін білім беру жүйесінде халықаралық зерттеу деректерін салыстырмалы талдауда қолдануға болады.

Халықаралық зерттеу PISA-2018 қорытындысына сәйкес қазақстандық жасөспірімдердің 87%-ы өмірге қанағаттанатынын, олардың құрдастарымен достасуға бейім екендігін және өздерін мектеп қауымдастығының бір бөлігі ретінде сезінетіндігін көрсетті [44]. Сонымен қатар, халықаралық зерттеу қорытындысында қазақстандық білім алушылар ұқыптылық, сабақта тыныш отыру, тәртіп, ұйымшылдық сынды көрсеткіштер бойынша салыстырмалы түрде анағұрлым тәртіпті саналады. Білім алушылардың білім жетістігіне мониторингінің 2022 жыл қорытындысы (бұдан әрі – ББЖМ-2022) бойынша аналитикалық есепте «Мен өзімді ұжымның бір бөлігі ретінде сезінемін» деген тұжырыммен 9-сынып білім алушыларының 78,3% толықтай немесе жартылай келісетіні көрсетілген [45]. Бұл зерттеу нәтижелері еліміздегі жасөспірімдердің әлеуметтенуі жақсарғанын байқатады.

Балалар мен жасөспірімдердің білімге қолжетімділігі мен жаппай қамтылуын қамтамасыз ету мақсатында жергілікті атқарушы органдар қосымша білім беруді жан басына шаққандағы қаржыландыру есебінен белсенді түрде жүргізуде. Сонымен қатар, көркемдік, спорттық, техникалық және жаратылыстану бағытындағы бағдарламалар да жүзеге асырылуда. PISA-2018 деректері бойынша ең танымал бағыт – шығармашылық бағыт (ансамбльдер, оркестрлер немесе

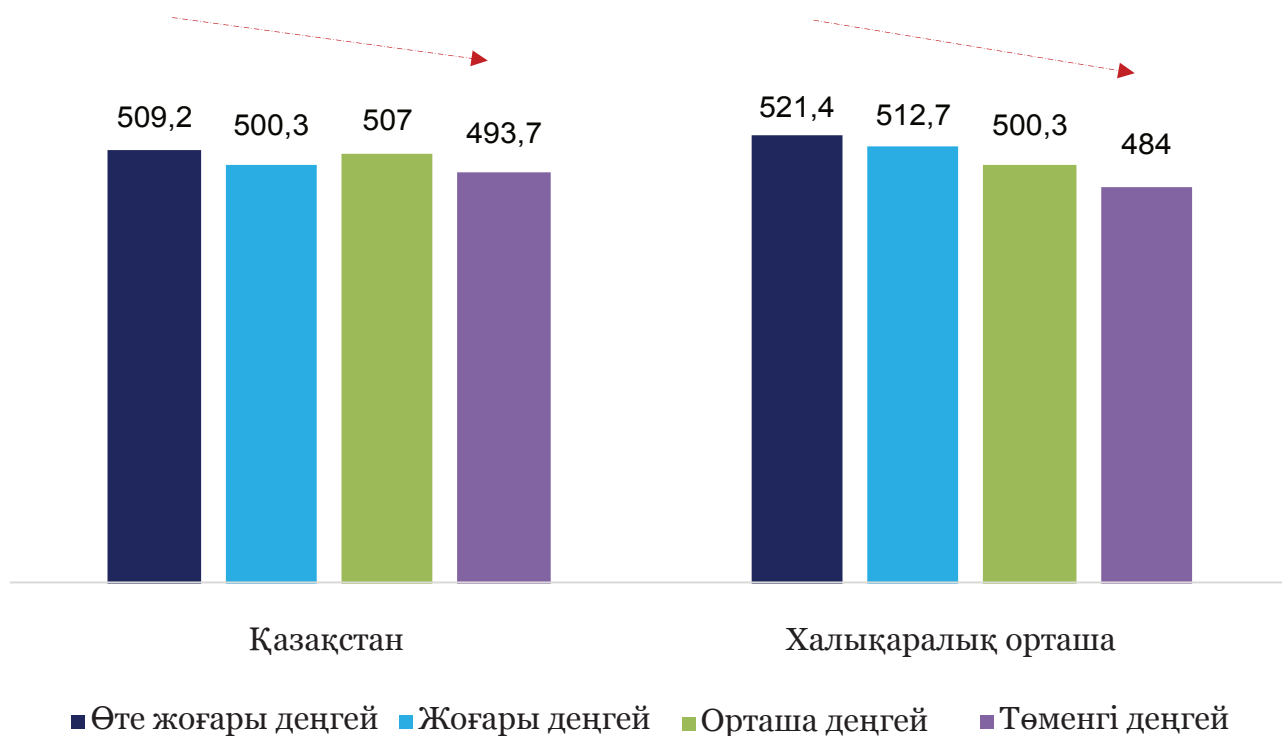
хорлар, мектеп пьесалары мен мектеп мюзиклдері, өнер клубтары, т.б.) жоғары көрсеткішке ие болды. Мәселен, мектептегі шығармашылық сыныптан тыс жұмыстардың индексі 2.0 болса, Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы бойынша орташа көрсеткіш – 1.8-ді құрады.

Елімізде мектеп және студенттік спорттық лигалары дамып келеді. Колледждердің спорт секцияларымен қамту көрсеткіші 53% құраса, жоғары оқу орындарында бұл көрсеткіш – 29%. Техникалық және кәсіптік, сондай-ақ жоғары оқу орындарында спорттың 10–12 түрінен студенттік спорттық лигалар бойынша жобалар жүзеге асырылып жатыр.

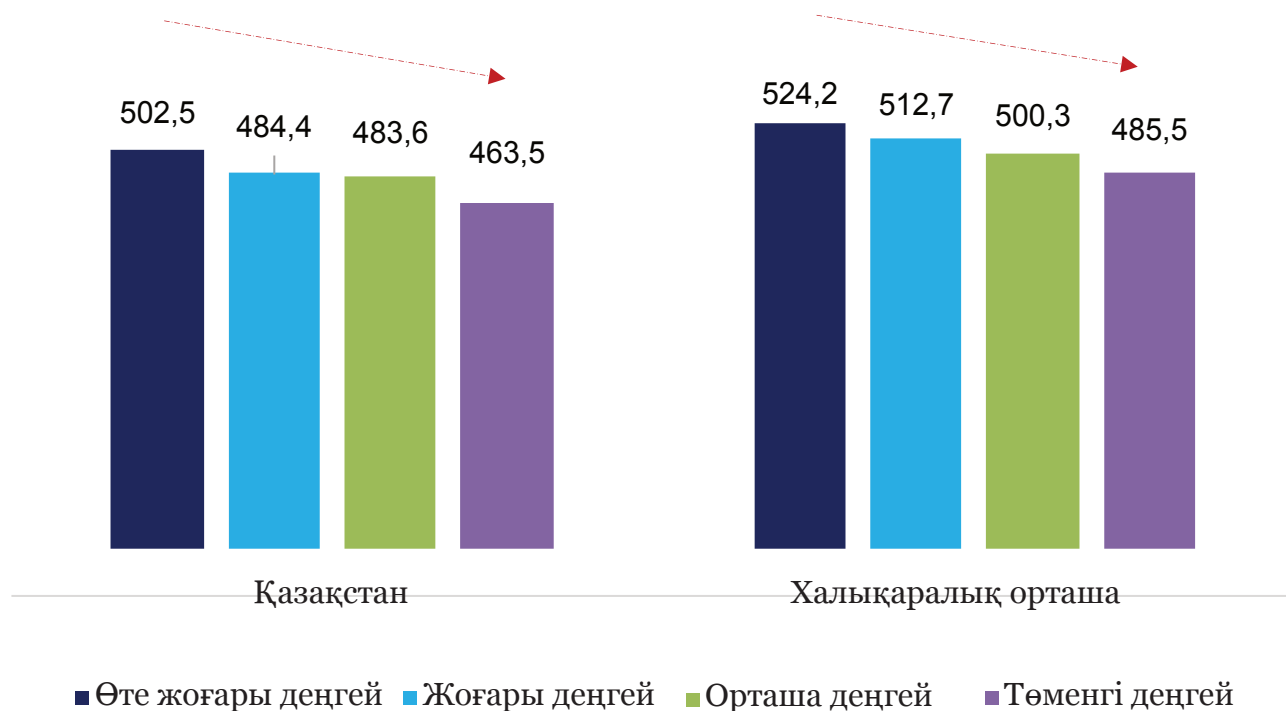
PISA 2018 қорытындысы қазақстандық білім алушылардың ата-аналары дамыған елдерге қарағанда

мектепшілік шараларға көбірек қатысатындығы көрсетілген. Қазақстан Республикасында ата-аналардың басым бөлігі мектептің өзін-өзі басқаруына және мектептен тыс іс-шараларға еріктілер ретінде қатысады [44].

Халықаралық салыстырмалы зерттеулер ата-аналардың мектеп қызметіне қатысуының да балаларының оқу, математикалық және жаратылыстану-ғылыми сауаттылық көрсеткіштеріне әсерін көрсетеді. Мәселен, PIRLS-2021 деректері бойынша ата-аналары мектеп қызметіне қатысу деңгейі өте жоғары және төмен қазақстандық білім алушылардың көрсеткіштеріндегі айырмашылық 15,5 баллды құрады (1-сурет) [46]. TIMSS-2023 нәтижелері бойынша алшақтық 39 ұпайға жетеді (2-сурет) [47].

1-сурет. Мектеп директорларының жауаптарына сәйкес PIRLS-2021-де оқушылардың ата-аналарының мектеп қызметіне қатысуының орташа баллаға әсері, балл

2-сурет. Мектеп директорларының жауаптарына сәйкес TIMSS-2023-те 4 сынып оқушыларының орташа балына оқушылардың ата-аналарының мектеп қызметіне тартылуының әсері, балл

Бұл деректер ата-аналардың білім беру ұйымдарымен тығыз байланыста болуы балалардың академиялық жетістіктеріне оң әсер ететінін көрсетеді. Сонымен қатар, отбасының маңыздылығы құндылықтар жүйесіндегі басты орыннан төмендеп келе жатқанын ескерсек, ата-аналардың мектептегі тәрбие жұмысына белсенді қатысуы осы процесті баяулатуға немесе өзгертуге ықпал етуі мүмкін.

Халықаралық зерттеулердің аталған тұжырымдары білім алушылардың оқу нәтижелерін арттыру мақсатында ата-аналардың мектеп қызметіне, оның ішінде тәрбие процесіне тартуды күшейту маңыздылығын көрсетеді. Сондай-ақ білім беру ұйымдарының басшылары мен педагогтерінің осы мәселеге ерекше көңіл аудару маңызды. Ата-аналарды мектеп қызметіне, тәрбие жұмысына белсенді қатысуға тартудың механизмдерін енгізу қажеттілігі басым.

Осы орайда, «мектеп – бала – ата-ана»

үштігі аясында білім ордасы мен ата-аналардың тығыз қарым-қатынасына негізделген «Білім-инновация» лицей-интернаттары мен «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ-ның тәжірибесіне тоқталуға болады. «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ «Туған елге тағзым», «Шаңырақ», «Ұрпақтар сабақтастығы», «Ұлы дала ақындары» сияқты бірқатар әлеуметтік тәжірибелер мен білім беру бағдарламаларын жүзеге асыруда. «Ата-ана кәсіпорнындағы 10 күн» және «Баланы жұмысқа апару» әлеуметтік тәжірибелері ата-аналар қауымдастығын білім алушылардың кәсіптік бағдарлануына тартуға бағытталған озық тәжірибелердің бірі. «Білім-инновация» лицейлерінде ата-аналар қауымы лицей өміріне белсене араласады. Жеке сабақтарды өткізуге ата-аналар, қоғам қайраткерлері, түрлі мамандық өкілдері шақырылады [41].

Дегенмен де Қазақстан Республикасында мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік білім

беруді дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасында білім беру ұйымдарындағы тәрбие жұмысын ұйымдастыруда келесі мәселелерге назар аудару қажеттігін көрсетеді:

біріншіден, тәрбие жұмысын іске асыруда кешенді тәсілдің пәрменін арттыру

екіншіден, тәрбие процесін ғылыми-әдіснамалық және оқу-әдістемелік тұрғыдан сүйемелдеуді жетілдіру

үшіншіден, оқу-тәрбие процесінде пән

мұғалімдері мен сынып жетекшілердің педагогикалық өзара іс-қимыл мен ынтымақтастығын нығайту

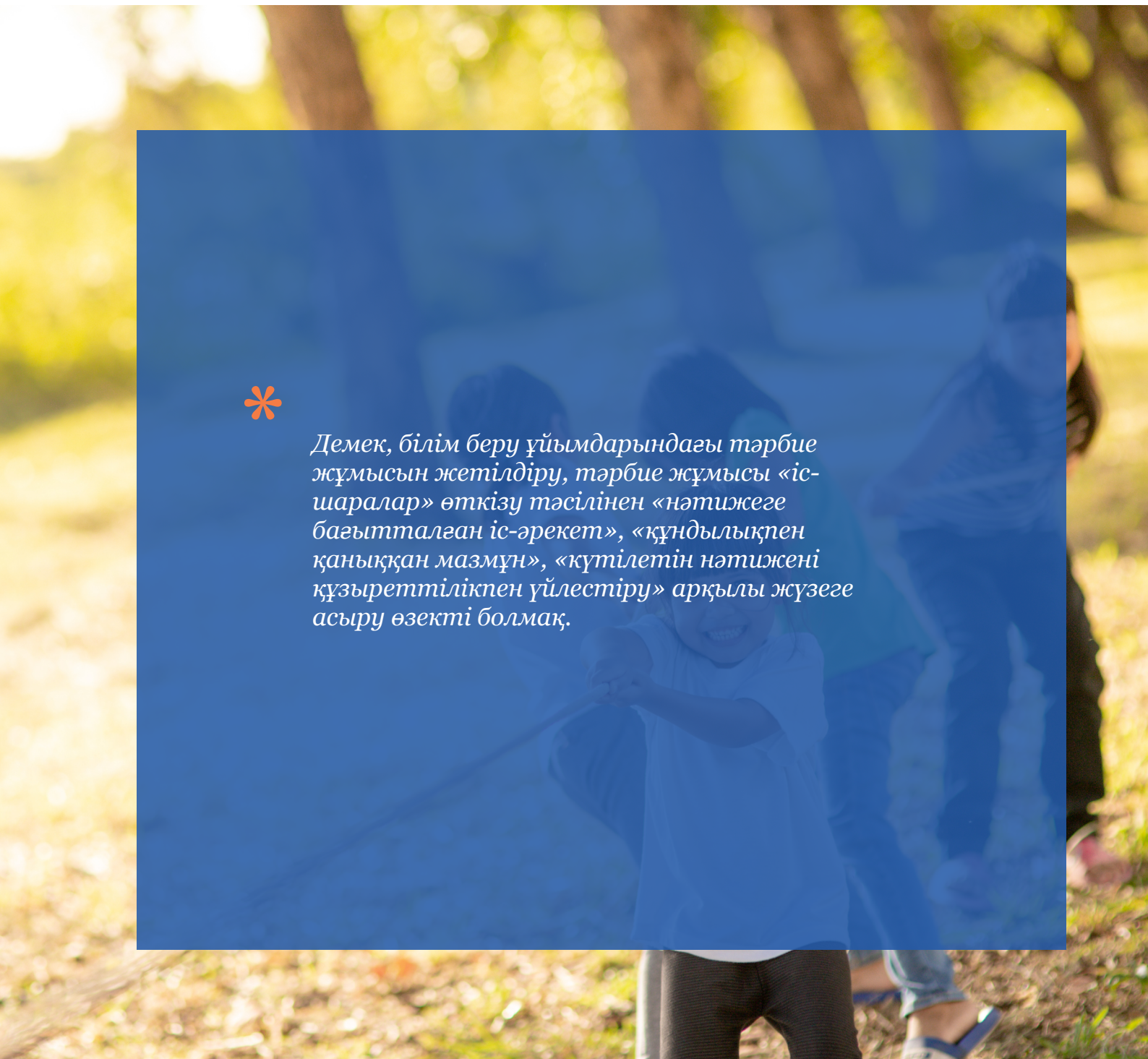
төртіншіден, сынып жетекшілері қызметінің нақтылығын арттыру

бесіншіден, тәрбие процесіне ата-аналардың қатысу белсенділігін арттыру

білім беру ұйымдарында тәрбие жұмысының сапасын бағалаудың жүйелі мониторинг жүргізудің критерийлерін айқындау.

Демек, білім беру ұйымдарындағы тәрбие жұмысын жетілдіру, тәрбие жұмысы «іс-шаралар» өткізу тәсілінен «нәтижеге бағытталған іс-әрекет», «құндылықпен қаныққан мазмұн», «күтілетін нәтижені құзыреттілікпен үйлестіру» арқылы жүзеге асыру өзекті болмақ.

1.3

Құндылық ұғымы және оның білім беру мазмұнындағы орны

Технология мен ақпараттың қарқынды дамуы, еңбек нарығындағы өзгерістер және әлеуметтік-экономикалық талаптардың күрделенуі білім беру саласындағы дәстүрлі тәсілдердің жеткіліксіз екенін көрсетеді. Осыған байланысты қазіргі білім беру парадигмасы «өмір бойы білім алу» (lifelong learning) принципіне ауысты. Себебі өмірде табысты болу үшін білім алушылар академиялық білімімен шектелмей, өзгеріп жатқан технологиялар мен заман талаптарына бейімделе білуі тиіс. Бұл өз кезегінде білім мазмұнына, оқыту әдіс-тәсілдеріне жаңа талаптар қояды және білім алушылардың қабілеттерін нығайтып, олардың тұрақты дамуына жағдай жасайды, әлеуметтік-экономикалық прогрестің берік іргетасын қалайды. Демек, құзыреттілікке және құндылықтарға негізделген білім беру маңызды.

Құндылық – адамның немесе қоғамның белгілі бір объектіге, құбылысқа немесе идеяға берген маңыздылығы мен бағасы. Ол адамның қажеттіліктеріне, мүдделеріне және мәдени ұстанымдарына негізделген субъективті қатынас пен бағалауды көрсетеді.

Философия ғылымы құндылықты әртүрлі концепциялар негізінде анықтайды, бірақ оның негізінде адам мен әлем арасындағы өзара қарым-қатынасты сипаттайтын маңызды мән-мағына жатыр.

Философияда құндылықтар аксиологияның зерттеу нысаны болып табылады. Аксиология – құндылықтардың табиғатын, олардың иерархиясын және адам өмірі мен мәдениетіне әсерін зерттейтін философиялық бағыт. Құндылықтар адамның өмір сүруінің мәнін, оның ұмтылыстары мен идеалдарын,

моральдық, этикалық және эстетикалық ұстанымдарын көрсететін категория ретінде қарастырылады. Яғни, аксиологиялық тұрғыда құндылықтар адам болмысы мен санасымен тығыз байланыста екенін атап көрсетеді.

Аристотель құндылықты адам өмірінің мәні ретінде алғашқы пайымдаса, бұл идеяны әрі қарай Платон жалғастырды. Платон құндылықтың түпкі мәнін «жақсылық» идеясымен байланыстырды және ол барлық құндылықтардың бастауы ретінде қарастырған.

Г. Лотце, Г. Коген, М. Шелер және басқалар құндылықтар адам санасынан тыс, өз бетінше өмір сүреді десе, В. Дильтей, Ф. Адлер, О. Шпенглер құндылықтар адамның эмоциясы мен санасының жемісі, олар адамның қажеттіліктерінен, талғамынан және тәжірибесінен туындайды деген пайым жасаған [48].

Экономикада құндылық – тауар немесе қызметтің тұтынушы үшін пайдасын сипаттайтын субъективті баға. Австриялық экономикалық мектептің өкілі Карл Менгердің пайымдауынша, құндылық – заттың объективті қасиеті емес, керісінше, адамдардың оны қаншалықты жоғары бағалайтынына байланысты [49]. Яғни, құндылықтың деңгейі адамдардың жеке қажеттіліктерін қанағаттандыру игілігіне байланысты анықталады.

Әлеуметтану ғылымында құндылықтар қоғамдағы маңызды әрі мәнді деп саналатын ортақ түсініктер ретінде қарастырылады. Олар әлеуметтік нормалардың негізін құрап, қоғам мүшелерінің мінез-құлқын реттейді. Құндылықтар әртүрлі мәдениеттерге, тарихи кезеңдерге және әлеуметтік

топтарға байланысты өзгеріп, адам сенімдері мен тәжірибелерінің сан алуандығын көрсетеді.

Әлеуметтануда құндылықтар адамдардың мінез-құлқын, олардың әлеуметтік өзара әрекеттестігін және мәдени нормаларды қалыптастырудың жетекші фактор ретінде қарастырылады. Әлеуметтік құндылықтар қоғамдық сананың құрамдас бөлігі бола отырып, қоғамның әртүрлі деңгейлерінде – жеке, топтық және жалпы қоғамдық деңгейде көрініс табады [50].

Ж. Қуанышбаева өзінің 2015 жылы философия докторы ғылыми дәрежесін алу үшін жазылған докторлық диссертациялық зерттеуінде құндылықтар әлеуметтану ғылымында белгілі бір ережелер мен іс-әрекеттерді реттейтін тетік ретінде қарастырылатынын атап өтеді. Зерттеуші құндылықтарды әлеуметтік объектінің маңыздылығы мен қажеттілігін айқындайтын нормалар ретінде сипаттай отырып, оларды екі негізгі топқа — жалпыадамзаттық және рухани-адамгершілік, сондай-ақ ұлттық құндылықтар ретінде жіктейді [51].

Адам өмірі, бостандық, отбасы, бақыт, ұрпақ жалғастыру, еңбек, табыс, ынтымақтастық, белсенділік, мәдениет, денсаулық және заңдылық жалпыадамзаттық құндылықтар ретінде белгілеген.

Рухани-адамгершілік және ұлттық құндылықтар ретінде мәдениет, әдебиет, тарих, тіл, дін, ар-ұят, намыс, абырой, дәстүр, әдет-ғұрып, салт, ұлттық дүниетаным, туыстық қатынастар, Отан, Ана, Жер сияқты ұлттық сананы нығайтатын элементтерді атаған [51].

Психологияда құндылықтар адамның сенімдері мен ұстанымдары ретінде зерттеледі. Олар адамның мінез-құлқы мен шешім қабылдау процесін бағыттады. Құндылықтар тұлғаның өмірлік тәжірибесі, тәрбиесі және әлеуметтік ортасының ықпалымен қалыптасып, оның басымдықтары мен мотивациясын айқындайды.

А.Г. Здравомыслов, В.А. Ядов және басқалар құндылықтарды «индивидтің

материалдық және рухани мәдениеттің белгілі бір элементтеріне деген қарым-қатынасы» деп түсіндіреді. Олардың пікірінше, құндылықтар – бұл адам өміріндегі маңызды бағдарлар, яғни тұлғаның ішкі санасын қалыптастыратын негізгі факторлар болып табылады [52].

Рональд Инглхарт құндылықтарды адамның негізгі қажеттіліктерімен байланыстырады. Оның постматериалистік теориясы бойынша, құндылықтар екі полюске бөлінеді: материалистік (қауіпсіздік, тұрақтылық) және постматериалистік (бостандық, өзін-өзі көрсету, қатысу). Кейіннен бұл өлшем кеңейтіліп, «Өмір сүру/Өзін-өзі көрсету құндылықтары» және «Дәстүрлі/Секулярлы-рационалды құндылықтар» болып жіктелді. Инглхарт теориясы қоғам дамыған сайын құндылықтардың өзгеретінін көрсетеді [53].

Американдық психолог М. Рокич (1973) құндылықтардың адам мінез-құлқын анықтайтын тұрақты нанымдар жүйесі екенін атап өтті. Оның пікірінше, адамдардың әлеуметтік әрекеттерін құндылықтар мен ұстанымдар реттейді. Құндылықтар неғұрлым абстрактілі болғанымен, олар адам өмірінде ұстанымдарға қарағанда маңыздырақ рөл атқарады.

М. Рокичтің құндылықтар теориясына сәйкес, адамзаттың игілігі ретінде қарастырылатын құндылықтардың саны салыстырмалы түрде шектеулі. Бұл құндылықтар қоғамдағы мәдениеттен, әлеуметтік институттардан және жеке тұлғалардан туындайды. Олар әлеуметтік құбылыстардың барлығында дерлік байқалады және ғылыми тұрғыдан зерттеуге лайықты.

М.Рокич құндылықтар жүйелі түрде ұйымдастырылған құрылым ретінде көрініс табады және олар адамдар арасында біркелкі таралмағанымен, барлық индивидтер оларды белгілі бір дәрежеде иеленеді. М. Рокичтің пайымдауынша, адамзатқа тән құндылықтар әмбебап сипатқа ие, алайда олардың көрінісі мен маңыздылығы әртүрлі контексттерде ерекшеленеді [54].

М. Рокич құндылықтарды инструменталды және терминалды деп екі түрге бөліп қарастырды.

Қазіргі білім беру өмір бойы оқу қағидатына негізделіп, құзыреттілік пен құндылықтарға сүйенуі тиіс.

Құндылықтар – адамның мінез-құлқын, шешімін, дүниетанымын айқындайтын маңызды бағдар.

Әртүрлі ғылымдар құндылықты түрлі қырынан зерттейді (философия, әлеуметтану, психология, педагогика, экономика).

Құндылық түрлері: жалпыадамзаттық, рухани-адамгершілік, ұлттық, материалистік/постматериалистік, инструменталды/терминалды.

Педагогикада құндылықтар тәрбие мен білім берудің негізі ретінде қарастырылады.

Инструменталды құндылықтар – жеке тұлғаның белгілі бір қасиеттері немесе әрекет ету тәсілдері кез келген жағдайда қалаулы деп саналатын нанымдар. Олар тұлғаның әлеуметтік және жеке өміріндегі мінез-құлқын реттейді. Мысалы, адалдық, рационализм, еңбекқорлық секілді қасиеттер инструменталды құндылықтарға жатады

Терминалды құндылықтар – жеке адамның немесе қоғамның көзқарасы бойынша, белгілі бір түпкі мақсатқа жетуге лайық деген сенімдер. Олар жеке және қоғамдық тұрғыдан маңызды. Мысалы, бақытты отбасылық өмір, әлемдік бейбітшілік сияқты құндылықтар терминалды сипатқа ие.

Мысалы, «даналық» терминалды құндылығына қол жеткізу үшін интеллект, адалдық және логикалық ойлау сияқты инструменталды құндылықтар қажет.

Тағы бір мысал – «әлемдік бейбітшілік» терминалды құндылығын жүзеге асыру үшін кеңпейілділік, кешірімділік және ынтымақтастық сияқты инструменталды құндылықтар қажет.

Рокичтің теориясы құндылықтарды мақсат ретінде (терминалды) және сол мақсатқа жету құралдары ретінде (инструменталды) қарастыратын дәстүрлі жіктеуге негізделген. Бұл жеке тұлғаның мінез-құлқын қалыптастыруда және әлеуметтік қарым-қатынастарды реттеуде маңызды рөл атқарады [55].

«Құндылық» ұғымы психологиялық-педагогикалық анықтамалық сөздікте белгілі бір мәдениет немесе қоғам мәнмәтінде мінез-құлықтың салыстырмалы үлгісін білдіретін абстрактылы және жалпы қағидасы ретінде анықталған. Бұл қағида қоғам мүшелерінің әлеуметтену процесінде маңызды рөл атқаратындығы айтылған [56].

Ал педагогикалық сөздікте «құндылық» ұғымы адамның ішкі құқы, ізгілігі, адамдармен қарым-қатынасы, қайырымдылығы, тұрақтылығы және мейірімділік сияқты қасиеттері ретінде сипатталған. Аталған сөздікте құндылық пәндік және саналық

компоненттерден тұратындығы көрсетіледі. Пәндік құндылықтарға заттардың табиғи қажеттілігі, еңбек өнімдерінің құны, әлеуметтік игілік, тарихи мұра, ғылыми ақиқаттың теориялық және практикалық маңызы, жақсылық пен жамандықтың іс-әрекеттегі көрінісі, сондай-ақ табиғи және әлеуметтік объектілердің эстетикалық қасиеттері жатады. Санадағы құндылыққа қоғамдық пікір, бағалау, мақсаттар және оларға жету жолдары, сондай-ақ әлеуметтік нормалар кіреді. Философияда пәндік құндылық баға берудің объектісі, ал субъективтік құндылық оны өлшеу мен бағалау әдісі ретінде қарастырылады [57].

Педагогикада құндылықтар білім беру, тәрбие және тұлға дамуының негізгі бағыттарын анықтайтын басты бағдарлар ретінде қарастырылады. Олар дүниетанымды, мінез-құлық нормаларын және қоғамдағы өзара әрекеттесу принциптерін қалыптастырады.

Педагогикада құндылықтарды түсінудің негізгі тәсілдерін анықтауға ықпал етті.

В.А. Сластенин, И.Ф. Исаев, Е.Н. Шиянов педагогика оқулығында құндылық категориясы жеке тұлға мен қоғамнан тыс өмір сүрмейді, себебі ол «адамдық мағынаға ие ерекше құбылыс» ретінде қарастырады. Авторлар құндылықтарды 3 топқа жіктейді және олардың бірі педагогикалық құндылық деп көрсетеді. Педагогикалық құндылықтар – белгілі бір білім беру ұйымдары шеңберінде педагогикалық қызметті реттейтін, бағыттаушы идеялар, нормалар мен концепциялар жүйесі деп анықтаған. Бұл құндылықтар тұрақтылық пен сабақтастыққа ие, кәсіби қауымдастықтың қызметін үйлестіруші бағдарлар ретінде әрекет етеді. Сонымен қатар, құндылықтарды тек оң мағынаға ие құбылыс деп есептейді [58].

Құндылықтардың өзгермелі сипатын В.И. Загвязинский, И.Н. Емельянова зерттеген. Олардың пайымдауынша, әрбір тарихи дәуір өзіне тән құндылықтар жиынтығына ие, ал құндылықтар тек әлеуметтік-тарихи шарттармен шектелмей, тұрақты

сипатқа да ие болуы мүмкін. Олар әлеуметтік (өмір, қоғам, отбасы, табиғат), моральдық (руханият, адалдық, еңбекқорлық), эстетикалық және азаматтық құндылықтарды «тұрақты құндылықтар» ретінде жіктейді.

В.И. Загвязинский, И.Н. Емельянова пайымдауынша, құндылық – бұл шынайы болмыстың белгілі бір құбылыстарының адам, қоғам және мәдениет үшін маңыздылығын білдіретін ұғым. Құндылықтың мәні оның объективті табиғатынан емес, адамның өмірлік қызметіне тартылуынан, оның қажеттіліктері мен мүдделерінен туындайды.

Құндылық ұғымы адамның қызметі мен әлеуметтік қатынастар жүйесінде айқындалады. Бір құбылыс түрлі

әлеуметтік топтар мен жеке тұлғалар үшін әртүрлі деңгейде бағалануы мүмкін, бұл өз кезегінде қоғамда әрқилы, тіпті қарама-қайшы құндылықтардың қатар өмір сүруіне алып келеді деп сипатталады.

В.И. Загвязинский, И.Н. Емельянова адам өмірі, табиғат, қоғам, отбасын мәңгілік немесе өзгермейтін әлеуметтік құндылықтар деп атайды. Ал, тұтас тәрбие процесінде адамгершілік, эстетикалық, еңбек және азаматтық құндылықтарын бөліп қарастырған [59].

Философия, экономика, әлеуметтану, психология, педагогика салаларында құндылық ұғымының анықтамаларын зерделеп, құндылықтардың ғылым салаларында қолданысы төмендегі 3 - сурет түрінде ұсынылды.

3-сурет. Құндылық ұғымының түрлі ғылым салаларындағы сипаты

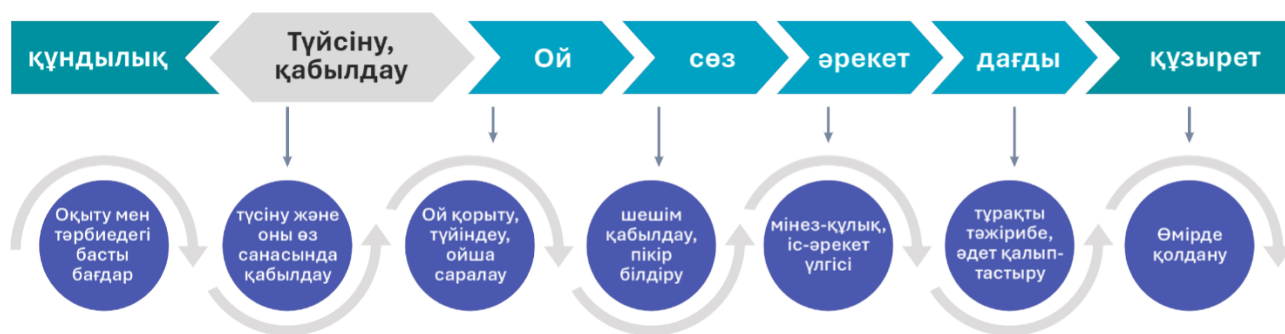
Демек жоғарыда айтылғандарды түйіндей келе, құндылықтар – білім берудің мақсаты ретінде қарастырылып, когнитивтік мінез-құлықты сипаттайтын ұғым деп анықтауға болады. Яғни білім беру тек қана академиялық білімді жеткізу процесі ғана емес, сонымен қатар білім алушыларда құндылық бағдарларды қалыптастыру және жетілдіру процесі.

Құндылық – бұл адам мен қоғам үшін әлеуметтік-маңызды мағынаға ие идеалдар мен ұстанымдардың, нормалар мен мақсаттардың жиынтығы.

Тәрбие процесінде тұлғаның дүниетанымын, мінез-құлықты мен өзара

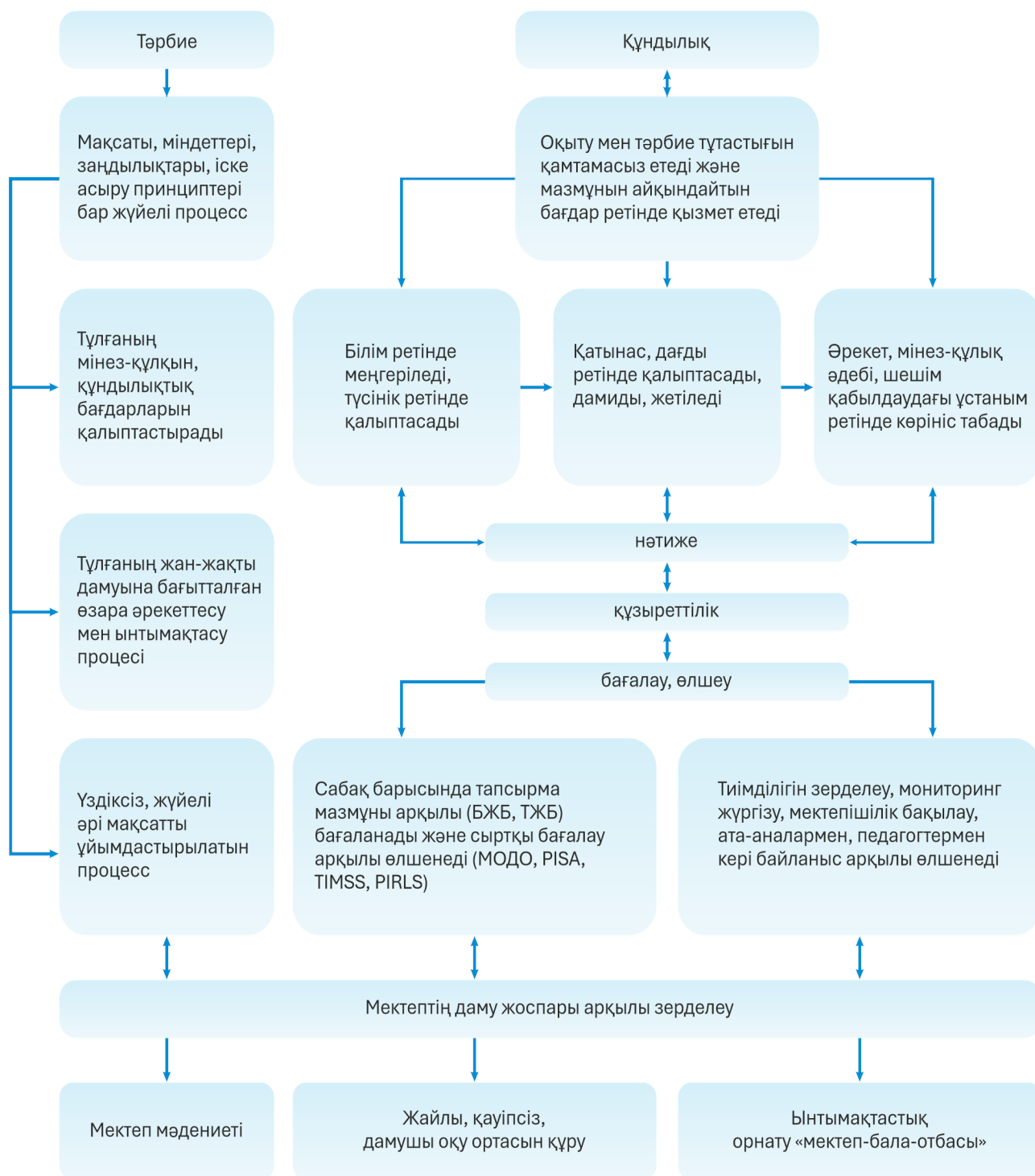
іс-әрекетін реттеп, адамгершілік, эстетикалық, азаматтық және рухани қасиеттердің дамуына бағыт-бағдар береді. Сол себепті құндылықты бағдар ретінде қарастырып, тұлғаның белгілі бір құндылықтарды қабылдауы және оларды басшылыққа алу жүйесі деп айқындауға болады. Олар тұлғаның әлеуметтік мінез-құлықты реттейтін стимулдар ретінде қызмет етеді.

Жоғарыда аталған зерттеулерге сүйене отырып құндылықтарды таныстыру, оларды түсіну, қабылдау, тәжірибеде іске асыру және жеке тұлғаның ажырамас қасиетіне айналдыру арқылы тұлғаның құндылық бағдары ретінде қалыптасады деп пайымдауға болады.

4-сурет. Құндылықтың құзыреттілікке айналу процесі (А.Ш.Танирбергенованың зерттеулері негізінде ұсынылды)

Қорытындылай келе, құндылық – адамның ішкі ұстанымын, іс-әрекетінің бағдарын айқындап, шешім қабылдауға, мінез-құлық өнегесіне ықпал ететін ұстын

5-сурет. Білім беру ұйымындағы тәрбие процесін құндылыққа негізделген білім арқылы ұйымдастыру (А.Ш.Танирбергенованың зерттеуіне сәйкес)

Демек, білім беру арқылы балада белгілі бір құндылықтар жүйесін қалыптастыру оның қоғамға бейімделуіне және жауапкершілігі жоғары азамат болып өсуіне мүмкіндік береді. Сол себепті құндылықтарды бір

жағынан педагогикалық әрекеттесудің құралы ретінде қолданылса, екінші жағынан тұлғаға бағдарланған тәсіл ретінде қолданылады.

1.4

Тәрбие тұрғысынан білім беру процесін ұйымдастырудың халықаралық тәжірибесі

Қазіргі білім беру жүйесінде тәрбие моделін қалыптастыру әлемдік тәжірибеде әртүрлі тәсілдер мен құндылықтарға негізделеді. Әрбір елдің әлеуметтік-мәдени ерекшеліктеріне, тарихи дәстүрлеріне және білім беру саясаттарына сәйкес, тәрбие үдерісі

өзіндік модельдер арқылы жүзеге асырылады.

Құндылыққа негізделген білімнің маңызы туралы көптеген зерттеулер бар (2-кесте)

2-кесте. Құндылыққа негізделген білім туралы зерттеулер

№	Зерттеуші авторлар / ұйымдар	Құндылыққа негізделген білім туралы ойлары
1	Bennett, 1986	Құндылықтарды меңгерту оқушылардың бойында адамгершілік сауаттылықты дамытуға және олардың берік моральдық бейнесін қалыптастыруға көмектесуге бағытталуы керек [60].
2	Lickona, 1989	Құндылыққа негізделген білім адамгершілік білімнің (құндылықтарды түсіну), адамгершілік сезімнің (құндылықтарды меңгеру) және адамгершілік мінез-құлықтың (құндылықтарға сәйкес әрекет ету) өзара әрекеттесуі арқылы қол жеткізіледі [61].
3	Lickona, 1993	Білім беру кең мағынада қарастырылатын мақсатқа ие, оның мәні – тұлғаның зияткерлік, сауаттылық және жоғары адамгершілік қасиеттерін қалыптастыру арқылы құндылыққа негізделген тәрбиенің негізін қалайды [62].
4	Halstead & Taylor, 1996	Құндылықтарға тәрбиелеу алдымен тиісті әлеуметтік құндылықтарды анықтаудан басталады және оларды мектеп өмірінің әртүрлі аспектілері арқылы, соның ішінде оқу пәндерінің мазмұны, сыныптан тыс жұмыстар, мұғалімдер мен оқушылар арасындағы қарым-қатынас мәдениеті және мектепті басқару арқылы оқушылардың бойына сіңірілетін процесс деп анықтайды [63].
5	Lickona, 1996	Құндылықтарды білім беру стандарттары мен оқу бағдарламаларының мазмұнына кіріктірілуі оқушылардың адамгершілік мінез-құлқын қалыптастыруға және академиялық нәтижелерді жақсартуға ықпал етуі мүмкін [64].

№	Зерттеуші авторлар / ұйымдар	Құндылыққа негізделген білім туралы ойлары
6	Howard, 2005	Құндылыққа негізделген білім моральдық және этикалық принциптерді оқу тәжірибесіне біріктіру арқылы жастарға мақсатты және жауапкершілікті сезініп мағыналы өмір сүруге көмектесуге арналған [65].
7	Arthur, J., 2005	Құндылыққа негізделген білімді азаматтық тәрбиемен байланысты адамгершілікке немесе құндылыққа тәрбиелеуге бағытталған тәсіл [66].
8	Benninga, 2006	Мінезді тәрбиелеу, құндылыққа негізделген білімнің бөлігі ретінде, адамгершілік сауаттылық пен эмоционалды интеллектті дамытуға ықпал ететін тәжірибе арқылы оқушылардың ұстанымын, білімі мен мінез-құлқын қалыптастыруды білдіреді [67].
9	Narvaez & Lapsley, 2008	Құндылыққа негізделген білім беру аспектісі моральдық даму және ол білім алушылардың жақсылық пен жамандық ұғымдарын меңгеру және әлеуметтік нормаларға сәйкес өз мінез-құлқын реттеу процесі [68].
10	Lovat, T., Toomey, R., Clement, N., Crotty, R., & Nielsen, T. W. (Eds.). (2010)	Құндылыққа негізделген білім тұлғалық өсуді этикалық жауапкершілікпен үйлестіре отырып, тұтастай әл-ауқатқа ықпал ететін негізгі фактор ретінде ұсынады. Зерттеу жұмысында оқу бағдарламаларына, педагогикаға және қоғамның қажеттіліктеріне байланысты құндылықтарды білім мазмұнына енгізу тәсілдері қарастырылады [69].
11	Merrell, K. W., & Gouldner, B. A. (2010)	Құндылыққа негізделген білімді әлеуметтік-эмоционалды оқытумен (SEL) сабақтастықта қарастырады. Құндылыққа негізделген білім эмоционалды интеллект, эмпатия және тұлғааралық сыйластықты оқу бағдарламаларының мазмұнына кіріктіріп, психикалық денсаулықты нығайтуға және этикалық шешімдер қабылдауға негіз болады деп анықтайды [70].
12	Iyer, 2013	Құндылыққа бағдарланған білім беру белсенді азаматтарды қалыптастыруда маңызды рөл атқарады, жастарды өмірдің сын-тегеуріндеріне төтеп беруге дайындайды [71].
13	Pala, 2013	Құндылыққа бағдарланған тәсілдеме тұлғалық өсу мен қоғамдағы үйлесім үшін қажетті адалдық, әділеттілік, ынтымақтастық, жауапкершілік және құрмет сияқты негізгі құндылықтардың маңыздылығын атады [72].

№	Зерттеуші авторлар / ұйымдар	Құндылыққа негізделген білім туралы ойлары
14	Nucci, L., Narvaez, D., Krettenauer, T. 2014	Моральдық қасиеттер туралы нұсқаулықта адамгершілік және этикалық құндылықтарға негізделген мінез-құлық қоғам өміріне оң үлес қоса алатын тұлғаны дамытудың ажырамас бөлігі деп көрсетіледі. Бұл нұсқаулықта білім берудің моральдық жауапкершілікті меңгертудің маңызды бөлігі этикалық принциптерді үйрету деп көрсетіледі [73].
15	Bialik, M., Bogdan, M., Fadel, C., & Horvathova, M. (2015)	XXI ғасырдағы мінезді тәрбиелеу: оқушылар не оқуы керек? – деген ғылыми еңбегінде құндылыққа негізделген білім беру жауапкершілік, этика және көшбасшылыққа дағдыларына баса назар аудара отырып, 21 ғасыр талаптарына жауап беруге даяр тұлғаны дамытудағы дәстүрлі және заманауи этикалық негіздерді біріктіретін тәсіл ретінде анықтайды [74].
16	Heidari, Nowrozi, Ahmadpoor, 2016	Қамқорлық, адалдық, әділеттілік, жауапкершілік және құрмет сияқты негізгі моральдық құндылықтарды жүйелі және жан-жақты дамыту арқылы мінезді тәрбиелеуге болады [75].
17	Niemi, H. 2021	Білімді оқушыға жеткізумен ғана айналысатын білім беру жүйесіне қарағанда құндылыққа бағдарланған білім беру жүйесі тұлғаны когнитивтік, физикалық, моральдық, шығармашылық, эмоциялық әлеуметтік тұрғыдан дамытуға ықпал етеді [76].
18	ЮНЕСКО	Құндылыққа бағытталған білім беру оқушыларға жаһандық мәселелерді шешуге және инклюзивті, әділ қоғам құруға мүмкіндік беру арқылы құрмет, төзімділікке тәрбиелеуге баса назар аударады. Ол когнитивті дағдыларды қалыптастырумен қатар, әлеуметтік үйлесімділік пен этикалық жауапкершілікті бірінші орынға қоятын ұстанымды қалыптастырады [77].
19	Дүниежүзілік экономикалық форум	Білім шығармашылық, әртүрлілікті құрметтеу, экологиялық тұрақтылық және тұлғааралық этика сияқты дағдыларды дамыта отырып, дүниетаным мен қоғамдық құндылықтарды оқу процесіне біріктіреді. Ол білім беру мақсаттарын жаһандық азаматтықпен және қоғамның бірігу принциптерімен байланыстырады [78].
20	Мінезді тәрбиелеу стандарты (Jubilee Centre, 2017)	Құндылықтарға негізделген білім беру өркендеген қоғам мен демократия үшін қажетті интеллектуалды, моральдық және азаматтық ізгіліктерді ынталандыру үшін қажет. Түпкі мақсат адамның өркендеуі деп атап көрсетеді [79].

Сонымен қатар, мектеп өміріне отбасы, қоғамдық қауымдастықтың қатысуы құндылыққа негізделген білімді күшейтіп, этикалық мінез-құлық пен әлеуметтік жауапкершілікті арттырады (Groff, J. 2013) деген тұжырым жасаса [80], бұл тұжырымға қайшы пікірді Van den Akker, J. өз зерттеулерінде отбасы мен мектеп арасындағы құндылықтардың (мәдениетаралық, конфессияаралық, әлеуметтік әртүрлілік т.б.) өзара сәйкес келмеуі, яғни құндылыққа негізделген білімнің толыққанды жүзеге асуына қиындық келтіретіндігі ескеруді ұсынады [81].

Бұл процесте педагогтер маңызды рөл атқаратындығын атап өткен жөн. Себебі олардың құндылыққа негізделген білімге деген көзқарасы мен қарым-қатынасы білім алушылардың мінез-құлқы мен құндылықтарына айтарлықтай әсері бар (Care, E., Kim, H., Vista, A., & Anderson, K.) [82]. Дегенмен, педагогтердің түсінігіндегі құндылықтар туралы ұғымдар мен құндылықтарды дәріптейтін ресурстардың жетіспеушілігі мектептерде құндылыққа негізделген білімді жүзеге асыруға айтарлықтай кедергі келтіреді.

Педагогтерді кәсіби тұрғыдан дамыту маңызды, өйткені бұл оларға білім беру процесіне құндылықтарды тиімді енгізу үшін қажетті дағдыларды меңгеруге көмектеседі (Iyer, 2013) [71]. Сонымен қатар құндылыққа негізделген білім педагогтер, ата-аналар және қауымдастықтар арасындағы ынтымақтастықты, сондай-ақ білім алушылардың моральдық және этикалық дамуына қолайлы орта қалыптастыру үшін қолдауды қажет етеді [82].

АҚШ білім беру жүйесінде білім алушының тұлғалық қасиеттерін дамытуға басымдық береді. Білім беру бағдарламасында білім алушыларды тұлғалық дамыту оқу тапсырмаларының және сыныптан тыс іс-шаралардың мазмұнына кіріктірілген. Мектептер білім алушылардың әлеуметтік және тұлғалық қасиеттерді қалыптастыру мақсатында оқу стандарттарына азаматтық білім беру, этика және әлеуметтік ғылымдар бағдарламаларын енгізеді. Білім алушылардың

көшбасшылық пен командада жұмыс істеу дағдыларын және жауапкершілігін дамыту үшін сыныптан тыс іс-шараларға, спортқа көп көңіл бөлінеді [83].

АҚШ-та «Мінез-құлық білімі» (Character Education) термині көбінесе құндылыққа негізделген білімнің синонимі ретінде қолданылады. Бұл тұжырымдамада құндылықтар білім алушыларды қалыптастыруға саналы және дәйекті көзқарас ретінде айқындалып, сыни ойлауын, сезімдері мен мінез-құлқын қалыптастыруды қамтиды [84].

Ұлыбританияда «Мінез-құлық және азаматтық білім» (Character and Citizenship Education) мектеп бағдарламаларының негізгі бөлігі ретінде енгізілген. Бағдарламадағы негізгі құндылықтар демократиялық қоғамның негізі болып табылатын қағидалар түрінде ұсынылған. Мектептер бұл құндылықтарды оқушылар арасында қалыптастырып, олардың әлеуметтік, моральдық, рухани және мәдени (SMSC) дамуын қамтамасыз етуі тиіс. 2002 жылғы Білім туралы заңның 78-бөліміне сәйкес, білім беру ұйымдары оқушылардың азаматтық жауапкершілігін арттырып, заңға құрметпен қарауын дамытуы керек делінген [85].

Австралияның білім беру бағдарламаларында құндылықтар білім беру жүйесінің маңызды элементі ретінде қарастырылады. Білім беру бағдарламасы адалдық, құрмет, жауапкершілік, әділеттілік және қамқорлық құндылықтарын қамтиды және оны мектеп өмірінің барлық аспектілеріне кіріктірген [86].

Еуропа елдерінде білім алушылардың академиялық жетістіктерімен қатар олардың эмоционалды әл-ауқатына, әлеуметтік бейімделуіне, яғни кешенді дамуына көп көңіл бөлінеді. Оқу бағдарламаларының мазмұнына қоғамның жауапты және саналы мүшелерін қалыптастыруға бағытталған моральдық және азаматтық тәрбие элементтері кіріктірілген [83].

Азия елдерінде тәрбие білім беру стандартына енгізілген. Жапония мен

Оңтүстік Кореяда жалпы мектепшілік іс-шаралар мен сынып сағаттары арқылы білім алушылардың моральдық және патриоттық тәрбиесіне үлкен мән береді [82]. Жапонияда «Моральдық білім (Doutoku Kyouiku)» бағдарламасы мектептерде міндетті пән ретінде оқытылады және оқушылардың моральдық дамуын қамтамасыз етуге бағытталған. Ал, Оңтүстік Кореяда білім беру жүйесі «Инхва» қағидатына негізделеді, бұл қоғаммен үйлесімді өмір сүруге бағытталған моральдық және әлеуметтік жауапкершілікті білдіреді [86].

Қытайда оқу бағдарламалары шеңберінде идеология мен моральдық тәрбиені қамтитын сағаттар қарастырылады, бұл азаматтық бірегейлікті қалыптастырудағы мектептің рөлінің басымдығын көрсетеді.

Гонконгтың білім беру стандарты Қытай философиясына негізделген және табандылық, құрмет, жауапкершілік, ұлттық бірегейлік, адалдық, басқаларға қамқорлық, заңға бағыну, эмпатия және еңбекқорлық құндылықтарына басымдық береді. Бұл елдерде мектептегі тәрбиеге жоғары талап пен қатаң тәртіпті сақтаумен байланысты. Сингапурдың оқу бағдарламасында қамқорлық, адалдық, құрмет, табандылық, жауапкершілік және үйлесімділік сияқты құндылықтарға негізделген құзыреттерді дамытуға баса назар аударылады [86].

Гонконг білім беру саясатында оқыту мен тәрбиелеуге тұтас процесс ретінде қарайды. Мемлекеттік құжаттар мен оқу бағдарламаларында мектептегі тәрбие академиялық білімді қалыптастырудан бөлінбейтіндігін атап көрсетеді. Мемлекет Гонконг Білім министрлігі (Education Bureau) және Оқу бағдарламаларын дамыту жөніндегі кеңес (Curriculum Development Council) оқушыларды моральдық-адамгершілік және азаматтық дамыту мәселесін негізгі білім салаларына кіріктіреді және ол кешенді стандарттарында көрініс табады.

Гонконг білім беру жүйесінде тұлғалық қасиеттерді және азаматтықты

Азия елдерінің тәжірибесі тәрбие мен оқытуды ажырамас біртұтас процесс ретінде қарастырудың маңыздылығын көрсетеді. Бұл елдер білім беру мазмұнына моральдық, азаматтық және патриоттық құндылықтарды жүйелі түрде кіріктіріп, тұлғаға академиялық біліммен қатар, оның бойында адамдық қасиеттерді дамытуға басымдық береді.

дамытуға басымдық беріледі. Ресми оқу жоспары бойынша нұсқаулықтар (Curriculum Guides) мектептерді салауатты, әлеуметтік жауапты, толерантты және сыни тұрғыдан ойлайтын тұлғаны қалыптастыруға бағыттайды. ХХІ ғасырдың дағдыларын дамытуға және оқушыларды Гонконг пен Қытайдың жауапты азаматтары, әрі жаһандық қоғамдастық мүшелері ретінде тәрбиелеуге баса назар аударады [86].

Қытай философиясына негізделген Гонконгтің оқу бағдарламасы табандылық, өзгені құрметтеу, жауапкершілік, ұлттық бірегейлік, міндеттеме, адалдық, өзгелерге қамқорлық, заңға бағыну, эмпатия және еңбекқорлық құндылықтарына басымдық береді.

Гонконг білім беру жүйесінде ұлттық және әлемдік мәдениетпен интеграциялауға мән береді. Мектептегі білім балаларда ұлттық бірегейлік сезімін нығайтудың және Гонконгтың

Қытай, Сингапур, Финляндия және басқа да мемлекеттер білім беру бағдарламаларына адамгершілік, мәдени әртүрлілікті құрметтеу, тұрақты даму және жаһандық азаматтық тәрбие сияқты мазмұндарды жүйелі түрде енгізуде. Бұл тәсіл оқушылардың тұлғалық дамуына, кәсіби өзін-өзі анықтауына және өмірлік табыстылығына оң әсер етеді.

ЮНЕСКО, ЭЫДҰ, Дүниежүзілік банк сияқты халықаралық ұйымдар да құндылыққа негізделген білім беруді әлеуметтік тұрақтылық пен экономикалық өркендеудің маңызды құралы ретінде қарастырады

рөлін жаһандық контексте түсінудің маңызды механизмі ретінде қарастырылады. Бағдарламаларда Қытайдың тарихы мен мәдениетіне, сондай-ақ нормативтік құқықтық актілермен бекітілген және әкімшілік жағынан қолдау көрсетілетін әлемдік мәдениеттерге ерекше орын берілген. Мысалы «Тұлғалық, әлеуметтік және гуманитарлық білім берудің негізгі оқу-тәрбие бағдарламасының» мазмұны негізгі үш құрамдас бөлікті қамтиды:

- ◆ білім
- ◆ әмбебап дағдылар (generic skills)
- ◆ құндылықтар мен мінез-құлық (values and attitudes).

Бұл құрамдас бөліктер пәні арқылы оқушылар не білуі, бағалауы және істей алуы керектігін айқындайды [87].

Соңғы ғылыми зерттеулерде білім алушылардың академиялық үлгеріміне, кәсіби тұрғыда өзін-өзі анықтауына және ересек шақтағы жалпы әл-

ауқатына әлеуметтік-эмоционалдық дағдылардың оң әсері болатыны анықталған.

Бірқатар елдерде (АҚШ, Сингапур) әлеуметтік-эмоционалдық дағдылар білім беру бағдарламаларына тиімді кіріктірілген [84].

Сингапурдың білім беру бағдарламасында оқушының құзыреттіліктері қамқорлық, адалдық, құрмет, табандылық, жауапкершілік және үйлесімділік құндылықтарына негізделуі керек екені көрсетіледі. Сингапурда білім беру мемлекет саясатының бір бөлігі ретінде қарастырылады, оқушыларды мемлекетке адал, еңбекқор азамат етіп тәрбиелеу басты мақсаттардың бірі. [88].

Финляндияның білім беру бағдарламасы әр баланың бірегейлігі және олардың сапалы білім алу құқығы, адамгершілік, теңдік және демократия, фин қоғамының мәдени әртүрлілігі және тұрақты өмір салтын қалыптастыру қажеттілігі сияқты құндылықтардың маңыздылығын растайды [80].

ЮНЕСКО-ның «Білім берудің жаһандық мониторингі» есебінде білім алушылардың адам құқықтары мен этномәдени әр түрлілікке деген құрметін қалыптастыру және жаһандық азаматтық тәрбие беру қажеттілігін атап көрсетеді [89].

Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы (ЭЫДҰ) PISA бағдарламасының зерттеулері арқылы білім беру жүйелерінің білім алушылардың өзгермелі әлеуметтік және экономикалық жағдайларға бейімделуіне қажетті қабілеттерін дамытуға ықпалын зерттейді. ЭЫДҰ - ның «Жастарымызды инклюзивті және тұрақты әлемге дайындау» есебі тұрақты болашақ үшін негізгі құзыреттерді дамытуға ерекше мән береді [90].

Дүниежүзілік банк өз бастамаларында экономикалық даму призмасы арқылы білім берудің маңыздылығын атап өтіп, кедейлікті азайту және өмір сүру жағдайларын жақсарту үшін тәрбиенің маңыздылығына назар аударады [91].

3-кесте. Халықаралық тәжірибеде білім беру бағдарламаларындағы басымдыққа ие болған құндылықтар

№	Елдің атауы	Білім беру бағдарламаларындағы құндылықтар
1	АҚШ	Адалдық, әділдік, жауапкершілік, құрмет, мейірімділік және азаматтық міндеттер, ынтымақтастық [80 85]
2	Еуропа елдері	Құқық және бостандық, теңдік, төзімділік, әлеуметтік әділеттілік, кәсіпкерлік, инновация, адалдық, жауапкершілік, эмпатия [7983]
3	Гонконг	Табандылық, өзгені құрметтеу, жауапкершілік, ұлттық бірегейлік, міндеттеме, адалдық, өзгелерге қамқорлық, заңға бағыну, эмпатия және еңбекқорлық [87]
4	Жапония	Құрмет және тәртіп, қоғамдағы үйлесімділікке үлес қосу, еңбекқорлық, табандылық, адалдық, сенімділік, жауапкершілік [86]
5	Оңтүстік Корея	Ұжымдық жауапкершілік, ұлттық бірегейлік пен тарихқа құрмет, жетістікке ұмтылу және бәсекеге қабілеттілік, еңбекқорлық, төзімділік, құқықтар мен міндеттерді түсіну [86]
6	Финляндия	Құндылыққа бағдарланған білім беру белсенді азаматтарды қалыптастыруда маңызды рөл атқарады, жастарды өмірдің сын-тегеуріндеріне төтеп беруге дайындайды [71].
7	Сингапур	Ұлттық бірлік және патриотизм, азаматтық жауапкершілік, меритократия және еңбексүйгіштік, әлеуметтік келісім, прагматизм және бейімделгіштік, қоғамдық тәртіпке сай өмір сүру [88]
8	Ұлыбритания	Демократия, заңның үстемдігі, толеранттылық (басқа діни ұстанымы, көзқарасы бар адамдарға төзімділік таныту), тұлғаның дербестілігі, өзара құрмет [85]
9	Нидерланд	Сыни ойлау, өзін-өзі басқару, әлеуметтік әртүрлілік пен толеранттылық, қоршаған ортаға қамқорлық [84]
10	Қазақстан	Тәуелсіздік және патриотизм, бірлік пен ынтымақ, әділдік пен жауапкершілік, заң және тәртіп, еңбекқорлық және кәсіби біліктілік, жасампаздық және жаңашылдық [93; 94]

Әр елдің білім беру жүйелеріне талдау жасау, олардың өздеріне тән ұлттық ерекшеліктеріне сәйкес құндылықтарға басымдық беретіндігін және оқушыларды толыққанды азамат етіп тәрбиелеуге бағытталғандығын көрсетті.

Халықаралық тәжірибені талдау білім беру мазмұнына құндылықтарды интеграциялау әлеуметтік және адамгершілік тұрғыдан жетілген азаматтарды қалыптастырудың негізгі аспектісі болып табылатынын көрсетті. Алайда CASEL, «11 қағида» және

PRIMED сияқты қолданыстағы халықаралық модельдер қазақстандық қоғам мен білім беру ұйымдарының ерекше қажеттіліктерін толық ескермейді [92]. Сондықтан ұлттық мәтінге бейімделген, қазақстандық білім беру жүйесіне жарамды болатын және білім берудің барлық деңгейлерін қамтитын әрі Қазақстан мәдениеті мен қоғамының құрылымына құндылыққа бағдарланған тәрбиені енгізу үшін отбасыларды, жергілікті қауымдастықтар мен мемлекеттік органдарды тартатын экожүйелік тәсіл қажет [95].

Осылайша, әдістер мен тәсілдердің айырмашылықтары болғанымен, көптеген елдерде тәрбие білім беру стандарттарының мазмұнымен тығыз байланысты және түрлі сабақтан тыс жұмыстармен толықтырылған. Бұл тәсілдеме білім алушылардың тек академиялық білімдерін ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік, құқықтық және этикалық мінез-құлық нормаларын қалыптастыруға мүмкіндік береді.

1.5

Қазақстандық білім беру жүйесі мен «дархан дала» ойшылдарының, зиялыларының ұстанымдары, көзқарастары арасындағы сабақтастық

Адамның жан-жақты дамуы және кемелдену идеясы қазақ халқының ұлттық мәдениеті мен педагогикалық мұрасында кеңінен көрініс тапқан.

Тәрбие ананың құрсағынан басталып, оның сүтімен бала бойына сіңіріледі, отбасында қалыптасады. Отбасы бала тәрбиесінің алғашқы әлеуметтік институты болып табылады.

Тәрбие мәселесі Алып Ер Тоңғаның «Ақи немесе жомарттық», әл-Фарабидің «Парасатты адам», Жүсіп Баласағұнидің «Құтты білік», Яссауидің хәл туралы, Абай Құнанбаевтың «Толық адам», Шәкәрім Құдайбердіұлының «Ар-ұждан» ілімдерінде және басқа да қазақ халқының ағартушыларының еңбектерінде үздіксіз жалғасып келді.

Әл-Фараби баланың ақылды, парасатты болуы үшін оқуы және оқығанын бойына тоқуы, жақсылардан үйренуі маңызды екендігіне мән берген. Ол адамның бақытқа жету жолында ақыл-парасаттың жетекші рөл атқаратындығын және ақыл-парасат күші – адамның ойлауына, пайымдауына, ғылым мен өнерді ұғынуына, жағымды мен жағымсыз қылықты ажырата білуіне көмектесетін күш деп көрсетеді [96 – Б.48]. Ол: «Балаңызға қалдыратын ең үлкен мұра – жақсы тәрбие», - деп бала тәрбиесіндегі ата-анасының маңызын жоғары бағалаған. әл-Фараби трактаттарында адам туғаннан бастап бойында болуы керек қасиеттерді жіктей келе, негізгі алты шартты қанағаттандыруы керек деп көрсетеді. Олар:

Біріншіден – дана болу;

Екіншіден – заңдар мен қағидаларды білетін, оларды есінде сақтайтын және қала үшін орнатылған ережелерді барлық іс-әрекеттерінде басшылыққа алатын адам болу;

Үшіншіден – бұрынғы буыннан тиісті заңдар сақталмаған жағдайда жаңашылдық танытып, ізденімпаздық көрсету;

Төртінші – қырағылық пен терең ойлауға ие болу, кез келген уақытта бар нәрсенің мәнін түсіне білу және өз әрекеттерінде қаланың әл-ауқатын жақсартуды басты мақсат ету;

Бесінші – адамдарды өзінің сөзімен заңды орындауға шақыра білу және өз үлгісімен басқаларға өнеге көрсету.

Алтыншы – әскери істерге қажетті дене күшіне ие болу, сонымен қатар әскери өнерді басқаларға қызмет ету және басқару өнері ретінде түсіне білу [96 – Б.62;92].

Жүсіп Баласағұнның «Құтты білік» шығармасы шындық жолы, әділет; құт пен ырыс, дәулет; ақыл мен парасат; ұстамдылық, қанағат; сынды төрт принципке негізделеді [97]. Шығармада Жүсіп Баласағұн жалпыадамзаттық рухани байлықты, оның ішінде ақыл мен парасатты жоғары бағалаған [97]. Жүсіп Баласағұн «Құтты білік» дастанында патшаның уәзірі Айтолды бейнесі арқылы бала тәрбиесіне қатысты мәселелерді көтерген. Жүсіп Баласағұн: «...адамгершілік қасиеттер

балаға жақсы тәрбие арқылы сіңіріледі, егер бала тәртіпсіз, қыңыр, ерке болып өссе, оған өзі емес, ата-анасы кінәлі. Себебі балалы болу – әр отбасы үшін үлкен бақыт, баласыз өмір мәнсіз ...», – деген ойды жеткізген. Жүсіп Баласағұн баланы еркелетіп, оған жөнді тәрбие бермеген ата-ананы сынап, балаға білім беріп, бір кәсіпті меңгерту де ата-ананың басты міндеттерінің бірі деп көрсетеді. Мысалы, «Үйде тазалық пен тәртіпке мән бер, сонда балаң да соған үйренеді. Яғни, әке баласының жақсы адам болғанын қаласа, өзі үлгі көрсетуі керек», дейді. Бұл айтылғандардан Жүсіп Баласағұн бала тәрбиесінде жеткілікті білім мен өнегенің маңыздылығын жоғары бағалағанын көреміз. Осы ретте Жүсіп Баласағұн «Егер адам болғың келсе, білім ал! Білімсіз адам – надан», деген ойларының күні бүгінде өзекті екендігін байқаймыз [98 – Б.64].

Түркі халықтарының рухани және мәдени мұрасын зерттеген ойшыл, ғұлама Махмұд Қашқаридың «Диуани лұғат ат-түрк» («Түркі тілдерінің сөздігі») еңбегінде тәрбие мен білім беру мәселелері маңызды орын алады. Ғұлама бала тәрбиесінде отбасының, білімнің және адамгершіліктің ерекше рөл атқаратынын баса көрсетеді.

Махмұд Қашқари білімді адам мен надан адамның айырмашылығын айқын көрсетеді. Оның еңбектерінде «Даналық кеңесті тыңда, себебі ол жүрекке әсер етеді» деген ой айтылады. Бұл тұжырым білімнің тек ақпарат жинау ғана емес, рухани кемелдену құралы екенін меңзейді. Ғұлама білімді адамның қоғамда өз орнын табатынын, ал білімсіздік адамның адасуына себеп болатынын атап өтеді [99].

Сонымен қатар, Махмұд Қашқари адам бойындағы жомарттық, сабырлық, әділдік сияқты қасиеттерді жоғары бағалайды. Ол «Егер біреу сені күлкі етіп, келемеждесе, оған ашуланбай, күлімсіреп жауап бер» деген нақылын ұсынады, бұл балаға сабырлы болуды, төзімділікті, мейірімділікті үйретудің маңыздылығын көрсетеді және мақтаншақтық пен өзімшілдік сияқты теріс қасиеттерден аулақ болуға шақырады.

Махмұд Қашқаридың бала тәрбиесіне

қатысты идеялары бүгінгі таңда да өзектілігін жоғалтпаған. Ол тәрбиені отбасынан бастау қажеттігін, білімнің адам өміріндегі маңызын, ізгілік пен адамгершілік қасиеттерін қалыптастырудың мәнін ерекше атап өтеді. Сонымен қатар, ғұлама ойшыл баланы дүниеқоңыздықтан, мақтаншақтықтан және өзімшілдіктен сақтандыру қажеттігін баса көрсетеді. Осы тұжырымдар қазіргі білім беру жүйесінде ұлттық және рухани құндылықтарды қалыптастырудың негізі бола алады [99].

Халқының бақыты мен әділетті қоғам құруды армандаған, оған жерұйық іздеген Асан Қайғы да өз жырларында зұлымдық пен ізгілікті, жамандық пен жақсылықты салыстырып, ұрпағын мейірімді, әділ, жанашыр, сабырлы, ұстамды болуға үндейді [100]. Өмірдің сынағына мойымай, қиындықтарға төтеп беруді, пайдалы іс атқару мен еңбекқорлықты дәріштеген.

XV – XVIII ғ. Қазтуған жырау, Шалкиіз жырау, Бұхар жырау және басқада жыраулар ел мен жерді қорғау, халықтың жағдайын жырлаумен қатар, өтірікші, жалқау, мақтаншақ «нағыз адам» бола алмайтынын, ерлік, қайсарлық, адалдық секілді қасиеттердің «нағыз адам» болу үшін маңызды екенін жырларына қосып, дұрыс жолды меңзеген [100].

Шал ақын өз жырларында ел үшін өскелең ұрпақ бойындағы маңызды қасиеттерді жырлайды. Сол кезеңде Шал ақын жастарды бойындағы қасиеттеріне сәйкес 3 типке бөледі. Біріншісі, құржан – адам деген атты тек көтеріп жүрген әлсіз, жалқау, надан адам. Екіншісі, тіріжан – қанағатсыз, тойымсыз, мақтаншақ, тәкәппар, өзінің қара басын ғана ойлайтын пайдақор, екіжүзді, жеңілтек адам дейді. Ал үшіншісін жігітжан деп атаған, яғни адал, қайырымды, еңбекқор, адамға пайдалы болуды ойлайтын, батыр, әділ, елі мен жерін қорғауға дайын, намысшыл нағыз азамат [95; 101].

Дулат Бабатайұлы бала тәрбиесінде ата-ананың орны ерекше екенін жырларына арқау етіп, перзенттің ата-анасына қарап бой түзейтінін, өнеге алатынын ерекше атап өтеді. Ол баланы жастайынан еңбекке баулу, белгілі бір

кәсіпті меңгерту өмірлік маңызы жоғары екенін дәріптейді[102]. Ақынның пайымдауынша, адамның сөзі мен ісі қабысқанда ғана оның тұлғасы кемелдене түседі. «Ата-ананың ақылы – қазулы қара жолмен тең» деп, ақын ата-ананың бала қалыптасуындағы маңызын айшықтай түседі. Оның жырларында жақсылық пен жамандық, мейірімділік пен зұлымдық, жомарттық пен сараңдық, білім мен надандық қатар салыстырылып, адам болу үшін қайсысының маңызды екені терең толғаныспен жеткізіледі[103]. Бұл сарын зар заман ақындары Мұрат Мөңкеұлы, Әубәкір Кердері, Шортанбай Қанайұлы, Албан Асан Бәрменбекұлының шығармаларында да көрініс тауып, олар ел мен жерді қорғау мәселесімен қатар, өскелең ұрпақ тәрбиесін де басты тақырыптардың бірі ретінде көтерген.

Бұл аталған мәселелер Майлықожа Сұлтанқожаұлы, Сүйінбай Аронұлының айтыстарында сол заманның билігін сынау, елді алға ілгерілетумен қатар ұрпақ тәрбиесінде маңызды мәселелер қозғалды [104.105.106.107].

Жоғарыда айтылғандарды түйіндей келе ұрпақ тәрбиесі барлық уақытта маңызды болды, ел мен жердің тағдыры ұрпақ бойындағы қасиеттер, отбасындағы ата-ананың өнегесімен байланыста қарастырылғанын көруге болады. Әр заманның сұранысына, елдің дамуына байланысты ұрпақ бойындағы адамдық келбетті нығайтатын қасиеттерде өзара сабақтастық байқалады. Қай заманда да баланы білімді болуға шақыру, бір кәсіпті меңгерту, адалдық, елге пайданды тигізу немесе ел үшін қызмет ету жоғары бағаланған қасиеттер.

Ұрпақ тәрбиесіне қатысты аталған идеялар Ыбырай Алтынсариннің, Абай Құнанбайұлының, Шәкәрім Құдайбердіұлының, Алаш зиялыларының педагогикалық мұраларында үйлесімді жалғасын тапты.

Ыбырай Алтынсарин қазақ жерінде мектептер ашып, қазақ балаларының білімді болуына ерекше мән беріп, осы жолда көптеген қызмет атқарған. Ыбырай Алтынсариннің «Кел, балалар,

оқылық!» өлеңінің де негізгі идеясы жастарды білім алуға үндесе, екінші жағынан оқу, өнер, ғылым-білімнің жалпы халық үшін құнды екендігіне үндейді. Ол: «Балаға берілген бірінші тәрбие ата-анасын, туысын, жолдасын сыйлауға үйретуден басталады», «Адамгершілікке тәрбиелеу құралы – еңбек пен ата-ананың үлгісі» деген келелі ойлары тәрбие бұл үлгі арқылы бала бойына сіңетіні, адам арасындағы сыйластықты қалыптастырудан бастау алатындығын дәйектеп тұр [108].

Жалпы, Ы. Алтынсаринның педагогикалық мұралары адам өмірі білім және еңбек арқылы мәнді деген идеясымен құнды. Еңбекқор адам бойында адамгершіліктің жоғары қасиеттері қалыптасатындығын және шынайы бақытқа еңбек арқылы жететіндігін айта келе, баланы еңбек сүйгіштікке баулудың алғышарты ретінде ересектердің, оның ішінде ата-ананың, ұстаздың еңбекқорлығы жетекші рөл атқаратындығын атаған.

Қазақтың ойшылдары, ақын-жырау, ағартушылары адам тәрбиесін қоғамның басты міндеті ретінде қараған. Олар тәрбие отбасынан басталатын және баланың ақыл-ойы, мінезі, адамгершілігі мен азаматтық қасиеттерін қалыптастыруды өмірлік маңызы зор рухани-әлеуметтік миссия деп білген. Ойшылдар мен ағартушылардың педагогикалық идеялары бала бойында үлкенге құрмет пен кішіге ізет, елгезектік пен батырлық, қайсарлық, еңбекқорлық, адалдық қасиеттер тәрбиеліліктің басты белгісі ретінде сипаттаған.

Абай өз шығармаларында «Адам болу» үшін талап, еңбек, терең ой, қанағат, рақым сынды асыл қасиеттердің құнды екендігін атап көрсетеді. Аталған асыл қасиеттердің өзегі – ар-ұят. Ұятты сезіну – адамды парасаттылық пен тәкәппарлық арасындағы мінез-құлықты реттейтін қасиет. Ұятты жоғалту арқылы адам адамдық келбетін жоғалтатынын Абай отыз алтыншы қара сөзінде негіздеп, «Кімде-кімнің әділдігі жоқ болса, оның ұяты да жоқ», деп ар-ұят, намыс, әділдік, мейірімділік ізгілікке негіз болатындығын, адам болудың тура жолын көрсетеді.

“

*Тегінде, адам баласы адам
баласынан ақыл, ғылым, ар,
мінез деген нәрселермен
озбақ. Онан басқа
нәрсеменен оздым ғой
демектің бәрі де -
ақымақтық.*

- Абай, 18 қара сөзінен

Абай оныншы қара сөзінде «Білімді болсаң алар асуың биік болады. ешқашан мақтанба. Ең әуелі тәрбиені өзіңнен баста. Білімді бол! Еңбек қыл!», -деп білім мен еңбекті дәріптейді.

Сондай-ақ, Абай бала тәрбиесіндегі отбасының, әлеуметтік ортаның ықпалын айқындайды. Ол: «Адамның жақсы болуы тегінде емес, тәрбиесінде, ақылында, өнер-білімінде. Адамнан адамға үш алуан мінез жұғады: ата-анадан, ұстазынан, құрбысынан. Әсіресе олардың қайсысын жақсы көрсе, содан көп жұғады» ойында көрініс тапқан [14; 15;16].

Абайдың он жетінші қара сөзі адам болмысының тереңіне үңіліп, оның кемелдікке жету жолын түсіндіреді. Бұл

шығармада ақын қайрат, ақыл және жүрек секілді үш басты рухани қасиеттің маңызын ашып көрсетеді. Осы үшеуінің бірлігін қамтамасыз ететін, оларды дұрыс бағытқа бұратын күш – ғылым. Бұл идея Абайдың «Толық адам» тұжырымдамасының негізі болып табылады. Демек, «Толық адам» – ақылын ғылыммен шындап, қайратын адал еңбекке арнаған, жүрегін мейірім мен әділетке толтырған жан деген ой түюге болады.

Осы ретте абайтанушы М. Мырзахметұлы да Абайдың бұл идеясын тереңдете түсіп: ««Толық адам» жөніндегі ұғымдар – Абайдың жиырма жылдық ақындық жолында үзіліссіз өрістеп, толассыз даму, толығы үстінде туындап отырған күрделі ұғым. Абайдың 1889 жылы дүниеге келген «Әуелде бір суық мұз – ақыл зерек» деген өлеңінде адам бойындағы ақыл, қайрат, жүрек жөніндегі күрделі ұғымға алғаш рет ерекше назар аударып, ой толғай бастайды» [109]. Бұл Абайдың адамзатқа қалдырған ең ұлы мұрасы «Толық адам» ілімі деп бағамдап, қазіргі білім беру жүйесі осы ілімге негізделуі керектігін атайды.

Демек, бала тәрбиесі жүйелі іске асырылуы үшін қазіргі кезеңдегі «білім беру ұйымы – білім алушы – отбасы» ынтымақтастығын нығайтудың ерекше формуласы деуге болады.

Абайдың қара сөздерінде, өлеңдерінде бала тәрбиесі жан-жақты қамтылған және айтылған құнды идеялар бүгінгі күні де өзекті. Абайдың «Толық адам» ілімінде айқын өрнектелген үйлесімді дамыған адамның бейнесі – қазірде тәрбиенің негізгі мақсаттарының бірі болып табылады.

Абайдың тәрбиеге қатысты идеялары Ш. Құдайбердіұлының педагогикалық көзқарастарында әрі қарай жалғасын тапты. Оның, «Үш анық» еңбегінде адам болу үшін керекті іс – ұждан деп көрсетілген. Ұждан деп – ынсап, әділет мейірімді атады. Адам бойында білім мен ақыл болуын асыл қасиеттілікке балады [17].

Ш. Құдайбердіұлы нысап пен мейірім, әділетті жоғары сақтауға, оны жеке бас мүддесінен, мақсатынан жоғары қою қажеттігін айтқан («Анадан алғаш

туғанымда») [110]. Ш. Құдайбердіұлы «Әуелі, адам болсаң өзінді біл, адамға сөйлейтұғын сөзінді біл. Әр жаста әрбір түрлі міндетің бар. Қай жаста не істейтін кезінді біл». Демек, Ш. Құдайбердіұлының ілімі бойынша, адам болудың негізі – ұжданды басшылыққа алып, әділеттілік пен мейірімділікті жеке бас мүддесінен жоғары қою, әр жастың міндетін түсініп, өзін тану арқылы кемелдену. Бұл ой қазіргі уақытта да өзекті, себебі жауапкершілік, адалдық, ар-ұят, әділ көзқарас, жасампаздық, еңбекқорлық адамның тұлғалық қасиеттерінің көрсеткіші. Ал өмірдің әр кезеңінде өзінің орнын, міндетін түсініп, қоғам игілігі үшін еңбек ету – саналы адал азаматтың басты белгісі болмақ.

Қазақ даласындағы ағартушылық идеяның жалғасы ұлт зиялыларының еңбектерінде көрініс тапты. Ә. Бөкейхан қазақ өз алдына ел болып қана қоймай, қандай ел болудың үлгісін тарихта бірнеше рет көрсеткендігін айта келе, жастарды дұрыстыққа (адал азаматтыққа) бағыттау, қазақтың жеке жұрт болуының кепілі екендігін айтқан.

Ә. Бөкейхан ата-ана мейірін, отбасы шуағын көрмей өскен көңілі қаяу, қаны қара жеткіншектердің психологиясындағы ауытқулардың қоғам үшін қаншалықты қауіпті екенін ескертеді. Сондай-ақ, жастарға «Мал бақ, егін сал, әдіс қыл, амал қыл, шебер бол, мерген бол, еңбекке, білімге жалын. Еңбекке, білімге жалынған еуропалықтар, міне, бес жүз жыл болады, оларда жұт, аштық жоқ...» - деген. Яғни Ә. Бөкейхан еңбек пен білімді жоғары бағалап, ұрпақты еңбек етуге, білім алуға үндеді. Бұл ойды «Ала арқанға шандыған сынық арба қазақ елінің мәңгі-бақи еншісіне тиген жоқ. Қазақ шаруасы да өркендемек», деген ойымен жалғастырды. Ол мектеп мұғалімдерінің шәкірт тәрбиелеуге жауапкершілікпен қарап, оқушыларды кәсіби шеберлікке баулудың ел өркендеуіндегі маңызына айрықша ден қойды [111].

А. Байтұрсынұлы өз заманында білім – елдің алға жылжуына, дамуына негіз екенін жақсы түсініп, оны халыққа жеткізуді басты мақсат етті. Білім арқылы ұлт мәдениетін көтеруге болатынын және қазақ тілінің

тазалығын сақтаудың құндылығын негіздеді. Ол жастардың оқу-тәрбие жұмысы түзелмей, жұрт ісі түзелмейтіндігін және адам үшін ең қымбаттысы халықтың қамын ойлау деп көрсетті. Сонымен қатар, басқадан кем болмас үшін үш керекті атады. Білімді болуға – оқу, бай болуға – кәсіп және күшті болуға – бірлік керек деді. А. Байтұрсынұлы үйрету, алдымен, «баулу» түрінде қарапайымнан күрделіге қарай жүзеге асырылуы тиіс және ол баланың табиғатына жақын, тұрмыс ісіне үйлесімді болуы керектігін айтқан. Демек, оның ұрпақ тәрбиесіндегі ең маңызды түйткілдері: білім алуға, еңбекқорлыққа, ұлтын, елін құрметтеуге баулу [112]. А. Байтұрсынұлы идеялары қазіргі кезеңдегі озық ойлы ұлтты құрайтын адал азаматтардың бойында қалыптасуға тиіс қасиеттермен сабақтасады.

Ұлт ұстазы А. Байтұрсынұлы «Оқу құралы» еңбегінен оқушыны оқыта отырып тәрбиелеу, зұлымдық, жалқаулық сынды жағымсыз қасиеттерден аулақ ұстап, жауапкершілікке баулудың мәнін ашып көрсеткен. Ол: «Бұл күнде оқудың керек екеніне ешкімнің таласы жоқ. Қай жұрт болса да оқумен ілгері басып тұрғандығын, кейін қалудың себебі оқудың кемдігінен екенінен көріп тұрамыз. Оқусыз халық қанша бай болса да, біраз жылдардан кейін оның байлығы өнерлі халықтардың қолына көшпекші» деп білімнің маңызын жоғары бағалайды және тәрбиені бала бойындағы қалыптасқан дағдылар мен мінез-құлық ерекшеліктері арқылы өлшеуге болатындығын меңзегендігін көреміз.

Сондай-ақ А. Байтұрсынұлы қазақтың шаруасына бірінші жағынан надандығын, екінші жағынан білімсіздігін көріп тұрғандар басынып, елдіктен, теңдіктен қалдырып, тиісті сыбағасына қиянат етіп тұрғаны санасы бар қазаққа ескерерлік іс. Бұл заманда қолы жетпегендерді теңдікке жеткізетін, әлсіздерге күш беретін өнер – білім, сол өнер – білімге мезгілі өтпей тұрғанда үйренсек тұрмысымызды түзетіп, басқалардың аяқ астында жаншылмас едік, біз де өз алдымызға бір жұрт екенімізді білдірер едік» [113 – Б.302-303] - деген ойы арқылы елдікті

сақтап қалу ол білімді меңгерумен үндесетіндігін және қазіргі уақыттағы технологиялық жаңашылдықты жедел меңгеріп, оны өз еліміздің өркендеуінде орынды қолдану керектігімен байланыстыруымызға болады.

А. Байтұрсынұлының «Шаруанды түзет. Жалқаулықтан арыл, адал еңбек ет, кәсіп үйрен, тер төк... Дүниеде елге теңдік, кемге кеңдік беретін, азды көпке теңгеретін ғылым мен өнерді үйренейік ағайын!» [113] деген пікірінен бала бойына дарытуды қажет ететін маңызды құндылық білім мен ғылым, адалдық, еңбекқорлық, жасампаздық деп түйіндейміз.

М. Дулатовтың педагогикалық мұраларында жастарға берілетін білім өз ұлтының тұрмысына һәм табиғатына үйлесімді болуының маңызды екендігі анық көрсетілген. Ол: «... жас баланың ойына, қанына, сүйегіне ұлт рухы сіңіп, ана тілін анық үйреніп, керектісін алып шығатындай болғанда ғана, балалар қай жұрттың арасында жүрсе де, сүйегіне сіңген ұлт рухы жасымайды», - дейді. Осы айтылған ойы өскелең ұрпақ тәрбиесінде патриотизм мен отаншылдық құндылығының сипатын береді. М. Дулатов намыс – адамның қадір-қасиетіне байланысты өте нәзік, өткір, күшті сезім және адамды жағымсыз әрекеттерден сақтап, абыройын берік ұстануға ықпал ететін қасиет екендігін айта келіп, ел болып тұруды аңсаған ел азаматы бойында намыс жоғары тұру керектігін дәріптейді [114].

Ж. Аймауытов «Тәрбиеге жетекші» еңбегінде тәрбиенің ауданы кең, түбі терең делінген. Ол: «Тәрбиенің де, білімдендірудің де тірегі мәдениетті өмір. Адам баласының өсу, өркендеу, жетілу дәуірінде тәрбиеге кірмейтін жағы жоқ, дене тәрбиесі, ақыл тәрбиесі, әдемілік сезімі тәрбиесі, адамгершілік – құлық тәрбиесі – бір тәрбиеге жатады. Адамның талабын, амалын түзу бағытқа, ретке салып, адам баласының арасындағы қатынасын жөндеу – бұ да тәрбие ісі. Тәрбие – шындықты, ізгілікті, көркемдікті өмір жүзінде іске асыруға адамды жетектейді. Осындай қасиетті міндеттерге жетуге жанды қаруландырады, қанаттандырады. Немен? – насихатпен, ақылмен, пайдалы біліммен, үлгілі амалмен,

оқытумен, үйретумен» деп, тәрбиенің мәнін ашып, іске асыру тәсілін пайымдаған. Олай болса, тәрбие көзбен көру, өзгеден үлгі алу, күнделікті өмірдегі әрекетпен ұштасатын үздіксіз процесс деп түйіндеуге негіз бар.

Ж. Аймауытов үздіксіз жалғасатын процесс екенін былай сипаттаған: «Адамның өсетін, жетілетін, балалық, жеткіншектік дәуірі түгілі тәрбиенің әсері жігіттік, кекселік кезеңдерінде де қалмайды. Тәрбие сәулесі түспейтін адамның ешбір қалтарысы жоқ. Тәрбие болмаған жерде шын ақылды, мәдениетті өмірде болмақ емес» [115 – Б.6-7]. Ж. Аймауытов: «Баланы бұзуға да, түзуге де болатын бір шарт – жас күнінде көрген өнегесі», - деп бала естігенінен ой, көргенінен бой түзейді деп түйіндеуге болады.

Демек, өмірді көркемдікпен, ізгілікпен үйлестіруге бағыттауды көздесек, тәрбие ісін дұрыс жолға салу және оны оқытумен тұтастығын қамтамасыз ету маңызды. Бұл қазіргі уақытта жүзеге асырылып жатқан «Біртұтас тәрбие» бағдарламасының негізгі механизмдерімен және Жалпыға міндетті мемлекеттік білім беру стандартының негізгі базалық құндылықтарымен, құзыреттіліктерімен сабақтасады. Сондай-ақ, тәрбие бағдарламасы тек білім беру ұйымымен шектелмей тұтас қоғамды қамтиды.

Қазақ тіліндегі тұңғыш «Педагогика» оқулығының авторы М. Жұмабаев балаға берілетін тәрбие – ұлт тәрбиесі болуы тиіс дей келе, әрбір ұлттың баласы өз ұлтының арасында, өз ұлты үшін қызмет қылатын болғандықтан, тәрбиеші баланы сол ұлт тәрбиесімен тәрбиелеуі керек дегенді айтады. Тәрбие – кең мағынасымен алғанда, қандайда болса бір жан иесіне тиісті азық беріп, сол жан иесінің дұрыс өсуіне көмек көрсету деген сөз деп тұжырымдап, ақыл-ой тәрбиесі, мінез тәрбиесі, сұлулық тәрбие және дене тәрбиесі деп, тәрбиенің төрт іргелі негізі екенін бөліп көрсетті [116]. Демек, өскелең ұрпақты жан жақты дамыған тұлға ретінде қалыптастыру және оның бойына ұлттық құндылықтарды сіңіру арқылы тәрбиелеу басты орында тұруы орынды.

Қазақ тарихының даңғыл жолын

қалауда Е. Бекмағанбетов, М. Қозыбаевтың еңбектерін атауға болады.

Қазақ тарихындағы тұңғыш тарих ғылымдарының докторы Е. Бекмаханов қазақтың болмысына сай тәрбие оның салт-дәстүрінде екендігін тілге тиек етіп, төл мәдениетін ойламайтын ұлттың жоғалып кету қаупі жоғары екендігін атаған [117].

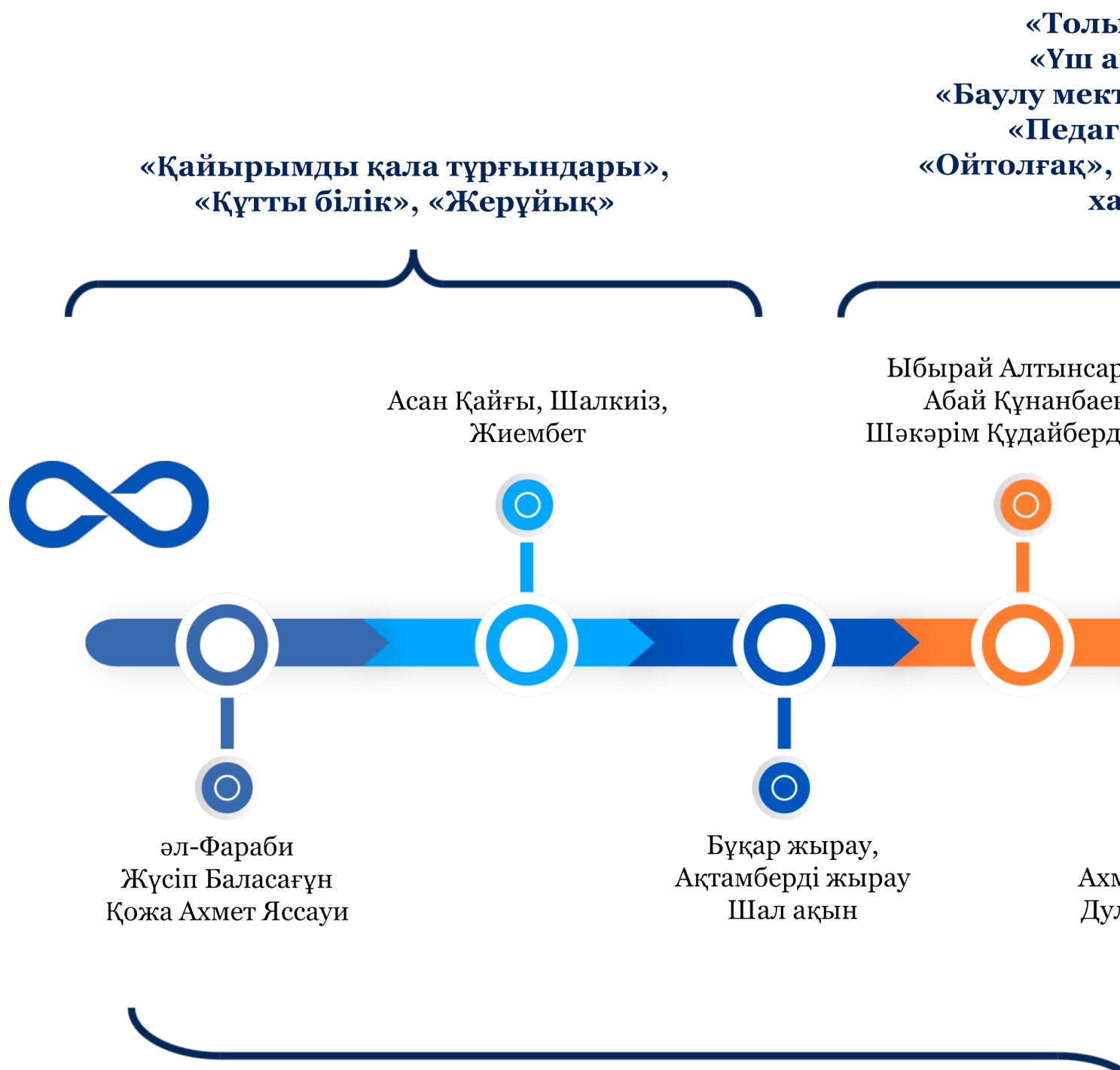
М. Қозыбаев халықтың тарихи санасын оятуды өзінің парызы деп есептеп, оны тәрбиенің өзегі деп санаған. Тарихи сана деп, М. Қозыбаев, әрбір жеке адамның өз тарихын сезінуі, өзінің шыққан тегін, өлкесін, халқын, оның рухани түп-тамыры мен өткен тарихи жолын танып білуге ұмтылысы, сана-сезімінің оянуы деп атайды. Ол: «... бізге тірек болып, болашақ батыр ұрпақ өсіруге көмектесер бір фактор халықтық педагогикалық ұрпақ тәрбиелеу дәстүрі» - деген ойды айтып, ұрпақты бұрыннан келе жатқан салт дәстүрмен сусындатып, жауынгерлік дәстүрлерге сүйенудің маңызын жоғары бағалаған [118]. Бұдан өскелең ұрпақ бойында тәуелсіздік пен отаншылдық құндылығын қалыптастыру өз ұлтының болмысын, мәдениетін, өзінің туған жерінің, елінің тарихын білумен және оған құрметпен қарау, ұлттық мұраны сақтау, оны ілгерілету секілді дағдылар арқылы сіңіру керектігі туралы тұжырымдауға мүмкіндік береді.

Тәуелсіздік жылдары қазақ халқының ауызша тарихын жазып, ұлт, ел ретіндегі төлтума даралығымызды сақтаудың, тектіліктің маңызын түсіндіруге еңбектерін арнаған А. Сейдімбеков бала тәрбиесі ұлттың өзіндік ерекшелігіне негізделуі керектігін айтады [119].

Қ. Жарықбаев халықтық педагогика – тәлім-тәрбиелік, ой-пікірдің ілкі бастауы ол халықтың рухани мұрасы деген тұшымды ойды негіздеген [120].

Бұл идея Ө. Озғанбай [121], С. Қалиев [122], Ж.Ж. Наурызбай [123], К.Ж. Қожахметова [124], С. Ұзақбаева [125], К. Оразбекова [126], Г. Нұрғалиева [127], А. Миразова [128], Г. Бахтиярова [129], М. Құрсабаев [130], Ш. Майғаранова [131], С.Т. Иманбаева [132], С. Әбенбаев [133], К.Ж. Бұзаубақова, М.С. Елубаева [134] т.б. еңбектерінде жалғасын табады.

6-сурет. Тәрбиенің тарихи тұғырнамасының тізбегі

ТӘРБИЕ ТҰҒ

«Адам бол», «Адам бол»,
«Ұрпаққа хат»,
«Тәрбиеге жетекші»,
«Қазақ әлемі»,
«Дала өркениеті және қазақ
мұрасы», «Рухнама»

«Қазақтың тәлімдік ой-пікір-
антологиясы», «Ұлттық
мектептің ұлы мұраты»,
«Жұртшылық және бала
тәрбиесі» «Мектептің ұлттық
тәрбие жүйесі»

ин
в
іұлы

Ермұхан Бекмаханов,
Манаш Қозыбаев,
Ақселеу Сейдімбеков

К.Қожахметова
Ж.Наурызбай

ЫРНАМАСЫ

Жалпы, ұрпақ тәрбиесі сонау ерте заманнан бастау алып, қазіргі кезеңге дейін жалғасып келеді. Адамзаттың арманы әділетті қоғам орнату. Ғасырлар бойы қоғамды осы арман жетелеп келеді. Заман қалай өзгерсе де ұрпақ тәрбиесінде өзгермейтін ұстанымдар қалады. Ұрпақ тәрбиесінде қазақстандағы киелі жерлер, ата тарих, баһадүр бабалар, шежірелі эпос – ұрпаққа ұдайы күш беретін энергияның қуатты көзі. Сол себепті ұрпақ тәрбиесі ұлттық құндылықтарға негізделуі маңызды. әл-Фарабиден бастау алған ұрпақ тәрбиесі адалдық, ар-ұждан, намыс, бауырмалдық, еңбекқорлық пен білім құмарлық, тіл мен ділдің үстемдігін түсіну, ел мен жердің тұтастығын сақтау, Отанын, туған жерін сүю, ұрпақтан ұрпаққа жеткен тарихи мұраларды, мәдениетті құрметтеп, отбасының құндылығын бойына сіңіру сынды құнды қасиеттер маңызды болып қала бермек

Демек, ғалымдардың білім беру ұйымдарындағы тәрбие жұмысының бағыт бағдары, оның теориялық негіздері туралы ғылыми диссертациялар, монографиялар, оқулықтар мен оқу құралдары, ғылыми мақалаларымен қатар мемлекет деңгейінде білім беру ұйымындағы тәрбие жұмысының ұйымдастырлуы және оның мазмұнын айқындайтын арнайы құжаттар қабылданған. Олар, үздіксіз білім беру жүйесіндегі тәрбие жүйесін айқындалған ұлттық тәрбиеге негізделген тұжырымдама 1995 жылы қабылданған [135], кейіннен 2009 жылдан бастап 12 бағытты қамтыған «Үздіксіз білім беру жүйесіндегі тәрбие тұжырымдамасы» [136], 2015 жылы 8 бағытты қамтитын «Тәрбиенің тұжырымдамалық негіздері» [137], 2019 жылы «Рухани жаңғыру» бағдарламасын іске асыру жағдайындағы тәрбиенің тұжырымдамалық негіздері [138] қабылданды. Қазіргі кезеңде 2023 жылы (2024 жылы қайта мазмұны жаңартылды) бекітілген «Біртұтас тәрбие» бағдарламасына сәйкес балабақша, мектеп, колледждердегі тәрбие жұмысы ұйымдастырылады. Бұл бағдарламаның басты ерекшелігі қазіргі қоғамдағы «Адал азамат» идеологиясын бекемдеуге бағытталған. Бағдарламаның өзегі «Әділетті Қазақстан – Адал азамат – Озық ойлы

ұлт» идеологиялық үштағанымен астасып жатыр. Оның мазмұны ел Президенті атап көрсеткен, ұлттың жаңа келбетін қалыптастыратын алты құндылыққа сәйкес жүйеленген [3; 4].

Сонымен қатар, елімізде құндылықтар Жалпыға міндетті білім беру стандартының мазмұнында базалық құндылықтар ретінде айқындалған. 2016 жылдан бері барлық білім беру ұйымдарында жаңартылған білім беру мазмұнына сәйкес енгізілген Жалпыға міндетті білім беру стандартында көрініс тапқан. Бастауыш, негізгі және орта білім берудің жалпыға міндетті стандарттары [94] 2-тарауында білім беру мазмұнындағы базалық құндылықтар:

1. Қазақстандық патриотизм мен азаматтық жауапкершілік;
2. Құрмет;
3. Ынтымақтастық;
4. Еңбек пен шығармашылық;
5. Ашықтық;
6. Өмір бойы білім алу белгіленген.

Бұл аталған құндылықтар білім беру мазмұнына, оқу бағдарламаларының мазмұнына интеграцияланған. Алайда, олар тәрбие мазмұнында жеткілікті деңгейде айқын көрініс тапқан жоқ.

Ал, 2023 жылдан бері барлық орта білім беру ұйымдарында жүзеге асырылып жатқан «Біртұтас тәрбие» бағдарламасында [3;4] құндылықтар жүйесі 2026 жылдан бастап жүзеге асырылатын орта білім берудің жалпыға міндетті стандартында да енгізілген [93; 94]. Осылайша тәрбие жұмысында және оқу бағдарламаларында ортақ құндылықтар жүйесі өзара біріздендірілген. Бұл оқыту мен тәрбиенің тұтастығын қамтамасыз етеді.

Ал, 2026 жылғы 1 қыркүйектен бастап қолданысқа енетін Бастауыш және Негізгі орта білім берудің жалпыға міндетті стандарттарының 2-тарауында білім беру мазмұны келесі базалық құндылықтарға бағытталған:

1. тәуелсіздік және патриотизм;
2. бірлік пен ынтымақ;
3. әділдік пен жауапкершілік;
4. заң және тәртіп;
5. еңбекқорлық және кәсіби біліктілік;
6. жасампаздық және жаңашылдық [93;94].

Оқыту мен тәрбие процесінің тұтастығын нығайтуға, құндылықтарды білім беру мен тәрбие жұмысының біртұтас жүйесінде қарастыруға мүмкіндік береді. Осылайша, құндылықтар тек білім мазмұны және тәрбие бағдарламасы арқылы оқушылардың тұлғалық дамуына жан-жақты ықпал етіп, құндылық бағдарлар бекітілуге қол жеткізуді мақсат етеді.

Мемлекет басшысы Бурабайда өткен Ұлттық құрылтайдың төртінші отырысында: «Былтыр мектептерде «Біртұтас тәрбие» бағдарламасы қолға алынды. Бағдарламаны қабылдау – істің басы ғана. Енді жаңарған құжатты еліміздегі барлық мемлекеттік білім ошағына енгізу керек. Оны алдағы уақытта жекеменшік мектептер де басшылыққа алуға тиіс. Себебі тәрбие жұмысы балаларды түгел қамтуы қажет. Сонда ғана бұл бастама жалпыұлттық ауқымға ие болады» деген болатын. Мемлекет басшысы біліммен қатар тәрбиеге айрықша назар аудару өте маңызды деп атап өтіп, құрылтай мүшелері алдағы уақытта осы бағдарламаны «Адал азамат» деп атауды ұсынғанын және бұл ұсыныспен толық келісетінін атады [139].

Мемлекет басшысы 2024 жылғы 25 сәуірде Қазақстан халқы Ассамблеясының XXXIII сессиясында сөйлеген сөзінде әр адамның ой-санасы және мінез-құлқы жақсарса, тұтас қоғам жақсаратынын және «Адал азамат» болу аса маңызды екенін айтқан еді [140].

Бұл Мемлекет басшысының 2024 жылғы 31 мамырдағы Ғылым ордасында сөйлеген сөзінде де үндесті. Ол: «Жастарымыз Адал азамат болуы керек. Еліне, өз ісіне адал азаматтар

ғана Қазақстанды көркейте алады» [141] деп ел дамуы мен азаматтар арасындағы сабақтастықты көрсетті.

2024 жылғы 15 наурызда Атырауда өткен Ұлттық құрылтайдың үшінші отырысында Мемлекет басшысы: «Адал азамат дегеніміз – жақсы қасиеттерге ие болып, адал еңбек ететін және табысқа адал жолмен жететін адам. Яғни, адалдық пен әділдікті бәрінен биік қояды. Озық ойлы ұлт болу үшін бүкіл қоғам сана-сезімін өзгертіп, жаңа құндылықтарды орнықтыруы керек. Әрбір адам «Адал азамат» деген атқа лайық болса, елімізде әділ қоғам орнайды» [1], –деп озық ойлы ұлт болудың жолы әрбір азаматты «адал азамат» қалыптастыру.

Демек, жаңа дәуірдің тұлғалық үлгісі, ұрпақ моделі «Адал азамат» болып табылады.

Әл-Фарабиден бастап, бүгінгі күннің ғалымдарының ғылыми еңбектеріне талдау жасау негізінде әрбір тарихи кезеңде елдің ілгерілеуіне себепкер болған тұлға моделі қалыптасқанын көре аламыз. Мұндай тұлға моделі – тек өз уақытының жемісі ғана емес, сонымен қатар сол дәуірдің әлеуметтік-мәдени сұранысына жауап беретін, болашақ бағдарына сәйкес құрылған деуге негіз бар.

Себебі, әр ғасырдың өзіне тән тарихи, саяси және мәдени ерекшеліктері бар. Сол кезеңдерде қоғамның алдында тұрған міндеттер мен ұлттың даму мақсаттары белгілі бір қасиеттерге ие тұлғаларды алға шығарды. Мысалы, елдің тұтастығы мен тәуелсіздігіне қауіп төнген дәуірлерде – ерлік пен отаншылдық алдыңғы орынға шықса, білім мен ғылым дамуға басымдық берілген кезеңдерде – зиялылық пен жаңашылдыққа басымдық берілді. Бұл – тұлға бейнесі мен тарихи қажеттіліктің өзара байланыста дамитынын көрсетеді.

ҚАЗАҚ ДАНАЛЫҒЫ ЖӘН

Парасатты адам

(әл-Фараби қайырымды қала тұрғындары)

Дана болу

Әскери істерге қажетті дене күшіне ие болу

Қырағылық пен терең ойлауға ие болу, өз әрекеттерінде қаланың әл-ауқатын жақсартуды басты мақсат ету

Заңдар мен қағидаларды білетін адам болу

Өз үлгісімен басқаларға өнеге көрсету

Жаңашылдық танытып, ізденімпаздық көрсету

Толық адам

(Абай ілімі)

Ыстық қайрат

Нұрлы ақыл

Жылы жүрек

Адал азамат

(Біртұтас тәрбие бағдарламасы)

Тәуелсіздік және отаншылдық

Бірлік пен ынтымақ

Әділдік пен жауапкершілік

Заң және тәртіп

Еңбекқорлық және кәсіби біліктілік

Жасампаздық және жаңашылдық

Мәдени мұра, ұлттық мұра

Тиімді коммуникация, әртүрлі орта

Қоғамдық белсенді қатысу

Әдептілік, тәртіпті сақтау, құрметтей білу

Ұтқыр, өзгеше, бастамашыл, пайдалана білу

Проблеманы шешу, инновация

ҚАЛЫПТАСТЫРУШЫ ОРТА

- Отбасы
- Білім беру ұйымы
- Әлеуметтік орта
- БАҚ, Интернет
- Қоғам
- Мемлекет

Е ЖАҢА ДӘУІР ТҰЛҒАСЫ

Адал азамат

Құзыреттері

(тас тәрбие бағдарламасы)

раны насихаттайды,
дені ілгерілетеді

муникация орнатады,
ғада ойын еркін жеткізеді

бастамаларға
атысады

нормаларын, қоғамдық
қтайды және заңды
ді

ерістерге дайын,
ыл және мүмкіндіктерді
ды

ны талдайды,
лық шешімдер ұсынады

Мінез-құлық ерекшелігі

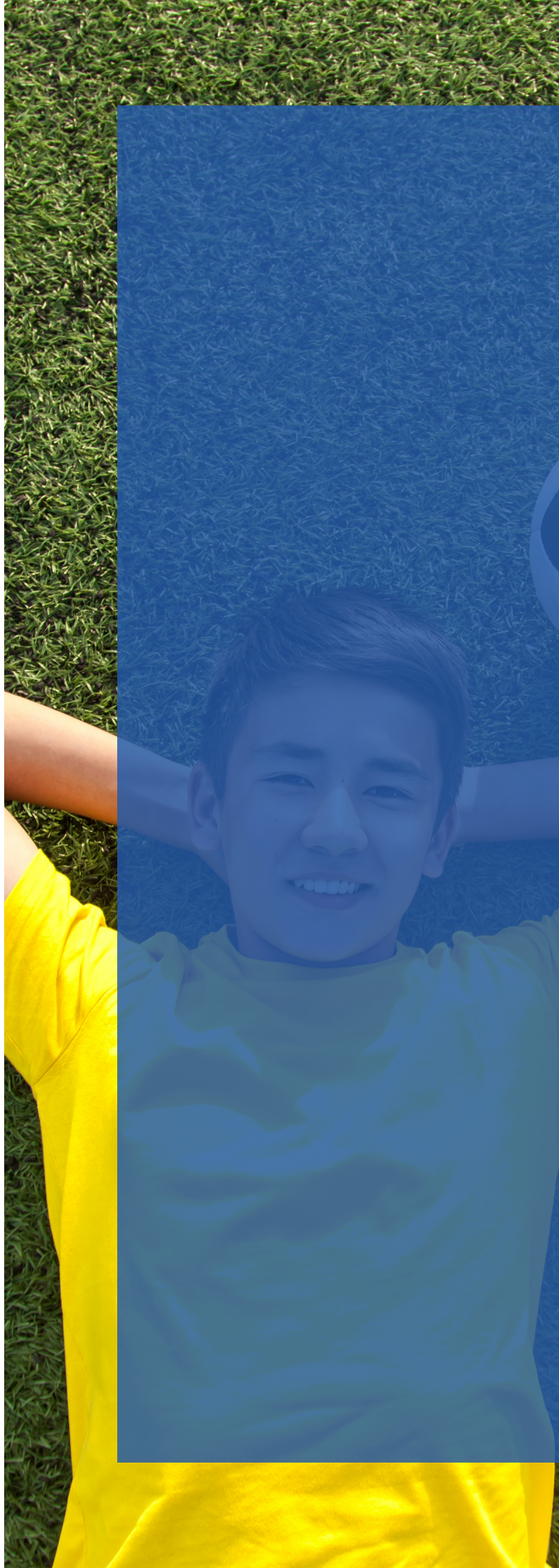
- Ұлтын сүйеді, бұл сүйіспеншілікті жауапкершілік деп біле отырып, отанын дамыту арқылы адамзат өркениетіне үлес қосуға ұмтылады
- Жан-жақты татулықты қолдай отырып, этномәдени ерекшеліктер мен халықымызға тән дәстүрлердің құнын бағалайды, бауырмалдық, мейірімділік, жанашырлық танытып, адамдар арасында дәнекер болуға тырысады
- Әділдік пен сенімділікті болмысының арқауы санап, әр ісінде адалдық ұстанымы мен жауапкершілігін терең сезінеді
- Заң мен тәртіпті құрметтеуді ішкі тәрбиесінің ажырамас бөлігі деп қабылдап, тұрақтылық пен қоғамдық тәртіпті жоғары бағалайды
- Білім мен еңбекті басты жауапкершілік деп есептеп, кәсіби тұрғыда үздіксіз дамуды және өзін-өзі жетілдіруді көздейді
- Креативтілікке бейім болып, жанашыл бастамалардан құптап, өз заманынан озық болуға және жаңа идеяларды іске асыруға дайын

ІСКЕ АСЫРУ МЕХАНИЗМДЕРІ

- Үлгі болу
- Өмір бойы білім және өзін-өзі дамыту
- Қарым-қатынас орнату
- Мәдени орта құру
- Әлеуметтік жобаларға қатысу
- Әл-ауқатын қамтамасыз ету

Сондықтан әр замандағы тұлға моделі – уақыттың үні мен болашақтың тынысы іспетті. Ол – өткеннің тәжірибесін, қазіргі күннің талабын және болашақтың мүмкіндігін ұштастыра білген, қоғамды алға сүйрейтін жетекші күш. Мемлекет басшысы айтып отырған «Адал азамат» моделі де – бүгінгі күннің өзекті сұранысына жауап беретін, болашаққа бағытталған жаңа дәуір тұлғасының көрінісі.

Осы тұрғыдан алғанда, еліміздің келешегі үшін жастарды тәрбиелеу ісінде уақыт пен ұрпақ сабақтастығын терең түсіну, әр кезеңге тән тұлғалық модельдерді саралап, соның ішінен бүгінгі күнге қажеттісін даралай білу – стратегиялық маңызы бар міндет екені айқын.

2

**ТӘРБИЕНІҢ
ЭКОЖҮЙЕСІ:
ТҰЛҒА
ҚАЛЫПТАСТЫРУДА
ҒЫ ӨЗАРА
ЫҚПАЛДАСТЫҚ
КЕҢІСТІГІ**

2.1

Тәрбие экожүйесі және оның тұлға қалыптастыруға ықпалы

Экожүйе – тірі организмдер қауымдастығынан (биоценоз), олардың тіршілік ету ортасынан (биотоп) және олардың арасындағы зат алмасу мен белсенділікті қамтамасыз ететін байланыс жүйесінен тұратын биологиялық жүйе. Бұл терминді 1935 жылы А.Тенсли ұсынған және белгілі бір аймақтағы барлық денелердің бірлігін және олардың физикалық анықтамамен өзара әрекеттесуін болжайды.

Экожүйе табиғи (мысалы, орман, көл) немесе жасанды (ауылшаруашылық жерлері, саябақтар) болуы мүмкін. Ол түрлердің құрамын сипаттайды, организмдерді, биомассаны және трофикалық құрылымды біріктіреді, оған өндірушілер (өндірушілер), тұтынушылар (тұтынушылар) және органикалық заттарды бұзушылар (редукциялар) кіреді [143].

Экожүйедегі негізгі процестер – бұл заттардың айналымы және оның тұрақтылығы мен жұмысына ықпал ететін энергия ағыны. Яғни экожүйенің басты ерекшелігі – оның тұрақтылыққа, өзін-өзі реттеуге және дамуға қабілеттілігі болып табылады.

XX ғасырдың екінші жартысында экожүйе ұғымы тек табиғи құбылыстарды ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік жүйелерді сипаттау үшін де қолданыла бастады. Әсіресе, Ури Бронфенбреннердің (1977) экологиялық жүйе теориясы бұл ұғымды адам дамуы мен тәрбие процесін зерттеуде кеңінен қолдануға жол ашты. Ол тұлғаны дамытушы ортаны төрт деңгейде сипаттады: микро, мезо, экзо және макрожүйе. Бұл тәсіл бойынша, бала тек мектеп пен отбасынан ғана емес, сонымен қатар бұқаралық ақпарат құралдары, мәдени орта, экономикалық жағдайлар секілді сыртқы факторлардан да әсер алады

[14].

Микрожүйе – баланың қалыптасуына тікелей ықпал ететін орта. Оған ата-ана, отбасы мүшелері, құрдастары, достары, ұстазы т.б. жақын араласатын адамдарды қамтитын орта.

Мезожүйе – бала өміріндегі микрожүйелердің арасындағы қатынасының жүйесі. Мезожүйе баланың дамуына тікелей емес, жанама түрде әсер етеді. Мезожүйеге мысалы, отбасы мен мектеп арасындағы өзара әрекет (мысалы, ата-ананың мектеппен байланысы, ата-аналар жиналысына қатысуы, мұғалімдермен қарым-қатынасы), отбасы мен балабақша арасындағы байланыс (ата-аналар мен тәрбиешілердің бірлесе жұмыс істеуі), отбасы мен аула/көрші орта арасындағы қатынас (мысалы, ата-аналардың баланың достарымен немесе көрші балаларымен байланысы); мектеп пен қосымша үйірмелер (мысалы, драма үйірмесі, спорт секциясы) арасындағы өзара ықпал. Мезожүйе баланың өміріндегі маңызды адамдар арасындағы байланыстар арқылы оның дамуына әсер етеді. Мезожүйенің әсері баланың жеке ерекшеліктеріне байланысты өзгеріп отырады: бір бала үшін сыныптағы достар маңызды болса, екінші бала үшін драма үйірмесі немесе отбасылық жағдай маңыздырақ болуы мүмкін. Бұл қарым-қатынастардың сапасы – баланың дамуы үшін шешуші фактор. Жақсы үйлесімділік пен ынтымақтастық болса – баланың дамуы да үйлесімді болады.

Экзожүйе – бұл баланың тікелей қатыспайтын, бірақ оған әсер ететін жанама әлеуметтік орта. Баланың дамуына ықпал ететін, бірақ оған тікелей араласпайтын әлеуметтік жүйелер мен құрылымдар. Экзожүйеге: ата-ананың жұмыс орны (ата-ананың

жұмыстағы режимі (икемді график, демалыс), ата-анаға көрсетілетін қолдау (әлеуметтік қолдау); әлеуметтік қызметтер мен денсаулық сақтау ұйымдары; ата-ананың әлеуметтік ортасы (достары, туыстары, көршілері); мәдени және қоғамдық ұйымдар; интернет, әлеуметтік желі, БАҚ, фильмдер, мультфильмдер, т.б. медиакеңістік. Мысалы, ата-ананың тұрақты жұмысы мен қолайлы еңбек жағдайы – отбасының әл-ауқатын жақсартып, баланың қауіпсіз әрі дамытушы ортада өсуіне септігін тигізеді.

Экзожүйе – баланың айналасындағы кең әлеуметтік құрылымдар мен байланыстар жүйесін қамтиды. Бұл жүйелердің ата-анаға көрсететін қолдауы немесе жетіспеушілігі – бала дамуының жанама, бірақ маңызды факторы. Экзожүйе неғұрлым байланысты және қолдаушы болса, бала соғұрлым тұрақты және қауіпсіз ортада дамиды.

Макрожүйе бала өсіп-жетілетін – баланың өміріне әсер ететін ең кең, жалпықоғамдық деңгейдегі мәдени, әлеуметтік, идеологиялық және құқықтық орта. Бұл – қоғамдағы құндылықтар, дәстүрлер, заңдар, мемлекеттік саясат, дін және идеологиялар жиынтығы. Тәрбиелік экзожүйені қалыптастыратын стратегиялық деңгей, баланың өмірлік бағытын, құндылық әлемін, әлеуметтену жолын айқындайды.

Ури Бронфенбреннер теориясына сәйкес мысалы, мейірімді отбасында, бірақ азаматтық соғысқа шырмалған елде өмір сүріп жатқан бала. Баланың дамуына микроортасы жағымды үлес қосқанымен, ол өте қауіпті макроорта өмір сүріп жатыр. Сол себепті балада үрей, тұрақсыздық, болашағына сенімсіздік секілді ойлар оның толыққанды өсіп-жетілуіне кедергі келтіреді. Бұл мысалдан баланың толыққанды өсіп-жетілуі үшін барлық ортаның өзара бір бірімен байланысты екенін көруге болады. Сондықтан экзожүйелік тәсіл – тәрбиенің кешенділігін мойындап, барлық деңгейдегі орталарды бір бағытта үйлестіруді көздейді. Бүгінгі таңда экзожүйелік тәсіл – білім беру ұйымы мен отбасы арасындағы байланысты

күшейтуде, әлеуметтік орта мен цифрлық ортада баланың дамуына қолайлы жағдай жасауды қамтиды.

Соңғы жылдары бұл тәсіл білім беру жүйесіне де белсенді енгізіліп отыр. Білім беру экожүйесі деп түрлі деңгейдегі субъектілер (мектеп, отбасы, қосымша білім беру ұйымдары, мұғалім, оқушы, жергілікті қауым, медиа және цифрлық орта) мен олардың өзара байланысынан құралған, оқушының тұлғалық дамуын қамтамасыз ететін ашық жүйені айтады.

Білім берудегі экожүйе – бұл ортақ мақсаттар мен ресурстар төңірегінде әртүрлі мүдделі тараптарды біріктіретін өзін-өзі ұйымдастыратын қауымдастық [89]. Ол мектептер, университеттер, ҰЕҰ және жұмыс берушілер ұсынатын ресми және бейресми оқыту мүмкіндіктерін қамтитын, көбінесе бұл тараптар цифрлық платформалар немесе сертификаттау жүйелері арқылы байланысады [90]. Экожүйелік тәсілдеме отбасы, мектептер, қауымдастықтар және әлеуметтік медиа сияқты әртүрлі білім беру компоненттері арасында тиімді ынтымақтастықты нығайтады (Arthur, J., & Kristjánsson, K, 2022) [145].

Білім берудегі экожүйе термині алғаш рет мектептер мен университеттерді ғана емес сонымен қатар басқа да агенттерді (қауымдастықтар, ата-аналар, цифрлық технологиялар) қамтитын білім беру процесінің дәстүрлі шеңберін кеңейту аясында да ұсынылды. Зерттеулер білім беру экожүйесі үздіксіз оқыту мен тәрбие ортасын құруға ықпал ететін өзара әрекеттесетін элементтердің жиынтығы екендігін көрсетті [81]. Зерттеушілер білім берудегі экожүйе шеңберінде формальді және бейресми білім беруді интеграциялаудың маңыздылығына назар аударады, бұл білім алушылардың жан-жақты дамуына ықпал етеді [82].

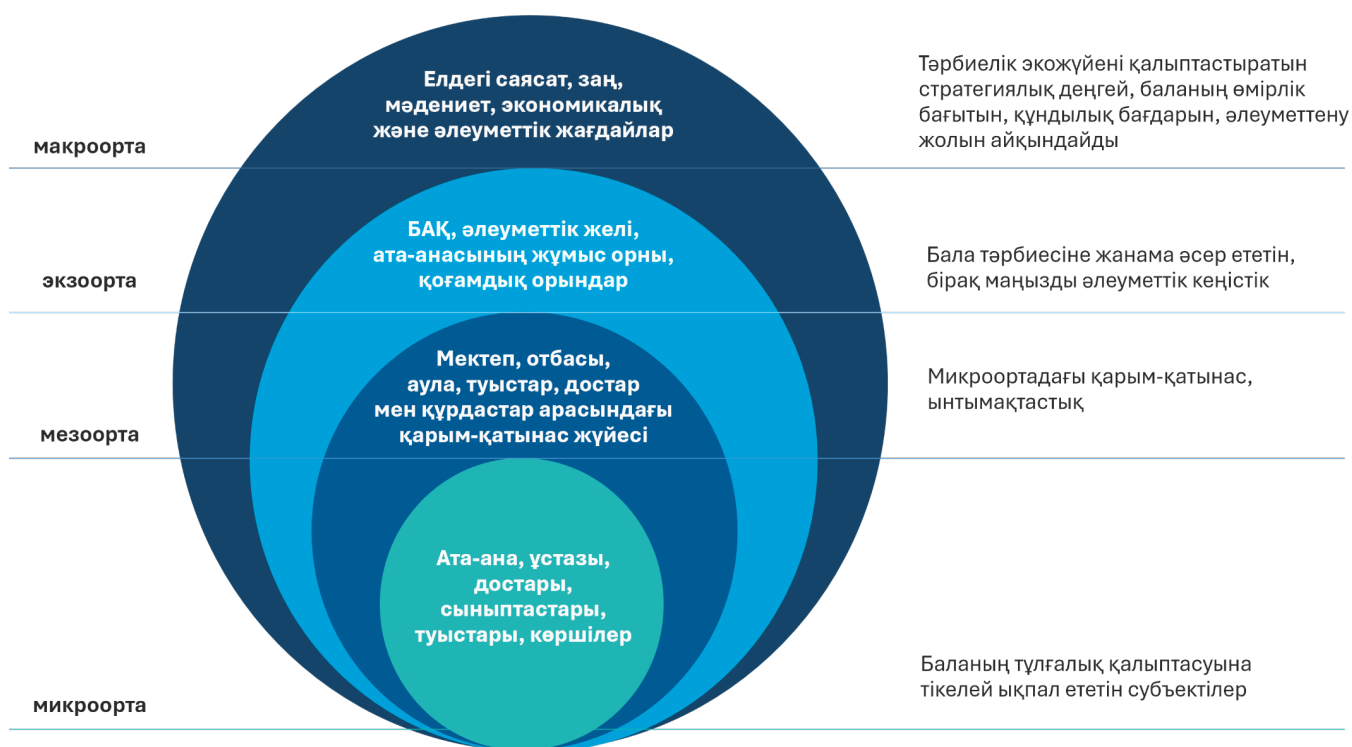
Экожүйе бірнеше негізгі принциптермен сипатталады: тұтынушыға бағдарлану, қатысушылардың ынтымақтастығы, реттеу және басқару, қоршаған ортаға әсер ету, цифрлық технологиялар және онлайн платформалар,

қатысушылардың бір-біріне пайдасын тигізуі, адам мен табиғаттың бірлескен эволюциясы. Бұл принциптер жаһандық әлеуметтік-экономикалық технологиялық сын-тегеуріндерді шешу үшін ұлттық білім беру жүйелерін өзгерту мүмкіндігіне ие білім берудің экожүйелерін тұжырымдаудың негізін құрайды.

Университеттер бұл экожүйелерде

цифрлық трансформацияға бейімделу, білімді басқару және технологиялар трансферті орталықтары ретінде әрекет ету арқылы шешуші рөл атқарады (Mukesh & Pillai K., 2020) [146]. Экожүйелік тәсілдеме инновациялар мен бәсекеге қабілеттілікке ықпал ететін дәстүрлі иерархиялық модельдерге қарағанда тиімдірек деп саналады (Kovaliuk & Kobets, 2021) [147].

8-сурет. Ури Бронфенбреннер бойынша тәрбие экожүйесі

Құндылыққа бағдарланған білім беруді тәрбие экожүйесі шеңберінде интеграциялай отырып, білім беру ұйымдары тәрбие бағдарламасы аясында «адал азаматты» тәрбиелеуді дамытуды күшейте алады. Бұл интеграция әртүрлі мүдделі тараптардың бірлескен күш-жігеріне сүйенеді және тиімді білім беру ортасын құру үшін цифрлық технологияларды қолданады (Abdul Rokhim et al., 2022) [148]. Ол сондай-ақ білім беру ұйымдарына үздіксіз дамуды ілгерілету және білім алушыларды қазіргі қоғамның талаптарына сай тәрбиелеу арқылы жаһандық әлеуметтік-экономикалық және технологиялық сын-тегеуріндерге төтеп беруге

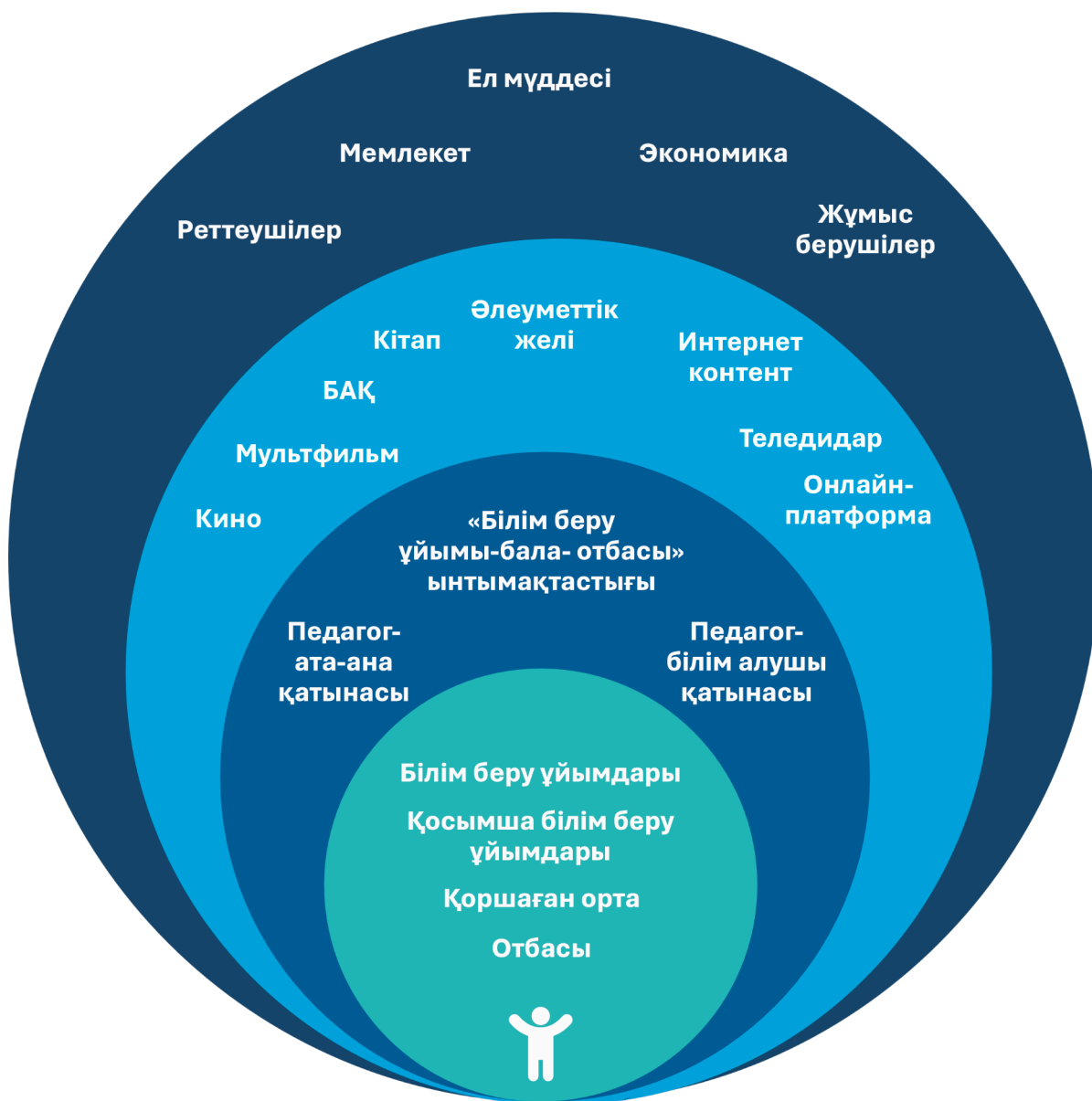
мүмкіндік береді (Kicherova & Trifonova, 2023) [149].

Құндылыққа бағдарланған тәрбие білім беру экожүйелерінің негізгі құрамдас бөліктерінің бірі. Бірқатар зерттеулер білім беру ортасында азаматтық және адамгершілік құндылықтарды қалыптастырудың маңыздылығын атап көрсетеді, бұл білім алушылардың жауапкершілік пен патриотизм сезімін қалыптастыруға ықпал етеді (Lickona, 1996.) [64]. Осы тәсілдеме тұлғаның үйлесімді дамуына әсер етіп, оның қоғамда табысты әлеуметтенуінің алғышарттарын жасайды.

Білім беру экожүйелерін зерттеу табысты тәрбие мен білім беру әртүрлі субъектілердің: мектептердің, отбасылардың қоғамдық ұйымдар мен мемлекеттік органдардың арасындағы өзара белсенді әрекеттесуді қажет ететіндігін көрсетеді (Senge et al., 2000)

[150]. Бұл түрлі ресурстарға қол жеткізуді қамтамасыз ететін және білім беру процесінің барлық қатысушылары арасындағы байланысты қолдауға мүмкіндік беретін цифрлық технологиялар маңызды рөл атқарады (Groff, 2013) [80].

9 – сурет. Тұлғаны қалыптастырушы экожүйе

Білім беру экожүйелерін құру озық ойлы ұлтты қалыптастыру арқылы қоғамның дамуына тікелей әсер етеді. Зерттеулер көрсеткендей, тәрбиеге экожүйелік көзқарас әлеуметтік шиеленіс қауіпін азайтады және жастардың табысты әлеуметтенуіне ықпал етеді. (Bronfenbrenner, 1979) [144]. Тәрбиенің экожүйесі ұғымы қазақтың ойшылдарында, ұлт зиялыларында тікелей қарастырылмаса да бала тәрбиесінде, оның тұлғалық қалыптасуына отбасы, ұстазы, ортасы ықпал ететіндігін дәлелдейтін ойлар жеткілікті. Сол себепті де қазіргі тәрбие процесін тиімді іске асыру үшін экожүйелік тәсіл тиімді болмақ.

Сондықтан экожүйе ұғымын педагогикалық кеңістікте білім алушының дамуына ықпал ететін көпқырлы, өзара байланысты, динамикалық құрылым деп қарастыруға негіз бар. Себебі ол бір мезгілде тұлғаға әсер ететін тікелей (отбасы, мектеп) және жанама (цифрлық орта, БАҚ) ықпал ететін институттарды қамтиды.

Демек тәрбие экожүйесі заманауи экономиканың қиындықтарына төтеп бере алатын және қоғамның өркендеуіне үлес қоса алатын азаматтарды қалыптастыруға көмектеседі. Себебі қазіргі жаһандану жағдайындағы білім беру жүйесінің негізгі бағыттарының бірі – тәрбие процесін кешенді, жүйелі түрде ұйымдастыру және оны білім беру кеңістігімен бірлікте қарастыру маңызды. Осы ретте тәрбие экожүйесін құру – уақыт талабы екендігі мәлім. Экожүйелік көзқарас тәрбиенің тек мектеп ішінде ғана емес, ол білім алушыны қоршаған әлеуметтік, мәдени, цифрлық және рухани ортада да қалыптасатынын айғақтайды.

2.2

Тәрбие экожүйесіне сәйкес білім беру ұйымы деңгейіндегі «Адал азамат» қалыптастыру моделі

Тәрбие экожүйесіне сәйкес «Адал азамат» қалыптастыруды модель ретінде қарастыру – білім алушы тұлғасын қалыптастыруға әсер ететін әртүрлі әлеуметтік, мәдени және цифрлық орта факторларын кешенді түрде ескеруге мүмкіндік береді. Бұл модель тәрбиені оқшауланған іс-әрекет ретінде емес, білім беру ұйымы, отбасы, қауымдастық, қосымша білім беру, БАҚ және цифрлық орта арасындағы өзара байланыстағы көп деңгейлі, өзара тәуелді жүйе ретінде түсіндіреді.

Экожүйе тәрбиені оқшау емес, тұтас әлеуметтік феномен ретінде

қарастыруға мүмкіндік береді. Себебі тәрбиенің экожүйелік моделінде білім алушы – басты тұлға ретінде танылады. Оның тұлғалық қалыптасуы мен даму процесі түрлі орталар мен әлеуметтік институттардың өзара байланысы мен ықпалы негізінде жүзеге асады. Бұл байланыстар білім алушының танымдық, эмоционалдық және практикалық аспектілерінің үйлесімді дамуын қамтамасыз етеді. осы ретте айта кетуге болады, біз ұсынған модельдегі тәрбиелік ықпал білім беру ұйымы деңгейімен байланыста қарастырылды.

Тәрбие экожүйесіне сәйкес модель келесі микрожүйелерді қамтиды:

1. Отбасы – тәрбиенің алғашқы және іргелі институты. Бала тұлғасының құндылық негіздері дәл осы ортада қаланады. Модельде отбасы мен мектептің өзара әрекеттестігі тәрбиенің тиімділігін арттырудың негізгі тетігі ретінде қарастырылады.
2. Білім беру ұйымындағы (балабақша, мектеп, колледж) орта – тәрбиенің басты ұйымдастырушылық кеңістігі. Бұл жерде білім алушының азаматтық, отаншылдық, адамгершілік, құқықтық, еңбек және экологиялық мәдениетін қалыптастыру бағытында жүйелі жұмыс жүргізіледі. Білім беру ұйымының тәрбие жұмысын ұйымдастыруда пәннің әлеуеті, педагог тұлғасын, қосымша білім беруді, өзін-өзі басқаруды, мектеп ережелері мен дәстүрлерін тиімді пайдаланудың маңызы зор.
3. Әлеуметтік орта – білім алушы өмір сүретін және қарым-қатынас жасайтын кеңістік. Мәдениет мекемелері, спорт клубтары, жастар ұйымдары, жеке ауласы, қоғамдық бірлестіктер тәрбие экожүйесінің табиғи бөлігі болып табылады.
4. Қосымша білім беру ортасы – үйірмелер, секциялар, өнер мектептері білім алушының шығармашылық әлеуетін дамытып, әлеуметтенуіне мүмкіндік береді. Бұл ортада тұлғаның өзін-өзі танытуына жағдай жасалады.
5. Бұқаралық ақпарат құралдары мен цифрлық орта – қазіргі таңда оқушының сана-сезіміне ең үлкен әсер ететін факторлардың бірі. Экожүйелік модельде цифрлық мәдениет пен медиа сауаттылық тәрбиенің құрамдас бөлігі ретінде қарастырылады.
6. Педагогтер қауымы – мұғалім, тәрбиеші, мектеп әкімшілігі, педагог-психолог және әлеуметтік педагогтер экожүйедегі негізгі бағыттаушы күш. Олардың кәсіби құзыреттілігі мен тұлғалық ұстанымы оқушыға үлгі болуымен

қатар, оның дамуын педагогикалық тұрғыда қолдайды.

Ал, ұсынылған модель тәрбие экожүйесінің іргетасы – құндылықтар жүйесі. Модельге сәйкес құндылықтарды білім алушылардың бойына дарыту, құзыреттілік ретінде қалыптастырып, «Адал азамат» бойындағы қасиеттердің сипаттамасын анықтауға болады. Себебі құндылықтар тек жеке адам деңгейінде ғана емес, мектептің бүкіл өмір сүру кеңістігінде, оның мәдениетінде, нормаларында, өзара қарым-қатынасында көрініс табуы тиіс.

Экожүйеге сәйкес тәрбиенің басты мақсаты – білім алушының үйлесімді дамуын, әлеуметтік бейімделуін, тұлғалық және азаматтық қалыптасуын қамтамасыз ету. Бұл мақсатқа жету үшін модель келесі қызметтерді жүзеге асырады:

тәрбиелік әсер ету орталарын біртұтас жүйеге біріктіру;

мектеп пен қоғам арасындағы ынтымақтастықты нығайту;

тұлғалық даму мен әлеуметтенуге жағдай жасау;

тәрбиенің үздіксіздігі мен сабақтастығын қамтамасыз ету;

құндылыққа бағдарланған тәрбиені жүйелендіру.

Демек зерттеулерге сүйене отырып, «Адал азамат» қалыптастыратын тәрбиенің білім беру ұйымы деңгейіндегі экожүйені ұсынуға болады.

Ұсынылған модель тәрбие экожүйесіне сәйкес тәрбиелік ықпалдардың бірізділігі мен сабақтастығын қамтамасыз ететін, білім алушы тұлғасының жан-жақты дамуына бағытталған көпдеңгейлі, құзыреттілікке және құндылыққа бағдарланған кешенді жүйе.

Тәрбие экожүйесіне сәйкес білім беру ұйымы

Мақсаты: ата-ана алдындағы перзенттік парызын түсінетін, отаншыл, әдептілік нормаларын ұстанатын, адамдық қасиеттері жоғары, парасатты, адал азаматтарды тәрбиелеу

Жүзеге асыру: ұйымдастыру мен белсенділік

- Қоғамның сын тегеуріндеріне тосқауыл болу үшін білім беру ұйымдарымен бірлесіп әрекет ету, жергілікті қоғамдастықпен, ҰЕҰ, Мемлекеттік органдармен бірлескен әрекеттер
- Ата-аналармен жағымды әрі ашық диалог орнату, мектеп өміріне тарту, баланың қызығушылығы мен қажеттілігіне сәйкес өзара бірлескен әрекеттер, шешімдер қабылдау
- Педагогтердің әдеби, қарым-қатынас мәдениеті, сынып сағаттары мен сыныптан тыс шараларға тарту, күнделікті іс-әрекеттерде үлгі болу, жайлы орта құру
- Білім беру ұйымының миссиясы, мәдениеті, ішкі безендірілуі, қауіпсіздік, ішкі тәртіп ережесі, этикалық нормалар

Тұғырнамасы

Құндылыққа бағдарланған тәсілдеме

Құзыреттілік тәсілдеме

Іс-әрекеттік тәсілдеме

Бағалау және мониторинг

- Тәрбие процесінің құжаттарын зерделеу
- Бақылау, сауалнама, сұхбат т.б.
- Өлеуметтік желілер мен білім беру ұйымының сайтында кері байланысты талдау

Күтілетін нәтиже

Құзыреттері:

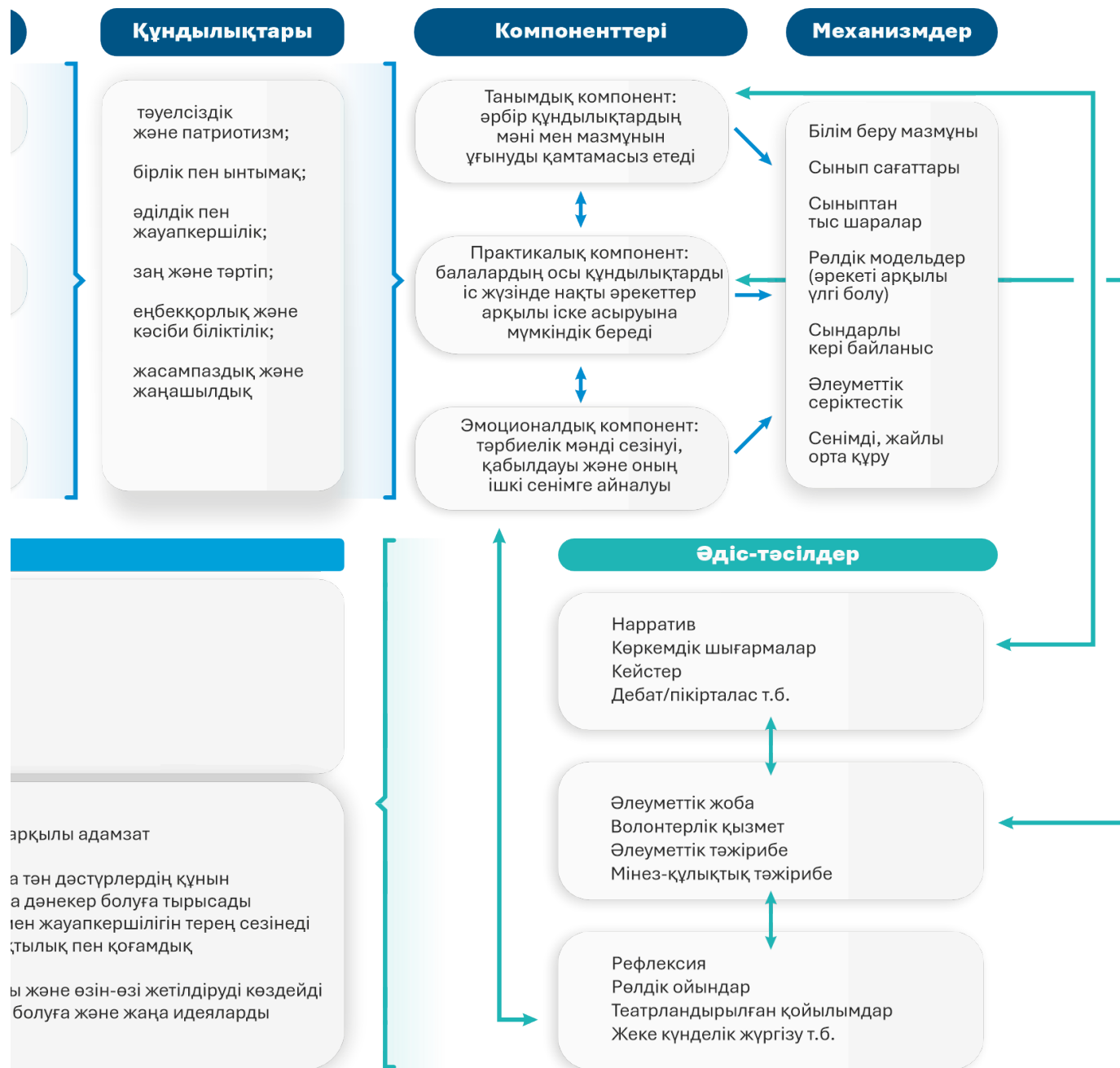
1. Мәдени мұраны насихаттайды, ұлттық мүддені ілгерілетеді;
2. Тиімді коммуникация орнатады, әртүрлі ортада ойын еркін жеткізеді;
3. Қоғамдық бастамаларға белсенді қатысады;
4. Әдептілік нормаларын, қоғамдық тәртіпті сақтайды және заңды құрметтейді;
5. Ұтқыр, өзгерістерге дайын, бастамашыл және мүмкіндіктерді пайдаланады
6. Проблеманы талдайды, инновациялық шешімдер ұсынады

Мінез-құлық ерекшелігі:

1. Ұлтын сүйеді, бұл сүйіспеншілікті жауапкершілік деп біле отырып, отанын дамыт, өркениетіне үлес қосуға ұмтылады
2. Жан-жақты татулықты қолдай отырып, этномәдени ерекшеліктер мен халықаралық бағалайды, бауырмалдық, мейірімділік, жанашырлық танытып, адамдар арасын
3. Әділдік пен сенімділікті болмысының арқауы санап, әр ісінде адалдық ұстанымы
4. Заң мен тәртіпті құрметтеуді ішкі тәрбиесінің ажырамас бөлігі деп қабылдап, тұрақты тәртіпті жоғары бағалайды
5. Білім мен еңбекті басты жауапкершілік деп есептеп, кәсіби тұрғыда үздіксіз даму
6. Креативтілікке бейім болып, жаңашыл бастамалардан құптап, өз заманынан озып іске асыруға дайын

деңгейінде "Адал азамат" қалыптастыру моделі

принциптері: тәрбие процесі компоненттерінің бірлігі, тұлғаға бағыттылық, білім алушылардың белсенді қызметін тәрбиенің өмірмен байланысы, тәрбиедегі гуманизм, ұжым арқылы тәрбиелеу, өзін-өзі тәрбиелеуді ұйымдастыру, сана-сезімді, жүйелілік пен үздіксіздік, жеке тұлғаның өзін-өзі жүзеге асыруы, кері байланыс, рефлексия, кешенділік және интеграция

10-сурет. Тәрбие экожүйесіне сәйкес білім беру ұйымы деңгейінде «Адал азамат» қалыптастыру моделі

Модель тәрбие экожүйесіне сәйкес құндылыққа бағдарланған, құзыреттілік және іс-әрекеттік тәсілдемелер арқылы іске асырылады.

Тәрбие экожүйесіне сәйкес білім беру ұйымы деңгейінде «Адал азамат» қалыптастыру моделі білім беру мазмұны мен сынып сағаттары және сыныптан тыс іс-шараларды жүйелі түрде ұштастыру арқылы тұлға бойында азаматтық жауапкершілік пен қоғамдық белсенділікті қалыптастырудың тиімді тетігін ұсынады. Тәрбие рөлдік модельдерге (әрекет арқылы үлгі көрсететін тұлғалар), сындарлы кері байланысқа және әлеуметтік серіктестікке негізделген жағдайда ғана, білім алушы өзін қоғам алдындағы жауапты субъект ретінде сезіну мүмкіндігіне ие болады және қауіпсіз, қолайлы ортада дамиды.

Модельге сәйкес таңдалған әдіс-тәсілдер (мысалы, көркем шығармаларды талдау, әңгіме жүргізу, дебат, пікірталас) білім алушының танымдық қызығушылығын ынталандырып, сыни ойлауын жетілдіруге жағдай жасайды. Әлеуметтік жобаларды әзірлеу мен волонтерлік қызметке қатысу білім алушының әлеуметтік жауапкершілік сезімін күшейтіп, ұжымдық іс-әрекеттегі белсенділігін арттырады. Рефлексия жүргізу мен рөлдік ойындар білім алушыларға өз әрекеттері мен тәжірибелерін талдау арқылы мінез-құлықтық стратегияларды тиімді реттеуге мүмкіндік береді. Театрландырылған қойылымдар мен жеке күнделік жүргізу – білім алушылардың өзін-өзі тану, эмпатия және шығармашылық дағдыларын дамытудың бірегей құралы.

Осылайша, оқу процесінің мазмұны мен оған байланысты әдіс-тәсілдердің біртұтас қолданылуы білім алушылардың ұлттық құндылықтарға құрметпен қарап, мәдени мұраны насихаттау, тиімді коммуникация орнату, қоғамдық бастамаларға белсенді араласу және этикалық нормаларды сақтау сияқты құзыреттерін кешенді түрде қалыптастыруға ықпал етеді. Нәтижесінде, өзгерістерге бейім, инновациялық шешімдер ұсынуға қабілетті және мемлекет мүддесін

ілгерілетуге дайын «Адал азамат» тұлғасы қалыптасады.

Қорытындылай келе, тәрбие экожүйесіне сәйкес білім беру ұйымы деңгейінде «Адал азамат» қалыптастыру моделі білім беру ұйымының ресурстары мен сыртқы әлеуметтік ортаның мүмкіндіктерін біріктіре отырып, тәрбиелік процесті жүйелі әрі тиімді ұйымдастырудың заманауи формасы ретінде қарастырылады. Модельге сәйкес тәрбие процесін жаңаша ұйымдастырып, білім беру ұйымы, отбасы, қоғаммен тығыз байланысын дамытуды көздейді. Тәрбие экожүйесіне сәйкес білім беру ұйымы деңгейінде «Адал азамат» құндылықтарын тәрбие процесін жоспарлау, талдау, мониторинг жүйесіне және білім беру ұйымы мәдениетінің артефактілеріне кіріктіруді қарастырады.

Ұсынылған модель білім беру ұйымында тәрбие процесінің кеңістіктік және мазмұндық шегарасын кеңейтіп, білім алушыны субъект ретінде қарастыратын алдын ала жоспарланған, мақсатты, заңдылықтары мен іске асыру механизмдері бар тұтас процесс ретінде жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

2.3

Тәрбие экожүйесіне сәйкес білім беру ұйымы деңгейінде «Адал азамат» қалыптастыру моделінің әдіснамалық негіздері

2.3.1 Құндылыққа бағдарланған тәсілдеме

Құндылыққа бағдарланған тәсілдеме – оқу-тәрбие процесінде тұлғаны ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарға негіздей отырып тәрбиелеуді көздейді. Бұл жеке тұлғаның ішкі сенімдер жүйесін, мінез-құлық нормаларын және дүниетанымын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Құндылықтарға негізделген білім беру мәдениеті білім алушының адами бейнесін қалыптастыруда басты құрал ретінде танылады (Таубаева, 2018; UNESCO, 2015).

Қазақстан Республикасында ұлттың жаңа келбетін қалыптастыратын құндылықтарды мемлекет деңгейінде 2024 жылғы 15 наурызда Атырауда өткен Ұлттық құрылтайдың үшінші отырысында нақты көрсетті [1], білім беру жүйесінде құндылыққа бағдарланған тәсіл «Біртұтас тәрбие» бағдарламасында 2024 жылы айқындалған [3;4], ал 2016 жылы орта білім беру мазмұны жаңартылғанда базалық құндылықтар жалпыға міндетті білім беру стандартында көрініс тапқан болса, 2026 жылдан бастап енгізілетін Жалпыға міндетті білім беру стандартында бұл үрдіс өзіндік жалғасын тапқан [93;94].

Білім алушыға бағдарланған білім берудің гуманистік парадигмасы мектептің тәрбие процесін ұйымдастырудың жаңа тәсілдерін қажет етеді. Бүгінгі таңда мектеп тәжірибесінде қалыптасқан тұлғалық-

бағдарлы, жүйелік-әрекеттік, дифференциациялық тәсілмен қатар құндылыққа бағдарланған тәсілдеме ерекше рөл атқарады.

Тәрбиедегі құндылыққа бағдарлау тәсілдемесі оқушының жеке тұлғасын оның даралығын қабылдай отыра, жеке, әлеуметтік, рухани және кәсіби салада құндылық идеалдарын еркін, саналы түрде таңдай алатын ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтардың тасымалдаушысы ретінде жоғары құндылық ретінде анықтайды.

Өзін-өзі анықтау құндылықтары өмірдегі, қоғамдағы өз орнын анықтау, өзінің азаматтық, ұлттық, әлеуметтік және кәсіби мүдделерін іске асыру мүмкіндігі ретінде оқушы тұлғасының танымдық (таным), қарым-қатынас (дүниетаным) және белсенділік (әлеуметтік және мәдени іс-әрекет) аспектілерінде өзінің көрінісін табуы керек.

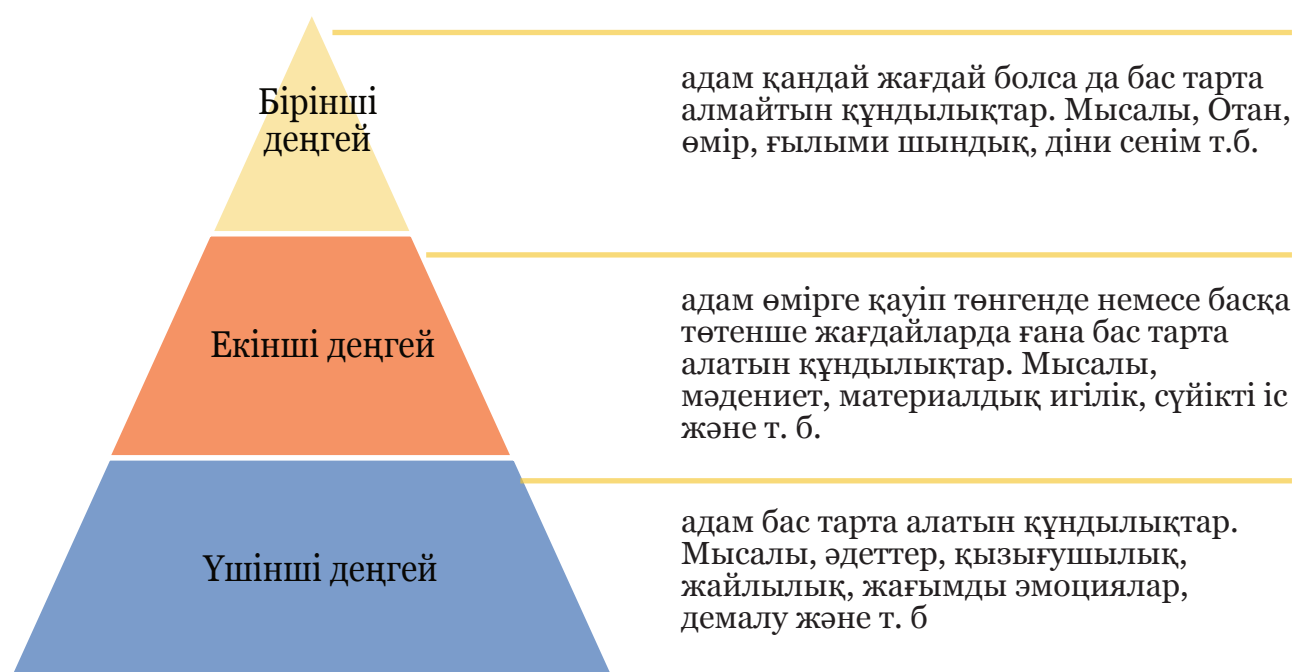
Құндылықтар білім алушының жеке, әлеуметтік және кәсіби мүдделерін таңдауда негіз болу үшін олар білім беру мазмұнының, білім беру ортасының, мектеп мәдениетінің өзегіне айналуы тиіс, яғни білім беру құндылық-бағдарлы тұғырға негізделуі маңызды.

Құндылыққа бағдарлау тәсілдемесі білім беру процесін ұйымдастыруда негізгі тұғырлардың бірі ретінде маңыздылығы артып отыр. Себебі адам тәрбиесі мен білім беру ісінде құндылықтардың маңызы жоғары. Ол қоғамдағы қарым-қатынасты реттеуші нормативтік негіз ролін атқарады.

Адамның өзін-өзі тануында және қоғамда өзін өзі ұстауында оның таңдаулар жасауының негізі болып табылады. Сондықтан да бүгінгі күні әділетті Қазақстанның адал азаматтарын қалыптастыруда жүзеге асыратын кемелденген тұлғаларды тәрбиелеуде білім беру саласының іргетасы құндылықты бағдарлы тұғыр екені белгілі.

Ресейлік зерттеуші Е.В. Яковлев өз жұмысында құндылықтық тұғыр қазіргі заманғы ғылымның негізгі әдіснамалық бағыты мәртебесін алды, ал құндылықтарды табиғи немесе

әлеуметтік шынайылықпен бірге өмір сүретін ерекше орта ретінде қарастыруға болады деп көрсетеді [151]. Ол құндылық тұғырын белгілі бір құбылысты адамдардың қажеттіліктерін қанағаттандырумен байланысты құндылығын зерттеудің принципіалды бағдары деп көрсетеді. Құндылық түрлі өркениеттер жетістіктерін, рухани-адамгершілік құндылықтардың қалыптасуын, нақтылы даму тетіктерін және барлық бағдарларын айқындайтын білімдердің нақтылы-тарихи жүйесі ретінде көрініс табады.

10-сурет. Е.В.Яковлев, Н.О. Яковлева бойынша құндылық бағдарлардың деңгейлік бөлінісі [151]

Е.В.Яковлев, Н.О.Яковлева зерттеулерінен бірінші деңгейдегі құндылықтардың мемлекет үшін маңызы жоғары екенін көреміз. Сол себепті де білім беру ұйымы деңгейінде білім алушылардың бойында адамдық қасиеттерді, күнделікті өмірде қажетті дағдыларды қалыптастыра отырып, елдің болашақ азаматтары ретінде қоғамның, мемлекеттің дамуын ілгерілететін құндылық бағдар тәрбие экожүйесінің негізгі тәсілдемесі болуы керектігін негіздей аламыз.

Жалпы, теориялық-әдіснамалық ғылыми зерттеулер аясында жеке тұлғаның құндылықтар жүйесі тұлға дамуының параметрлерін айқындайды. Мәселен, А. Маслоудың концепциясында тұлғаның құндылықтық бағдар жүйесі оның белсенділігін және даму бағыттылығын реттейтін негізгі фактор ретінде қарастырылса, К. Роджерс жеке мінез-құлықтың мағынасын саналы түрде түсіну «психологиялық тұрғыдан салауатты дамудың» шарты болып табылатынын атап өтеді. Ал Р. Коген

өзінің «дамушы Мен» теориясында Ж. Пиаже, Л. Колберг, А. Маслоу, Э. Эриксон, Дж. Ловингер сынды ғалымдардың тәсілдерін біріктіре отырып, тұлғалық дамудың қозғаушы күші ретінде, ең алдымен, мінез-құлықтың қайнар көзі болып табылатын мағыналық жүйелердің дамуын қарастырады [152].

Осыған байланысты даму көрсеткіштерінің таңдау мәселесі аса маңызды, өйткені олар болжау моделін құрудың негізіне айнала алады. Тұлғаның дамуын сипаттайтын құндылықты парадигманың категориялық құрылымы келесі элементтермен ұсынылуы мүмкін: объект, детерминанттар, процестер, механизмдер, даму мақсаты және оның нәтижесі.

Бұл парадигмада тұлғалық дамудың жетекші процесі ретінде жеке тұлғаның өзіндік, қайталанбас және тәуелсіз ішкі әлемін қалыптастыру үдерісі қарастырылады. Осы процесс ғалымдардың еңбектерінде индивидуализм, автономия немесе өзін-өзі актуализациялау (өз мүмкіндіктерін толық іске асыру) ұғымдарымен сипатталады. Ал тұлғалық дамудың негізгі механизмі мен қозғаушы күші ретінде интернализация әрекет етеді, яғни ол қоршаған ортаны саналы әрі белсенді түрде қабылдау, сондай-ақ қабылданған нормалар мен құндылықтарды меңгеру және қайта өндіру процесі болып табылады.

Сонымен қатар, интернализация (интериоризация) жеке жауапкершілікті қабылдауды, сондай-ақ маңызды оқиғаларды өзінің іс-әрекетінің нәтижесі ретінде түсіндіруді білдіреді. Мұндай түсіну тұлғаның ішкі қалыптасуы мен өсуінің негізі. Бұл жағдайда тұлғалық дамудың мақсаты мен нәтижесі ретінде екі интегралды сипаттама алға шығады, яғни ішкі үйлесімділік және мақсаттылық. Бұл қасиеттер өз ісіне жауапкершілікпен қарайтын, жан-жақты жетілген тұлғаны қалыптастыруға алғышарт болады.

Э. Эриксон, Т. Парсонс, М. Мид, Г.М. Андреева және басқа да ғалымдардың зерттеулері аға буынның негізгі нормалар мен құндылықтарды кейінгі ұрпаққа беруінің маңыздылығын

көрсетеді [153].

Теориялық-әдіснамалық зерттеулер жеке тұлғаның құндылықтар жүйесінің даму параметрлерін айқындайтындығын көрсетеді. Шетелдік ғалымдар құндылықтардың тұлғаның белсенділігін, даму бағытын және мінез-құлқын реттеудегі маңыздылығын дәлелдейді. Тұлғалық дамудың негізгі процесі – өзіндік ішкі әлемді қалыптастыру, ал оның қозғаушы күші – қоршаған ортаны саналы қабылдау және құндылықтарды меңгеру. Бұл процестің нәтижесінде жан-жақты жетілген, өз ісіне жауапты және мақсатты бағдарланған, адал азамат қалыптасады.

Бүгінгі күні білім беру ісін ұйымдастыруда құндылықтарды қалыптастыруға байланысты реттелетін аксиологиялық тұғыр – әлемге, адамдарға, өзіне қатысты әмбебап жалпы адамзаттық құндылықты қамтиды.

Сол себепті де барлық нормативтік құжаттарда жеке тұлғаны тәрбиелеу мен оқытудың негізі жалпы адамзаттық және ұлттық құндылықтар екенін нақты көрсетілген. Құндылықтар мектептің білім беру процесінің барлық субъектілері (оқушылар, педагогтер, ата-аналар, әлеуметтік серіктестер) арасындағы өзара қарым-қатынасты анықтаудағы негізгі факторға айналуы тиіс, яғни мектеп мәдениеті білім берудің құндылықтарына негізделе құрылуы және дамуы тиіс. Құндылықтарды қалыптастыру және дамыту үрдісі өте күрделі және ол тұлғаның рухани-адамгершілік дамуымен тікелей байланысты.

Қазіргі заманғы мектептің негізгі міндеті – білім алушылардың өзін-өзі анықтауы мен өзін-өзі дамытуына жағдай жасау, сондай-ақ ата-аналар, қоғам және мектеп үшін маңызды болып табылатын, білім беру ұйымының миссиясы мен стратегиялық мақсаттарына сәйкес келетін құндылықтар негізінде тәрбие мен оқытудың мақсаттары, мазмұны және әдіс-тәсілдерін айқындау. Аталған құндылықтар білім алушылардың рухани-адамгершілік дамуының негізі бола отырып, олардың жеке, қоғамдық, рухани және кәсіби салаларында

саналы таңдау жасауына мүмкіндік беретін құндылықтық бағдарларды қалыптастырады.

Құндылық ұғымы тұлғалық немесе әлеуметтік тұрғыда қарастырылатын, мінез-құлықтың белгілі бір үлгісі немесе болмыстың түпкі мақсаты ретіндегі тұрақты сенімді білдіреді. [154].

Құндылықтар қоғамдық қатынастарды реттейді, оның дәстүрлері мен нормаларының қызмет етуін қамтамасыз етеді, қоғам үшін аса үлкен маңызға ие. Құндылықтар құрамына күнделікті қалыптасқан нормалармен бірге, ерекше жоғары санкциялы мәнге ие болған талаптар да енеді. Олар әрбір мемлекет үшін маңызды. Олардың негізінде жеке тұлғаның әлеуметтену үрдісі жүреді, оның болашақ тәлім-тәрбиесі, өмірдегі орны, мақсаттары мен міндеттері қалыптасады. Себебі, құндылықтар әлемі – сөздің кең мағнасында мәдениет әлемі, адамның рухани әрекетінің саласы, тұлғаның рухани байлық өлшемін білдіріп, оның адамгершілік санасын, басымдылықтарын анықтайды. Құндылықтар – адам болмысының әр түрлі формаларына деген қатынасын білдіретін адамзат мәдениеті болуымен ерекшеленеді.

Құндылықтар нақты өмірде тұлғаның іс-әрекетінде құндылық-бағдарлары негізінде қалыптасады. Құндылық бағдар жеке тұлғаның белгілі бір әлеуметтік құндылықтарды мақсат етіп ұстауы, адамның қоршаған ортаға, құндылықтар тобына деген қарым-қатынасы. Жеке тұлғаның таңдаулары құндылық бағдарлар жүйесіне бірігеді. Жеке тұлғаның құндылықты бағдарлау жүйесі «адамның өмірлік әлемі», «әлемнің бейнесі», әлеуметтік ортаның ішкі нұсқаулары, нормалары, мотивациялық қажеттілік өрісі, адам белсенділігінің негізгі реттеушісі.

Құндылық бағдарлар – адам өмірінің барлық салаларына ықпал ететін, шынайылық құбылыстарына саналы қатынасын білдіретін және жеке тұлғаның өзіне, қоғамға, сондай-ақ қоршаған ортаға деген ұстанымдарын айқындайтын күрделі тұлғалық құрылым.

Құндылық бағдарларды қалыптастыруды отандық педагогика ғылымы да өз зерттеулерінде жүзеге асырған: жеке тұлғаның құндылық бағдарының теориялық практикалық негіздерін Г.Қ. Нурғалиева, И.Д. Багаева, З.И. Васильева, Н.И. Кикина, А.Тіленбаева, С.З. Тайбогаров, В.Я.Ядов, Б.П.Ломов, К.К. Найманбаева зерттесе, жеке тұлғаның құндылық бағдарын қалыптастырудың педагогикалық негіздерін А. Балабекова, И. Сихимбаева, Р.Р. Нахокова және т.б. ғалымдар зерделейді. Оқушыларға тарихты оқыту негізінде құндылықты қалыптастырудың ғылыми әдістемелік мүмкіндіктерін К.М. Төлеубаева, Ғ.Б. Ахатаева зерттеген. Сондай-ақ С.Т. Иманбекова, Ш. Майғаранованың авторлығымен шыққан «Тәрбие жұмысының теориясы және әдістемесі» оқулығында құндылық, құндылықты қатынас, рухани құндылық, оны қалыптастыру мәселелері қамтылған, тәрбие мақсатына қол жеткізудің бір шарты ретінде құндылықтарды көрсеткен [155, 240б.].

Қазақстандық зерттеуші Қ. Найманбаева «Құндылық бағдар дегеніміз бұл қазіргі уақытта жеке тұлғаның құндылыққа бағдарланған қабілетті сапасы, іскерлігі, яғни тұлғаның ішкі мүмкіндігі», - деп көрсетеді. Құндылық – бағдар оқушының оқу-танымдық әрекетіне түрткі болып, білім алуға ықпал етеді, ол іс-әрекеттің құрамдас бөліктеріне тікелей байланысты, олардың орындалуын анықтайды, - деп көрсетеді [156, 54 б.].

Педагогика ғылымы құндылық бағдардың негізгі міндеті – қоршаған орта шындығында құбылыстар мен объектілерге баға беру емес, жалпы қабылданған аксиологиялық жүйелер негізінде тұлғаның құндылық-бағдарларын қалыптастыру деп анықтады.

К.Ж. Қожахметова өзінің зерттеулерін білім алушылардың әлеуметтік-мәдени құндылықтарын дамытуға бағытталған. Мектептегі тәрбие процесінде құндылықтарды қалыптастырудың әдістемелік аспектілерін қарастырған. мектепте білім алушылардың бойында әлеуметтік-мәдени құндылықтарды

тиімді қалыптастыру үшін қандай педагогикалық жағдайлар жасалуы керектігін айтты. Бұл оқытудың мазмұны, әдістері, ұйымдастыру формалары, мұғалімнің рөлі және оқушылардың өзара әрекеттесуі сияқты факторларды қамтиды [157]. Сондай-ақ ғалым өз зерттеулерінде оқушыларға әлеуметтік-мәдени құндылықтарды жеткізудің және оларды өз бойында қабылдауына көмектесудің нақты әдістемелік тәсілдерін ұсынады. Бұл әңгімелесу, пікірталас, ойындар, жобалар, шығармашылық жұмыстар, үлгі көрсету және т.б. әдістер [158].

Мемлекеттік кеңесші Ерлан Карин «Бүгінде қоғамда әртүрлі идеялар мен көзқарастар спектрі бар. Біз осындай күрделі қоғам ішінде өзара әрекеттестік болашақта қалай қалыптасатыны туралы ойлануымыз керек. Бұл өзара әрекеттестік белгілі бір құндылықтардың бірлігіне негізделуі тиіс, мысалы, патриотизм, өзара құрмет, төзімділік. Бұл құндылықтарды қоғамның өзі дамытып, олардың айналасында жаңа қоғамдық этика қалыптасуы керек» – деді [159].

Демек, қоғамның тұрақтылығы үшін аға буынның құндылықтарды кейінгі ұрпаққа беруінің маңызы зор. К.Ж. Қожахметова [157] мектепте білім алушылардың әлеуметтік-мәдени құндылықтарын тиімді қалыптастырудың педагогикалық шарттары мен әдістемелік жолдарын қарастырады. Мемлекеттік кеңесші Ерлан Карин [159] атап өткендей, қазіргі күрделі қоғамда өзара әрекеттестік патриотизм, өзара құрмет және төзімділік сияқты ортақ құндылықтарға негізделуі қажет және бұл құндылықтар жаңа қоғамдық этиканың қалыптасуына ықпал етуі тиіс.

Біз өз зерттеуімізде құндылық бағдар ұғымын жеке тұлғаның белгілі бір әлеуметтік құндылықтарды мақсат етіп ұстауы, адамның қоршаған ортаға, құндылықтар тобына деген қарым-қатынасы деген анықтаманы басшылыққа аламыз.

Тұлғаның құндылық потенциалы оқыту процесінде өмірдің әр саласы бойынша жинақталған құндылық бағдарлары арқылы қалыптасады. Яғни, құндылық

Құндылыққа бағдарланған тәсілдеме қазіргі білім беру жүйесінің іргетасы ретінде жеке тұлғаның жан-жақты дамуына, рухани-адамгершілік кемелденуіне, әлеуметтік жауапкершілігі мен ұлттық бірегейлігін нығайтуға бағытталған тәрбие мен оқытудың тұғырлы негізі болып табылады. Бұл тәсілдеме білім алушының өмірлік таңдаулары мен мінез-құлқын реттейтін ішкі бағдар жүйесін дамытады.

бағдарлар идеалдар, өмірлік мақсаттар, көзқарастар мен ұмтылыстар негізінде құрылады.

Қалыптасқан құндылық бағдарлар тұлғаның әлеуметтік бағытын, оның мінез-құлқының тұрақтылығын, саналылығын, эмоционалды-еріктік саласының дамуын, әлеуметтік маңызды мотивтерінің қалыптасуына жағдай жасайды. Сондықтан да

құндылық бағдарларды қалыптастыру деңгейлерін анықтап алу маңызды. Ғылыми әдебиеттерді талдау барысында құндылық бағдарлардың қалыптасу деңгейлері А.Г. Харчев пен Е.А. Сорокоумова, А.В. Лобанованың зерттеулерін қарастырдық.

А.Г. Харчев құндылық бағдардың қалыптасуының бес деңгейін анықтайды [160].

Біртұтас жүйе ретіндегі деңгей

құндылықты бағдарлар тұлғаның рухани келбетінің барлық жақтарын және оның тіршілік әрекетін қамтитын біртұтас жүйе ретінде қалыптасқан деңгей

Сана өлшеміне сәйкес деңгей

құндылықты бағдарлар өз бағыты бойынша сана өлшемдеріне сәйкес, бірақ оларда адамның ең маңызды рухани мақсаттарды игеру өлшемдерін меңгерілген деңгей

Әдет ретінде қалыптасқан деңгей

құндылықты бағдарлар жүйесі жеткіліксіз меңгеріліп, адамның көптеген іс-әрекетті міндетті бақыламаса да іске асырылатын деңгей

Ақыл, насихат ретінде қалыптасатын деңгей

құндылықтар ес, ақыл арқылы сөз жүзінде ғана меңгерілген, бірақ практикалық әрекетте байқалмайтын деңгей

Импульс, ниеттермен реттелетін деңгей

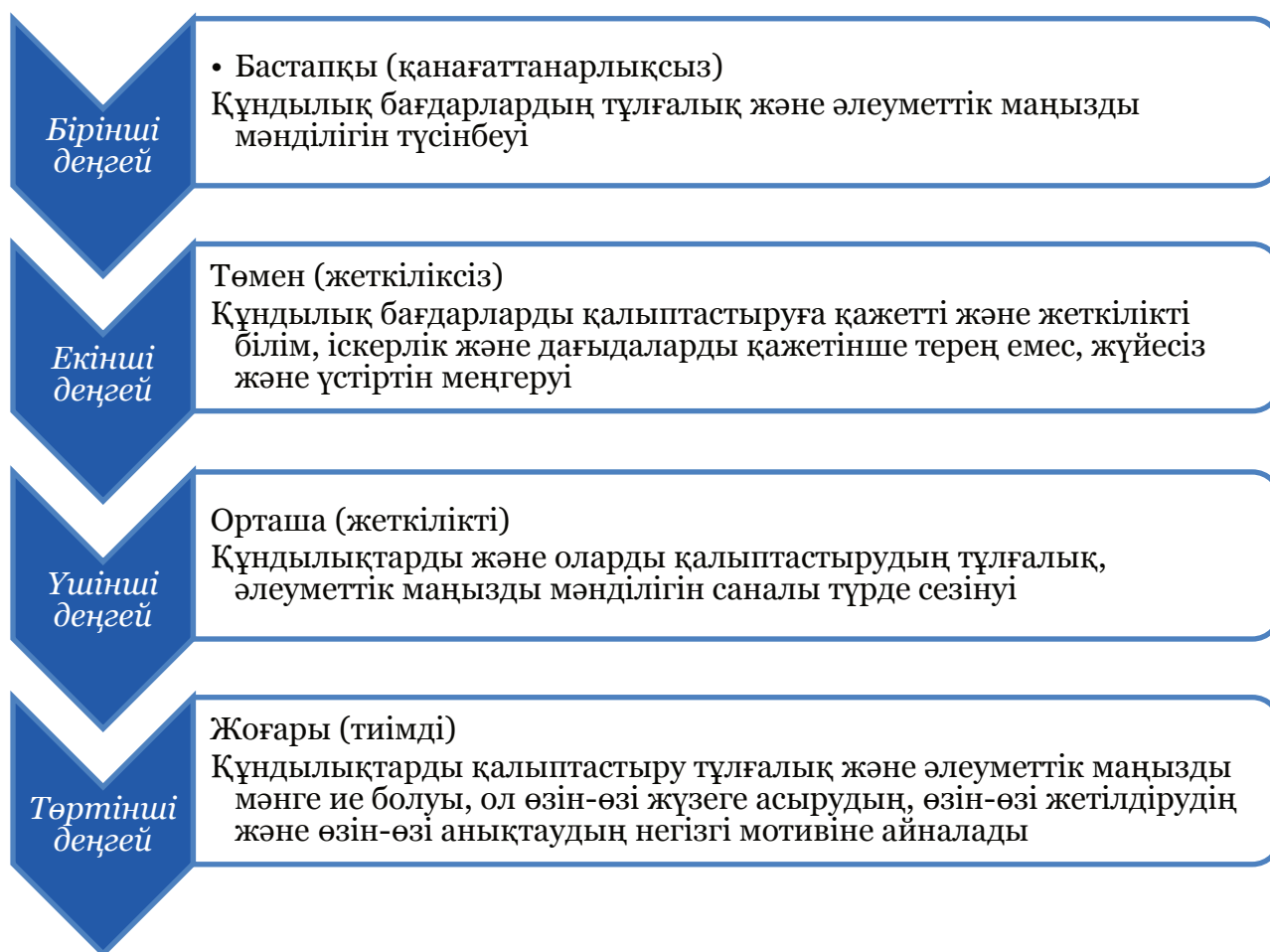
құндылықты бағдарлардың тұрлаулы жүйесі жоқ, мінез-құлық негізінен бір сәтті импульстер және ниеттермен реттелетін деңгей

11-сурет. А.Г.Харчев бойынша құндылық бағдардың қалыптасу деңгейлері

Ал, Ресейлік зерттеушілер Е.А. Сорокоумова, А.В. Лобанованың зерттеулеріне жасалған талдаулар құндылық бағдарлардың қалыптасуының көрсеткіштерін анықтауға мүмкіндік берді (12-сурет).

12-сурет. Е.А. Сорокоумова, А.В. Лобанованың зерттеулеріне сәйкес құндылық бағдарлардың қалыптасуының көрсеткіштері

13-сурет. Е.А. Сорокоумова, А.В. Лобанова бойынша құндылық бағдардың қалыптасу деңгейлері

Құндылық бағдарлардың қалыптасу деңгейлерін айқындау тұлғаның дамуын саналы түрде басқарудың маңызды шарты болып табылады. А.Г. Харчев және Е.А. Сорокоумова мен А.В. Лобанова ұсынған модельдер негізінде құндылық бағдарлар тек теориялық түсінік қана емес, олар білім алушының когнитивтік, мотивациялық және әрекеттік салаларында көрініс табатын нақты даму көрсеткіштерімен өлшенуі тиіс. Құндылықтарды саналы меңгеру, өмірде қолдану және өзара қарым-қатынаста ұстану – білім мен тәрбиенің біртұтас жүйесінде жүзеге асады.

Е.А. Сорокоумова, А.В. Лобанова зерттеулерінде ұсынылған көрсеткіштер негізінде тұлға бойындағы құндылық бағдарлардың қалыптасқандығының төрт деңгейін анықтаған.

Е.А. Сорокоумова, А.В. Лобанова зерттеулерінде көрсетілген көрсеткіштерге сәйкес айқындалған құндылықты бағдарлар деңгейінің сипаттамасын талдасақ,

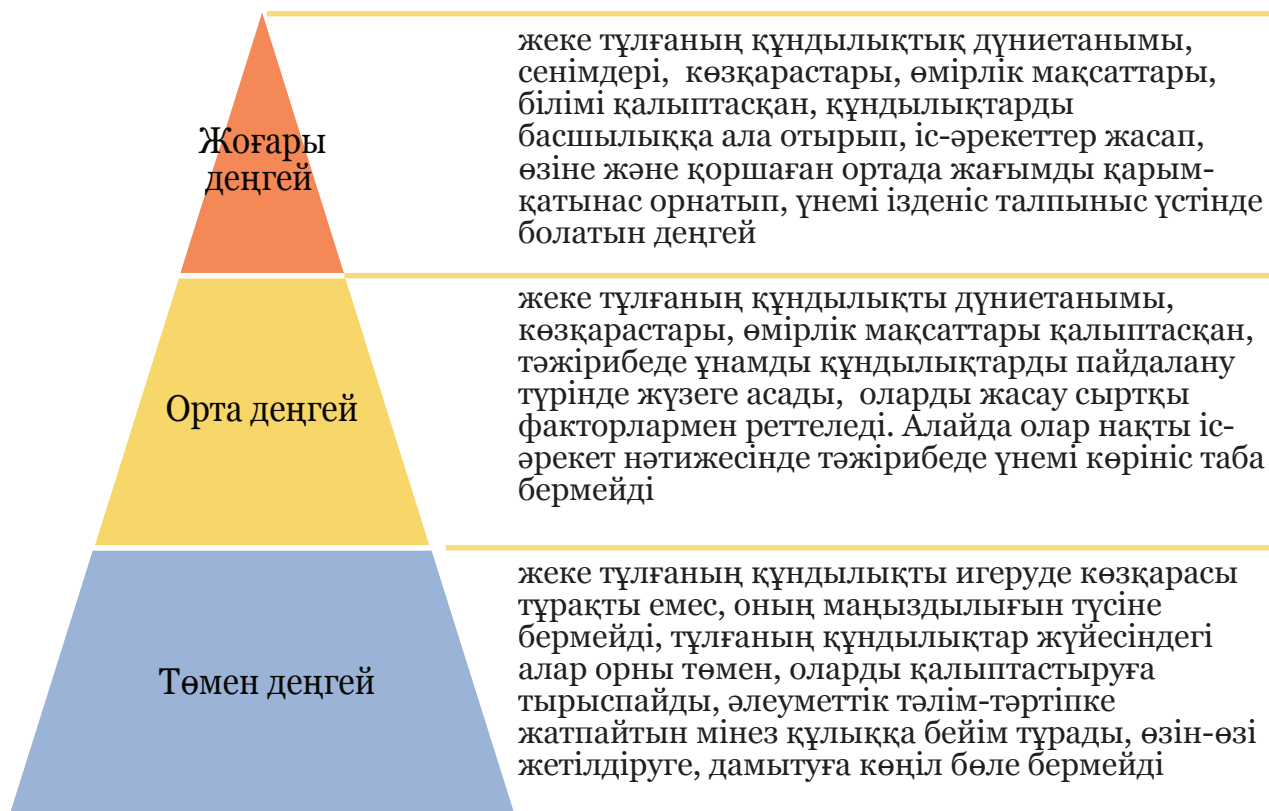
Бірінші деңгей – бастапқы (қанағаттанарлықсыз). Білім алушы құндылық бағдарлардың тұлғалық

және әлеуметтік маңызын жеткілікті деңгейде түсінбейді, құндылықтарға және оларды қалыптастыру үдерісіне немқұрайлы немесе жағымсыз көзқарас танытады. Өзін-өзі тұлғалық жетілдіруге деген ынта-жігері байқалмайды. Құндылықтарды қалыптастырумен байланысты тұлғалық тәжірибені өзектендіру әрекеті жүзеге аспайды.

Екінші деңгей – төмен (жеткіліксіз). Білім алушы құндылық бағдарларды қалыптастыруға қажетті білім, іскерлік және дағдыларды жеткіліксіз деңгейде, жүйесіз және үстірт түрде меңгерген. Құндылықтық ұстанымдарды саналы түрде игеру байқалмайды, оларды тәжірибеде қолдану да тұрақсыз сипатқа ие. Құндылықтарды қалыптастыруға қызығушылығы іс жүзінде байқала бермейді, алайда жасөспірімдер құндылықты бағдарларды және құндылықтарды танып білуге қызығушылық танытады.

Үшінші деңгей – орташа (жеткілікті). Білім алушы құндылықтардың және оларды қалыптастырудың тұлғалық әрі әлеуметтік маңызын саналы түрде ұғынады. Құндылық бағдарларын тәжірибеде қолдануға бағытталған әрекеті байқалады. Бұл процесс көбінесе тұлға үшін маңызды әрі жағымды деп танылған құндылықтарды таңдау және пайдалану арқылы жүзеге асырылады. Алайда олардың қалыптасуы мен көрініс табуы көбіне сыртқы факторлармен реттеледі. Өздігінен білім алу процесі негізінен жағдаяттық, бастамашылдық сипатта өтеді.

Төртінші деңгей – жоғары (тиімді). Құндылықтарды қалыптастыру үдерісі білім алушы үшін тұлғалық және әлеуметтік маңызға ие, ол өзін-өзі тану, өзін-өзі жетілдіру және өмірлік бағдарын анықтаудағы жетекші мотивациялық факторға айналады. Білім алушы құндылықтық бағдарларды қалыптастыруға қажетті білім, іскерлік пен дағдылардың жүйесін жеткілікті деңгейде меңгерген. Ол өзінің тұлғалық тәжірибесін саналы және нәтижелі түрде іске асырып, құндылықтарды жасау және оларды өмірде қолдану әрекетіне белсенді әрі шығармашылықпен қатысады. [154].

14-сурет. А.Г.Харчев бойынша құндылық бағдарлардың қалыптасуының деңгейлері

Құндылық бағдарлардың қалыптасу көрсеткіштері мен деңгейлеріне жасалған талдау білім алушылардың құндылық бағдарлары дамуының когнитивтік, мотивациялық және әрекеттік компоненттерін анықтауға мүмкіндік берді. Аталған компоненттер білім алушылардың құндылық бағдарларын дамыту жұмысының мазмұнын және диагностикалау құралдарын анықтауға негіз болады. Аталған компоненттер, білім алушылардың құндылық бағдарларын дамытуда олардың құндылықтар туралы білім мен түсініктерін оқыту мен тәрбие мазмұны арқылы іске асырылу қажеттігі, құндылықтарды құру мен таратуға деген қажеттіліктері мен мотивациясын және белсенділігін оқыту мен тәрбие процесін бірлесе басқару ұйымдастыру арқылы қамтамасыз ету маңыздылығын көрсетеді.

Тәрбиедегі құндылыққа бағытталған тұғырды тиімді жүзеге асуы үшін білім алушыларда құндылық бағдарларды

мақсатты түрде қалыптастыру қажет. Бұл ретте оқыту мен тәрбие мазмұнының, мектеп мәдениетінің негізгі тірегі болатын педагогтер, білім алушылар мен ата-аналардың арасындағы өзара қарым-қатынас және өзара әрекеттесу ерекшеліктерін анықтайтын құндылықтардың тұлғалық және әлеуметтік маңыздылығын олардың түсінуі маңызды. Бұл дегеніміз құндылық бағдарлы тұғырға негізделе отырып, білім алушылардың тәрбие процесін бірлесе басқаруға тарту қажеттіліктерін туындатады. Бұл дегеніміз құндылық бағдарлы тұғырға негізделе отырып, білім алушылардың тәрбие үдерісін бірлесе басқаруға тарту қажеттіліктерін туындатады. Соның нәтижесінде білім алушылар және олардың ата-аналары мектеп мәдениетінің құндылықтарын анықтауға, мектептің тәрбие процесіндегі құндылықтарды қалыптастыру және дамытуға арналған мақсатты бағдарламалар мен жобаларды құрастырға қатысуын жүзеге асырады.

Білім алушылардың құндылық бағдарлары қалыптасуының когнитивтік, мотивациялық және әрекеттік компоненттері бойынша қалыптасу деңгейлерін анықтау үшін Ресейлік зерттеушілер Е.А.

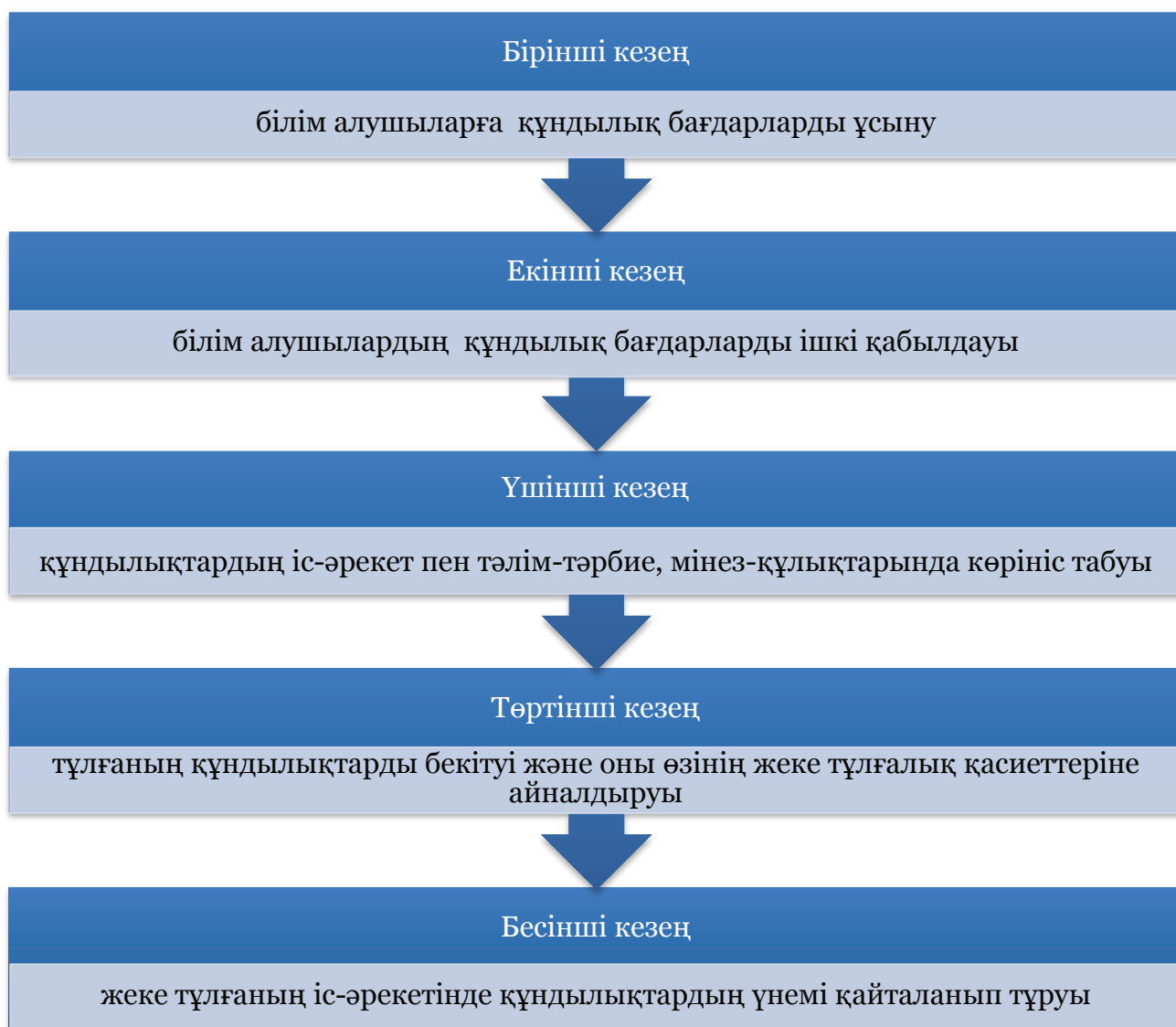
Сорокоумова, А.В. Лобанованың жинақтап жүйелеген психодиагностикалық инструментарийлер кешені маңызды (4-кесте).

И.Г.Сенинаның «Терминалды құндылықтар сауалнамасы» тесті	мақсаты - адамның құндылық бағдарлар иерархиясы және оның басым өмірлік іс-әрекет саласын анықтау;
П.Почебуттың «Мәдени-құндылықтық бағдарлар» тесті	мақсаты - зерттелетін мәдениеттің қалыптасуы және дамуының негізгі қарқындарын анықтау;
Г.У. Солдатова мен С.В. Рыжкова «Мәдени-құндылықтық дифференциал» әдістемесі	мақсаты – «индивидуализм-ұжымдық» топтық құндылық бағдарлардың психологиялық универсалдары шектерін өлшеу;
С.С. Бубнованың «Тұлғаның шынайы құндылық бағдарлар құрылымын диагностикалау»	мақсаты - шынайы өмір жағдайларында тұлғаның құндылық бағдарларын іске асыруды зерттеу;
Е.Б. Фанталованың «Түрлі өмір салаларындағы «құндылық» және «қолжетімділік» арақатынасының деңгейі	мақсаты - негізгі өмірлік салалардағы «құндылық» және «қолжетімділік» арасындағы диссипациясы сипаты мен деңгейін тану;
Е.Б.Фанталованың «Құндылықтардың еркін таңдауы»	мақсаты - тұлғаның «тұлғалық ұяшығын» анықтау;
Ш. Шварцтың Құндылық өлшемдерінің әдістемесі	мақсаты - тұлғаның құндылықтарын зерттеу;
О.И. Мотков пен Т.А. Огневаның «Құндылық бағдарлар» әдістемесі	мақсаты ішкі және сыртқы құндылықтарды, оларды жүзеге асыру себептерінің қақтығысы мен атрибуциясын жүзеге асыру және маңыздылығын зерттеу;
П.Н. Иванов пен Е.Ф. Колобованың «Тұлғаның өмірлік құндылықтарын анықтау (Must-тест)	мақсаты – білім алушылардың он бес өмірлік мақсаттарын анықтау.

4-кесте. Тұлғаның құндылықтарының қалыптасу деңгейін зерттеудің психодиагностикалық инструментарийлері

Осы көрсетілген диагностикалық әдістемелер жеке тұлғаның құндылықтарын қалыптасу деңгейін анықтап, құндылық бағдарларды дамыту жұмысын тиімді ұйымдастыруға негіз болады.

Білім алушылардың құндылық бағдарлары қалыптасуының танымдық, эмоционалдық және әрекеттік компоненттеріне негізделе отырып, білім алушылардың құндылық бағдарларын дамыту кезеңдерін ұсынады.

15-сурет. Білім алушылардың құндылық бағдарларын дамыту кезеңдері

Сонымен, құндылық бағдар жеке тұлғаның белгілі бір әлеуметтік құндылықтарды мақсат етіп ұстауы, адамның қоршаған ортаға, құндылықтар тобына деген қатынасы. Құндылық бағдарлар тұлғаның әлеуметтік бағытын, оның мінез-құлқының тұрақтылығын, саналылығын, эмоционалды-еріктік саласының дамуын, әлеуметтік маңызды мотивтерінің қалыптасуына жағдай жасайды. Құндылық бағдарлы білім беруді жүзеге асыру арқылы орта білім беру стандартында анықталған базалық құндылықтарды қалыптастыру негізінде отан сүйгіш, азаматтық жауапкершілігі жоғары, еңбекқор, шығармашыл, сыни ойлай алатын, жаңалыққа ашық, үнемі өзін-

өзі жетілдіріп отыратын, толерантты, парасатты тұлға қалыптастыруға болады. Құндылық бағдарлы білім беруді іске асыру арқылы жеке тұлғаның әлеуметтену процесі жүреді, оның болашақ тәлім-тәрбиесі, өмірдегі орны, мақсаттары мен міндеттері айқындалып, білім берудің негізгі қызметі жүзеге асады.

2.3.2 Құзыреттілік тәсілдемесі

Құзыреттілік тәсілдеме – білім алушының алған білімін өмірлік жағдаяттарда тиімді қолдана алу қабілетін дамытуға бағытталған білім беру жүйесінің басты қағидаты. Бұл тәсіл оқытудың нәтижелілігін, мазмұн мен әдістемесінің өмірмен байланыстылығын қамтамасыз етеді. Педагогикалық құзыреттіліктер жүйесі тұлғаның функционалдық сауаттылығын арттырып, ХХІ ғасыр дағдыларына сай бейімделуіне ықпал етеді (Хуторской, 2003; OECD, 2018) [161; 162].

Қазақстанда құзыреттілік тәсіл 2016 жылдан бастап жаңартылған білім мазмұнына енгізілді және оқу бағдарламалары құзыреттілік негізінде құрылып, бағалау жүйесі де функционалдық нәтижелерге негізделі бастады [93;94].

Құзыреттілік тәсілдемесі бастапқыда лингвистикада пайда болып, кейін педагогика ғылымына келді. Аталған көзқарастың пайда болуын американдық тіл маманы Н. Хомский атымен байланыстырады. Ол құзыреттілік ұғымын алғаш рет тіл теориясына, трансформациялық грамматикаға қатысты қолданды. Оның айтуынша тілдік құзыреттілік тілді білу ғана емес, оны нақты өмірлік жағдаяттарда пайдалана алу, яғни құзыреттілік білімді меңгеру ғана емес, оны шынайы өмірлік жағдайларда қолдану қабілеттілігі. Сонымен бірге, ғалым құзыреттіліктің дамуы мен өмірлік жағдайларда жүзеге асуы құзыреттілік айқындалуы тиіс әрекет саласында тәжірибесінің болуына байланысты екендігін көрсетеді.

Осы кезде (1959) Р. Уайттың «Motivation reconsidered: the concept of competence» атты еңбегінде, құзыреттілік категориясы мазмұндық тұрғысында тұлғалық компонент – мотивациямен толықтырылады. Адамдардың белгілі бір білім мен тәжірибені өмірде табысты қолдану үшін, сол саладағы әрекетке жағымды мотивациясы болу қажет. Мысалы, құндылық әрекеттерін өмірлік жағдайларда қолдануға қажеттіліктің болуы тиіс [163].

Сонда, білім алушылардың құзыреттілігін қалыптастыру үшін, белгілі бір әрекетте жағымды қатынасы мен оны табысты жүзеге асыруға деген мотивациясын, сол әрекет пен дағдысына сай құндылықтарын қалыптастыру маңызды.

И.А. Зимняя, құзыреттілік табиғаты мен мазмұнын анықтауға деген түрлі ғылыми көзқарастарды (Н. Хомский, Р. Уайт, Дж. Равен, Н.В. Кузьмина, А.К. Маркова, В.Н. Куница, Г.Э. Белицкая, Л.И. Берестова, В.И. Байденко, А.В. Хуторской, Н.А. Гришанова және т.б.) талдай отырып, құзыреттілік көзқарастың қалыптасуын шартты түрде үш кезеңге бөлді:

Бірінші кезең - 1960-1970 жж. – ғылыми қолданысқа «құзырлық» ұғымын енгізумен (Н. Хомский, Р. Уайт), құзырлық/құзыреттілік ұғымдарын ажыратуға негіздемелердің жасалуымен сипатталады.

Осы кезеңнен бастап трансформациялық грамматика және тілдерді оқыту теориясы құрылымында тілдік құзыреттіліктің түрлері зерттеле бастады, сөйтіп «коммуникативтік құзыреттілік» ұғымы енгізілді (Д. Хаймс).

ХХ ғасырдың 60-шы жылдары қарастырылып отырған «құзырлық» және «құзыреттілік» ұғымдарының айырмашылығы теориялық негізделді, оның соңғысының түсініктемесі интеллектуалдық және тұлғалық негізделген (яғни адамның білімі, таным қабілеттері, тұлғалық қасиеттері мен сапаларымен айқындалатын) адамның әлеуметтік-кәсіби әрекетінің тәжірибесі деп қарастырылады. «Құзырлық», «Құзыреттілік» ұғымдары одан бұрын тұрмыста, әдебиетте де қолданылатын, олардың түсініктемесі түрлі сөздіктерде берілетін.

Екінші кезең – 1970-1990 жж. – «құзырлық»/ «құзыреттілік» ұғымдарының тілдік, басқару мен менеджменттегі кәсібилікке тәрбие және оқытудың теориясы мен тәжірибесінде, қарым-қатынасқа үйретуде қолданылумен сипатталады. Осы кезде әлеуметтік құзырлық/ құзыреттілік ұғымдарының мазмұны құрастырыла бастады.

Бұл уақытта құзыреттіліктің 37 түрі анықталып қана қоймай (Дж. Равен құзыреттіліктің 37 түрін анықтады), сол құзыреттіліктерді қалыптастыруды көздейтін тәрбие мен оқытудың ғылыми-теориялық негіздемесі жасала бастады (Н.В. Кузьмина, А.К. Маркова, Л.А. Петровская) [164].

Дж.Равеннің Лондон қаласында 1984 жылы жарық көрген «Компетентность в современном обществе» атты еңбегінде, құзыреттіліктің кең түсініктемесі берілген. «Бұл шартты түрде бір-бірінен дербес болып келетін компоненттерден тұратын құбылыс...». Дж. Равен айтуынша «құзыреттілік түрлері» бұл «мотивацияланған қабілеттер» (яғни қабілеттіліктің өмірлік жағдайларда айқындалып табысты қолданылуы және соған деген жағымды мотивацияның болуымен байланысты. Кәсіби әрекетті табысты жүзеге асыру үшін болашақ маманда оған деген жағымды мотивациясы болуы маңызды).

Тәрбиеге қатысты ғылыми категория ретінде құзыреттілікті зерттелудің үшінші кезеңі 1990 жылдан басталады және А.К. Маркова (1993, 1996), Л.М. Митина (1998), А.В. Хуторской (2002), А.А. Вербицкий және т.б. еңбектерінің пайда болуымен сипатталады. Осы кезде ғалымдар құзыреттілік көзқарасты тәрбие мен оқыту мақсаттарының жаңа типі ретінде қарастырады.

Қазіргі уақытта, негізгі ресурсы мобильді және жоғары білікті адам капиталы болып табылатын жаңа экономика дамуы жағдайында Қазақстанда құндылыққа бағдарланған тәрбие жүйесі қалыптасып жатыр. Тәрбиенің негізгі нәтижесі ретінде білім беру ұйымдарында білім алушылардың өзінің және қоғамның әл-ауқаты үшін жеке жауапкершілікті арттыруға дайындығы мен қабілеттілігі қарастырылады [165].

Білім алушылардың бойында әрекет ету және табысты болуға қабілеттілікті, жан-жақтылық, жауапкершілік, өмірге жылдам бейімделе алу қабілеттігін, жоғары дәрежедегі әрекет тәсілдерін қалыптастыру тәрбиенің негізгі мақсаттарына айналу қажет. Мобильділік, сенімділік,

жауапкершілік, білімді игеру және оны беймәлім жағдайларда қолдану қабілеті, сондай-ақ өзге адамдармен тиімді қарым-қатынас орната білу – қазіргі заман талаптарына сай аса маңызды және жоғары сұранысқа ие тұлғалық қасиеттер мен кәсіби құзыреттер қатарына жатады.

Білім беру ұйымы қызметінің негізгі нәтижесі білім, іскерлік және дағдылар жүйесі емес, адамның нақты өмірлік жағдайларда әрекет ету қабілеттілігі болуы тиіс.

ЮНЕСКО баяндамасында былай делінген: «Кәсіпкерлерге кейінгі кезде, олар үшін материалдық сипаттағы белгілі бір операцияларды жүзеге асыру іскерлігімен ұштасатын жалғыз біліктілік емес, әлеуметтік мінез-құлық, топта жұмыс істеу қабілеттілігі, бастамашылдық және тәуекелге құштарлық, біліктілік сияқты сапалар жиынтығы үйлескен құзыреттілік қажет [89].

Осының негізінде қазіргі педагогикада көптеген алуан түрлі ғылыми көзқарастар қалыптасқан. Олардың қатарында белгілі және тұрақты көзқарастар (дәстүрлі-білімге бағдарланған, жүйелілік, әрекеттік, кешенді, тұлғалық бағдарлы, тұлғалық-әрекеттік), сонымен қатар жаңа, ғылыми айналымға кейінгі кезде қосылғандар (жағдаяттық, мәтіндік, полипарадигмалық, ақпараттық, эргономикалық және т.б.) бар. Соңғыларға құзыреттілік көзқарас та жатады.

Бірінші топқа енген әдіснамалар түрлі деңгейде болса да, белгілі бір дәрежеде негіздемелері бар. Олардың мәні философия, психология, педагогика тұрғысында негізделіп, ғылыми-педагогикалық әдебиеттерде кең қарастырылған.

Көзқарастардың екінші тобы толыққанды ғылыми негізделмеді, бірақ зерттеушілер арасында кең танылған.

Педагогикадағы құзыреттілік көзқарастың идеясы өткен ғасырдың 80-ші жылдары, «Перспективалар. Білім беру мәселелері» журналында В. Ландшеердің «Минималды

құзыреттілік тұжырымдамасы» шыққан кезде пайда болды. Бастапқыда құзыреттілік көзқарас емес, білім берудің мақсаты мен нәтижесі ретіндегі құзыреттілік, кәсіби құзыреттілік жайлы сөз қозғалған еді. Ол кезде құзыреттілік кең мағынасында «пәнді терең білу немесе меңгерілген іскерлік» ретінде анықталды [165].

Ұғымды игеру барысында оның көлемі мен мазмұны кеңейе берді. Соңғы кездері (өткен ғасырдың соңғы жылдарынан бастап) тәрбие мен оқыту жүйесінде құзыреттілік көзқарас жайлы айтыла бастады (В. Болотов, Е.Я. Коган, В.А. Кальней, А.М. Новиков, В.В. Сериков, С.Е. Шишов, Б.Д. Эльконин және т.б.).

Қазақстанда білім берудегі құзыреттілік көзқарас мәселесін Г.Ж. Менлибекова, Б.Т. Кенжебекова, Ш. Курманалина, М. Жадрин, К. Устемиров, Н.Р. Шаметов және т.б. зерттеді.

Құзыреттілік тәсілдемесінің мәнін толық түсіну үшін, «көзқарас» («подход») түсінігінің астарында қандай мән жатқандығын анықтап алған жөн. Әдебиетте көзқарас ұғымы мәселелерді шешу негізінде жатқан идеялар, принциптер, әдістер жиынтығы. Кейбір кезде көзқарасты әдіске теңейді (мысалы жүйелілік көзқарас немесе жүйелілік әдіс), бірақ көзқарас ұғымы әдістен қарағанда кең ұғым.

Нарық қазіргі білім беру ұйымдарына тәрбие мен оқыту мәселесінде жаңа талаптарды қояды. Бұл талаптар, қатаң түрде белгілі бір пәнмен байланысты емес, олар метапәндік сипатқа ие және әмбебап болып табылады. Оларды қалыптастыру жаңа мазмұнды (пәндік) емес, жаңа педагогикалық технологияларды талап етеді. Аталған талаптарды кейбір авторлар базалық дағдылар (В.И. Байденко), басқалар – метакәсіби, біліктіліктер (А.М. Новиков), үшіншілер – негізгі құзыреттіліктер деп алады.

Педагогикада құзыреттілік тәсілдемесінің туындауының алғышарттары бар. Педагогика ғылымында білім, іскерлік, дағды жүйесімен қатар шығармашылық әрекет пен эмоционалдық-

Құзыреттілік тәсілдемесі білім мен тәрбиенің бірлігін өмірлік жағдаяттармен байланыстыра отырып жүзеге асыратын, тұлғаның жан-жақты дамуын қамтамасыз етеді. Бұл тәсілдеме білім алушының тек білім меңгеруін емес, оны шынайы өмірде тиімді қолдануын, әрекетке бейімділігін, әлеуметтік жауапкершілігі мен құндылықтық бағдарларын қалыптастыруды көздейді.

құндылықтық қатынас тәжірибесін қалыптастыру маңыздылығына назар аударған білім беру мазмұнының тұжырымдамалары (И.Я. Лернер, В.В. Краевский, В.С. Леднев) жасалды. Білім алушылардың ойлау қабілеттерін, шығармашылық ойлауын, мәселелерді шешу қабілеттерін дамытуға бағдарланған проблемалық оқыту тұжырымдамасы (М.И. Махмутов, И.Я. Лернер, Д.В. Вилькеев және т.б.) да жасалған. Тұлғаны қалыптастыруды көздейтін тәрбие тұжырымдамалары (Х.И. Лиймегс, В.С.Ильин, В.М. Коротов және т.б.) атауға болады. Жалпы педагогикада білім алушылардың бойында білім, іскерлік, дағдылармен қатар дербестікті, өзін-өзі жетілдіруге ұмтылыс пен жауапкершілікті, шығармашылық қабілеттерді дамытуды көздеген теориялар мен тұжырымдамалардың мысалдарын келтіруге болады. Бұл

тұжырымдамалардың негізіне кірген идеялар мен оларды жүзеге асыру тәсілдері бұқаралық тәжірибеге енбеді, себебі олар мемлекет, өндіріс, қоғам тарапынан көп сұранысқа ие бола алмады [166].

Құзыреттілік тәсілдемені жүзеге асырудың мақсаты – құзыретті тұлғаны қалыптастыру. Қазіргі педагогикадағы құзыреттіліктерді нарықтық экономиканың қатынастары тудырған тәрбиенің жаңа мақсаттары ретінде қарастырған жөн. Оның жаңалығы неде, бұл жаңа мақсаттардың дәстүрлі мақсаттардан, тәрбие мен оқыту жүйесін ұйымдастырудың академиялық көзқарастарынан айырмашылығы қандай?

Оның басты айырмашылығы, «білім берудің құзыреттілік моделі» еңбек нысанынан (пәннен) дербес, бірақ одан мүлдем бас тартпайды, ол интеграциялық талаптарды көбірек талап етеді яғни арнайы білімдерден қарағанда әмбебап білім, дағдылар мен қабілеттердің болуын талап етеді.

Құзыреттілік тәсілдемесінің мәні сонда, тәрбиенің мақсаттары дағдылар мен қабілеттерді еңбек саласында қолдана алумен сипатталады. Сондықтан құзыреттілік ұғымы белгілі бір әрекетті жүзеге асыру үшін қажетті таным мен қарым-қатынас қабілеттерін қамтиды.

Б.Д. Эльконин пікірінше, «құзыреттілік – ол адамның әрекетке араласу өлшемі» [167]. С.Е. Шишов құзыреттілікті оқу-тәрбие мен жағдайдың арасында байланысты құруға мүмкіндік беретін (яғни алған тәрбиесі мен білімін тәжірибеде жүзеге асыруға, мәселелерді шешуде пайдалануға мүмкіндік беретін) құндылық, бейімділікке негізделген жалпы қабілеттілік ретінде қарастырады [166].

Құзыреттілік тәсілдемесі қазіргі тәрбие мен қоғамның қажеттіліктері арасындағы алшақтықты жоюға көмектеседі. Себебі бұл көзқарастың мәні сонда, ол тәрбие мақсаттарын келесі триада ретінде құрастырады – «әрекет ету іскерлігі», «өмір сүру іскерлігі», «іскерлік қабілеті».

О. Филатова көрсеткендей құзыреттілік

көзқарасының негізгі идеялары төмендегідей тұжырымдалады:

- ◆ құзыреттілік өзінің құрамына білім берудің интеллектуалдық және операциялдық компоненттерін де қамтиды;
- ◆ құзыреттілік ұғымы тек когнитивті және операциялдық-технологиялық компоненттерді ғана емес, сонымен бірге мотивациялық, этикалық, әлеуметтік және мінез-құлық компоненттерін, яғни тәрбие нәтижелерін, құндылықтық бағдарлар жүйесін, әдеттерді және т.б. қамтиды;
- ◆ құзыреттілік мәні – ол меңгерген білім, іскерлік, дағдыны, тәжірибе мен мінез-құлық тәсілдерін нақты өмірлік жағдаят, нақты іс-әрекет саласында жұмылдыра алу қабілеттілігі;

Бұл сипаттамаларға Г.Б. Голуб пен О. В. Чураков төмендегілерді қосады:

- ◆ «құзыреттілік» ұғымы процессуалдық сипатқа ие, яғни құзыреттіліктер тек әрекетте айқындалады және сол әрекетте ғана қалыптасады (яғни болашақ тұлға бойында белгілі бір құзыреттілік қалыптасу үшін сәйкесінше оны сол әрекетке бейімдеу қажет);
- ◆ құзыреттілік тәсілдеме адамның өзгермелі қоғамға, жаңарып отыратын технологияларға бейімделу қажеттілігінен туындады. Құзыреттілік – ол өзгермелі қоғамның талаптарына жауап ретінде, өзінің бойында өзгерістерді жасауға қабілеттілік, бірақ тәрбиенің негізгі ядросы – тұтас дүниетаным мен құндылықтар сақталу қажет [167].

Құзыреттілік тәсілдеменің мәні мен идеяларын, оның құрылымындағы тәрбие мақсаттарын толық және терең түсіну үшін, осы әдіснамалық көзқарастың мәнін ашатын екі ұғым, құзырет пен құзыреттілік ұғымдарын қарастырған жөн.

Жалпы құзыреттіліктің мәні және оның жіктелуі мәселелерін А.Дорофеев, В.С.Кульневич, Г.Селевко, Л.А.Петровская, Т.Е.Исаева, А.В.Хуторской, Н.В.Кузьмина,

А.К.Маркова, В.Д.Шадриков, Г.Ж. Менлибекова, Б.Т. Кенжебеков, Дж.Равен, Ю.Г.Татур, И.А. Зимняя, В. Байденко, С.Е. Шишов, Ш. Таубаева және т.б. өз еңбектерінде қарастырды.

Құзыреттілік мәселесін зерттеуде М.Ж. Жадрианың, Д.П. Мучкиннің, А. Арғымбаеваның, К.Л. Кабдолова мен Г.У. Кунакованың, Р. Дәулетованың еңбектерін атауға болады.

Дж. Равен, Д.П. Мучкин құзыреттіліктің мәнін, табиғатын қарастырса, Н.В. Кузьмина, А.К. Маркова, И.А. Зимняя, Т.Е. Исаева, А.В. Хуторской, В.Д. Шадриков, Ю.Г. Татур, А.А. Жайтапова, Ш. Таубаева, В. Байденко және С.Е. Шишов еңбектерінде мамандардың кәсібилігі құрылымындағы құзыреттілік мәселесі зерттелген. Ал М.Ж. Жадрин, К.Л. Кабдолова, Г.У. Кунакова, А. Арғымбаева, А.Б. Изделеуова, Д.П. Мучкин, Р. Дәулетова өз зерттеулерін білім алушылардың құзыреттілігі мәселелеріне арнаған, олар құзыреттіліктерді тәрбие мен оқытудың нәтижелері ретінде анықтайды [167].

Дж.Равен: «Құзыреттілік – нақты бір салада белгілі бір әрекетті жемісті орындауға қажетті қабілет, ол өзіне бір саланың білімін, ерекше дағдыларын, ойлау тәсілдерін және өз әрекеті үшін жауапкершілікті түсінуді қамтиды. Құзыреттіліктің табиғатының ерекшелігі сонда, ол адамның құндылықтарымен үйлесімділікте ғана айқындалады, яғни бұл әрекетке деген тұлғаның үлкен қызығушылығы болған жағдайда көрінеді» - деп тұжырымдайды [169].

Сонымен, Джон Равен құзыреттілікті қабілет тұрғысынан қарастырады, осы көзқарасты С.Е. Шишов пен О. Волкова да ұстанады.

С.Е. Шишов 1996 жылы Берн қаласында өткен «Ключевые компетенции для Европы» атты симпозиум материалдарына негізделі отырып, құзыретті маманның кәсіби іс-әрекетте өзінің білім мен іскерліктерін, сонымен бірге әрекетті орындаудың жалпыланған тәсілдерін жұмылдыра алу қабілеті ретінде анықтайды [170].

О. Волкова құзыреттілікті қабілеттер

мен іскерліктердің жиынтығы немесе жүйесі ретінде қарастырады [171].

Құзыреттілікті тұлғаның кіріктірілген қасиеті немесе кіріктірілген тұтастығы ретінде И.А. Зимняя, Ю.Г. Татур, В.Е. Гаибова мен А.П. Чернявская, А. Арғымбаева, Ш. Таубаева, Д.П. Мучкин және Г. Селевко, А. Петров қарастырады.

И.А. Зимняя: «Құзыреттілік – ол білімге негізделген, интеллектуалдық және тұлғалық айқындалған адамның әлеуметтік-кәсіби сипаттамасы ретіндегі адамның өзекті, қалыптастырылатын тұлғалық қасиеті», - деп тұжырымдайды [172].

Ал, Ю.Г.Татур шетел сөздерінің қысқаша сөздігінде және энциклопедиялық сөздікте құзыреттілікке берілген түсініктерді талдай отырып, өзінің келесі ұғымын береді: «Құзыреттілік – белгілі бір салада шешім қабылдауға, тұжырымдар жасауға мүмкіндік беретін тұлғаның қасиеті, сипаттамасы ретінде қаралады. Бұл қасиеттің негізін білім, білік, хабардарлық, адамның әлеуметтік-кәсіби әрекетінің тәжірибесі құрайды. Сөйтіп, «құзыреттілік» ұғымының жинақтаушы, интегративті сипаты айқындалады» [173].

«Құзыреттілік» ұғымының мәніне үңілетін болсақ, онда адам сәйкесінше ақпаратты, білімді және практикалық тәжірибені меңгерген соң ғана құзыретті болады. Сәйкесінше, құзыретті тұлғаны қалыптастыруда білім беру саласының орны басым.

Ғалым құзыреттіліктің міндетті компоненттерін (элементтері) көрсетті, олар төмендегідей:

- ◆ құзыреттілікті іске асыруға жағымды мотивация;
- ◆ іс-әрекеттің мазмұны мен нәтижесіне құндылықты қатынас;
- ◆ белгілі бір әрекетті іске асырудың тәсілін таңдау негізінде жатқан білім;
- ◆ бар білім негізінде қажетті әрекеттерді жемісті орындауға бағытталған іскерлік, тәжірибе (дағды).

құзыреттіліктің міндетті компоненттері

16-сурет. Құзыреттілік компоненттері

Ю.Г. Татурдың пікірінше құзыреттілік ұғымының мәнін келесі ұғымдар негізінде ашады: білім, қабілет, іскерлік, түсінушілік, дағды [174].

В.Е. Гаибова мен А.П. Чернявская құзыреттілікті «адамның кіріктірілген қасиеті, өзін қызықтыратын іс-әрекетті терең білім және үнемі жинақталып отыратын тәжірибе негізінде кәсіби деңгейде орындау қабілеті» ретінде анықтайды. Құзыреттіліктің негізгі компоненттері ретінде, олар мотивациялық-эмоционалдық (мен қалаймын), когнитивтік (мен білемін), іс-әрекеттік (істей аламын) компоненттер деп көрсетеді [174].

Сол сияқты Р. Дәулетова және басқалар өзінің жұмыстарында құзыреттілік ұғымын қабілеттілік тұрғысынан қарастырады. Өзінің зерттеу пәніне алған коммуникативтік құзыреттілік ұғымын ол қоршаған ортада басқа адамдармен, топпен қарым-қатынас орнатуға, қарым-қатынас диалогына түсе алуына мүмкіндік беретін білім мен тәжірибеге негізделген қабілеттілік ретінде анықтайды [175].

Ш. Таубаева мен Г. Селевконың құзыреттілік түсінігіне берген анықтамалары ұқсас болып келеді. Олар, тұлғаның кіріктірілген қасиетін құрайтын негізгі элементтер – жалпы қабілеттілік пен іс-әрекетке даярлық деп тұжырымдайды.

Ш. Таубаева: «Құзыреттілік – ол тұлғаның оқыту және әлеуметтену процестері барысында меңгерген білім мен тәжірибеге негізделген, оның жалпы қабілеті мен іс-әрекетке даярлығы ретінде айқындалатын, тұлғаның кіріктірілген қасиеті» - деп қарастырады [176].

Г. Селевко мақаласында «Құзыреттілік – оқыту мен әлеуметтену процесінде меңгерілген білім мен тәжірибеге негізделген, іс-әрекетке дербес және жемісті қатысуға бағытталған, жалпы қабілеттілігі мен іс-әрекетке даярлығымен айқындалатын тұлғаның кіріктірілген қасиеті», - дейді [177].

Д.П. Мучкин құзыреттілікті тұлғаның кіріктірілген қасиеті ретінде қарастырады. Ол құзыреттілік пен

құзырет ұғымдарының арасындағы ерекшеліктерді көрсетті. Сонымен, зерттеушінің пікірінше, құзырет – ол өнімді іс-әрекетті іске асыруға қажетті тұлғаның өзара байланысқан қасиеттерінің (білім, іскерлік, дағдылар мен іс-әрекет тәсілдері) жиынтығы, ал құзыреттілік – адамның сәйкесінше құзыретті меңгеруі, сонымен бірге ол тұлғаның бұл құзырет пен іс-әрекетке деген қатынасын қамтиды [178].

Э. Зеер мен Э. Сыманюк, Джон Равеннің, Ю.Г. Татурдың, И.А. Зимняяның, Д.П. Мучкиннің, Ш. Таубаеваның, С.Е. Шишовтың еңбектерін талдай отырып, құзыреттіліктер жалпыланған, әмбебап білімдерге қарағанда әрекеттік, практикалық-бағдарланған сипатқа ие. Сондықтан олар, теориялық және қолданбалы білімдер жүйесімен қатар, когнитивті және операциялық-технологиялық құрылымдық бөліктерін

қамтиды. Яғни, құзыреттілік – бұл әрекет үстіндегі білімдер жиынтығы (жүйесі) деп түйіндеуге негіз бар. Білімді меңгеру, түрлендіру және қолдану белсенді таным әрекетін қажет етеді, сондықтан құзыреттіліктің құрылымына эмоционалдық-жігерлік және мотивациялық компоненттер кіреді. Бірақ құзыреттіліктің мәнін ашатын негізгі компоненттер іс-әрекеттік, процессуалдық білім болып табылатынын да назарда ұстауымыз қажет.

Құзыреттіліктің маңызды компоненті тәжірибе, яғни адам меңгерген міндеттерді шешудің жеке әрекеттерінің, тәсілдері мен амалдардың бірыңғай тұтастыққа кіріктірілуі.

Сонымен бірге, ғылыми зерттеулерде құзыреттіліктерді қалыптастырудың өзіндік технологиялары бар.

Когнитивті-бағдарланған технологиялар	оқытудың диалогтық әдістері, семинар-дискуссия, проблемалық оқыту, когнитивті инструктаж, когнитивті карталар, инструментальді-логикалық тренинг, рефлексия тренингі және т.б.
Іс-әрекетке бағдарланған технологиялар	жобалар әдісі және бағыттаушы мәтін әдісі, контекстілік оқыту, ұйымдастырушылық-іс-әрекеттік ойындар, кешендік (дидактикалық) тапсырмалар, технологиялық карталар, технологиялық процестерді имитациялық-ойындық модельдеу және т.б.
Тұлғаға бағдарланған технологиялар	интерактивті және имитациялық ойындар, дамытушы тренингтер, дамытушы психодиагностика және т.б.

17-сурет. Құзыреттілікті қалыптастыру технологиялары

А.В. Хуторской «құзырлық» және «құзыреттілік» түсініктерін ажырата отырып оларға төмендегідей анықтама береді [179].

Құзырлық – заттар мен үрдістердің белгілі бір шеңберіне қатысты анықталатын, соларға қатысты сапалы өнімді әрекет үшін қажетті тұлғаның өзара байланысқан сапаларының (білім, іскерлік, дағды, әрекет тәсілдері, құндылықтар, мотивация) жиынтығы.

Құзыреттілік – адамның белгілі бір құзырлықты игеруі, меңгеруі, ол өзіне сол құзырлыққа және сол әрекет пәніне деген қатынасын да қамтиды.

Құзыреттілік өзіне тек когнитивті және операционалдық-технологиялық компоненттерді ғана емес, сонымен бірге мотивациялық, этикалық, әлеуметтік, мінез-құлықтық компоненттерді, оқыту нәтижелерін (білім мен іскерліктер), құндылықтық бағдарлар жүйесін қамтиды.

Құзыреттілік ол білім алушының құндылық бағдарларына, оның қоршаған әлемді көру және түсіну қабілетіне, оған бағдарлануға, оның рөлі мен мақсатын білуге, өзінің көзқарастарын, әрекеттері мен дағдыларын тандай білуге, шешім қабылдауға байланысты құзыреттер [180].

Көптеген ғалымдар білім алушылардың құзыреттілігін зерттеуге айтарлықтай үлес қосқаны белгілі. Олардың ғылыми зерттеулері құзыреттіліктің анықтамасы мен құрылымынан бастап оны бағалау әдістері мен оның дамуына әсер ететін факторларға дейінгі көптеген аспектілерді қамтиды.

Шетелдік ғалым Дэвид Макклелланд өзінің еңбектерінде мінез-құлық үлгілерін өлшеудің маңыздылығын атап өтіп, құзыреттілік тәсілінің негізін қалады.

Ричард Бояцис білім беру саласына да әсер еткен жоғары тиімді менеджерлерді ажырататын мотивтерді, мінез-құлық ерекшеліктерін, өзін-өзі бағалауды, білім мен дағдыларды қамтитын құзыреттілік моделін жасады.

Элвин Тоффлер жылдам өзгеретін әлемге бейімделуге мүмкіндік беретін білім алушылардың құзыреттіліктерін дамыту қажеттілігін атап өтті.

Ресейлік зерттеуші ғалымдар И. Зимняя, А. Хуторской білім беру құзыреттіліктерінің жіктелуін дамыта отырып, білім берудегі құзыреттілік тәсілдеме саласын зерттеді.

Е.Я. Коган білім алушылардың кәсіби құзыреттілігін дамыту мәселелерін зерттеді.

Карл Роджерс, Авраам Маслоу ғылыми зерттеулерінде тәрбие саласындағы құзыреттіліктің негізгі аспектілерін, балалармен қарым-қатынас процесінде эмпатияның, қабылдаудың және шынайылықтың маңыздылығын атап өтті.

Альберт Бандура әлеуметтік зерттеулер жүргізе отырып, педагогтер мен ата-аналардың балалардағы қажетті мінез-құлықты қалай тиімді модельдеуге және құндылықтарды қалыптастыруға болатындығын түсінуге ықпал етті.

Отандық академик ғалым А. Құсайынов білім беру жүйесі мен білім алушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту саласында білім алушылардың құзыреттілік деңгейінің төмендеу себептерін зерттеп, талдайды [182].

Құндылық-мағыналық құзыреттіліктер білім алушылардың қоршаған әлемді қабылдауы, өзіндік көзқарасын қалыптастыруы және тиімді шешім қабылдауы үшін маңызды рөл атқарады. Ғалымдардың зерттеулері құзыреттіліктің мәні, құрылымы және оны дамыту жолдары туралы кешенді түсінік қалыптастырады.

Шетелдік және отандық зерттеушілер құзыреттілік тәсілдеме қажеттілігін атап көрсетті. Олар білім алушылардың әлеуметтік бейімделуі, кәсіби құзыреттілігі, функционалдық сауаттылығы сияқты аспектілерге ерекше мән береді. Тұлғаның жан-жақты дамуы, құндылық бағдарларының қалыптасуы, өзін-өзі бағалауы және мінез-құлқының реттелуі басты назарға алады.

Отандық ғалымдардың зерттеулері білім алушылардың құзыреттілігін арттыруда ұлттық ерекшеліктерді ескерудің маңыздылығын көрсетеді. Құзыреттілікке негізделген тәрбие мен білім беру жүйесі білім алушылардың тұлғалық және кәсіби дамуына ықпал етіп, қоғамның өркендеуіне септігін тигізеді.

Сонымен қорытындылай келе құзыреттілік көзқарас дәстүрлі көзқарасты алмастырмайды, тек оны толықтырады, кеңейтеді, тереңдетеді. Ол еңбек нарығына бағытталған

тәжірибе нәтижелерін анықтауға бағдарланған.

Құзыреттілік тәсілдемесі, кәсіби білім берудің мақсаттары мен нәтижелерін бағалау жүйесіне деген жаңа көзқарастарға негізделгендіктен, ол тәрбиенің барлық компоненттеріне әсер етеді. Мұндағы ең маңызды мәселе – ол білім алушыларды әрекеттің алуан түрлеріне қосуға мүмкіндік беретін технологияларды қолдану (қарым-қатынас, мәселелерді шешу, пікірталастар, диспуттар, жобаларды әзірлеу және т.б.).

2.3.3 Іс-әрекеттік тәсілдеме

Іс-әрекеттік тәсілдеме білім алушыны оқу-тәрбие процесінің белсенді қатысушысы ретінде қарастырып, білім алуды оның дербес іс-әрекеті арқылы жүзеге асыруға бағытталған. Бұл тәсіл оқыту мен тәрбиелеудің интербелсенді (интерактивті) әдістерін қолдануға, жобалық, зерттеу, практикалық әрекеттер арқылы оқушының шығармашылық және танымдық қабілеттерін дамытуға негізделеді (Леонтьев, 1972; Выготский, 1982; Давыдов, 1996).

«Іс-әрекет» ұғымын ғылыми ұғым ретінде философиялық ойға ХҮІІІ ғ. И. Кант енгізді, алайда бұл ұғым ХІХ ғ. әдіснамасында Г. Гегель, Л. Фейрбахтың сонымен қатар, К. Маркстың еңбектерінде талданып, оған категория ретінде мазмұнды, толық түсініктеме берілген болатын. Қазір де «іс-әрекет» ұғымының категория ретіндегі түсіндірмесі психологиялық тұрғыдан түсіндірудің әдіснамалық негізі ретінде қарастырылады. Сонымен берге, іс-әрекет категориясы әлі де болса нашар игерілгеніне назар аудару қажет. «Не психологияда, не философияда іс-әрекетке нақты және жеке бөлінген анықтама жоқ. Бұл ұғымды ғалымдар әр түрлі мағынада қолданады» [185, Б.57].

Адам іс-әрекеттің субъектісі ретінде жоспарлайды, ұйымдастырады, бағыттайды, оған түзетулер жасайды.

Сол мезгілдің өзінде іс-әрекеттің өзі адамды субъект, тұлға ретінде қалыптастырады. С.Л. Рубинштейн [185] субъект пен оның іс-әрекетінің байланысын осылайша түсіндіріп, сана мен іс-әрекеттің біртұтастығы қағидасын айқындады.

А.Г. Асмоловтың анықтамасы бойынша [186]: іс-әрекет дегеніміз субъектінің қоршаған ортамен қарқынды түрдегі өзін-өзі айқындаушы, өзара әрекеттесуінің иерархиялық жүйесі. Бұл үрдіс барысында психикалық бейне туып, оның объектіде көрініс табуы, субъектінің өзін қоршаған заттық ортамен психикалық бейнелер арқылы көрініс тапқан қатынастарының жүзеге асырылуы және қайта жаңғыртылуы жүзеге асырылады.

Іс-әрекеттерді талдау идеясы, негізінен, ғылыми психологияның әдісі ретінде Л.С. Выготскийдің еңбектерінен [187] бастау алған. Іс-әрекеттің психологиялық макроқұрылымының мақсат, мотив, тәсіл секілді элементтері туралы Л.С. Выготский мен С.Л. Рубинштейн еңбектерінде кең ауқымды сөз болды. Іс-әрекет жүйесіндегі сабақтастық оған бағыт беретін мақсат пен дамуға негіз болатын мотивтердің бірлігінен көрінеді. Іс-әрекеттің құрамына енетін еңбекке саналылық пен мақсаттылық тән. Ал еңбек жүзеге асуы үшін оған шарт белгіленуі тиіс. Мақсат пен сол шарттың сәйкестенуі әрекет үстінде атқарылуға тиісті міндеттерді белгілейді. Кез-келген іс-әрекеттің ішкі қозғаушы күші – мотивтер. Ол мақсат пен әрекет

байланысы нәтижесінде шешуші роль атқарады. Өз кезегінде іс-әрекеттің мақсаты мен міндеттері де іс-әрекет мотивтерін қалыптастыруға әсерін тигізеді [188].

А.Н. Леонтьев [189] «әрекет» ұғымын адам іс-әрекетінің маңызды бөлігі ретінде қарастырумен қатар, оның бірқатар нақты мақсаттарды көздейтінін, қатаң жүйелікпен іске асатындығына көңіл бөліп, іс-әрекеттің қажеттілік, түрткі, мақсат, мақсатқа жету шарттары ұғымдарынан тұратын психологиялық құрылымын атап көрсеткен.

С.Л. Рубинштейн [188] адамның арнайы әрекеті еңбек іс-әрекетінің актісі ретінде қалыптасатындығын айтады.

К.А. Абульханова-Славская [189] адамның іс-әрекетін сыртқы ортаның тітіркендіргіштеріне жауап қайтаратын сыртқы реакциялардың жиынтығы ретінде түсіндіреді.

В.Д. Шадриков [190]: «... іс-әрекет қоғамдық тәжірибені игеру және қоғамдық маңызды құндылықтарды жасауға байланысты саналы түрде қойылған мақсаттарға жетуге бағытталған ақиқаттылыққа деген белсенді қатынастың түрі ретінде», – деп көрсеткен. Бұл анықтамада іс-әрекет әлеуметтік маңызды белсенділік ретінде қарастырылады.

А.Ш. Танирбергенова [191] іс-әрекет негізінде адамның тұлға ретінде қалыптасуы жүзеге асырылады және ол адам санасынан бөлек қарастырылмайтын, белсенді мақсатты процесс деп қарастырады. Оның себебін іс-әрекеттің өзіндік қоғамдық сипаты, мақсаты, жоспары, жүйесі болуымен түсіндірген. Демек, «Қандай іс-әрекет негізінде даралық даму жүзеге асады?», «Оның құрылымы және қызметі қандай?», – деген сұрақтарға жауап іздеу қажеттігі өз мағынасын жоймайды.

А.Ш. Танирбергенова ғылыми зерттеу жұмысында: «Іс-әрекет әрқашанда белгілі бір бағытқа құрылып, алға қойған мақсатқа жетуді көздейді. Іске кіріспес бұрын адам ойша іс-әрекет жоспарын белгілейді, оның түпкі нәтижелерін топшылайды, оған жетудің

Іс-әрекеттік тәсілдеме оқушыны білім мен тәрбие процесінің белсенді субъектісі ретінде қалыптастыратын, оның тұлғалық дамуын нақты әрекет арқылы қамтамасыз етеді. Бұл тәсіл оқушының мақсат қою, жоспарлау, орындау және бағалау секілді өмірлік маңызды дағдыларын дамытады. Іс-әрекет – тек білімді меңгерудің құралы емес, сонымен қатар оқушының ішкі мотивациясын, қабілетін және құндылық бағдарын қалыптастыратын тәрбиелік ресурс.

әр түрлі құралдарын пайдалану жолдарын ойластырады. Іс-әрекетті жүзеге асыруға тиісті еңбегінің барысын бақылап, өзіне-өзі іштей есеп беріп отырады», деп анықтаған [191].

Іс-әрекет арқылы танылатын объекті мен субъектінің өзара қарым-қатынасы баланың ішкі позициясы деп аталады. Одан баланың өзін қоршаған ортамен, төңірегіндегі жолдастарымен, мұғалімімен қарым-қатынасына сәйкес мотивтері де көрініс табады деп көрсетеді. Демек, тәрбие экожүйесінің іс-әрекеттік тәсілдемесі, білім алушының бойында күтілетін нәтижеге сәйкес құзыреттердің қалыптасуын қамтамасыз ететіндігін көреміз.

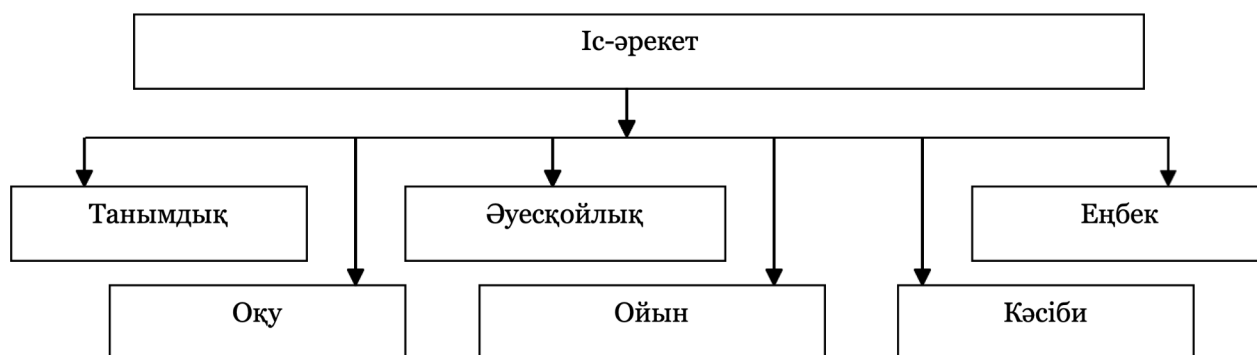
Іс-әрекет – адамның қоршаған дүниемен белсенді мақсатты бағытталған өзара әрекеттесу формасы (басқа адамдарды да қоса), ол осы өзара әрекеттесуді туғызған қажеттіліктерге жауап береді, мысалы, бір нәрсеге «мұқтаждық», «қажеттілік» болғанда (С.Л. Рубинштейн) [188]. Қажеттілік бұл алғышарт, іс-әрекеттің энергетикалық көзі. Алайда, қажеттілік өз бетінше әрекетті анықтамайды, оны іс-әрекеттің не нәрсеге бағытталғаны, яғни оның заты анықтайды. «Кез-келген іс-

әрекеттің алғышарты қандай да бір қажеттілік болып табылады. Қажеттілік өз бетімен іс-әрекеттің нақты бағытын анықтай алмайды. Қажеттілік сөзінің анықталуын тек әрекет затында ғана алады: ол өзін іс-әрекетте табу керек» Мысалы, композитордың іс-әрекеті музыкалық шығарма құруға, шлифовщик пен фрезеровщиктің іс-әрекеті – өңдеп жатқан бұйымға қажетті пішін, сипат беруге бағытталған болса, педагогтің іс-әрекеті-әлеуметтік тәжірибеге, оқушылардың берілген мәліметтерді меңгеруін ұйымдастыруға, ал оқушының іс-әрекеті осы тәжірибені меңгеруге бағытталған. Басқа сөзбен айтқанда, іс-әрекет оның туғызған қажеттіліктің не нәрсеге бағытталғанын, яғни оның затын анықтайды. Іс-әрекеттің заттылығы оның негізгі сипаттамасының бірі. Іс-әрекеттің заттылығы бойынша оның түрлері ажыратылып, аталады, мысалы педагогикалық, конструкторлық және т.б. Зат іс-әрекеттің психологиялық (заттылық) мазмұнының негізгі элементтерінің бірі, оған одан басқа құралдар, тәсілдер, алынған өнім мен нәтиже кіреді. Іс-әрекеттің психологиялық мазмұны мен құрылымы жөнінде толығырақ оқу және педагогикалық қызметтің мысалында қарастырылады.

Іс-әрекетке байланысты адам қандай да қызметті орындауы қажет және сол

істің тиімді нәтижесін қамтамасыз етуге жәрдем беретін сапаларға ие болуы тиіс. Мұндай дара психологиялық ерекшеліктердің міндетті түрде, бір жағынан, өзіндік психикалық табиғаты болады, екіншіден – олар әркімде өз алдына, қайталанбас көрініске ие болады және оларың жиынтығын жеке адам қабілеті деп атайды. Нақты көрініс табатын білім, іскерлік және дағдылар қатарында қабілет оқушының жеке тұлға ретінде жүзеге асуына мүмкіндік беретін қасиеттерінің бірі ретінде бағаланғаны жөн. Осыдан қабілет – білім, ептілік және дағдыларды игерудің мүмкіндік көзі, ал оның іске асу, аспауы көп жәйттерге тәуелді екендігі шығады. Мысалы оқушыда керемет математикалық қабілет болуы ықтимал, бірақ ол сол оқушының ғұлама-математик боларының кепілі емес. Арнайы шарттар (бағдарлы оқу, шығармашыл педагог, отбасы мүмкіндіктері, т.б.) орындалмаса, қабілет дамымай жатып өшеді.

Адам өзінің өмір сүру кезеңдерінде көптеген іс-әрекеттерді жүзеге асырады, яғни кітап оқиды, ғылыми мәселелерді шешеді (танымдық әрекет), спортпен, қолөнермен, киім тігумен шұғылданады (әуесқойлық әрекет), ақыл-ой және дене еңбегімен айналысады (еңбек әрекеті), өндірістерде міндеттерді атқарады (кәсіби әрекет) және т.б. (18-сурет).

18-сурет. Адам іс-әрекетінің түрлері

Бұл аталған іс-әрекет түрлері адам өмірінде өзіндік орны бар және де адамның белгілі бір жас кезеңіне байланысты бұлардың бірі жетекші рөл атқарады. Ал білім алушы үшін жетекші рөл атқаратын іс-әрекет ол оқу.

Адамның дамуы әр кезең талабына сәйкес атқарылатын іс-әрекеттердің алмасуымен, күрделеніп өсуімен қатар жүретіндігі белгілі. Адамның сәбилік кезеңдегі жетекші іс-әрекеті – ойын болса, мектеп жасында іс-әрекет етудің жетекші түрі оқу, үйрену. Оқу іс-әрекеті

адамның одан кейінгі саналы өмір сатысындағы басты әрекет – еңбекке даярлаудың алғашқы кезеңі ретінде қарастырылады. Сондықтан да оқу іс-әрекетінің қоғамдық талаптарға сай ұйымдастырылуы, өз мәнінде жүзеге асырылуы маңызды. Оқу іс-әрекеті жеке тұлғаны тәрбиелеудің басты шарттарының бірі.

Іс-әрекеттік тәсілдеменің мәні сонда, ол іс-әрекетті оқушы тұлғасын дамытудың құралы ретінде қарастырады, бұл тұрғыда басты жағдай, оқушы іс-әрекеттің субъектісіне айналады. Оқушы, пәндік-тәжірибелік іс-әрекетке әсер ете отырып, оны түрлендіреді және өзі де өзгереді, яғни өмірлік тәжірибе жинақтап жетіледі.

Педагогика ғылымында іс-әрекеттік тәсілдемесінің қалыптасуы, осы тұрғының психология мен философияда дамуымен байланысты [183]. Философияда іс-әрекеттік тұрғының идеяларын құрастырған Э. В. Ильенков, Г. С. Батищев, М. К.

Мамардашвили, Г. П. Щедровицкий, Э.Г.Юдин болды. Психологияда іс-әрекеттік тұрғының идеяларын дамытқан С. Л. Рубинштейн, А. Н. Леонтьев, П.Я. Гальперин, В. В. Давыдов және т.б.

Педагогика ғылымында іс-әрекеттік тәсілдеме идеясын саралаушылардың ішінде Е.Н. Степанов пен Л.М. Лузинаны атап өтуге болады. Олар оқушы тәрбиесіндегі іс-әрекеттік тұрғының мәнін былай деп қарастырады: «Тәрбиедегі іс-әрекеттік тұрғының негізгі идеясы, қарапайым түсініктегі іс-әрекетпен емес, бала субъектілігін дамыту құралы ретіндегі іс-әрекетпен байланысты. Яғни, тәрбие жұмысының формаларын, әдістері мен тәсілдерін қолдану нәтижесінде, алдын-ала анықталған, бағдарланған әрекеттерді автоматты түрде орындауға үйретілген робот емес, еркін таңдауды, бағалауды, жоспарлауды, өз қажеттіліктеріне сай іс-әрекетті жобалауды жүзеге асыра алатын Адам қалыптасады» [184].

Іс-әрекет тәсілдемесін іске асыратын принциптер

19-сурет. Тәрбие экожүйесінде іс-әрекеттік тәсілдемені іске асыру принциптері

Білім алушылардың іс-әрекетін ұйымдастырудың жоғарыда аталған принциптерін жүйелі және тұтастықта қолдану, бала тұлғасын дамытуды қамтамасыз етеді.

Білім беру ұйымдарында тәрбиенің субъектілік принципі оқушыларды тұлғалық және қоғамдық маңызды іс-әрекетке қосу арқылы жүзеге асыруға болады.

Білім беру ұйымдарында іс-әрекеттің басым түрлерін және олардың алмасу заңын есепке алу принципін жүзеге асыру маңызды. Ол барлық оқушылардың қажеттіліктері мен қызығушылықтарын қанағаттандыратындай іс-әрекетті ұйымдастыруға көмектеседі. Оқушы іс-әрекетінің басым типін анықтау, оның тұлғалық маңызды іс-әрекетін тиімді ұйымдастыруға жағымды жағдайлар туғызады.

Мысалы, әлеуметтік қатынастардың белсенді субъектісіне айналған оқушының құрдастарымен қарым-қатынасқа түсуге, олармен ресми және бей ресми бірлестіктер мен ұйымдарға бірігуге, қоғамдық және тұлғалық маңызды, өзіндік және дербес іс-әрекетке араласуға деген жоғары қажеттілік туындайды. Ал оның барлығы өз кезегінде оның қоғамдық танылуын, ересек адам ретінде өзін-өзі нақтылауына көмектеседі. Өйткені, жасөспірімдік кезеңнің ерекшелігі, ол ересектікке ұмтылу, сондықтан, оларда әлеуметтік жауапкершілік, дербестік және мәселелерді шешуде сенімділік сияқты ересектіктің шынайы үлгілерін қалыптастыру қажет. Оқушылар үлкендермен және құрбыларымен жағымды әлеуметтік өзара әрекеттесудің дағдыларын меңгеруі тиіс, ал ол өз кезегінде олардың қоғамға оңай енуіне және өзін-өзі іске асыруына қолайлы мүмкіндіктер жасайды.

Білім алушының өзін-өзі нақтылауға ұмтылысы, оның өзін-өзі тануын және анықтауына жағдай жасайтын әр түрлі іс-әрекет түрлері мен формаларына қатыстыруды талап етеді. Сонымен бірге, ол үшін демократиялыққа және ізгілікке негізделген үлкендермен ынтымақтастық маңызды.

Жеткіншектерде негізгі қажеттілік – ол

тұлғалық, әлеуметтік, кәсіби өзін-өзі анықтау. Себебі, жоғары сынып оқушылары, өздерінің болашақ кәсіптері мен өмірлік ұстанымдарын анықтауға бағытталған өзін іздеумен, өз өмірлік мақсаттары мен басымдықтарын анықтаумен әрдайым айналысатыны ешкімге құпия емес.

Осылайша, іс-әрекеттік тәсілдеме мәніне негізделе отырып, оқу-тәрбие процесін түрлі жастағы білім алушылардың қажеттіліктерін ескеру негізінде ұйымдастыру қажет. Оның ішінде ең маңыздылары өзін-өзі тануға, өзін-өзі нақтылауға, өзін-өзі жүзеге асыруға, өзін-өзі дамытуға деген қажеттіліктері, ал олардың барлығы тәрбиенің құралы, жағдайы, қозғаушы күші ретіндегі балалар мен ересектердің өзара әрекеті арқылы жүзеге асу қажет.

Аталған тәсіл оқушыларды таным процесіне белсенді тарту арқылы «оқушыны үйрету» емес, «оқушының өзі үйренуі» қағидатын басшылыққа алады. Іс-әрекеттік тәсіл бойынша ұйымдастырылған білім беру – жеке тәжірибеге негізделген білімді тереңірек меңгеруге және оны өмірде қолдануға жағдай жасайды.

Жалпы тәрбие экожүйесінің құндылыққа бағдарланған, құзыреттілік және іс-әрекеттік тәсілдемелерінің өзара сабақтастығы білім беру жүйесін жаңғыртудағы іргелі негіз болып табылады. Бұл тәсілдемелер оқушыны тек білімнің тұтынушысы емес, өмірлік әрекет субъектісі ретінде қарастырып, оның тұлғалық, әлеуметтік және азаматтық әлеуетін дамытуға бағытталған. Осылайша, бұл тұғырнамалық жүйе Қазақстандағы жаңартылған мазмұнды білім берудің философиялық-әдіснамалық негізін құрайды.

2.4

Тәрбие экожүйесіне сәйкес құндылықтарды декомпозициялау

«Адал азамат» қалыптастырушы тәрбиенің экожүйесіне сәйкес құндылықтарды декомпозициялау маңызды.

Біріншіден, құндылықтарды декомпозициялау тәрбие жұмысының абстрактілі ұғымдармен шектеліп қалмауына мүмкіндік береді.

Екіншіден, құндылықтарды декомпозициялау күрделі ұғымдарды қарапайым және түсінікті компоненттерге бөлшектеп байланыстыру процесі.

Үшіншіден, құндылықтарды декомпозициялау әрбір құндылықты дамыту үшін қажетті білім мен дағдыларды анықтауға мүмкіндік береді.

Сондықтанда құндылықтарды декомпозициялау «адал азаматтың» бойындағы тәуелсіздік пен отаншылдық, әділдік пен жауапкершілік, заң мен тәртіп, бірлік пен ынтымақ, еңбекқорлық пен кәсіби біліктілік, жасампаздық пен жаңашылдық құндылықтары білім мен дағды түрінде анықталғанда практикалық жұмысқа негіз бола алады.

Алдымен тәуелсіздік және отаншылдық декомпозициясына тоқталсақ. А. Байтұрсынұлы: «Отан – өткенімізді танып, бағалай білу, ең әуелі, өзімізді бағалау» деген еді [113]. Бұл ой қазіргі таңда тәуелсіздік пен отаншылдық құндылықтардың өзектілігімен үндесіп, оның әрдайым маңызы жоғары екенін айқындай түседі.

Мемлекет басшысы Түркістанда өткен Ұлттық құрылтайдың екінші отырысында: «Отаншылдық бұл – шынайы патриоттық сезім. Тұратын үйінді, ауланды, қаланды таза ұстау,

қоғамдық орындарды бүлдірмеу, ұқыпты болу, яғни әр жерге қоқыс лақтырмау, түкірмеу деген сөз» [2], - деп отаншылдық қарапайым әрекеттерден басталатын әрекет ретінде сипаттады. Ал, Атырауда өткен Ұлттық құрылтайдың үшінші отырысында: «Әр азамат Отанға деген сүйіспеншілігін сөзбен ғана емес, нақты іспен көрсетуі қажет. Тәуелсіздіктің қадір-қасиетін терең сезініп, оны бағалай білуі керек. Біз әділетті мемлекет пен отаншыл, адал азаматтардың күш-жігерін үйлестіріп жұмылдыру және халқымыздың мәдени кодын үнемі заман талабына сай бейімдеп отыру арқылы ғана ең маңызды міндетімізді орындай аламыз, яғни қастерлі Тәуелсіздігімізді сақтап, нығайта түсеміз» [1], - деп отаншылдық пен ел тәуелсіздігін сақтау арасындағы тікелей байланысты айқындады.

«Біртұтас тәрбие» бағдарламасында тәуелсіздік және отаншылдық құндылығын дарытудың нәтижесі ұлттық мүдделерді ілгерілету құзыреттілігі ретінде қалыптастыру деп көрсетіледі [4].

Осы берілген тұжырымдарға сүйене отырып, отаншылдық пен тәуелсіздікке деген құрмет ең алдымен өз үйінің берекесін сақтаудан, өзін-өзі дамытуға ұмтылудан басталатынын байқаймыз. Бұл – елін дамытуға, ұлттық мұраны сақтауға және ұлттық мүддені ілгерілетуге бағытталған білім мен өмірлік дағдыларды қамтиды. Тәуелсіздік пен Отаншылдық – бұл өзін-өзі жүзеге асыруға және елінің өміріне белсенді қатысуға қабілетті тұлғаны қалыптастыратын негізгі құндылық.

Мемлекет басшысы: «Біздің күшіміз – бірлікте. Орасан зор сын-қатерлер пайда болған қазіргі заманда ынтымақ-бірліктің маңызы арта түсті. Қазақстан

– бәріміздің қасиетті қара шаңырағымыз. Сондықтан әрбір азамат ел тағдырына өз тағдырындай қарауға тиіс. Біздің күшіміз – ынтымақта» [1] деп бірлік пен ынтымақ құндылығының маңызын атап өтті. Бірлік пен ынтымақ – қоғамның бірігуіне, өзара көмекке және ортақ мақсаттарға қол жеткізуге ықпал етеді.

Әділдік пен жауапкершілік құндылықтары білім алушының азаматтық ұстанымын, әлеуметтік әділеттілікке деген ішкі ұмтылысын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Бұл құндылықтар білім алушының өз құқықтары мен міндеттерін тануына, оларды саналы түрде орындауға бағыттайды. Әлеуметтік әділдік қағидасына негізделген ортада білім алушылардың өзара сыйластығы, теңдікке құрылған қатынасы нығаяды, бұл өз кезегінде білім беру ұйымындағы психологиялық ахуалдың оңтайлануына ықпал етеді.

Заң мен тәртіпті құрметтеу білім алушылардың құқықтық мәдениетін арттыруға, заңға бағыну, қоғамдық ортада өзін-өзі ұстай білу, әлеуметтік нормаларды сақтау қабілеттерін дамытуға мүмкіндік береді. Заң мен тәртіп құндылығын ерте жастан меңгеру – құқықбұзушылықтың алдын алудың, бейбіт әрі қауіпсіз қоғам құрудың алғышарты.

Еңбекқорлық пен кәсіби біліктілік білім алушының өмірлік жолын саналы түрде тандауға, жеке қабілеттерін еңбек арқылы іске асыруға жетелейді. Бұл құндылықтар тұлғаның мақсатқа

жетудегі табандылығын, еңбекке деген оң көзқарасын және кәсіби өзін-өзі тануын қалыптастыруда шешуші фактор саналады. Зерттеулер көрсеткендей, еңбекқорлықпен қатар еңбекке мотивациясы жоғары білім алушылар оқу жетістіктеріне қол жеткізіп қана қоймай, қоғам өміріне белсенді араласады.

Жаңашылдық пен жасампаздық – ХХІ ғасыр тұлғасына тән құндылықтар. Бұл құндылықтар білім алушының шығармашылық ойлауын, креативтілік пен бастамашылдығын дамытады. Білім алушыларда жасампаздық әлеуетті дамыту – экономиканың креативті секторын жетілдірудің, озық ойлы ұлт қалыптастырудың негізгі тетігі. Педагогикалық тұрғыдан алғанда, жасампаздық пен инновацияға негізделген оқу-тәрбие процесі білім алушыны тек үйренуші ретінде емес, идея тудырушы, жаңалық ашушы тұлға ретінде тануға мүмкіндік береді.

Жалпы алғанда, аталған құндылықтарды білім беру мазмұнына жүйелі түрде енгізу, оқу-тәрбие процесін осы бағытта ұйымдастыру – ұлт болашағы саналатын білім алушылардың зияткерлік, эмоционалды және әлеуметтік дамуын қамтамасыз етудің негізгі алғышарты. Бұл құндылықтар тұлғаның үйлесімді дамуына, азаматтық белсенділіктің артуына және Әділетті Қазақстан идеясын жүзеге асыратын «Адал азаматтарды» қалыптастыруға негіз болады.

2.4.1 Тәуелсіздік және отаншылдық құндылығы

Компоненттері

Танымдық

Қазақстанның тарихын, мәдениеті мен дәстүрлерін білу, тәуелсіздіктің маңыздылығын түсіну; Азаматтық және ұлттық бірегейлікті түсіну;

Туған жер туралы білу;

Туған жер туралы ақпарат іздеу, аңыз-әңгімелермен танысу

Туған жердің тарихи, табиғи, мәдени ескерткіштерін тану

Туған жерінің табиғи байлығын тану және оны елді дамыту мәнмәтінінде бағалау

Атамекен, туған жер ұғымдарының маңызын бағалау

Эмоционалдық

Қазақстанның тарихы мен мәдениетіне құрмет көрсету;

Мемлекеттік рәміздерге құрмет көрсету;

Туған жеріне жанашырлықпен қарау

Туған жерге сүйіспеншілік

Туған өлкенің тарихы мен мәдени мұрасын құрметтеу

Практикалық

Ұлттық мұраны ілгерілету

Ұлттық мұраға ұқыпты қарау

Қазақстанның, туған жерінің оңтайлы имиджін қалыптастыруға белсенді үлес қосу

Туған жердің өркендеуіне үлес қосу

Мемлекеттік тілдің қолдану аясын кеңейтуге үлес қосу

Ұлттық мәдениетті насихаттау

«Тәуелсіздік және отаншылдық» құндылығын тәрбие экожүйесінің деңгейлеріндегі іске асыру тәсілдері

Педагог деңгейінде

Отан, туған жер, ұлттық мұра, мәдениет тақырыптарын оқу-тәрбие мазмұнына контексттік тапсырма арқылы кіріктіреді

Қазақстанның және туған жерінің көрнекті жерлері, тарихи орындары, мәдени мұралары туралы зерттеу жобаларын ұйымдастырады

Туған жерді дамытуға, ұлттық мүддені ілгерілетуге, бағытталған бастамалар ұйымдастырады

Туған жерге байланысты цифрлық контенттер әзірлеуге және оны ілгерілетуге үлес қосады

Білім беру ұйымы деңгейінде

- ◆ Туған жерді көркейтуге бағытталған еріктілер тәжірибесін қолдайды
- ◆ Оқу-тәрбие процесін ұйымдастыруда, жобаларды жүзеге асыруда өңірлік ерекшеліктерді ескереді
- ◆ Қазақстанды, туған жерді танытуға бағытталған жобалар, экскурсиялар

ұйымдастырады

- ◆ ҚР ұлттық және мемлекеттік мерекелерді атап өтуді ұйымдастырады

Білім беру ұйымы мен отбасы ынтымақтастығы деңгейінде

- ◆ Баламен Қазақстан мен туған өлке, олардың тарихы, мәдениеті туралы әңгімелеседі
- ◆ ұлттық мұраны, мемлекеттік рәміздерді құрметтеу үлгісін көрсетеді
- ◆ еліміздегі, тұрғылықты жеріндегі тарихи, мәдени орындарға отбасымен бірге саяхаттайды
- ◆ отбасы шежіресі мен туған жер арасындағы байланысты түсіндіреді
- ◆ ұлттық және мемлекеттік мерекелерді отбасымен бірге атап өтеді
- ◆ отбасында әдет-ғұрыптар мен салт-дәстүрлерді сақтайды

Мүдделі органдармен бірлескен әрекет деңгейінде

- ◆ Мектептің қоғаммен байланысын нығайту арқылы жергілікті құндылықтарды дәріптейді
- ◆ Туған өлкені көркейтуге қатысты әлеуметтік тәжірибелерді, жобаларды жүзеге асыруға мүдделі органдарды, жергілікті қауымдастықты тартады, бірлесіп әрекет етеді

Күтілетін нәтиже

Құзырет: Мәдени мұраны насихаттайды, ұлттық мүддені ілгерілетеді.

Мінез-құлық ерекшелігі: Ұлтын сүйеді, бұл сүйіспеншілікті жауапкершілік деп біле отырып, отанын дамыту арқылы адамзат өркениетіне үлес қосуға ұмтылады

“

Отанға деген сүйіспеншілік бұл – үлкен жиындарда ұран тастау немесе тек ән шырқау емес. Отаншылдық бұл – шынайы патриоттық сезім. Тұратын үйіңді, аулаңды, қалаңды таза ұстау, қоғамдық орындарды бүлдірмеу, ұқыпты болу, яғни әр жерге қоқыс лақтырмау, түкірмеу деген сөз.

Қ.Тоқаев

Ұлттық құрылтайдың «Әділетті Қазақстан – Адал азамат» атты екінші отырысында сөйлеген сөзінен. 17.06.2023 жыл.

2.4.2 Бірлік пен ынтымақ құндылығы

Компоненттері

Танымдық

Әлеуметтік нормалар мен ережелерді білу;

басқалармен әлеуметтік, іскерлік және ресми контексте жалпы және ұлттық этикет нормаларын қолдану;

қоғамдағы бірлік пен келісімді сақтаудың маңыздылығын түсіну, жанжалды жағдайларды шешуде келісімге келу жолдарын білу.

Эмоционалдық

Басқаларға құрмет көрсету және олардың ерекшелігіне төзімді болу;

Бірлескен жетістіктерге ұмтылу және ұжымдық күш жігерді ынталандыру;

Ойы мен эмоцияларын білдіру қабілетінің болуы

Сенімді қарым-қатынас орнату және сыныпта жағымды ахуалды сақтай білу;

Бірлескен іс-әрекет пен өзара іс-әрекет кезінде басқалардың пікірлері мен сезімдерін құрметтей білу;

басқа адамның сезімін және эмоционалды жай-күйін түсіну;

басқа (соның ішінде қарама-қарсы) идеялар мен пікірлерді қабылдау;

Практикалық

Басқа білім алушылармен сөйлесуге және олармен ортақ тіл табысу;

Командада жұмыс істеу, бір-бірін тыңдау және ортақ мақсатқа жетуде бірлесіп әрекет ету;

өз ісіне мұқият болу және басқаларға көмек көрсету;

тапсырмаларды орындауда және мәселелерді шешуде бір-біріне көмектесу

тек өзі үшін ғана емес, жалпы ұжым үшін де жауапты болуға дайын болу; жағымды қарым-қатынас орнату және қоғамдық өмірге үлес қосу.

қоғамның игілігіне, қоршаған ортаны қорғауға және адамдардың өмір сүру сапасын жақсартуға бағытталған іс-әрекеттер мен шешімдерде қоғам алдындағы міндеттерді жүзеге асыру және орындау;

өзара сыйластық пен ынтымақтастықты көрсете отырып, өз көзқарастарын білдіру;

«Бірлік пен ынтымақ» құндылығын тәрбие экожүйесінің деңгейлеріндегі іске асыру тәсілдері

Педагог деңгейінде

Сабақ барысында бірлік пен ынтымақ ұғымдарының мәнін оқу мақсатына сәйкес ашу;

Күнделікті сабақтағы топтық, ұжымдық жұмыста бірлік пен ынтымақтың маңызын түсінуіне ықпал ету

Сабақ барысында командалық іс-әрекет тәсілдерін түсіндіру.

Топтық талқылауларда, пікірталастарда, рөлдік ойындарда

оқушылардың бір-біріне сенім арту, бір-біріне эмпатия таныту тәжірибесін дамыту.

Әр сабақ не жоба соңында «біз бір-бірімізді қалай қолдадық?» сұрағының аясында рефлексия ұйымдастыру;

Оқушылардың ішкі сезімдері мен қарым-қатынастарын ашық айтуға мүмкіндік жасау;

Жобалық оқытуда міндеттерді әділ бөлісу, ұжымдық шешім қабылдау, бірлескен өнімді қорғау дағдыларын қалыптастыру.

Білім беру ұйымы деңгейінде

Мектептегі және мектептен тыс іс-шаралар мен волонтерлік қызметте басқаларға көмектесуге және қоғамдық пайдалы істерге қатысуға тарту;

Мектептің ішкі безендірілуі арқылы бірлесіп әрекет етудің маңыздылығын насихаттау;

Бірлік пен ынтымаққа негізделген мектеп мәдениетін қалыптастыру;

Білім алушылар арасында спорттық эстафеталар, шығармашылық байқаулар, «достық фестивальдері» сынды шаралар арқылы оқушылардың жағымды эмоциялық байланысын күшейту;

Мектеп парламенттері, оқушылар кеңестері, еріктілер клубтары және т.б. арқылы білім алушыларға бірлескен шешім қабылдау, ұйымдастырушылық және орындаушылық жауапкершілік жүктеу;

Мектеп деңгейінде экологиялық, әлеуметтік, қайырымдылық бағыттағы жобаларды іске асыру;

Әр сынып немесе параллель сыныптардың ортақ нәтижеге жетуін жүйелі қолдау.

Білім беру ұйымы мен отбасы ынтымақтастығы деңгейінде

Ата-аналар жиналысында бала тәрбиесіндегі бірлік пен ынтымақтың маңызын түсіндіру, арнайы жадынамалар, буклеттер тарату;

Отбасылық құндылықтар сабақтастығын қамтамасыз ету үшін ата-аналар көмегімен «Отбасындағы бірлік үлгілері» тақырыбында әңгімелер, отбасылық дәстүрлерді талдау, жергілікті қауымдастықтың ортақ бастамалары туралы мағлұматтар беру;

Ата-ана мен бала арасындағы эмпатияны күшейту;

Ортақ жобаларға ата-аналарды тарту, оның ішінде мектептегі волонтерлік қозғалысқа, қайырымдылық акцияларына ата-аналардың да қосылуын қамтамасыз ету; ұжымдық күшпен әсерлі нәтижеге жету тәжірибесін көрсету.

Мүдделі органдармен бірлескен әрекет деңгейінде

Жергілікті қауымдастықпен байланыс орнатып, ауыл, аудан, қала көлемінде ұйымдастырылатын мәдени, экологиялық, спорттық іс-шараларға мектеп білім алушылары мен ата-аналарды бірлесіп қатыстыру;

Жергілікті әкімдіктер, жастар саясаты басқармалары, ішкі саясат департаменттерімен бірлесіп, «Бірлік пен ынтымақ» тақырыбына арналған шаралар ұйымдастыру.

Мемлекеттік органдармен бірлесіп жасөспірімдердің пікір білдіретін қоғамдық тыңдаулар, жастар форумдарына білім алушыларды қатыстырып, ынтымақтастық рухын кеңейту.

Күтілетін нәтиже

Құзырет: Тиімді коммуникация орнатады, әртүрлі ортада ойын еркін жеткізеді.

Мінез-құлық ерекшелігі: Жан-жақты татулықты қолдай отырып, этномәдени ерекшеліктер мен халқымызға тән дәстүрлерді бағалайды, бауырмалдық, мейірімділік, жанашырлық танытып, адамдар арасында дәнекер болуға тырысады

2.4.3 Әділдік пен жауапкершілік құндылығы

Компоненттері

Танымдық

Жақсылық пен жамандықты, әділдік және әділетсіздікті ажырата білу;

өз әрекетін жоспарлау және ұйымдастыру жолдарын білу;

әдеп нормасына сәйкес өзінің және басқалардың іс әрекеттерін талдау;

Эмоционалдық

Достыққа адал болу;

берілген ортақ іс үшін ұжым алдындағы жауапкершілікті түсіну;

басқаға көмектесуге, мейірімділік таныту;

әр адамның еңбегін, қадір-қасиетін әділ бағалау, оның жеке басына құрмет көрсету және қарым-қатынаста сыпайылық таныту.

Практикалық

Өз міндеттеріне жауапкершілікпен қарау;

уәделерді орындау.

Заттар мен мүлікті ұқыпты ұстау;

Оқу тапсырмасын орындауда табандылық таныту;

нәсіліне, жынысына, жасына, дініне және басқа да ерекшеліктеріне байланысты кемсітусіз барлық адамдар үшін тең құқықтар мен мүмкіндіктерді қамтамасыз ету қағидаттарын басшылыққа алу;

материалдық және уақыт ресурстарын ұтымды және ұқыпты қолдану;

тапсырманы жоспарланған мерзімге сәйкес уақытылы және сапалы орындау.

«Әділдік пен жауапкершілік» құндылығын тәрбие экожүйесінің деңгейлеріндегі іске асыру тәсілдері

Педагог деңгейінде

Сабақ барысында бірлік пен ынтымақ ұғымдарының мәнін оқу мақсатына сәйкес ашу;

Күнделікті сабақтағы топтық, ұжымдық жұмыста бірлік пен ынтымақтың маңызын түсінуіне ықпал ету

Сабақ барысында командалық іс-әрекет тәсілдерін түсіндіру.

Топтық талқылауларда, пікірталастарда, рөлдік ойындарда оқушылардың бір-біріне сенім арту, бір-біріне эмпатия таныту тәжірибесін дамыту.

Әр сабақ не жоба соңында «біз бір-бірімізді қалай қолдадық?» сұрағының аясында рефлексия ұйымдастыру;

Оқушылардың ішкі сезімдері мен қарым-қатынастарын ашық айтуға мүмкіндік жасау;

Жобалық оқытуда міндеттерді әділ бөлісу, ұжымдық шешім қабылдау, бірлескен өнімді қорғау дағдыларын қалыптастыру.

Білім беру ұйымы деңгейінде

Мектептің ішкі тәртіп ережелерін баршаға ортақ, әділ қағидаларға негіздеу

Ереже бұзушылықтар болған жағдайда, әділ шешім шығаратын комиссиялар немесе кеңестер құру (білім алушыларды да шешім қабылдау үдерісіне қосу).

Мектеп парламенттері, өзін-өзі басқару комитеттері арқылы әділдік пен жауапкершілік принциптерін күнделікті тәжірибеде іске асыруға мүмкіндік жасау.

Мектепшілік шараларды (байқаулар, сайыстар, концерттер т.б.) ұйымдастыруда ашықтық пен ортақ келісімді қамтамасыз ету (мәліметті жариялау, нәтижені бірлесіп бағалау).

Әлеуметтік жобаларда әр қатысушының міндеті, жұмыстың көлемі мен мерзімі нақты жазылған жоспар түзіп, оны әділ түрде орындауға жағдай жасау.

Білім беру ұйымы мен отбасы ынтымақтастығы деңгейінде

Ата-аналар жиналыстарында әділдік пен жауапкершіліктің отбасындағы үлгілерін талқылау (мысалы, үйдегі міндеттерді әділ бөлуден бастап, балаға тұлғалық үлгі болуға дейін).

Баланың мінез-құлқын қадағалауда және дамытуды қолдауда ата-ананың жауапкершілігі туралы арнайы әңгімелер, тренингтер ұйымдастыру.

Отбасында бір-біріне құрметпен қараудың, жеке және ортақ міндеттерге жауапкершілікпен қараудың маңызын нақты әрекеттер арқылы көрсету (мысалы, үй шаруасын әділ бөлісу).

Білім алушыларға қоғамдық орындарда (қоғамдық көлік, саябақ, спорт кешені т.б.) жауапкершілік танытуға, бөтен мүлікке ұқыпты қарауға, өзгелердің құқығын құрметтеудің ата-ана ретінде үлгісін көрсету.

Мүдделі органдармен бірлескен әрекет деңгейінде

Білім беру саласындағы әділдік пен

жауапкершілікке қатысты ережелер мен нормаларды ата-аналарға, білім алушыларға, педагогтерге түсіндіруде бірлескен шаралар ұйымдастыру.

Жастар саясаты басқармалары, ішкі саясат бөлімдері, үкіметтік емес ұйымдармен бірлесіп, әділдік пен жауапкершілік құндылықтарын нығайтатын қоғамдық шараларға білім алушылар мен ата-аналарды кеңінен тарту.

Күтілетін нәтиже

Құзырет: Қоғамдық бастамаларға белсенді қатысады.

Мінез-құлық ерекшелігі: Әділдік пен сенімділікті болмысының арқауы санап, әр ісінде адалдық ұстанымы мен жауапкершілігін терең сезінеді.

“

Әуелі, адам болсаң, өзінді біл.

Адамға сөйлейтұғын сөзіңді біл.

Әр жаста әрбір түрлі міндетің бар,

Қай жаста не істейтін кезіңді біл.

- Шәкәрім Құдайбердіұлы

2.4.4 Заң мен тәртіп құндылығы

Компоненттері

Танымдық

Өз құқықтары мен міндеттерін білу;

Қауіпсіздік ережелерін, оның ішінде жол қозғалысы ережелерін білу және сақтау;

Құқықтық жүйе мен адам құқығы негіздерін білу;

Тәртіп пен әділдік, нормалар мен ережелерді сақтау қажеттілігін түсіну;

Қоғамды қорғау мен қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі заң мен тәртіптің маңыздылығын білу.;

Эмоционалдық

Кемсітушілік пен қудалаудың кез-келген түрінен аулақ бола отырып, педагогтердің, сыныптастарының құқықтары мен қадір-қасиетін құрметтеу.

Өз ойларын, эмоцияларын және мінез-құлқын бақылау.

Практикалық

Әдеп нормаларын ұстану; Сыныптағы және мектептегі мінез-құлық ережелерін сақтау;

Қоғамдық игілік мүддесі үшін күнделікті жағдайларда белгіленген ережелер мен рәсімдерді, үйлесімді әлеуметтік қатынастарды сақтау;

Моральдық принциптер мен нормаларды және оқу-танымдық іс-әрекеттегі адал мінез-құлықты ұстану;

тұрақты даму принциптерін өмір салтына айналдыру, баламалы энергия

көздерін пайдалану, табиғи ресурстарды үнемді тұтыну;

құқықтық білімді нақты өмірде, нақты практикалық жағдаяттарды шешуде дербес қолдана алу; қоғамдағы тәртіп пен қауіпсіздікті сақтау үшін құқықтық нормалар мен ережелерге сәйкес әрекет ету;

Жағдайларды заңдылық пен этика тұрғысынан бағалау және негізделген шешімдер қабылдау.

«Заң мен тәртіп» құндылығын тәрбие экожүйесінің деңгейлеріндегі іске асыру тәсілдері

Педагог деңгейінде

Сабақ барысында (қоғамдық пәндер) заң мен тәртіптің негіздерін үйрететін кіріктірілген материалды пайдалану;

Білім алушыларға олардың негізгі құқықтары, міндеттері, сондай-ақ қауіпсіздік ережелері (соның ішінде жол қозғалысы ережелері) туралы түсінік беру.

Кейстік тапсырмалар және жағдаяттарды заң мен тәртіп аясында талдау

Сабақта түрлі өмірлік жағдайларды моделдеу (мысалы, құқық бұзушылықтың салдары, қоғамдық орындардағы тәртіп сақтау мысалдары) арқылы білім алушыларды сыни ойлауға, шешім қабылдауға үйрету;

Пәндік сабақтарда немесе сынып

“

Қай істің болсын өнуіне үш шарт бар: ең әуелі – ниет керек, одан соң – күш керек, одан соң – тәртіп керек.

М.Әуезов

сағаттарында білім алушылардың өзара келісімге келу, дауларды заңды жолмен шешу, әділеттілік пен әділдік қағидаларын ұстану дағдыларын дамыту.

Білім беру ұйымы деңгейінде

Білім алушыларға түсінікті тілде жазылған мектепшілік ережелерді жасау (соның ішінде құқықтар мен міндеттерді, нормалар мен талаптарды қамтитын);

Мектепшілік ережелерді сақтау және бұзылған жағдайда қолданылатын шараларды әділ түрде реттейтін жүйені орнату (мысалы, кеңес не комиссия).

Полиция қызметкерлерімен, заңгерлермен, прокуратура өкілдерімен кездесулер ұйымдастырып, білім алушыларды заңның қоғамдағы рөлімен және жауапкершілікпен таныстыру.

Қауіпсіздік ережелерін насихаттау

Өрт қауіпсіздігі, жол қозғалысы ережелері, төтенше жағдай кезіндегі іс-қимыл секілді тақырыптар бойынша шаралар өткізу.

Білім беру ұйымы мен отбасы ынтымақтастығы деңгейінде

Ата-аналар жиналыстарында баланың

құқықтық сауаттылығын қалыптастыру тәсілдері туралы кеңестер беру (үйде тәртіп ережелерін түсіндіру, жеке жауапкершілікке үйрету, заң алдындағы құқықтық жауапкершілікті түсіндіру);

Отбасында баланың құқықтары мен міндеттері туралы ашық әңгімелесу, ата-ананың жеке үлгі болуы (мысалы, қоғамдық орындарда заң мен тәртіпке бағынуы).

Балалар мен ата-аналардың бірге қатысуымен құқықтық білімге бағытталған викториналар, конкурстар, театрландырылған көріністерді ұйымдастыру;

Мектеп пен ата-аналар қауымдастығы бірлесе отырып, қауіпсіздік және заң тақырыбындағы отбасылық іс-шараларды (мысалы, «Жол қозғалысы ережелерін сақтау – отбасылық дәстүр» атты шара) өткізу.

Кәмелетке толмағандар істері жөніндегі инспекциялармен, учаскелік полициямен байланыс орнату, құқық бұзушылықтың алдын алу мақсатында бірлескен әңгімелер, кездесулер ұйымдастыру..

Мүдделі органдармен бірлескен әрекет деңгейінде

Ішкі істер органдары, прокуратура, сот өкілдерімен бірлесіп, білім алушылар арасында құқық бұзушылықтың алдын алуға бағытталған алдын алу шараларын жүргізу;

Мемлекеттік органдар арқылы қоғамда құқықтық мәдениетті қалыптастыруды насихаттайтын бейнематериалдар мен инфографикаларды мектептерге тарату.

Күтілетін нәтиже

Құзырет: Әдептілік нормаларын, қоғамдық тәртіпті сақтайды және заңды құрметтейді.

Мінез-құлық ерекшелігі: Заң мен тәртіпті құрметтеуді ішкі тәрбиесінің ажырамас бөлігі деп қабылдап, тұрақтылық пен қоғамдық тәртіпті жоғары бағалайды.

2.4.5 Еңбекқорлық және кәсіби біліктілік құндылығы

Компоненттері

Танымдық

Еңбек нарығындағы мамандықтар мен олардың қызмет ерекшеліктерін

білу;

Еңбек табысты болудың негізі екенін түсіну;

Тапсырмаларды тиімді орындау үшін қажетті академиялық және техникалық, заманауи технологиялар мен әдістер туралы білу;

еңбек әдебі мен сапа стандарттарын түсіну;

Қазіргі қоғамдағы еңбектің әлеуметтік-экономикалық және саяси маңыздылығын түсіну;

Еңбек әрекетінің ерекшелігін түсіну, еңбек қатынастарын реттеу, өзін-өзі тәрбиелеу және кәсіби өзін-өзі дамытудың маңызын түсіну.

Эмоционалдық

Адамдардың еңбегін құрметтеу;

Өзінің және басқалардың еңбегінің нәтижелерін бағалау;

Жеке мүдделерді, қажеттіліктерді ескере отырып, білім мен өмірлік жоспарлардың жеке траекториясын саналы түрде таңдауға және құруға дайын болу;

Дамуға және оқуға үнемі ұмтылу.

Практикалық

Өз-өзіне қызмет ету және өзін-өзі

ұйымдастыру дағдыларын қолдану;

Отбасында және оқуда қажетті жұмыстарды жүйелі түрде тәртіпті және сапалы орындау;

Нәтижеге жету мақсатын белгілеу және оны іске асыруды жоспарлау, ұйымдастыру және оған қол жеткізуге ұмтылу;

Өз білімі мен дағдыларын дамыту үшін тыңғылықты жұмыс істеу;

өз уақытын тиімді жоспарлай білу және кез келген қызметтің нәтижелеріне қол жеткізу үшін күш салу;

Отбасында, мектепте, туған өлкеде әлеуметтік маңызды әрекеттерге қатысу.

«Еңбекқорлық және кәсіби біліктілік» құндылығын тәрбие экожүйесінің деңгейлеріндегі іске асыру тәсілдері

Педагог деңгейінде

Пәндік сабақтарға мамандықтардың ерекшелігін танытатын мысалдарды кіріктіру (мысалы, жобалық тапсырмаларда нақты кәсіп өкілінің қызметін қарастыру).

Еңбек және кәсіби өсу идеясын насихаттау үшін мультимедиялық құралдар (бейнематериалдар, презентациялар), қонақ дәрістер (әртүрлі салалар мамандары) ұйымдастыру.

Сабақта тапсырмаларды нақты

мақсатқа бағыттау, уақытты жоспарлау және сапалы орындау дағдыларын қалыптастыру (мысалы, лабораториялық жұмыстарда немесе қолөнер сабақтарында);

Білім алушыларға өзін-өзі ұйымдастыру, жеке еңбек тәртібін сақтау, жауапкершілікпен қарау дағдыларын дамытатын шағын жобалар, үй тапсырмаларын беру;

Білім алушының жеке қызығушылығын ескеріп, кәсіби болашағына қатысты мақсат қоюына қолдау көрсету.

Білім беру ұйымы деңгейінде

Жоғары сынып оқушылары үшін кәсіби диагностика, мамандықтарды таныстыру, студенттер мен жұмыс берушілермен кездесулер өткізу;

Мектептің жылдық жоспарына өңірдегі еңбек нарығындағы сұранысқа ие мамандықтар туралы ақпараттандыру; Мамандық иелерімен ашық сұхбат, шеберлік сыныптарын ұйымдастыру;

Мектептің өзін-өзі басқару органдары (мектеп парламенті, кеңестер) арқылы шағын кәсіпкерлік жобаларды жүзеге асыру.

Білім беру ұйымы мен отбасы ынтымақтастығы деңгейінде

Отбасында адал еңбектің маңызы туралы әңгімелесу;

Баланың қызығушылығына сәйкес мамандық таңдауға қолдау көрсету

Ата-аналармен кездесулерде өз балаңның қызығушылықтары мен қабілетін ескеріп, дұрыс бағыт беру, еңбек адамы ретінде дамуына қолдау көрсету жайлы кеңестер беру;

Отбасында күнделікті үй шаруасына баланы қатыстыру (тамақ дайындау, тазалық сақтау, жөндеу жұмыстарына көмектесу және т.б.), еңбек нәтижесінің құндылығын сезіндіру.

Мүдделі органдармен бірлескен әрекет деңгейінде

Жергілікті жұмыспен қамту орталықтары, жастар саясаты

басқармасымен бірлесіп сұранысқа ие мамандықтар туралы білім беру ұйымдарын, ата-аналарды ақпараттандыру;

Қала/аудан әкімдігімен, облыстық білім басқармасымен бірге кәсіби даярлықты жетілдіретін жобалар (жастар кәсіпкерлігі форумдары, «Мамандықтар жәрмеңкесі» және т.б.) бірлесіп ұйымдастыру;

Медиа ресурстар, БАҚ арқылы еңбек мамандықтарын насихаттау, жас мамандардың табыс тарихы, түрлі салалардағы жетістіктерді көрсету (роликтер, бағдарламалар).

*Қандай ортада жүрсең де,
қандай лауазымға ие болсаң
да, үш қасиеттен
жаңылмағайсың:*

*еңбекқорлықтан,
сыпайылықтан,
адамгершіліктен.*

Қаныш Сәтбаев

Күтілетін нәтиже

Құзырет: Ұтқыр, өзгерістерге дайын, бастамашыл және мүмкіндіктерді пайдаланады.

Мінез-құлық ерекшелігі: Білім мен еңбекті басты жауапкершілік деп есептеп, кәсіби тұрғыда үздіксіз дамуды және өзін-өзі жетілдіруді көздейді.

2.4.6 Жаңашылдық пен жасампаздық құндылығы

Компоненттері

Танымдық

Инновациялық идеяларды жүзеге асыруға ықпал ететін технологияларды білу;

Өз әрекеттерінің қоршаған әлем үшін маңыздылығы мен салдарын түсіну;

Әлемнің қазіргі ғылыми бейнесі, ғылым мен техниканың жетістіктері туралы білу;

Ғылымның қоғам өміріндегі маңызы туралы түсіну.

Эмоционалдық

Зерттеу жүргізу және ғылыми тәсілді қолдануға,

ақпаратты талдау және бағалауға,

жаңа идеяларды ұсынуға қызығушылық;

Өз идеяларын ұсыну және жүзеге асыруға ұмтылу;

Жаңа бастамаларды ұсынуда қателік жіберуден қорықпау, керісінше оны жеке өсу мен даму мүмкіндігі ретінде қабылдау;

Жаңалық ашуға ынталы болу, жаңа бастамаларды көтеруге қызығушылық таныту.

Практикалық

Қоршаған әлемді зерттеу, сұрақтар қою, эксперименттер жүргізу және алынған мәліметтер негізінде қорытынды жасай алу;

Жаңа идеяларды қалыптастыру, мәселелердің стандартты емес шешімдерін ұсыну және оларды іс жүзінде қолдану;

Тапсырмаларды шығармашылықпен орындау, өз шешімдері мен идеяларын ұсыну;

Бақылау, өлшеу, эксперименттер мен тәжірибелер жүргізу;

Заманауи цифрлық құралдар мен технологияларды қолдану;

Мақсатқа жету үшін бастама ұсыну, жаңа мүмкіндіктер іздеу және идеяларды іске асыру барысында ресурстарды тиімді пайдалану.

«Еңбекқорлық және кәсіби біліктілік» құндылығын тәрбие экожүйесінің деңгейлеріндегі іске асыру тәсілдері

Педагог деңгейінде

Оқу мақсатына сәйкес шығармашылық ойлауға ықпал ететін оқу тапсырмаларын ұсыну

Сабақ барысында білім алушыларға идея ұсынуға мүмкіндік беру (мысалы, жобалар, стартап форматындағы жұмыстар)

Білім алушылардың стандартты емес шешімдер ұсынуына қолдау көрсету;

- Инновациялық цифрлық құралдарды қолдану арқылы оқытуды түрлендіру

- Ізденіс, зерттеу, тәжірибе жүргізуге бағыттау.

Білім беру ұйымы деңгейінде

Жасампаздыққа баулитын орта құру (makerspace, STEM-зертханалар, өнертапқыштық шеберханалар)

Пәндік апталықтар, хакатондар, идея марафондары сияқты шығармашылық шаралар ұйымдастыру

Педагогтер мен білім алушылардың инновациялық жобаларына қолдау көрсету.

Білім беру ұйымы мен отбасы ынтымақтастығы деңгейінде

Отбасында бала идеяларын қолдау, мадақтау және онымен ашық пікірлесу;

Үйде тәжірибе жасауға жағдай жасау (мысалы, үй зертханасы, өнер туындыларына арналған кеңістік);

Шығармашылық және сыни ойлау дағдыларын дамытуға бағытталған отбасылық ойындар, жобалар арқылы баламен жұмыс істеу.

Мүдделі органдармен бірлескен әрекет деңгейінде

Қоғамдық жобаларға оқушылар мен мектептердің қатысуын ынталандыру

Аймақтық деңгейде шығармашылық жобалар көрмесін, фестивальдерді ұйымдастыру;

Өңірлік технопарктерге / инкубаторларға білім беру ұйымдарының қатысуына қолдау көрсету.

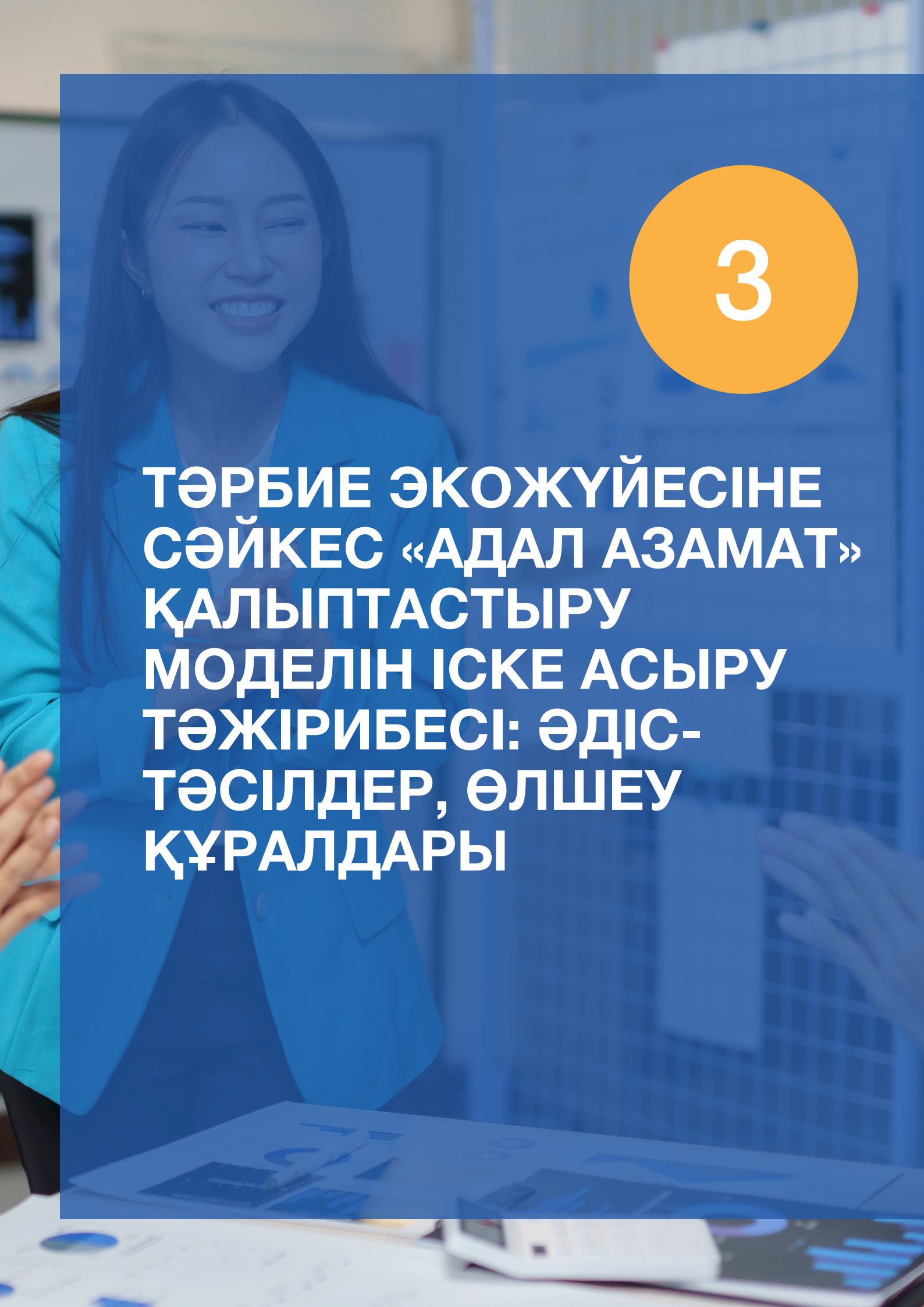
Күтілетін нәтиже

Құзырет: Проблеманы талдайды, инновациялық шешімдер ұсынады.

Мінез-құлық ерекшелігі: Креативтілікке бейім болып, жаңашыл бастамалардан құптап, өз заманынан озық болуға және жаңа идеяларды іске асыруға дайын.

Құндылықтарды қалыптастыруға ұсынылған декомпозиция соңғы және түпкілікті нұсқаулық болып табылмайды. Ол педагогтер, ата-аналар және қоғам үшін тұлғаның негізгі қасиеттері мен құндылықтарын дамытуға құрылымдық көзқарасты қамтамасыз етуші бастапқы нұсқа ретінде қызмет етеді. Дегенмен, әрбір педагог білім алушылардың ерекшеліктері мен қажеттіліктеріне назар аударып отырып, ұсынылған материалды қажетінше бейімдеп, кеңейте алады.

Педагогтер ұсынылған компоненттерді негіз ретінде пайдалана алады, бірақ сонымен бірге нақты шарттар мен талаптарға сәйкес өз идеялары мен әдістерін жүзеге асыра алады. Білім алушылардың бойында адамгершілік негіздерін және қоғамға қызмет етуге дайындығын барынша дамыту үшін олардың жеке ерекшеліктерін және оқу-тәрбие процесінің мәнмәтінін ескеру маңызды.

3

**ТӘРБИЕ ЭКОЖҮЙЕСІНЕ
СӘЙКЕС «АДАЛ АЗАМАТ»
ҚАЛЫПТАСТЫРУ
МОДЕЛІН ІСКЕ АСЫРУ
ТӘЖІРИБЕСІ: ӘДІС-
ТӘСІЛДЕР, ӨЛШЕУ
ҚҰРАЛДАРЫ**

3.1

Тәрбие экожүйесін іске асыруда қолданылатын әдіс-тәсілдер

Тәрбие біртұтас ұйымдастырылған процесс ретінде белгілі бір заңдылықтар мен принциптерге бағынады. Олар тәрбиелік процесс мазмұнына, тәрбие формалары мен әдістерін таңдауға, осы процестің субъектілері болып табылатын педагогтер мен білім алушылардың позициясына әсер етеді. Тәрбие заңдылықтары тәрбие принциптеріне қарағанда тұрақты, тиянақты болып келеді.

С.Т. Иманбаева, Ш. Майгаранова тәрбие процесіндегі объективті түрде пайда болатын, тұрақты сипатқа ие, адамның еркінен тыс жүретін және тәрбие нәтижесіне тікелей ықпал ететін педагогикалық құбылысты – тәрбие заңдылығы деп анықтаған [155].

Ал, А.Т.Дюсенбаева, К.Қ.Шакаримова тәрбие заңдылықтары – тәрбие процесіндегі мәнді, тұрақты байланыстар, олар тәрбие барысын және бағыттылығы мен нәтижелілігін анықтайды деп көрсетеді [192]. Демек, тәрбие заңдылықтары мақсатқа жетуге бағыт бағдар беретін ғылыми негіз.

Осы ғылыми еңбектерде тәрбие процесін жүзеге асырудың келесі заңдылықтары айқындалды:

- ◆ қоғамның сұранысына сәйкес тәрбиенің мақсаты, мазмұны, әдістерінің үйлесімді анықталуы;
- ◆ біртұтас педагогикалық процес ретінде тәрбие мен оқытудың үзіліссіз байланыстылығы;
- ◆ жеке тұлғаны тәрбиелеуді іс-әрекетке тарту арқылы жүзеге асырылуы;
- ◆ оқыту мен тәрбиелеу процесінде білім алушыға ізгілікті қарым-қатынасты талап қоюмен үйлестіру;

- ◆ қоғамдағы қалыптасқан жағдайға байланысты білім алушылардың жағымды қасиеттерін анықтап, тәрбие барысында соларға сүйену, яғни тәрбиенің тұлғалық бағыттылығы;
- ◆ тәрбие процесінде білім алушылардың жас және дербес ерекшеліктерін ескерілуі;
- ◆ тәрбие процесінде білім алушылардың өзін-өзі тәрбиелеуге ынталануы;
- ◆ тәрбие процесінде педагогтер, ата-аналар және қоғамдық әсердің бірлігі мен ынтымақтастығын тереңдету, яғни тәрбиенің ұжымдық бағыттылығы;
- ◆ педагогтердің, білім алушылардың тәрбие процесіне белсенді қатысуын қамтамасыз етілуі.

Тәрбиенің негізгі принциптерін бөліп қарастырсақ:

Тәрбие процесін құрайтын компоненттердің бірлігі принципі. Ол мақсат жүйесі арқылы білім алушыға көпжақты әсер етуді талап етеді. Мұнда әртүрлі бағыттар бар, тәрбие мен өзін-өзі тәрбиелеу бір-бірімен үйлесімді байланысты. Сондай-ақ, білім беру әдістерінің кешені қолданылады.

Білім алушының жетекші рөлі принципі. Мұғалім тәрбие процесінде басты рөл атқарады, өйткені ол тәрбие құралдары мен әдістерін таңдайды, олардың кейбірін біріктіреді. Ол жеке үлгі көрсетіп, тәрбие процесінің барлық бөліктерінің үйлесімділігін қамтамасыз етеді. Дегенмен таңдалатын әдіс-тәсілдер, шаралардың форматы, мазмұны білім алушылардың қызығушылығы мен қажеттіліктеріне негізделуі тиіс. Сондықтанда білім алушының жетекшілік рөлі принципі

білім алушыларды іс-шараға, бірлескен әрекетке тартуда, тапсырмалардың көлемі мен мазмұнын, орындалу мерзімдерін айқындауда басшылыққа алынады.

Білім алушылардың белсенді қызметін ұйымдастыру принципі – мұғалім белсенді қызметті ұйымдастыра отырып, білім алушылардың белсенділігін тежемейді, керісінше, олардың бастамаларына қолдау білдіреді. Мұғалім әр түрлі белсенді әрекеттерді таңдайды, бірақ ол білім алушыларды шамадан тыс жүктемеуі керек, белсенді іс-шаралар пайдалы, мағыналы және тиімді болуы шарт.

Тәрбиенің өмірмен байланысы. Бұл тұлғаның жан-жақты дамуына, кәсіби және өмірлік өзін-өзі анықтауға көмек көрсету талабы ретінде түсіндіріледі.

Тәрбиедегі гуманизм. Тәрбие нәтижелері әрбір білім алушы үшін жағымды болуы тиіс. Осы қағидатқа сәйкес педагог білім алушының жағымды қасиеттерін көріп, оларды дамытады, солардың негізінде одан әрі тәрбие құрылуы керек. Тәрбие әдістерін таңдағанда, бұл қағида білім алушылардың жеке ерекшеліктерін ескеруді талап етеді.

Ұжым арқылы тәрбиелеу. Тәрбие процесінің нәтижелілігіне оқушының жеке белсенділігімен қатар, оларға ұжымында қалыптасқан өзара қатынастардың сипаты да елеулі ықпал етеді. Осы тұрғыдан алғанда, педагогтің білім алушылар арасындағы тұлғааралық қарым-қатынастарды тиімді қалыптастыруы және сыныптағы әлеуметтік-психологиялық микроклиматты басқару қабілеті тәрбие жұмысының маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. [193].

Өзін-өзі тәрбиелеуді ұйымдастыру. Өзін-өзі тәрбиелеу – бұл өзін-өзі толық жүзеге асыруға, жеке тұлғаны жетілдіруге мүмкіндік беретін тәуелсіз мақсатты әрекет. Педагог білім алушыларға өзін-өзі тәрбиелеумен айналысу үшін өзін-өзі талдауды, өзін-өзі тәрбиелеуді, өзін-өзі бағалауды және т.б. үйретеді.

Зандылық негізінде сана мен белсенділік принципі және өзін-өзі

жүзеге асыру және өзін-өзі көрсету процестерін белсендіру принципі тұжырымдалады.

Білім алушылардың санасы мен белсенділігі принципі қазіргі педагогиканың негізгі принциптерінің бірі. Осы қағидаға сәйкес, білім алушылар танымдық белсенділік танытып, білімді өз бетінше алу процесіне енген кезде тәрбие мен оқыту тиімді болады. Бұл білім алушылардың мақсаттарын түсінуінен, өз жұмысын жоспарлаудан және ұйымдастырудан, өздерін тексеруден, білімге қызығушылық танытудан, проблемалар қоюдан және олардың шешімдерін іздеуден көрінеді [194]. Бұл принцип тәрбиеде маңызды, өйткені кез-келген тәрбиелік міндет іс-әрекетті бастау арқылы шешіледі.

Сана мен белсенділік принципі қазіргі дидактикалық принциптер жүйесінде негізгі болғанына қарамастан, көптеген педагогтер өз жұмысында оны елемейді. «ересек адамға күш салу және қажет нәрсені орындау оңайырақ. Педагог дәл мынадай қателік жібереді: өзі сөйлейді, өзі көрсетеді, өзі ойлайды, өзі тұжырымдайды, көмектеседі, өзі рахмет айтады, сәлемдеседі... – баланы пассивті тұтынушы жағдайына енгізе отырып, осының бәрін тек бақылауға ғана мүмкіндік береді. Содан кейін оған сөйлеу, ойлау, тұжырымдау, көмектесу, алғыс айту, сәлемдесу қажет болған кезде... – ол әрекетке қабілетсіз болып шыға келеді. Содан кейін педагог білім алушылардың белсенділігі төмен, қарым-қатынасқа түсе алмайтын, өзінің ойын тұжырымдай алмайтын тұлға қалыптасты деп бағалап жатады» [195].

Өзін-өзі жүзеге асыру және өзін-өзі көрсету процестерін белсендіру принципі білім алушылардың өз сенімдерін білдіруі мен белсенді талқылауын қамтиды. Психологияда өзін-өзі көрсетудің әртүрлі функциялары ажыратылады (экзистенциалды, адаптивті, коммуникативті, идентификациялық, трансформациялық және т.б.) Бірақ тұлғаның құндылық бағдарларын қалыптастыру үшін өзін-өзі реттеу функциясы басым [196]. Бұл функцияның мәні мынада: өзін-өзі көрсету процесінде жеке тұлғаның «Мен» концепциясы мен оның мінез-

құлқы үйлескенде құндылықты түсінуге, рефлексиялауға, интериоризациялауға мүмкіндік береді.

Жеке тұлғаның өзін-өзі жүзеге асыруы – бұл өз мүмкіндіктерін жаңарту процесі мен нәтижесі. Бұл өзін-өзі тану тек қажеттілік немесе құндылық емес, «жеке тұлғаның іс-әрекеті мен мінез-құлқында көрінетін нақты мотивациялық тенденциялар жүйесі, жеке тұлғаның жұмыс істеуі мен өзін-өзі жүзеге асырудың жалпы принципі» [197].

Олай болса, адамның өзін-өзі көрсетуі мен өзін-өзі жүзеге асыруы тек сөйлеу өзара әрекеттесу процесінде ғана емес, сонымен қатар әртүрлі шығармашылық жұмыстар, әлеуметтік пайдалы іс-шаралар арқылы жүзеге асырылуы мүмкін.

Үлгі болу арқылы тәрбиелеу принципі – білім алушыларды тәрбиелеудің қуатты әдісі. Ересектер өз мінез-құлқы, басқа адамдарға, табиғатқа, еңбекке қатысты әрекеттері арқылы балаға үлгі бола алады. Білім алушылар өз ата-аналарының, педагогтердің, әлеуметтік ортадағы басқа да адамдардың мінез-құлықтарын бақылау арқылы үлгі-өнеге, мәдени және адамгершілік құндылықтарын, әлеуметтік нормаларды меңгереді. Дегенмен, білім алушылардағы мінез-құлықтың тек жағымды жағын ғана емес, жағымсыз заңдылықтарын да көретінін естен шығармау қажет.

Кері байланыс және коммуникацияны қолдау принципі – білім алушылар өз қателіктері мен жетістіктері арқылы үйренуі үшін ашық және адал кері байланысты қамтамасыз ету қажет. Кері байланыс баланың жеке қасиеттеріне емес, оның жасаған әрекеттеріне байланысты берілуі маңызды. Бұл балаларды ақпаратты лайықты қабылдауларына және талдауларына үйретеді, сонымен қатар бала мен ересек адам арасында тығыз байланыстың пайда болуына ықпал етеді.

Біз қарастырған тәрбие заңдылықтар мен принциптері бір-бірімен тығыз байланысты және әр педагог оларды білім алушылардың құндылық бағдарын, тәрбиенің экожүйесін

жақсартып, нәтижелі әрекеттер арқылы білім алушылардың белсенді қызметін дұрыс ұйымдастыру үшін біріктіре алады.

Тәрбие әдістері туралы педагогикада түрлі көзқарастар қалыптасқан. Тәрбие әдістеріне авторлар түрлі анықтамалар береді. Мысалы, Т.Е.Конникованың анықтауы бойынша – бұл педагогикалық жұмыстың тәсілдері мен жолдары арқылы тәрбие мақсатына жету [198]. В.А. Сластенин тәрбие әдістерін – тәрбиеші мен тәрбиеленушілер іс-әрекетінің өзара байланыс тәсілдері деп тұжырымдайды [193]. Ол өз еңбегінде «Тәрбие әдістері – бұл мектеп тәжірибесінде қойылған мақсаттарға қол жеткізу үшін пайдаланылатын жол» деп анықтайды [195].

Сонымен, тәрбие әдісі – бұл тәрбиешінің әрекет ету тәсілі болып табылады. Тәрбиеші түрліше әрекет етуі мүмкін, зерттеуші С.А. Смирнов тәрбиешінің келесі негізгі тәрбиелік әрекеттерін бөліп көрсетеді:

- ◆ «балаға әсер ету», мұндайда кішкентай адам оған «жұмсақ сазбалшық» ретінде болады;
- ◆ «қарсы әрекет ету», яғни баланың бойындағы жаман қасиеттерге қарсы тұру, оның көзқарастары мен ұғымдарын өзгертуге тырысу;
- ◆ «бірлесе әрекет ету», яғни балаға көмектесу;
- ◆ «өзара бірлесе әрекет ету», яғни ынтымақтастық әрекет, баламен бірге «қол ұстаса» әрекеттесу [199].

Мұғалім мен оқушының өзара бірлескен әрекетінің көптүрлілігі, сәйкесінше тәрбие әдістерінің сан алуандығы мен оларды топтастырудың күрделілігіне негіз болады. Тәрбие әдістерінің жүйесінде топтастырудың бірнеше түрі бар. Мысалы, В.А. Караковский тәрбие құралына байланысты тәрбие әдістерін былайша топтастырады:

- ◆ сөзбен тәрбиелеу
- ◆ іспен тәрбиелеу
- ◆ жағдай негізінде тәрбиелеу
- ◆ ойын арқылы тәрбиелеу

- ◆ қатынаста тәрбиелеу
- ◆ өзара қарым-қатынас арқылы тәрбиелеу [200].

С.А. Смирновтың топтастыруында тәрбие ретінде баланың әлеуметтік тәжірибесі алынады, ол тәрбие әдістерінің келесі топтарын бөліп көрсетеді:

- ◆ балалардың әлеуметтік тәжірибесін қалыптастыру әдістері;
- ◆ балаларға өздерінің әлеуметтік тәжірибесін, іс-әрекет және тәртіп мотивтерін саналы ұғындыру әдістері;
- ◆ бала жеке тұлғасын өзіндік анықтау әдістері;
- ◆ тәрбие процесінде балалардың тәртіптері мен қатынастарын ынталандыру және түзету әдістері [199].

Зерттеуші И.С. Марьенконың топтастыруында тәрбие әдістерінің мынадай топтары аталады:

- ◆ түсіндірмелі-репродуктивті;
- ◆ проблемалық-жағдаяттылық;
- ◆ үйрету және жаттықтыру әдістері;
- ◆ ынталандыру және тежеу әдістері;
- ◆ жетекшілік ету, өзін-өзі тәрбиелеу әдістері [201].

Г.И. Щукинаның топтастыруы бойынша тәрбие әдістерінің келесідей топтары бар:

- ◆ тұлғаның ағыл-ойын қалыптастыру әдістері;
- ◆ іс-әрекет барысында әрекеттің жағымды тәжірибесін қалыптастыру әдістері;
- ◆ іс-әрекетті ынталандыру әдістері [202].

Педагогика саласындағы зерттеулерге назар аударсақ Г.И. Щукинаның топтастыруы кең қолданысқа ие болған.

Сонымен, тәрбие әдісі – тәрбиешілер мен тәрбиеленушілердің өзара байланыс іс-әрекетінде оқушылардың тұлғалық қасиеттерінің қалыптасуына

бағытталған педагогикалық жұмыс тәсілдері.

Тәрбие жұмыстарының әдістері тәрбиенің мақсатына, принциптеріне, мазмұнына, балалардың жас және дербес ерекшеліктеріне, олардың тәрбиелік дәрежесіне байланысты.

Барлық әдістер тәрбие мақсаттарын іске асыруға, оқушыларды мінез-құлықтың қоғамдық нормасына үйретуге, адамдармен қарым-қатынас жасауға және олардың іс-әрекеттеріндегі құнды тәжірибелерін пайдалануға бағытталуы қажет.

Әдістерді іске асыруда педагог оқушыларға педагогикалық ықпал жасайтын тәрбиенің тәсілдері мен құралдарын қолданады.

Тәрбие тәсілі – жалпы әдістің бөлігі, жеке-дара әрекет, нақты іс. Әр әдістің тәсілі болады. Мысалы, үйрету мен жаттықтыру әдістерінің тәсілі нұсқау, көрсету болып табылады. Әдістер мен тәсілдер арасында нақты шекара жоқ, ол құбылмалы, жылжымалы болады.

Тәрбие құралдарына іс-әрекеттің түрлері, көрнекі құралдар, педагогикалық ықпал жасау құралдары (мұғалім, ата-ана, ересектер сөзі, өнегесі т.б) жатады. Тәрбие мақсаты жемісті болу үшін, осы құралдарды тиімді пайдалану қажет.

Тұлғаның ағыл-ойын
қалыптастыру әдістері

Іс-әрекетті ұйымдастыру және
қоғамдық, құқықтық тәжірибе
қалыптастыру әдістері

Іс-әрекетке және мінез-құлыққа
ынталандыру әдістері

20-сурет. Тәрбие әдістерінің топтары

В.А. Слостенин, И.П.Подласый,
С.А.Смирнов, И.Б. Котова, Е.Н. Шиянов,
Ю. К. Бабанский, Н. Д. Хмель, Г. Т.
Хайруллин, Б. И. Муканова, С.Ш.
Әбенбаев, Ж.Ә. Әбиев, С.Т.Иманбаева,
Ш.Майгаранова, А.Т. Дюсенбаева, К.Қ.

Шакаримова және басқада
ғалымдардың тәрбие әдістемесіне
арналған еңбектеріне талдау жасау,
тәрбие әдістеріне сәйкес жіктеледі, ол
келесі кестеде көрсетілген.

Тұлғаның ақыл-ойын қалыптастыру әдістері	Іс-әрекетті ұйымдастыру және қоғамдық, құқықтық тәжірибе қалыптастыру әдістері	Іс-әрекетке және мінез- құлыққа ынталандыру әдістері
◆ Әңгіме ◆ Түсіндіру ◆ Этикалық сұхбат ◆ Пікірталастар ◆ Өнеге ◆ Үлгі болу	◆ Жаттықтыру ◆ Талап ◆ Үйрету ◆ Тапсырма беру ◆ Тәрбиелеуші жағдай жасау	◆ Мақтау ◆ Жазалау ◆ Жарыс ◆ Жетістікке жету жағдайын жасау

6-кесте. Тәрбие әдістерінің негізгі топтары

Осы кестеде берілген және басқада
зерттеулерге сүйене отырып, 2-тарауда
ұсынылған «Тәрбие экожүйесіне сәйкес
білім беру ұйымы деңгейінде «Адал
азамат» қалыптастыру моделі» іске
асыру үшін келесі әдістер мен тәсілдер
тандалды.

Модельдің өзегі – құндылыққа
бағдарланған, іс-әрекеттік және
құзыреттілік тәсілдемелеріне
негізделген тәрбиені жүзеге асыру.
Демек, модельге сәйкес тәрбиені тұлға
қалыптастырудағы жүйелі де біртұтас
процесс ретінде қарастырғанда, оның
құрылымдық элементтері – мақсат,
мазмұн, форма, әдіс-тәсілдер – өзара
органикалық байланыста жүзеге асуы
тиіс. Бұл тұрғыда тәрбие экожүйесіне
негізделген және құндылықтар арқылы
бағытталған «Адал азамат» моделінің
нәтижелілігі, ең алдымен, ондағы
компоненттердің мазмұны мен оларды
іске асыруға бағытталған әдіс-
тәсілдердің сәйкестігінде көрінеді.

Ұсынылып отырған модельдің
әдіснамалық тәсілдемесіне сәйкес үш
негізгі құрамдас компоненттен тұрады:
танымдық, практикалық және
эмоционалдық. Әрбір компонент білім
алушы тұлғасын белгілі бір қырынан
дамытуды көздейді және соған сәйкес

тәрбие әдістері мен тәсілдері іріктеліп
қолданылады.

“

Ақыл – адамды аздырмайтын
ем,

Білім – таусылмайтын кен.

Адамның басшысы – ақыл,

Жетекшісі – талап,

Шолғыншысы – кәсіп,

Қорғаны – сабыр,

Қорғаушысы – мінез.

Саққұлақ шешен

3.1.1. Танымдық компонент және оны жүзеге асыру әдістері

Танымдық компоненттің мақсаты – білім алушылардың әрбір құндылықтың мәні мен мазмұнын саналы түрде түсінуін қамтамасыз ету. Бұл компонентте жеке тұлғаның этикалық, азаматтық және адамгершілік бағдарларын ақыл-ой деңгейінде қабылдауы басымдыққа ие. Танымдық компонентке сәйкес тұлғаның ақыл-ойын қалыптастыру әдістері тобына жататын әдістер таңдалды.

Нарратив (оқиғалық баяндау) – адам өміріндегі нақты жағдайлар мен өмірлік оқиғалар арқылы құндылық мәнін ашу.

Нарратив (ағылш. narration – «әңгімелеу, баяндау») – бұл оқиғаларды немесе өмірлік құбылыстарды хронологиялық тәртіппен баяндап қана қоймай, сол оқиғаларға баға беру, олардың себеп-салдарын түсіндіру және мағынасын ашуға бағытталған құрылымдалған дискурс. Яғни нарратив тек «не болды?» деген сұраққа емес, «неге болды?», «не үшін маңызды?», «қандай салдар әкелді?» деген сұрақтарға да жауап беруге тырысады.

Педагогикалық тұрғыдан нарратив – бұл құндылықтар мен дүниетанымдық бағдарларды беру құралы. Нарратив арқылы бала жеке тәжірибені, әлеуметтік мәнге ие оқиғаларды, адамгершілік таңдауларды ұғына отырып, өзінің ішкі көзқарасын қалыптастырады. Сол себепті қазіргі заманғы білім беру мен тәрбие жүйесінде нарратив әдісі оқушылардың сын тұрғысынан ойлауын, эмпатиясын, өзіндік пікірін және адамгершілік ұстанымдарын дамытуда тиімді құрал ретінде танылып отыр.

Жалпы бұл ұғым кең мағынада адамның өзін-өзі түсінуінің, дүниетанымын қалыптастыруының табиғи және әмбебап формасы ретінде танылады. Дж.Брунер нарративті логикалық-ғылыми ойлауға балама ретінде қарастырып, оны адамның

қоршаған ортаны түсінуінің және өзінің өмір жолын құрылымдау тәсілі ретінде сипаттайды.

Демек, нарративтік әдісті тәрбиеде қолдану – білім алушылардың құндылықтық бағдарын, сыни ойлауын, рефлексия мен эмпатиясын дамытуға бағытталған тиімді педагогикалық тәсіл. Бұл әдіс тұлғаның ішкі әлеміне әсер ете отырып, тәрбиелік әсерді тереңдетуге мүмкіндік береді.

Нарративтік әдісті қолдану ерекшелігі:

- Құндылық мәнмәтінінде қолдану, мысалы әңгімелеу мазмұны

адалдық, әділдік, жауапкершілік, жанашырлық, еңбекқорлық сияқты құндылықтарға бағыттау;

- Тұлғалық өсуге мән беру, мысалы білім алушы өзін оқиға кейіпкерімен

салыстырып, оның әрекетін бағалап, өзіндік шешім қабылдауға бағыттау;

- Рефлексияға жетелеу, мысалы «сен не істер едің?», «осы жағдай саған

таныс па?», «мұнда не маңызды?» деген сұрақтар қою арқылы өзіндік талдау жасауға бағыттау;

- Диалог пен пікір алмасуға негізделу, мысалы білім алушыларды

тыңдауға, тыңдатуға және көзқарастарын ашық айтуға бағыттау [203]

Қолдану формасы	Қысқаша сипаты	Мақсаты
Әңгімелеу (storytelling)	Өмірден, тарихтан, көркем әдебиеттен құндылыққа негізделген нақты оқиғаны баяндау	Құндылықты түсіндіру және мән беру
Этикалық дилемма	Әңгіме немесе оқиғаны баяндау арқылы сол жағдайды шешуде білім алушылардың ұстанатын көзқарасындағы немесе шешімдерінде адамдық қасиеттер мен әдептілік нормаларына сүйенуі	Сыни ойлау мен моральдық пайым қалыптастыру
Өмірлік естеліктермен бөлісу	Жеке тәжірибесінен мысал келтіру арқылы баяндау	Шынайы өмірмен байланыс орнату және кез келген шешімнің адам өміріндегі жағдайларға ықпалын түсіндіру
Көркем шығармадағы кейіпкер тағдырын талдау	Әдеби шығарма негізінде кейіпкердің әрекетін, шешімін бағалау	Эмпатияны, рефлексияны дамыту
Эссе түрінде жазба жазу	Белгілі бір тәрбиелік мәні бар тақырыпқа қатысты жеке көзқарасы, пайымдауы, ой қорытуы негізінде жазылатын шағын көлемді шығарма	Мақсат қою және өз әрекетіне қатысты рефлексия жүргізу дағдысы

Кейс әдісі – құндылықтық шешім қабылдауға бағытталған шынайы немесе шартты жағдайларды талдау. Кейс нақты фактілерге сүйене отырып, өткен оқиғалар мен жағдайлар туралы баяндалатын оқиға, әрі белгілі бір мақсаттарға арнайы жазылады.

Жалпы, кейс – әдіс ретінде нақты бір білімді меңгертуге емес, проблеманы шешу, сыни ойлау дағдыларын қалыптастыруға және кәсіби тәжірибені жетілдіруге бағытталады.

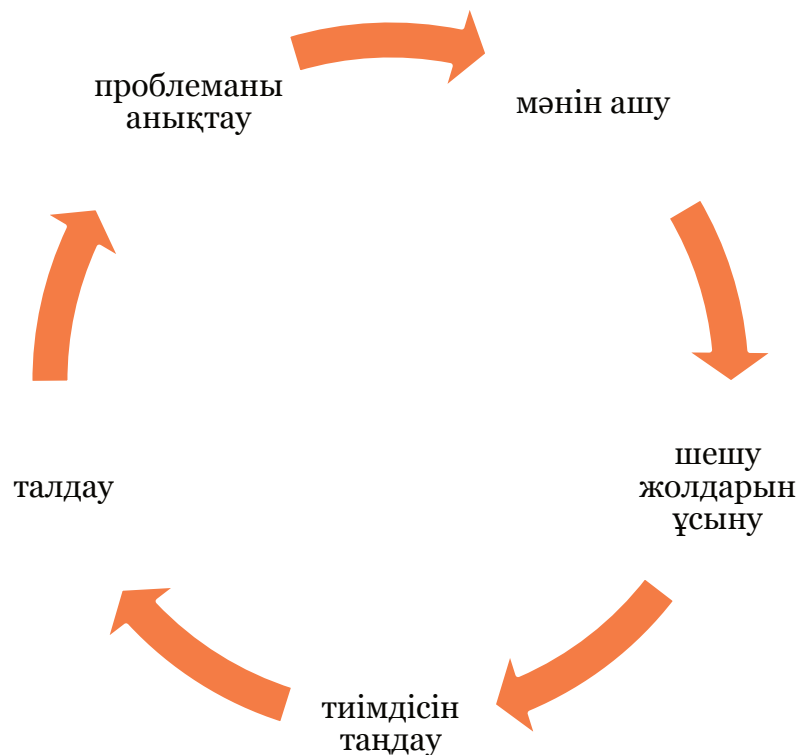
Кейспен жұмыс істеу барысында нақты бір жағдайды зерттеп, оның мәнін ашып, шешудің мүмкін жолдарын ұсынылады және ұсынылған шешімдер арасынан тиімдісі таңдалады. Сонда ғана кейс тәжірибені жетілдіруге ықпал етеді [204].

Пікірталас – түрлі көзқарастармен

бетпе-бет келіп, өз ұстанымын логикалық тұрғыдан қорғау арқылы сын тұрғысынан ойлауды дамыту;

Пікірталас – білім алушыларды қызықтыратын әр түрлі тақырыптарға арналған қызу пікір сайысы. Пікірталастың негізі – бұл пікір сайысы, ой күресі, ол арнайы дайындықты талап етеді. Пікірталас мақсаты – белгілі бір шешім шығару емес, оның маңызы – балаларды процеске қосу, әрі оны басқара жүргізу. Педагог балаларды ойды жинақтауға, локальды дәлелдерге сүйенуге, өзі ұстанған бағытын ашып көрсетуге көмектеседі. Пікірталас күрделі әдістердің бірі және ол жоғары дәрежелі кәсіби шеберлікті қажет етеді.

Тәрбиелік тұрғыда пікірталас әдісі білім алушыларды өз көзқарасын саналы түрде қалыптастыруға, басқалардың пікіріне құрметпен қарауға, пікір

қайшылығында этикалық ұстанымдарды сақтауға дағдыландырады. Бұл әдіс арқылы тұлғаның моральдық пайымы мен әлеуметтік жауапкершілігі, әділдік пен адалдық секілді құндылықтар дамиды.

Педагог пікірталас барысында білім алушыларды ойды жинақтауға, дәйекті дәлелдер келтіруге, өз ұстанымын ашық әрі сыпайы түрде жеткізуге бағыттай отырып, олардың азаматтық белсенділігін, өз көзқарасын қорғауға дайын тұлға ретінде қалыптасуын қамтамасыз етеді. Пікірталас – күрделі әдістердің бірі және ол жоғары педагогикалық шеберлік пен тиімді ұйымдастыруды талап етеді.

Пікірталасты ұйымдастыруда ескеру қажет:

- ◆ Білім алушылар арасында қауіпсіз және сенімді орта қалыптастырыңыз;
- ◆ Әр білім алушының өз пікірін айтуға мүмкіндік беріп, әр адамның өзіндік көзқарасын айтуға болатындығын және оған құрметпен қарауды өз үлгіңізбен көрсетіңіз, сындарлы кері байланыс беріңіз;
- ◆ Аргументтелген фактілерді келтіріп,

құндылыққа бағытталған ой айтуға ынталандырыңыз;

- ◆ Пікірталас дауласу емес, ой бөлісу форматы екенін үлгі арқылы көрсетіңіз.

Этикалық сұхбат – адамгершілік мазмұндағы мәселелер төңірегінде еркін пікір алмасу арқылы моральдық пайым қалыптастыру.

Этикалық сұхбат – тәрбиеші мен тәрбиеленушінің пікір алысуға екіжақты кірісуін қажет ететін жүйелі және бірізді әдіс түрі. Сұхбаттың әңгімеден айырмашылығы – сөйлеушіні тыңдап, оның ойын ескере отырып, онымен қарым-қатынас жасау жолдарын құру. Мұндай әңгіме моральды, этикалық, тәрбиелік мәні бар тақырыптардан тұрады. Мақсаты: адамгершілік түсініктерін тереңдету және бекіту, білімді жалпылау және нақтылап орнықтыру, адамгершілік көзқарастары мен нанымдар жүйесін қалыптастыру.

Этикалық сұхбаттың нәтижелілігі төмендегілерге байланысты:

- ◆ сұхбаттың проблемалы болғаны маңызды. Педагог шәкірттерін сұрақ қоюға ынталандырады, оған

жауапты өздерінің табуына көмектеседі;

- ◆ этикалық сұхбат алдын-ала дайындалған, жауаптары айтылып қойған даяр сценарий бойынша өтпеуі тиіс. Білім алушыларға өз ойын баяндауға мүмкіндік беру қажет, оларды басқалардың ойларын сыйлауға, оған дұрыс көзқараспен қарауға үйрету маңызды;
- ◆ сұхбаттасу құралдары оқушылардың эмоционалды тәжірибесіне жақын болғаны дұрыс;
- ◆ сұхбаттасу кезінде барлық көзқарастар мен пікірлерді анықтап, оларды салыстырудың маңызы зор;
- ◆ сұхбатты дәріс-баянға айналдыруға болмайды;
- ◆ этикалық сұхбатқа дұрыс жетекшілік – оқушылардың оң шешімге өз бетінше келуіне негіз болады.

Өнеге – мінез-құлықтың ерекшелігімен сипатталады және адамгершілік, мінез-құлық, құндылықтық бағдарлар жүйесін қалыптастыруда кеңінен қолданылатын және тәрбиенің тиімділігін арттыратын дәстүрлі әрі ықпалды педагогикалық әдіс. Бұл әдіс тұлғаның әлеуметтену процесінде маңызды рөл атқара отырып, білім алушылардың белгілі бір әрекетке, көзқарасқа, құндылыққа деген ішкі қатынасын үлгі арқылы қалыптастыруға бағытталады.

Педагогика ғылымында өнеге әдісі имитациялық тәсілге жатады, яғни бала белгілі бір мінез-құлық үлгілерін көру арқылы саналы немесе бейсаналы түрде қайталайды, оны өзінің тұлғалық моделі ретінде қабылдайды. Бұл тұрғыда өнеге әдісі көрнекілік заңдылықтарына, сондай-ақ құндылықтық бағдарлар мен таңдау еркіндігіне негізделетін тәрбиелік механизм болып табылады.

Өнеге әдісі келесі заңдылыққа негізделеді:

1. Баланың көргенін қабылдауы отбасынан басталып, бойында үлгілік эталон қалыптасады. Отбасындағы қарым-қатынас, мейірімділік пен жанашырлық,

сыйластық қасиеттер баланың бойына сіңіріледі.

2. Қоғамға танымал тарихи тұлғалар мен көркем әдебиет кейіпкерлері өнегенің мәдени коды ретінде қызмет етеді. Кітаптардағы, фильмдердегі, өмірдегі тұлғалар – балаға ұсынылатын құндылықтық модельдер. Тұлға бейнесі арқылы бала адамгершілік қасиеттердің мәнін түсінеді және оларды өз өмірімен байланыстыра отырып, өнеге етіп қабылдайды. Өнеге әдісі тек жағымды үлгілермен шектелмейді. Ал теріс үлгіні талдау балаға таңдау еркіндігін береді. Бұл тәсіл баланың ішкі ұстанымын қалыптастырады.
3. Адамдардың өмір сүру тәртібі баланың өз әрекетіне жауапкершілікпен қарауына ықпал етеді.
4. Педагог тұлғасы – өнегенің басты әрі қайнар көзі. Педагогтің кәсіби мәдениеті, қарым-қатынасы, сөйлеу әдебі, жеке үлгісі – білім алушының күнделікті бақылауында болатын өнегелік эталон. Педагогтің ұстанымдары мен адамгершілік келбеті – тәрбиенің тиімділігіне тікелей ықпал ететін басты факторлардың бірі.

Өнеге әдісінің тәрбиелік қызметі:

- ◆ нақты кейіпкер арқылы бала үшін өмірлік мағынасы бар мінез-құлық, ұстанымдар жүйесі ұсыну;
- ◆ моральдық таңдауға ынталандыру, өнеге арқылы білім алушы «осылай болғым келеді» немесе «мен бұлай істемеймін» деген ішкі шешім қабылдауға бағыттау;
- ◆ мотивация мен рухани шабыттандыру, яғни тұлғалық үлгілер қиындықты жеңуге, армандарға ұмтылуға ықпал ету;
- ◆ эмоциялық ықпал ету, яғни өнеге сананы ғана емес, сезімді де қозғайтындықтан, тәрбиелік әсерді тиімді ету.

Тұлғаның ақыл-ойын қалыптастыру әдістерін жүзеге асыруда апта дәйексөздерін қолдануға болады. «Біртұтас тәрбие» бағдарламасына

сәйкес, білім беру ұйымының сабақта және сабақтан тыс іс-әрекетінің лейтмотиві ретінде қызмет ететін мақал-мәтелдер, нақыл сөздер, халық даналығы мен ұлы тұлғалардың ұлағатты сөздерді қолдану ұсынылған. Олар білім беру ұйымының күнделікті өміріне енгізіліп, ақпараттық стендтерде, LED-экрандарда, сынып және мектеп тақталарында көрнекі түрде орналастырылады деп көрсетілген [4]. Бұл тәсіл құндылықтық тәрбие берудің жүйелілігі мен үздіксіздігін қамтамасыз етуге бағытталған. Аталған әдіс педагогика ғылымында тұлғаның ақыл-ойын қалыптастыру әдістері тобына жатады және ассоциативтік қабылдау, қайталанатын мағыналық ықпал, рефлексия мен мән беруге жетелеу секілді психологиялық-педагогикалық заңдылықтарға негізделеді.

Аптаның дәйексөздерін қолданудың тәрбиелік мақсаты мен нәтижелері:

1. Құндылықтарды санада бекіту. Апта дәйексөздері белгілі бір құндылықты (мысалы, адалдық, еңбекқорлық т.б.) күнделікті еске салу, талдау және өмірмен байланыстыру арқылы білім алушының санасында орнықты бекітеді. Қайталама әсер – құндылықтың ұмытылмай, терең ұғынуына жағдай жасайды.
2. Ойлануға, өзіндік пікір айтуға ынталандыру. Дәйексөз төңірегіндегі диалог, эссе, пікір айту, көркем жазу секілді жұмыстар оқушылардың рефлексия жасауына, өз ұстанымын білдіруіне мүмкіндік береді. Бұл – құндылықтың тұлғалық мағынаға айналуына жол ашады.
3. Сезімдік-эмоциялық әсер ету. Дәйексөздерде жинақталған халық даналығы мен рухани-адамгершілік мазмұн – баланың сезіміне, ішкі жан дүниесіне әсер етіп, тәрбиелік ықпалдың тереңдігін арттырады.
4. Білім беру кеңістігін құндылықтық мазмұнмен интеграциялау. Апталық дәйексөздердің көрнекі құралдар арқылы ұсынылуы мектептің тәрбиелік ортасын мағыналық жағынан байытады. Бұл – білім беру ұйымының рухани-мәдени бейнесін қалыптастырады.

5. Ұлттық құндылықтарды сіңіру. Қазақ халқының мақал-мәтелдері мен ұлы тұлғалардың сөздері арқылы білім алушылар ұлттық дүниетанымды меңгеріп, тарихи-мәдени тамырмен байланыс орнатады.

Не үшін қажет?

Тәрбие жұмысын жүйелі және бағытты ұйымдастыру

Сабақта және сабақтан тыс жұмыс мазмұнына ортақ құндылықтық негіз беру

Білім алушылардың құндылыққа негізделген ойлауын қалыптастыру

Білім беру ұйымының тәрбие кеңістігін біріздендіру

Ұжымдық сана мен рухани тұтастықты күшейту үшін ұсынылып отырған модельдің танымдық компонентіне сәйкес іріктелген нарратив, кейс, пікірталас, этикалық сұхбат және өнеге әдістері білім алушылардың құндылықтарды саналы түрде ұғынуына, сыни тұрғыда талдауына, моральдық пайым қалыптастыруына және тұлғалық-рухани дамуына бағытталған тиімді тәрбиелік құралдар болып табылады. Сонымен қатар, педагогтер бұл тізіммен шектелмей, педагогика ғылымында тұлғаның ақыл-ойын қалыптастыру әдістері тобына жататын басқа да әдістерді (мысалы, әңгіме, түсіндіру, пікірталас, пікір жазу, сұрақ-жауап, шығармашылық тапсырмалар) оқу-тәрбие процесінің мақсат-міндеттері мен білім алушылардың ерекшеліктеріне қарай таңдап қолдана алады, бұл өз кезегінде танымдық компоненттің мазмұнын байытып, тәрбиенің нәтижелілігін арттырады.

3.1.2. Практикалық компонент және оны жүзеге асыру әдістері

Практикалық компоненттің мазмұны – білім алушылардың бойында құндылықтарды тек теориялық деңгейде меңгеріп қана қоймай, оларды күнделікті өмірлік тәжірибеде қолдануға дайын болуын қамтамасыз ету. Бұл компонент оқушыларды нақты әлеуметтік әрекетке тарту, азаматтық белсенділікке баулу, қоғам игілігі үшін жауапкершілік сезімін қалыптастыру арқылы олардың құндылықтық бағдарларын нақты іс-әрекетпен ұштастыруды көздейді.

Осы бағытта педагогика ғылымында іс-әрекетті ұйымдастыру және қоғамдық, құқықтық тәжірибе қалыптастыру әдістері тиімді құрал ретінде қарастырылады. Бұл әдістер білім алушылардың әлеуметтік тәжірибе жинақтауына, түрлі өмірлік жағдаяттарда құндылықтарға сәйкес әрекет ету дағдыларын меңгеруіне мүмкіндік береді.

Аталған компонентті жүзеге асыруда педагог нақты әрекетке бағытталған, белсенділік пен ұжымдық жауапкершілікке негізделген әдістерді іріктейді. Мұндай әдістерге әлеуметтік жобалар мен волонтерлік қызметтер, топтық тапсырмалар, рөлдік жаттығулар, қызметтік әрекеттер, оқушы бастамалары мен өзін-өзі басқару тәжірибелері жатады. Бұл әдістер білім алушыларды қоғамдағы өз орнын сезінуге, өмірлік мәнге ие шешім қабылдауға және өз әрекеті арқылы қоғамдық өзгерістерге үлес қосуға бағыттайды.

Сәйкесінше, практикалық компонент – тәрбиенің өмірмен байланысын қамтамасыз ететін, құндылықтарды іс жүзінде жүзеге асыруға бағдарлайтын педагогикалық ықпал ету кеңістігі болып табылады. Сондықтан біздің зерттеуімізде практикалық компонентті жүзеге асыру мақсатында білім алушылардың әлеуметтік және азаматтық белсенділігін дамытуға бағытталған келесі тәрбие әдістері таңдалды:

- ◆ әлеуметтік жоба
- ◆ волонтерлік әрекет
- ◆ әлеуметтік тәжірибе

Бұл әдістер білім алушыларды нақты қоғамдық әрекетке тарта отырып, олардың құндылықтық бағдарларын іс жүзінде бекітуге, азаматтық жауапкершілігін арттыруға және әлеуметтік ортада тиімді қарым-қатынас жасау дағдыларын дамытуға ықпал етеді.

Әлеуметтік жоба – білім алушылардың өз қауымдастығына қызмет көрсету, өзекті мәселені шешуге атсалысу арқылы құндылықты әрекетпен бекітуіне бағытталған әдіс. Бұл әдіс Л.С. Выготскийдің жақын арада даму аймағы теориясына негізделеді [205]. Білім алушыны өзінің жақын әлеуметтік ортасына – мектепке, отбасына, ауылына немесе қаласына бағытталған нақты іс-әрекетке жұмылдырады.

Әлеуметтік жобаның басты ерекшелігі – ол құндылықты әрекетпен бекітуді көздейді. Яғни білім алушылар белгілі бір құндылықты (мысалы, отаншылдық, әділдік, жауапкершілік, ынтымақтастық т.б.) тек сөз жүзінде емес, нақты өмірлік жағдайларда іске асыру арқылы оны өз тәжірибесінде сезініп, ішкі қажеттілікке айналдырады.

Жоба барысында білім алушылар өз қауымдастығында туындаған өзекті мәселені (табиғатты қорғау, экологиялық тәртіп, отбасылық құндылықтарды нығайту, қарттарға көмек, инклюзивті орта құру, мектеп ауласын көріктендіру және т.б.) анықтайды, сол мәселені шешудің жолдарын ұсынады және іске асырады. Бұл процесс білім алушының жоспарлау, ұйымдастыру, ынтымақтастықта жұмыс істеу, жауапкершілік алу, қоғамдық пайдаға бағытталған шешім қабылдау секілді өмірлік дағдыларын дамытады.

Сонымен қатар, әлеуметтік жоба әдісі білім алушының жеке тұлғалық дамуы мен өзін-өзі жүзеге асыруына жағдай жасайды. Ол өз еңбегінің қоғамға тигізген оң әсерін көріп, өзінің әрекетінің маңыздылығын сезінеді, бұл

– оның құндылықтық бағдарларының ішкі мотивацияға айналуына негіз болады.

Осылайша, әлеуметтік жоба әдісі – оқушыны қоғамның толыққанды мүшесі ретінде тәрбиелеудің, оның бойында азаматтық жауапкершілік пен құндылықтық сананы қалыптастырудың пәрменді құралы.

Әлеуметтік жобаны ұйымдастырудың педагогикалық заңдылықтары:

1. Тәрбиенің қоғам сұранысымен сәйкестігі. Жобаның мазмұны мен бағыты қоғамдағы өзекті мәселелермен, әлеуметтік контекстпен тығыз байланысты болуы қажет. Білім алушы нақты өмірлік проблеманы шешуге үлес қосу арқылы өзінің әлеуметтік рөлін түсінеді.
2. Тәрбиенің тұлғалық бағыттылығы. Жоба білім алушының жеке қызығушылығына, бейіміне, қабілетіне сай ұйымдастырылғанда ғана оның ішкі мотивациясы артады. Әлеуметтік жоба – оқушының өзін-өзі көрсетуіне, тұлғалық әлеуетін іске асыруға мүмкіндік беретін орта.
3. Іс-әрекет арқылы тәрбиелеу. Әлеуметтік жоба – білім алушыны нақты іс-әрекетке тарту арқылы жүзеге асады. Құндылықтар сөзбен емес, әрекет арқылы бекітіледі. Бұл заңдылық жобаның басты тәсілін әрекет арқылы үйрену қағидасын негізге алады.
4. Тәрбиенің ұжымдық сипаты. Жоба топтық, ұжымдық жұмысқа негізделеді. Бұл білім алушылар арасында серіктестік, өзара көмек, жауапкершілік, бірлік сезімін қалыптастырады. Тәрбие тиімділігі – балалардың өзара әрекеттесуіне байланысты.
5. Педагог, білім алушы және әлеуметтік ортаның өзара байланысы. Жобаны жүзеге асыру барысында мектеп, отбасы және қоғам арасындағы бірлескен әрекет маңызды. Бұл – тәрбиенің жүйелілігі мен тұтастығын қамтамасыз ететін заңдылық.

Педагог нені ескеруі қажет?

Мақсаттың және оған сәйкес күтілетін нәтиженің нақты болуы

Білім алушының жас ерекшелігін және қызығушылығын ескеру

Әлеуметтік серіктестерді тарту, яғни жергілікті қауымдастық, ата-аналар, әлеуметтік мекемелермен байланыс орнату

Білім алушының дербестігін қолдау, яғни білім алушылардың бастамасы мен шешім қабылдауға мүмкіндік жасау

Нәтижені бағалау мен рефлексия ұйымдастыру, білім алушылар атқарған жұмыстың маңызын түсініп, оның әсерін талқылау

Әлеуметтік жоба – тәрбие мазмұнын өмірлік тәжірибемен ұштастыра отырып, құндылықтарды нақты практикалық әрекет арқылы меңгеруге бағытталған заманауи тәрбиелік әдістердің бірі. Мұндай жобаларды ұйымдастыру барысында педагог тәрбие процесінің заңдылықтарын ескере отырып, оқушы тұлғасын тәрбие жүйесінің орталық субъектісі ретінде қарастырып, оның әлеуметтенуін, азаматтық белсенділігі мен әлеуметтік жауапкершілігін дамытуға ықпал ететін педагогикалық жағдайлар қалыптастыруы қажет.

Волонтерлік қызмет – альтруизм, жанашырлық, қоғамға пайдалы болу сынды қасиеттерді ішкі қажеттілікке айналдыруды көздейді. Педагогика ғылымында волонтерлік қызмет іс-әрекет арқылы тәрбиелеу заңдылығына және қоғамдық тәжірибе қалыптастыру әдістері тобына жатады.

Оның басты тәрбиелік мақсаты – альтруизм, жанашырлық, қайырымдылық, жауапкершілік, өзара көмек, бірлесіп әрекет ету. Игі іске ортақтастық білдіру сияқты қасиеттерді білім алушының ішкі қажеттілігіне айналдыру. Бұл – құндылықты тек теориялық деңгейде қабылдап қана қоймай, оны нақты әрекетпен сезіну және жүзеге асыру процесі.

Волонтерлік әрекеттің тәрбиелік мүмкіндіктері

Білім алушы:

Қоғамға пайдалы іспен айналысу арқылы өзінің ел дамуына үлес қоса алатынын түсінеді.

Қоғамға пайдалы болудың маңызын бағалайды.

Әлеуметтік мәселелерге бейжай қарамау керектігін үйренеді.

Әлеуметтік мәселелерді шешу үшін бастамалар көтереді.

Жалпы волонтерлік әрекетке білім

алушыларды белсенді тарту олардың бойында жанашырлық, эмпатия, адамға мейіріммен қарау дағдысын қалыптастырады. Топпен, командада жұмыс істеу, ұйымдастыру, жауапкершілік алу, бастама көтеру сияқты өмірлік маңызды дағдылар дамиды. Бұл – білім алушының әлеуметтік ортада өз орнын табуына мүмкіндік береді.

Әлеуметтік тәжірибе – білім алушыны нақты әлеуметтік жағдаяттарға енгізу арқылы оның құндылықтық бағдарларын іс жүзінде бекітуге бағытталған тәрбие әдісі. Бұл әдіс арқылы оқушы тек сырттай бақылаушы емес, қоғамның белсенді мүшесі ретінде белгілі бір әлеуметтік рөл атқарып, өмірлік маңызды шешім қабылдауға, жауапкершілік алуға, адамгершілік таңдаулар жасауға үйренеді.

Негізгі ерекшелігі – бұл әрекетте оқушының өз мінез-құлқы, сезімі, ойы, шешімі басты назарда болады. Құндылық сырттан берілмейді, ол шынайы жағдайға жауап берудің нәтижесінде жеке тәжірибе арқылы қалыптасады.

Педагог ескеруі тиіс жайттар

Білім алушының жас және жеке ерекшеліктері ескерілуі тиіс. Волонтерлік жұмыс түрі, уақыты, мазмұны оқушының жасына, денсаулық жағдайына, психологиялық дайындығына, мүддесіне және әлеуетіне сәйкес келуі қажет.

Білім алушының қауіпсіздігі бірінші кезекте қамтамасыз етілуі қажет.

Ата-ананың немесе заңды өкілдің келісімі міндетті түрде алынуы тиіс. Әсіресе, мектептен тыс және қоғамдық орындарда өткізілетін волонтерлік іс-шараларға қатысуда бұл – заңды әрі этикалық талап.

Волонтерлік қызмет еріктілік және саналы таңдау негізінде ұйымдастырылуы тиіс.

	Әлеуметтік жоба	Волонтерлік әрекет	Әлеуметтік тәжірибе
Мақсаты	Қоғамдық өзекті мәселені шешуге бағытталған жоспарлы әрекет	Қоғам игілігі үшін ерікті көмек көрсету	Білім алушыны шынайы әлеуметтік жағдайға енгізу арқылы құндылықты әрекетте таныту
Ұйымдастырылуы	Жоспарлау – жүзеге асыру – нәтижені бағалау	Тұрақты/бір реттік ерікті жұмыс	Педагогтің ұйымдастыруымен нақты жағдайға тікелей қатысу
Қатысу сипаты	Ұжымдық, жобалық жұмыс	Еркін, ерікті, ниетпен қатысу	Жеке немесе шағын топпен нақты әрекетке араласу
Құндылыққа бағытталуы	Құндылық әрекетпен бекітіледі	Құндылық ішкі қажеттілікке айналады	Құндылық шынайы жағдаятта сезім, шешім, жауапкершілік арқылы түсіндіріледі
Мысалы	Аулада ағаш отырғызу Мектеп оқушылары жәрмеңке ұйымдастырып, түскен қаржыға мұқтаж адамға немесе отбасына көмектесу т.б.	Ерікті түрде «Таза Қазақстан» экологиялық акциясына қатысу, көшені тазарту т.б.	«Жер сағаты» акциясына қатысу «Халықаралық кітап сыйлау күніне орай кітап сыйлау челленджіне қатысу т.б.

8-кесте. Әлеуметтік тәжірибе, әлеуметтік жоба және волонтерлік әрекеттің салыстырмалы сипаттамасы

Ұсынылған әдістер тәрбиенің іс-әрекеттік бағытына негізделіп, білім алушылардың қоғамдық пайдалы қызметке тартылуын көздейді (Г.И. Щукин, И.С. Марьенко, К.Қ. Шакаримова).

Демек, іс-әрекет арқылы тәрбие беру – білім алушылардың әлеуметтік тәжірибесін қалыптастырудың тиімді жолы ретінде қарастырылады. Монографияда ұсынылған «тәрбие экожүйесіне сәйкес білім беру ұйымы деңгейінде «Адал азамат» қалыптастыру моделінің практикалық компонентіне сәйкес таңдалған әлеуметтік жоба, волонтерлік қызмет және әлеуметтік тәжірибе әдістері білім алушыларды нақты қоғамдық әрекетке

тарту арқылы олардың құндылықтық бағдарларын нақты өмірлік жағдаяттарда бекітуге, азаматтық белсенділігі мен әлеуметтік жауапкершілігін дамытуға бағытталған. Сонымен қатар, педагогтер бұл тізіммен шектелмей, іс-әрекетке негізделген тәрбиелік тәсілдердің басқа түрлерін білім алушылардың жас және жеке ерекшеліктеріне, қажеттіліктері мен қызығушылықтарына сәйкес тәрбиелік мақсаттарға сай таңдап қолдана алады, бұл практикалық компоненттің мазмұнын байытып, тәрбиенің өмірмен сабақтастығын күшейтеді.

3.3.3. Эмоционалдық компонент және оны жүзеге асыру әдістері

Эмоционалдық компонент тәрбиенің жүрекке бағытталған қырын қамтиды. Мұнда басты мақсат – тәрбиеленушінің құндылықтарды терең сезінуі, ішкі қабылдауы және өзіндік рефлексия арқылы өмірлік бағдар ретінде ұстануы.

Эмоционалдық компонент тәрбиенің жүрекке бағытталған қырын қамтиды. Бұл компонент білім алушының ішкі дүниесіне, сезіміне, ар-ұждан мен жан толқынысына әсер ету арқылы құндылықтарды санадан – жүрекке, жүректен – әрекетке бағыттайтын терең тәрбиелік ықпалдың арнасын білдіреді. Мұндағы басты мақсат – тәрбиеленушінің құндылықтарды эмоциялық деңгейде қабылдауы, оларды өзінің ішкі рухани-адамгершілік болмысына айналдыруы және өмірлік ұстаным ретінде ұстануы.

Бұл Ж.Аймауытов тәрбие жалаң денеге, ақылға емес, адамның қайратына да сезіміне де бағытталады деп көрсетеді [21-Б.6]. Сонымен қатар, Б.Ф.Скиннер, А. Бандура т.б. мінез-құлық теорияларына сәйкес, адам әрекеті эмоционалдық қолдаумен және сыртқы күшейткіштермен (позитивті кері байланыс, марапат) байланысты дамиды десе, К. Роджерс, А. Маслоу т.б. гуманистік бағыт өкілдері тұлғаның ішкі өсуі мен өзін-өзі жүзеге асыруы үшін эмоциялық қолдау мен жағымды орта қажет екенін баса көрсетеді. Ал, эмоционалдық интеллект теориясы (Д. Гоулман) – адамның өзін және өзгені түсіну, эмоцияны басқару, эмоциялық уәжді тану тұлғалық және әлеуметтік табыстың кілті екенін дәлелдеген. Сондықтанда монографиялық еңбек аясында ұсынылған эмоционалды компонент осы тұжырымдарды басшылыққа алып, рефлексия, рөлдік ойындар, театрландырылған қойылымдар, күнделік жүргізу т.б. әдістер арқылы жүзеге асыру ұсынылды.

Эмоционалдық әсерге негізделген әдістер оқушылардың ішкі жан дүниесіне тікелей ықпал етеді.

Рефлексия – өзінің ішкі күйін сезіну, әрекетінің салдарын түсіну, өмірлік тәжірибені саралау

Рефлексия терминінің латын тілінен аудармалары: «reflekto»-кері бұру; «refleksys» – кері қозғалу, кері бұрылу; «reflexio» – кері қарау. Сонымен қатар латын тілінде «animus reflektare» – көңіл бөлу, еске түсіру, ойлау дегенді білдіреді. Рефлексия – субъектінің өзіндік ішкі психикалық күйін тану үрдісі дегенді білдіреді [91, Б.287].

Л.И. Божовичтің [78]: «адам санасында өзіндік рефлексия тек адам өміріндегі іс-әрекеттерді жоспарлап, бақылап, реттеп отыру процесінде пайда болады, себебі адам өз өміріне өзі жауапты екенін түсініп, оған әсер ете алу мүмкіндігінің барын сезіне алады», - деген пікірі сай келеді.

А.Ш.Танирбергенова рефлексия – өзін-өзі танудың, түсінудің, тексерудің, бақылаудың, бағалаудың негізгі тәсілі және ойлаудың қажетті құралы ретінде анықтаған. Рефлексияны қалыптастыруда өзіндік бақылау, өзіндік бағалау, өзін-өзі реттеу бір-бірінен бөлінбейтін процес ретінде сипаттаған. Ғалым рефлексия – адамның өзіне сындарлы көзқараспен қарап, өз мүмкіндігін өмір талабына сәйкес бағдарлай білуі, өз мақсатын нақтылау, ойын түйіндеу қабілеттілігі деп анықтама береді. Ол адамның өзіне деген сенімін арттырып, рухани үйлесімділігін арттырады, білім алушының айналасындағылармен қарым-қатынасын, өзіне сын көзбен қарауын, талап қоя білуін, жетістікке және сәтсіздікке қалай қарайтынын көрсетеді [191]. Демек, рефлексия білім алушының іс-әрекетінің тиімділігіне және оның тұлға ретінде дамуына әсер етеді. Рефлексия ең алдымен басқаларға беретін бағасына қарай қалыптасады.

Рефлексияның тәрбиелік маңызы

Ішкі жан дүниемен байланыс орнатуға мүмкіндік береді – білім алушы өзінің сезімін, уәжін, ойы мен әрекетін түсінуге ықпал етеді.

Өзін-өзі тану мен дамытудың тетігі – білім алушы өткен тәжірибеден сабақ алып, болашақ әрекетіне саналы түрде бағыт береді.

Құндылықтарды терең ұғынуға жол ашады – жасалған саналы әрекеттер мен құндылық арасындағы байланысты анықтап, оны ішкі қажеттілікке айналдырады.

Жауапкершілік пен сындарлы ойлауды қалыптастырады – оқушы өз әрекетінің салдарын сезіне отырып, алдағы уақытта не істеу керек екенін бағамдайды.

Рефлексия – басқа әдістермен бірлікте қолданылатын кешенді құрал. Сондықтан, рефлексия әдісі өз алдына жеке қолданылатын әдіс болумен қатар, оқу-тәрбие процесіндегі көптеген басқа әдістермен бірлікте, жүйелі түрде қолданылады. Оған бірнеше мысал келтіруге болады:

- ◆ пікірталастан кейін – білім алушы өз ұстанымының неге негізделгенін, пікір алмасу барысындағы сезімін, көзқарасының өзгеру-өзгермеуін түсінеді;
- ◆ әлеуметтік жобадан кейін – «Мен не үйрендім?», «Қоғам үшін не істедім?», «Бұл маған не берді?» деген сұрақтар арқылы жоба нәтижесі терең бағаланады;
- ◆ волонтерлік қызметтен кейін – жасалған игі істің маңызын, оның жеке тұлға ретіндегі дамуына әсерін пайымдайды
- ◆ этикалық дилемма талдауынан кейін – оқушы өз шешімі мен сезіміне қайта оралып, ішкі таңдауының негізін түсіндіреді;
- ◆ өнеге әдісімен танысқаннан кейін – үлгі еткен кейіпкердің әрекеті өз өміріне қалай әсер еткенін саралайды.

Осылайша, рефлексия – тәрбиенің тұлғалық әсерін күшейтетін, құндылықтарды санада ғана емес, жүректе орнықтыратын әдіс. Ол тәрбиелік әрекеттің ішкі мәнін ашуға, білім алушыны моральдық субъект ретінде жетілдіруге бағытталған. Басқа әдістермен ұштастыра қолданылғанда, рефлексия тәрбие процесін толыққанды, саналы және нәтижелі етеді.

Жалпы рефлексиялық сұрақтарының үлгілері:

1. Бүгінгі әрекет (іс-шара, тапсырма, оқиға) саған қандай әсер қалдырды?
2. Сен өзінді қандай сезімде болдым деп сипаттайсың?
3. Не ұнады? Не қиын болды? Неліктен?
4. Бүгін не үйрендің деп ойлайсың?
5. Бұл сенің құндылықтарымен (мысалы, әділдік, қамқорлық, жауапкершілік) қалай байланысты болды?
6. Сенің ойыңша, бұл әрекет қоғамға (немесе басқа адамдарға) қандай пайда әкелді?

7. Осындай жағдай тағы қайталанса, сен не істер едің?
8. Сен үшін ең маңызды сәт қандай болды? Неліктен?
9. Бұл тәжірибе саған өзің туралы не үйретті?
10. Келесі жолы өзіңді қалай жақсартқың келеді?

Бұл ұсынылған сұрақтар ұсынымдық сипатқа ие, әр педагог нақты жағдайға, тақырыпқа, білім алушылардың жас ерекшелігіне лайықтап ұсынады.

Рөлдік ойындар – өмірлік жағдаяттарды эмоциялық деңгейде сезінуге, әртүрлі рөлдер арқылы өзін-өзі тануға мүмкіндік береді.

Рөлдік ойын – білім алушылардың нақты немесе шартты әлеуметтік жағдаяттарға еніп, әртүрлі рөлдерді орындау арқылы өмірлік тәжірибе жинақтайтын, құндылықтарға негізделген мінез-құлық үлгілерін меңгеруге бағытталған белсенді тәрбие әдісі.

Педагогикада бұл әдіс іс-әрекет арқылы тәрбиелеу заңдылығына негізделіп, әлеуметтік рөлдерді меңгеру, өзгенің көзқарасын түсіну, адамдық қасиет тұрғысынан тандау жасау сияқты маңызды дағдыларды қалыптастыруда кеңінен қолданылады.

Рөлдік ойынның тәрбиелік мәні

1. Білім алушылар әртүрлі жағдаятта өзіне тән емес рөлді ойнай отырып, әділдік, төзімділік, жанашырлық, жауапкершілік сынды маңызды қасиеттер тәжірибе арқылы қалыптасады.
2. Ойын барысында өзге адамның орнына еніп, оның көзқарасын, сезімін түсінуге тырысады, бұл – адамгершілік қатынастың дамуына жол ашады.
3. Шартты жағдаяттағы әрекет нәтижесінде оқушы белгілі бір шешім қабылдайды, бұл оның ішкі моральдық тұғырының қалыптасуына әсер етеді.

4. Қарым-қатынас жасау, пікір білдіру, бірлесе әрекет ету дағдылары қалыптасады.
5. Оқушы өз іс-әрекетінің салдарын ойын жағдайында байқап көреді, бұл оған қорытынды жасап, болашақта саналы тандау жасауға көмектеседі.

Рөлдік ойындарды оқу-тәрбие процесінде ұйымдастыруда келесі ерекшеліктерді ескеру қажет:

1. Шынайы өмірге ұқсас жағдаят жасалады, бірақ ол педагог тарапынан бағытталып, тәрбиелік мақсатқа сай жүргізу;
2. Білім алушының белсенді қатысуы мен дербес шешім қабылдауы талап ету – бұл оқушыны тәрбие субъектісіне айналдыру;
3. Эмоциялық белсенділік пен рефлексияға жол ашу – білім алушы ойын барысында ғана емес, одан кейін де өз әрекетіне баға беру;
4. Әртүрлі әлеуметтік рөлдерді меңгеруге мүмкіндік беру, мысалы, тыңдаушы, көшбасшы, шешім қабылдаушы, көмекші, дауласушы, т.б.;

Театрландырылған қойылым – эстетикалық әсер арқылы құндылық мазмұнын жүрекпен ұғынуға жетелейтін және тұлғаның рухани-адамгершілік дамуын тереңдететін көркемдік-эмоционалдық тәрбие әдісі.

Театрландырылған қойылым – бұл білім алушылардың белгілі бір құндылықтық мазмұндағы оқиғаны сахна арқылы бейнелеуі негізінде жүзеге асатын, көркемдік-шығармашылық және эмоционалдық әсерге құрылған тәрбиенің интегративті әдісі. Бұл әдіс оқушылардың сезіміне, қиялына, пайымына әсер етіп, олардың құндылықтарды терең сезінуіне, адамгершілік ұстанымдарын қалыптастыруына ықпал етеді.

Театрландырылған қойылым – тек көркем сахналық әрекет емес, тәрбиелік мағынасы терең, ұжымдық және эмоционалдық жұмыс. Ол

педагогикада эмоционалдық және практикалық компоненттерді біріктіретін кешенді әдіс ретінде қолданылады [207].

Л.С. Выготский «театр әлемі баланың ішкі сезіміне, оның жан дүниесіне бағытталған жол» деп, театрдың баланың ішкі әлеуетін ашуға, әлеуметтік дағдыларды меңгеруіне ықпалын жоғары бағалаған [205].

Ғылыми еңбектерді зерделеп, театрландырылған қойылымның тәрбиелік мәні келесідей:

1. Құндылықтарды өмірлік жағдаят арқылы көрсету: сахнада бейнеленген шынайы немесе көркемдік жағдайлар арқылы әділдік, қайырымдылық, мейірім, ар-намыс, отансүйгіштік, отбасылық қадір-қасиет секілді құндылықтар білім алушының жан дүниесіне жақын түрде беріледі.
2. Эмпатия мен эмоционалдық сезімге жетелеу, яғни білім алушы кейіпкердің рөлі арқылы оның сезімін, шешімін түсінеді.
3. Моральдық таңдауларға үйрету, кейіпкер әрекетін бағалау, рөл арқылы шешім қабылдау – білім алушының моральдық пайымын тереңдетеді;
4. Шығармашылық қабілетті дамыту, сахналық бейнелеу, тіл табу, өзіндік мәнермен ойнау тұлғаның ішкі әлеуетін ашады;
5. Ұжыммен жұмыс істеу дағдысын қалыптастыру, дайындық процесі – бірлескен әрекеттің, серіктестік пен сенімнің көрінісі.

Театрландырылған қойылымдарды қою арқылы

1. Білім алушы көркем бейнелеу арқылы эмоциялық тәжірибе мен түрлі жағдайлардағы мінез-құлық көрінісінің себептерін, салдарын түсінеді.
2. Пәнаралық сипатқа ие, әдебиет, музыка, тарих, бейнелеу өнері сияқты пәндермен тығыз байланыста жүзеге асады.

3. Ойын мен өнерді тәрбие құралына айналдыру, ойын түріндегі әрекет оқушыны еркіндік пен жауапкершілік кеңістігіне енгізеді.
4. Қатысушылар мен көрермендердің тәрбиелік әлеуетін арттырады: сахнадағы әрекетке ғана емес, көрермен ретінде де эмоционалдық қатысу – маңызды ықпал факторы.

Жалпы театрландырылған қойылым – білім алушының ішкі рухани дүниесіне әсер ету арқылы оның адамгершілік сана-сезімін, әлеуметтік рөлдерге бейімделуін, эстетикалық талғамын және өзіндік өмірлік ұстанымын қалыптастыратын ерекше әдіс. Бұл – тәрбиенің көркемдік, эмоционалдық және әлеуметтік ықпалын үйлестіретін терең мазмұнды педагогикалық құрал.

“

Театрландырылған қойылым білім алушының жан дүниесіне жол табатын, тәрбиені сезіммен ұғындыратын өмірлік сабақ. Ол білім алушыны тек көркем бейне арқылы тәрбиелеп қана қоймай, оның жүрегінде із қалдырып, ішкі мәдениетін, рухани тереңдігін қалыптастырады.

Тәрбие әдістері – оқушының дүниетанымын, мінез-құлқын, құндылық бағдарын қалыптастыратын, оның адамгершілік тәжірибесін байытып, қоғамдық өмірге қатысуын қамтамасыз ететін педагогикалық құрал. Әдістердің тиімділігі оларды мақсатқа, мазмұнға, оқушының жас және тұлғалық ерекшеліктеріне, жағдай мен күтілетін нәтижеге сай дұрыс таңдаумен тығыз байланысты.

Жарыс – адамға, қоғамға қажетті сапаларды тәрбиелеуде оқушының табиғи, бәсекелестік қасиеттерін бағыттауытін әдіс. Жарыс әсіресе үлгермеушілердің арасында маңызды болып, олардың дамуы үшін қажет болатын мақсатты ынталандыруға жол ашады.

Бұл әдістер В.А. Сластенин, С.Т. Иманбаева, Ж.Ә. Әбиев еңбектерінде тұлғаның ой-өрісін кеңейту, дүниетанымын қалыптастыруға арналған дәстүрлі әдістер ретінде сипатталады.

Барлық тәрбие әдістері бір-бірімен өзара байланысты, тәуелді, бір-бірін толықтырады. Әдістердің бірлігі тәрбие жұмысына игі әсер етеді, баланың білімін, іскерлігін және дағдысын тереңдетеді, қоғамдық өмірге, еңбекке баулиды, адамгершіліктік тәжірибесін байытады, жалпы мәдениетін, ой-өрісін кеңейтеді.

Тәрбие әдістерін таңдап алу шарттары. Әдістерді таңдау көптеген жағдайларға байланысты. Бірақ факторлардың сан алуандығына қарамастан, әдістерді таңдау детерминантты, яғни себепті байланыста болып келеді. Тәрбиеші қолданған әдістерінің себептерін қаншалықты терең түсінсе, әдістің өзіндік сипатын біліп, қолдануды білсе,

соншалықты әдістің өнімдісін, тәрбиелеу жолының дұрысын таңдағаны.

Тәжірибеде үнемі тұратын міндет – әдістің біреуін ғана қолданбай, тиімдісін, нәтижелі болатынын таңдау. Тиімді деп, қойылған мақсатқа көп күш-қуат жұмсамай жететін неғұрлым пайдалы жолды айтамыз.

Ж. Әбиев тәрбие әдістерін таңдауды анықтайтын жалпы шарттар деп, төмендегілерді атайды [208]:

1. Тәрбие мақсаттары мен міндеттері. Мақсат әдісті белгілейді. Қандай мақсат болса, оған жетудің нақты тәсілі болу керек.
2. Тәрбие мазмұны.
3. Білім алушылардың жас ерекшеліктері. Тәрбие процесінің барлық кезеңінде белгілі бір сапалар қалыптасады. Бірақ әр жеке сыныпта тәрбие әдісі өзгеріп отыруы тиіс. Бірінші сыныпқа дәл келетіні, үшінші сыныпқа сәйкес келмейді, ал бесінші сыныптар оны қабылдамауы мүмкін.
4. Ұжымның қалыптасу деңгейі.
5. Білім алушылардың даралық және

тұлғалық ерекшеліктері. Шебер тәрбиеші өз әдістерінде әр тұлғаның өзіне тән қабілеттерін дамытуға, оның өзіндік жағымды қасиеттерінің сақталуына, «мендік» белгілерін қалыптастыруға мүмкіндік беретін әрекеттер жасайды.

6. Тәрбиелік жағдайлар. Оған психологиялық-физиологиялық, санитарлық-гигиеналық, сонымен бірге сыныптағы қарым-қатынастар, ұжымның көңіл-күйі, педагогикалық жетекшілік стилі т.б. жатады.
7. Тәрбие құралдары. Әдістермен тығыз байланысты. Оларға көрнекі құралдар (көркемөнер шығармалары, бұқаралық ақпарат құралдары т.б.), әр түрлі іс-әрекет түрлері (ойын, оқу, еңбек), педагогикалық техника (тіл, ым-ишара, қимыл т.б.) жатады. Бұлар мұғалім мен оқушының бірлескен іс-әрекет жасауға көмектесетін қажетті құралдар болып табылады.
8. Педагогикалық дәреже деңгейі. Педагог өзі білетін, жеке меңгерген әдістерді таңдайды. Көптеген әдістер қиын, көп күш жұмсауды қажет етеді. Кейбір педагогтер бұл мәселені айналып өткісі келеді. Осыдан тәрбие жеткіліксіздігі туады.
9. Тәрбие уақыты
10. Күтілетін қорытынды. Тәрбиеші әдістерді таңдай отырып, оның табысқа жеткізетіндігіне сенімді болуы қажет. Ол қолданған әдістердің қандай қорытындыға әкелетінін алдын-ала білуі шарт.

Ю.К.Бабанский мен М.М.Поташник тәрбие әдістерін таңдауда төмендегілерді ескеруді ұсынады:

- ◆ міндеттер;
- ◆ баланың, сынып ұжымының ерекшеліктері, тәрбие ықпалдарын тиімді қабылдауға олардың даярлығы;
- ◆ тәрбие мазмұнының ерекшеліктері;
- ◆ пайдаланылатын тәрбие әдістерінің, формаларының тиімділігінің салыстырмалы сипаттамасы, әр

құралдың мүмкіндігі мен оны қолданудың нәтижесі;

- ◆ сол немесе басқа құралдарды пайдалану өлшеміне қарай, тәрбие әдістері мен формаларының өзара байланысы;
- ◆ жағдаяттың ерекшелігі, басқа құралдардың жоқтығы;
- ◆ моральдік-психологиялық, материалдық, гигиеналық, эстетикалық т.б. жағдайлар;
- ◆ уақыт;
- ◆ тәрбие жұмысындағы сынып, мектеп дәстүрі;
- ◆ педагогтің өзіндік ерекшелігі мен мүмкіндігі, іскерлігі [209].

Сонымен, біріншіден тәрбие әдістерінің көмегімен білім алушылардың әр түрлі іс-әрекеті ұйымдастырылады, мақсатқа сәйкес бағытталады, олардың адамгершіліктік тәжірибесі баулиды, екіншіден тәрбие әдістері арқылы оқушылардың дүниеге көзқарастары қалыптасады, олар қоғамдық өмірге қатысады, тәрбиенің әлеуметтік мақсаты жүзеге асады. Сондықтан тәрбие экосистемінің білім беру ұйымы деңгейінде «Адал азамат» қалыптастыру моделін іске асыруда педагогика оқулықтарында, осы тәрбие бағытындағы ғылыми зерттеулерге сүйене отырып, жоғарыда аталған тәрбие әдістерінің негізгі үш тобын басшылыққа аламыз.

3.2

Тәрбие экожүйесіне сәйкес мектеп мәдениеті мен кеңістікті ұйымдастыру бойынша әдістемелік ұсынымдар

Біздің зертеу жұмысымызға ұсынылған тәрбие экожүйесінде сәйкес білім беру ұйымы деңгейінде «Адал азамат» қалыптастыру моделі негізінде тәрбие процесі оқушы тұлғасын жан-жақты дамытуға бағытталған күрделі де көпқырлы жүйе ретінде сипатталды. Бұл жүйеде білім беру ұйымы тәрбие экожүйесінің әдіснамалық негіздері сипатталып, тәрбиелік ықпалдың сапалы жүзеге асуы үшін әдіс-тәсілдер таңдалып, мақсатты түрде ұйымдастырылуы қажет екені көрсетілді.

Тәрбие процесі білім алушылардың бойында адамгершілік қасиеттерді және өмірлік маңызды дағдыларды дамытуға бағытталуы керек. Бұл процес жүйелі, тұтас және үйлесімді іске асырылуы тиіс. Сондықтан тәрбиенің ықпалын күшейту үшін мектептің ішкі мәдениеті, педагогтердің кәсіби-этикалық үлгісі мен ата-аналардың өнегелік ықпалын өзара байланыста ұйымдастыру аса маңызды. Себебі тәрбиенің тиімділігі ең алдымен білім беру ортасын сапалы қалыптастырумен тығыз байланысты.

Осы тұрғыда тәрбие процесіне әсер ететін негізгі ұштаған – мектеп мәдениеті, педагогтердің әдебі және ата-ананың өнегесі – тәрбие экожүйесінің құрылымдық негізіне кіреді. Бұл «мектеп – білім алушы – отбасы» үштігінің өзара әрекеттестігі мен үйлесімділігі білім алушыны тұлға ретінде қалыптастыруға, оның құндылықтық дамуына және өмірлік ұстанымдарының тұрақтануына шешуші ықпал етеді.

Мектеп мәдениеті білім беру ұйымының қызметін құндылықтар, нормалар мен мінез-құлық үлгілерінің жиынтығы (DEST, 2005) [211].

Мектеп мәдениеті баланың мінез-құлқын қалыптастыруда шешуші рөл атқарады, себебі ол құндылықтар мен мінез-құлық үлгілері тұрақты түрде көрсетіліп, бекітілетін құрылымдалған ортаны ұсынады. Мектеп мәдениетінің тұлғалық дамуға ықпалы көпқырлы процесс және күнделікті әрекеттерге этикалық нормаларды және құндылықтарды енгізуді, педагогтердің рөлі мен квеңірек мектеп ортасының ықпалын қамтиды. Бұл мектептегі барлық процестерге, яғни сабақтарды ұйымдастырудан бастап тұлғааралық қарым-қатынасқа дейін барлығын қамтиды. Мектеп мәдениеті білім беру ұйымының дамуына, білім алушылардың академиялық үлгеріміне, педагогтердің кәсіби тұрғыдан дамуына, мектеп пен отбасы ынтымақтастығына ықпал етеді (Lovat et al., 2009) [212].

Мектеп мәдениетінің әрбір элементі тәрбиенің ажырамас бөлігі болып табылады. Олар бірге мектеп ортасын жасайды, онда бала жай ғана оқып қана қоймайды ол жеке тұлға және азамат ретінде өседі

Мектеп мәдениеті күнделікті әрекеттер мен қарым-қатынастар арқылы құндылықтарды сіңіру арқылы мінез қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Мысалы, тәртіпті мінез-құлықты, әдептілікті дәріптейтін мектептерде бұл қасиеттер білім алушылардың мектепте де, үйде де күнделікті өмірінен көрініс табады (Frasandy, 2024) [213].

Мектеп мәдениетінің жақсаруы білім алушылардың мінез-құлқын дамытатыны анықталған. Мысалы, мектеп мәдениетінің 1%-ға жақсаруы білім алушының мінез-құлқында 0,384% өсімге әкелуі мүмкін (Istiqomah

22-сурет. Мектеп мәдениетінің негізгі элементтері

et al., 2022), бұл мектептің тәрбиелік әсерін күшейтудің тиімділігін дәлелдейді (Istiqomah et al., 2022) деп көрсетеді [214].

Педагогтермен, сыныптастарымен, құрдастарымен қарым-қатынасын және асхана, мектеп дәлізі, сынып бөлмесі, ойын алаңдары сияқты физикалық кеңістіктерді қамтитын мектеп мәдениеті білім алушылардың құндылықтары мен көзқарастарын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады (Azis et al., 2024) [215].

Педагогтер мен мектеп басшылығының өзара әрекеттестігі мектеп мәдениетінің қалыптасуына үлкен ықпал етеді. Мысалы, педагогтердің күнделікті іс-әрекеттері мен мектеп басшылығының бағыттауын саясаты оқу орнындағы мәдениеттің дамуына шешуші рөл атқарады (Mahardika et al., 2020) [216].

Мектеп директорларының педагогикалық құзыреттілігі педагогтердің нәтижелілігіне қарағанда азырақ ықпал етсе де, жағымды мектеп мәдениетімен бірге қолданылғанда, тұлғалық дамуға елеулі әсер етеді (Juminah et al., 2023) [217].

Мәдени тәжірибелерді білім беру құрылымына сәтті енгізген мектептер тұлғалық тәрбиені едәуір жақсарты алады. Бұл ұлттық сана-сезім, дербестік, ынтымақтастық және адалдықты құрылымдалған іс-шаралар мен күн тәртібі арқылы тәрбиелеуді қамтиды (Lilawati, 2024) [218].

Білім алушылардың тұлғалық қалыптасуына мектептің миссиясы, болашаққа бағдары (видение) және дәстүрлері, мектеп қауымдастығы мүшелері арасында жағымды қарым-қатынас ортасын қалыптастыру арқылы ықпал етеді (Samong et al., 2016) [219].

Мектеп мәдениеті тұлғалық дамуға елеулі әсер етсе де, бұл тек ықпал етуші факторлардың бір бөлігі ғана. Ата-аналық тәрбие мен сыртқы орта да маңызды рөл атқарады (Istiqomah et al., 2022; Dena & Darmawan, 2024) [220].

Білім алушылардың мінез-құлқын қалыптастыруға, әдептілік нормаларын ұстануға қатысты құндылықтарды мектеп мәдениетіне жүйелі түрде енгізу үшін, сол құндылықтарды педагогтер тарапынан үлгі ретінде көрсетіліп, ата-аналар тарапынан қолдау табуын

қамтамасыз ету (Anisah, 2023) маңызды [221].

Мектеп мәдениетінің оң ықпалына қарамастан, мінез-құлықты дамыту – мектеппен ғана шектелмейтін, күрделі және көп факторлы процесс. Мектеп мәдениеті іргетас рөлін атқарса да, ата-ананың, қоғамның және жеке тәжірибенің де ықпалы зор. Сол себепті тұлғаның толық дамуын қамтамасыз ету үшін мектеп, отбасы және қоғамның бірлескен әрекеті қажет.

Мектеп мәдениетінің құрылымдық құрамдас бөлігі ретінде білім беру ұйымындағы психологиялық ахуал маңызды рөл атқарады. Ол білім беру ұйымында қалыптасқан қарым-қатынастың эмоционалды негізін қалыптастырып, барлық тараптардың – білім алушылардың, педагогтердің және ата-аналардың – өзара іс-әрекетіне әсер етеді.

Мектеп мәдениетінің мазмұны тек ресми құндылықтар мен тәртіп нормаларымен шектелмей, сонымен қатар оқу ортасындағы сенім, құрмет, әділеттілік, қауіпсіздік сияқты эмоционалды-әлеуметтік сипаттарға да сүйенеді. Зерттеулер көрсеткендей, мектептегі жағымды психологиялық климат білім алушылардың өзін-өзі бағалауын арттырып, академиялық жетістіктері мен тұлғалық дамуына оң ықпал етеді (Lovat et al., 2010; Clement, 2010) [212]. Осылайша, мектептің мәдениеті мен психологиялық ахуалы бір-бірін толықтырып, тәрбие экожүйесінің тұтастығын қамтамасыз етеді. Ал, психологиялық ахуалдың құрамдас бөліктерін түсіну – қолайлы әрі қолдаушы білім беру ортасын құрудың маңызды шарты.

Демек, мектептегі психологиялық ахуал – тәрбие экожүйесінің маңызды құрамдас бөлігі және мектеп мәдениетінің ішкі эмоционалды құрылымын сипаттайтын кешенді құбылыс. Оның сапасы білім алушылардың тұлғалық дамуына, оқу мотивациясына, мінез-құлқы мен әлеуметтік бейімделуіне тікелей әсер етеді. Психологиялық ахуалдың оң немесе теріс болуы білім беру ортасының сапасын анықтайтын негізгі көрсеткіштердің бірі.

Зерттеулер мектеп ішлік ахуалдың бірнеше өзара байланысқан факторлар жиынтығынан тұратынын айқындайды:

1. Қауіпсіздік пен қорғаныс сезімі. Себебі білім алушы өзін қауіпсіз сезінген ортада ғана тұлғалық әлеуетін толық іске асыра алады. Қауіпсіздік ұғымы тек физикалық емес, сонымен қатар эмоционалды және әлеуметтік қауіпсіздікті қамтиды. Мектептегі буллинг, дискриминация немесе білім алушыны елемеу сынды факторлар оқу мотивациясының төмендеуіне, алаңдаушылық пен қорқыныштың күшеюіне алып келеді. Ал керісінше, қауіпсіз орта психологиялық әл-ауқатты күшейтеді және сенім кеңістігін қалыптастырады (Bradshaw et al., 2014) [222].
2. Қарым-қатынастар жүйесі және әлеуметтік өзара әрекеттестік. Мектептегі барлық мүдделі тараптар арасындағы (педагог–оқушы, оқушы–оқушы, педагог–педагог) қарым-қатынастар сипаты психологиялық климаттың негізгі көрсеткіші. Сенімге, сыйластыққа және өзара қолдауға негізделген қарым-қатынас мектептегі эмоционалды тұрақтылықтың негізі ретінде қарастырылады (Singh et al., 2024; Dimitrova et al., 2016) [223; 224].
3. Оқыту және оқу ортасының сапасы. Академиялық қолдау, мұғалімдердің кәсіби құзыреттілігі, жоғары оқу стандарттары және білім алушылардың белсенді қатысуын ынталандыратын оқу ортасы мектеп ішіндегі психологиялық ахуалға елеулі ықпал етеді. Оқуға бағытталған қолайлы орта білім алушының өзін-өзі бағалауына, табысқа жетуге деген сеніміне және эмоционалды тұрақтылығына әсер етеді (Lewno-Dumdie et al., 2020; Spring & Ochoa, 2024) [225; 226].
4. Институционалдық басқару және көшбасшылық. Білім беру ұйымының басқару тәсілдері, көшбасшылық стилі мен қабылданған шешімдердің әділеттілігі психологиялық ахуалдың сапасына ықпал етеді. Ашықтыққа, әділдікке және

инклюзивтілікке негізделген басқару мәдениеті ұжымда сенім мен ынтымақтастықты нығайтады (Bradshaw et al., 2014; Dimitrova et al., 2016) [223; 224].

5. Эмоциялық және психологиялық әлауқат. Психологиялық ахуал білім алушылар мен педагогтердің ішкі эмоционалдық күйімен де тығыз байланысты. Эмоциялық қолдау мен жанашыр қарым-қатынасқа құрылған орта психикалық денсаулықты нығайтады, күйзеліс пен мазасыздық деңгейін төмендетеді, тұлғалық тұрақтылықты қамтамасыз етеді (Astuti et al., 2019; Begidova et al., 2024) [227; 228].
6. Қатысу мен белсенділік деңгейі. Білім алушылардың мектеп өміріне белсенді араласуы, яғни үйірмелерге, қоғамдық іс-шараларға және мектептегі өзін-өзі басқару ұйымдарына қатысуы олардың өзін маңызды субъект ретінде сезінуіне ықпал етеді. Бұл факторлар тұлғаның өзін-өзі танытуына және психологиялық тұрақтылыққа жетелейді (Molinari & Grazia, 2021; Rustamov et al., 2023) [229; 230].
7. Физикалық орта мен кеңістікті ұйымдастыру. Мектептің физикалық жағдайы, яғни оның тазалығы, жарықтандырылуы, қауіпсіздігі және безендірілуі, жалпы эстетикалық тартымдылығы білім алушылардың эмоционалдық жағдайына әсер ететін маңызды элемент. Жайлылық пен қолжетімділікке негізделген физикалық орта жағымды психологиялық климаттың қалыптасуына ықпал етеді (Tran et al., 2019; School Climate, 2022) [231; 232].
8. Дамытушы іс-шаралар. Үйірме, шығармашылық және спорттық іс-шаралар білім алушылардың әлеуметтік белсенділігін арттырып, өзара байланыс орнатуына мүмкіндік береді. Мұндай белсенділік олардың әлеуметтенуіне, қабілеттерін ашуына және мектеп ортасын оң қабылдауына әсер етеді («Methodology for Studying the Socio-Psychological Climate...», 2023;

Dimitrova et al., 2016) [233; 224].

9. Бағалау және кері байланыс. Оқыту нәтижелерін әділ бағалау және оқушының жетістігіне бағытталған сындарлы кері байланыс білім алушының өзін-өзі бағалауына және оқуға деген ынтымағына оң әсер етеді. Бұл білім беру процесіндегі сенімділік пен ашықтық мәдениетін қалыптастырады [233].

Жоғарыда қарастырылған құрылымдық компоненттер мектептегі психологиялық ахуалдың көпқырлы сипатын айқын көрсетеді. Қауіпсіздік, сенімді қарым-қатынастар, жайлы оқу ортасы, әділетті басқару, эмоционалдық қолдау, оқушылардың белсенділігі және әділ бағалау жүйесі т.б. мектептің жалпы тәрбиелік әлеуетіне ықпал етеді.

Ғылыми деректер мен эмпирикалық зерттеулер мектептегі психологиялық ахуалдың тек білім алушылардың эмоционалдық жағдайына, мінез-құлқы мен академиялық жетістігіне және тұлғалық даму траекториясына да ықпал ететінін көрсетеді. Демек, тәрбие экожүйесін тиімді ұйымдастыруда психологиялық ахуалды жеке элемент ретінде емес, мектеп мәдениетінің өзегі және оқу ортасының маңызды көрсеткіші ретінде қарастыру қажет.

Осы тұрғыдан алғанда, тәрбие процесінің тиімділігі тек тәртіп пен бақылау жүйесіне емес, білім беру ұйымындағы психологиялық климатқа, қатысушылар арасындағы өзара сенім мен қолдауға, сондай-ақ тұлғалық әлеуетті дамытуға бағытталған мәдениет пен тәжірибеге байланысты. Сондықтан мектептің тәрбие жүйесін жобалауда психологиялық ахуалды жүйелі түрде өлшеу, талдау және жақсарту стратегиялары міндетті түрде ескерілуі тиіс.

Сондай-ақ, тәрбие экожүйесін кешенді жүзеге асыру мақсатында білім беру ұйымдары үшін бірыңғай дизайн әзірлеу маңызды. Бұл қадам отандық және халықаралық тәжірибелерде мектептің ішкі кеңістігін құндылықтық мазмұнмен ұштастыруға және тәрбиелік ықпалын күшейтуге бағытталуы тиіс екендігін көрсетеді. Ғылыми еңбектерде кеңістік пен визуалды элементтердің тәрбиелік әлеуеті дәлелденген. Бұл

ұстаным «білім ортасы – үшінші ұстаз» (Лорис Малагуци) деген идеясымен үндеседі.

Сәйкесінше, мектептің ішкі кеңістігі, яғни дәліздер, оқу кабинеттері, демалыс және ойын аймақтары білім алушы тұлғасына күнделікті әсер ететін құндылық символдарымен, қанатты сөздер, логотиптермен және көрнекі белгілермен үйлесімді безендірілуі тиіс. Бұл визуалды шешімдер тәрбиелік ықпалды күшейтіп, оқушылардың көруі арқылы құндылықтарды қабылдауына ықпал етеді.

Тәрбие көру арқылы іске асатынын халық даналығы да нақтылай түседі. Мысалы «Көре-көре көсем боларсың», «Ата көрген оқ жонар, ана көрген тон пішер» деген мақалдар бала санасының тәрбиелік үлгілерді көзбен көруі арқылы қалыптасатынын білдіреді. Бұл процесті қазіргі психология мен педагогика ғылымы да қолдайды. Жалпы бала үлкендерге қарап бой түзейді, естігенін ой түзейді.

Сондықтан тәрбие экожүйесіне сәйкес ұйымдастырылған мектеп кеңістігі білім алушылардың құндылықтық бағдарын қалыптастырып, тәрбиелік орта тұтастығын қамтамасыз ететін маңызды тетік. Демек құндылықтар мен мінез-құлық үлгілерін тек білім беру мазмұны арқылы ғана емес, оқу ортасын үйлесімді безендіруді арқылы да пайдалануға болады.

Ғылыми зерттеулер білім беру ұйымының дизайны, ішкі безендірілуі, яғни сол визуалды элементтің түсі, ондағы мәтін және бейнелік компоненттердің баланың эмоциялық реакциясы мен мінез-құлқына ықпал ететінін айтады. Мәселен, пандемия кезінде адамның денсаулығының маңызы, сақтық шараларын ұстану қажеттілігі туралы түрлі жаднамаларда қызыл түс шектеудің маңыздылығын күшейткен (Subang, 2023; Subang & Seva, 2024) [234; 235]. Бұл дерек визуалды құралдардың тәрбиелік әсерін дұрыс ұйымдастырған жағдайда, білім алушылардың мінез-құлқына саналы түрде ықпал етуге болатынын меңзейді.

Сонымен қатар, білім беру ұйымын безендірудегі, дизайнды әзірлеуде адамгершілікке қатысты эмоционалды

бейнелер мен мәтіндердің үйлесімді интеграциялануы білім алушылардың белгілі бір әлеуметтік немесе моральдық мәселелерге деген сезімталдығын арттыра алады. Мұндай тәсілдер құндылықтарды тереңірек қабылдауға мүмкіндік береді (Birol & Birol, 2024) [236].

Білім беру ұйымдарындағы дәліздерді, сынып бөлмелерін безендіру білім беру процесінде білім алушылардың мінез-құлқының қалыптасуына тиімді құрал ретінде қолданылады. Бастауыш мектеп білім алушылары арасында жүргізілген зерттеулер пайдалы тағамдарды таңдау, экологиялық мәдениет, әдептілік нормалары, тәртіпті сақтау, ынтымақтастық орнатуды дәріштейтін постерлер, жаднамалар және басқада ақпараттық үлестірмелі материалдар білім алушылардың өзін-өзі ұстау әдебін оң бағытта өзгерткенін көрсетеді (Nasution & Nasution, 2021; Setiawan et al., 2023) [237; 238; 239].

Сондай-ақ, визуалды өнер құралдарын пайдалану оқушылардың этикалық пайымын кеңейтіп, моральдық-сана деңгейін арттыруға ықпал етеді. Бұл әсіресе буллинг, әлеуметтік әділеттілік және экологиялық тәрбие секілді тақырыптарда көрініс табады (Collins-Dogrul & Herrick, 2022) [240].

Мектеп кеңістігінің эстетикалық сапасы мен ұйымдастырылуы адамгершілікке қатысты іс-әрекеттердің деңгейіне ықпал етеді. Эмпирикалық зерттеулер эстетикалық жағымды, жарық әрі тартымды интерьер мен табиғи көрінісі бар ортада білім алушылардың жағымды моральдық әрекеттерге бейім келетінін, мысалы, шынайы болуға ұмтылатынын, қайырымдылыққа ниет білдіретінін көрсеткен (Wu et al., 2022; Tanner, 2013) [241; 242].

Демек алдын ала дұрыс жоспарлы ұйымдастырылған оқу орта білім алушылардың әл-ауқатын жақсартып қана қоймай, адамдық қасиеттерді қолдайтын эмоционалды климатты қалыптастыруға ықпал етеді.

Сыныпты ұйымдастыру, әсіресе оның визуалды және физикалық ортасы, білім алушылардың адамгершілік

қасиеттерін дамытуға әсер етеді. Сыныптың физикалық құрылымы, безендірілуі және көрнекі құралдары оқу мазмұнымен қатар моральдық және этикалық бағдарларды да жеткізе алады (Junaid et al., 2023) [243]. Мектеп ішіндегі визуалды коммуникация элементтері, мысалы, адамгершілікке үндейтін мәтіндер мен экологиялық бастамалар, білім алушылармен тәрбиелік диалог орнатуға мүмкіндік береді (Anatolyevna et al., 2022) [244].

Білім алушылардың адамдық қасиеттерінің даму деңгейі көбіне мектептегі психологиялық ахуалмен байланысты. Бастамаларды қолдайтын, сыйластыққа негізделген және әділеттілік үстемдік ететін атмосфера білім алушылардың адамдық пайымына және жауапты мінез-құлқына ықпал етеді (Kadivar et al., 2016; Liu, 2024) [245; 246]. Бұл мектептің тәрбиелік миссиясын кеңістік пен күнделікті қарым-қатынас мәдениеті арқылы жүзеге асырудың маңызын дәлелдейді.

Демек, мектеп кеңістігін ұйымдастыру тәрбие экожүйесінің маңызды құрамдас бөлігі ретінде қарастырылуы тиіс. Білім беру ұйымындағы оқу ортасын безендіруде қолданылатын бірыңғай дизайн-код, қанатты сөздер, көрнекі символдардың эстетикалық үйлесімділігі баланың құндылық бағдарына, мінез-құлық пен адамдық пайымына әсер етеді. Сондықтан бұл тиімді болуы үшін оны оқу бағдарламасы, педагогтің кәсіби құзыреттілігі және мектеп мәдениетімен өзара байланыстырып біртұтас жүйе ретінде үйлестіру қажет. Осы тәсілдер жүйелі қолданылған жағдайда ғана мектеп тәрбие кеңістігіне айналып, тұлғаның жан-жақты қалыптасуына ықпал ете алады.

Жалпы қорытындылай келе, мектеп мәдениеті білім алушының құндылықтық бағдарын, моральдық ұстанымдарын және әлеуметтік бейімделуін қалыптастыруда шешуші рөл атқарады. Әсіресе, білім беру ұйымындағы оқу ортасы, ішкі безендірілуі, эмоционалды-психологиялық климаттың қолайлығы және қарым-қатынас мәдениетінің жоғары деңгейі тәрбиелік ықпалдың пәрменділігін арттырады.

Эмпирикалық зерттеулер бұл факторлардың өзара байланыста әрекет етуі тұлғалық дамуға оң әсер ететінін дәлелдейді.

Демек мектеп кеңістігін тәрбие құралы ретінде қарастыру маңызды. Эстетикалық тартымды және тәрбиелік ықпалды ескере отырып безендірілген орта білім алушыларға эмоциялық және моральдық сигналдар беріп, көру арқылы тәрбиелеу тәсілінің тиімділігін арттырады. Мұндай тәсіл халық педагогикасымен және заманауи психологиялық-әлеуметтік теориялармен сабақтасып жатыр. Ойымызды қорытындылай келе келесідей әдістемелік ұсынымдар беріледі:

1. Мектеп мәдениетінің негізін құрайтын құндылықтар мен нормаларды айқындау және жүйелеу.
2. Педагогтердің кәсіби дамуына назар аудару.
3. Ата-аналармен ынтымақтастықты нығайту.
4. Мектептің ішкі кеңістігін тәрбиелік мақсатта ұйымдастыру
5. Психологиялық ахуалды тұрақты түрде бақылау және жақсарту

Жалпы, тәрбие экожүйесі аясында мектеп мәдениетін мазмұндық және кеңістіктік тұрғыда үйлестіру және тәрбиелік аспектімен толықтырып ұйымдастыру заманауи білім беру ұйымының негізгі тәрбиелік міндеттерінің бірі. Бұл тәсіл білім алушының жан-жақты дамуына, құндылықтық ұстанымдарының тұрақтануына және азаматтық жауапкершілік деңгейінің артуына негіз болады.

3.3

Тәрбие экожүйесін іске асыру мониторингісінің әдіснамасы

Тәрбие экожүйесінің тиімділігі мен оны іске асырудың нәтижелігін анықтау үшін жүйелі түрде мониторингілеу жұмыстарын жүргізу аса маңызды. Бұл процесс мектептегі тәрбие жұмысының сапасын, оның білім алушылардың тұлғалық дамуына, құндылық бағдарының қалыптасуына және әлеуметтік бейімделуіне ықпалын анықтайды. Тәрбие экожүйесінің іске асырылу барысын мониторингілеу тәрбие процесінің әрбір кезеңінің нәтижелілігі туралы нақты деректермен қамтамасыз етеді, сондай-ақ мектеп ішіндегі тәрбиелік ықпалдың тиімділігін анықтап, қажетті түзетулер мен өзгерістер енгізу мүмкіндігін береді.

Мониторинг жүйесінің негізгі мақсаты – тәрбие жұмысын жан-жақты бақылау, оқушылардың әлеуметтік, моральдық және эмоционалдық дамуын жүйелі түрде бағалау, сондай-ақ мектеп мәдениетін қамтамасыз етуде және тәрбие процесінде қол жеткізілген нәтижелердің сапасын арттыру. Осы мақсатта білім беру ұйымдары өздерінің ішкі мониторинг жүйесін тиімді ұйымдастыру, оның ішінде тәрбиелік шараларды жоспарлау, жүргізу және олардың нәтижелерін талдау жұмыстарын тұрақты түрде жүргізуі қажет.

Мақсаты: құндылықтар негізінде азаматтық жауапкершілік пен патриотизм, парасаттылық пен адалдық, ар-ұждан, рухани-адамгершілік қасиеттерін бойына сіңірген, үйлесімді дамыған тұлға қалыптастыруда «Біртұтас тәрбие» бағдарламасын іске асырудың тиімділігін анықтау.

Зерттеу объектісі: білім беру ұйымдары.

Міндеттері:

1. Орта білім беру ұйымдарындағы «Біртұтас тәрбие» бағдарламасына сәйкес жоспарлауын, олардың мақсатын, міндеттерін және жүзеге асыру әдіс-тәсілдерін анықтау;
2. Тәрбие бағдарламасының оқу-тәрбие процесіне ықпалын бағалау;
3. Тәрбие бағдарламаларының мектеп мәдениетімен үйлесімділігін зерттеу;
4. «Біртұтас тәрбие» бағдарламасын жүзеге асырудағы педагогтер мен ата-аналардың ынтымақтастығының рөлін анықтау.

Зерттеу әдістері:

Алға қойылған міндеттерге қол жеткізу үшін аналитикалық, эмпирикалық, кейс-стади, статистикалық, сараптамалық бағалау әдістері қолданылады.

- ◆ аналитикалық әдіс: тәрбие бағдарламасын жүзеге асырудың теориялық негіздері мен практикалық тәсілдерін анықтау үшін ғылыми әдебиеттерді, нормативтік құжаттарды, оқу бағдарламалары мен әдістемелік құралдарды зерделеу;
- ◆ эмпирикалық әдістер: педагогтер және ата-аналар арасында бағдарламаны енгізу процесі мен тиімділігі туралы алғашқы ақпаратты жинақтау үшін бақылау, сауалнама, сұхбат жүргізу;
- ◆ салыстырмалы талдау: тәрбие бағдарламасын жүзеге асырудың тиімді тәжірибелері мен шарттарын

«Біртұтас тәрбие» бағдарламасының тиімділігін анықтаудағы мониторинг тәрбие жұмысының шынайы нәтижесін бағалап, оны жетілдіруге жол ашады. Педагогтер мен ата-аналардың қатысуы тәрбие процесінің оқу мен отбасылық ортадағы ықпалын толық көруге мүмкіндік береді. Этикалық талаптарды сақтау зерттеудің сапасын қамтамасыз етеді.

анықтау үшін әртүрлі білім беру ұйымдарының сыныптарында алынған нәтижелерді салыстыру;

- ◆ кейс-стади әдісі (жағдайларды талдау): тәрбие бағдарламасы айтарлықтай нәтижелермен жүзеге асырылған жекелеген мектеп тәжірибелерінің мысалдарын (мектептер, сыныптар, оқу топтары) зерттеу;
- ◆ статистикалық әдіс: математикалық және статистикалық әдістерді қолдана отырып, эмпирикалық зерттеулер барысында алынған сандық деректерді өңдеу және талдау.

Осы зерттеудің нәтижелері білім беру ұйымдарындағы тәрбие жұмысын терең түсінуге, тәрбиедегі тиімді әдістер мен тәсілдерді анықтауға, сондай-ақ тәрбие бағдарламасы шеңберінде тәрбие шараларын оңтайландыру және жетілдіру үшін ұсыныстарды қалыптастыруға ықпал ететін болады.

Зерттеуге респонденттерді іріктеу: сауалнамаға педагогтер (оның ішінде пән мұғалімі, сынып жетекші, мектеп директоры және мектептің тәрбие ісі жөніндегі орынбасары) және ата-ана тартылады.

Зерттеу жұмысына педагогтер, ата-аналар тартылады. Себебі педагогтер/сынып жетекшілер «Біртұтас тәрбие» бағдарламасының негізгі орындаушылары. Олар бағдарламада көзделген құндылықтардың тәрбие мақсаты мен міндеттерін, кешенді бағдарламада көзделген шараларды, әлеуметтік жобаларды және басқада іс-шараларды іске асыра отырып, білім алушылармен тікелей бірлесіп әрекет етеді. Педагогтердің тәрбие жұмысының тиімді іске асырылуына және құндылықтарды білім алушылардың бойында қалыптасуына тікелей әсер етеді. Сол себепті педагогтер/сынып жетекшілер тәрбие бағдарламасын іске асыруда қандай қиындықтар бар екендігін және оны қалай жетілдіруге болатындығын тәжірибелі мамандар ретінде ненің маңызды екендігін, қандай тұстарын жетілдіру керектігін жақсы түсінеді. Бұл ұсыныстар бағдарламаның күшті және әлсіз тұстарын анықтап, мақсатты түрде түзетулер мен толықтырулар енгізуге мүмкіндік береді.

Ата-аналар тәрбие процесінде негізгі рөл атқарады, өйткені олар баланың әлеуметтенуіне және мектептен тыс дамуына айтарлықтай үлес қосады. Олардың тәрбие бағдарламасын

бағалауға қатысуы мектептегі ата-аналардың күш-жігерін отбасындағы тәрбиемен қалай үйлесетіні туралы ақпарат алуды қамтамасыз етеді. Ата-аналар балалардың мінез-құлқында құндылықтардың қалай көрініс табатыны туралы құнды түсініктер бере алады. Ал, бұл өз кезегінде бағдарламаның білім алушыларға нақты әсерін анықтауға көмектеседі. Сонымен қатар, ата-аналардың бағдарламаны жақсартуды бағалау және әзірлеу процесіне тартылуы мектеп пен отбасы арасындағы серіктестікті нығайтуға ықпал етеді, әрі баланың дамуына қолайлы жағдай жасайды.

Педагогтер мен ата-аналардың «Біртұтас тәрбие» бағдарламасын бағалауға белсенді қатысуының артықшылығы – мектеп пен отбасы арасындағы сабақтастықта ескеретін тәрбиеге кешенді көзқарас мүмкіндігі. Педагогтер бағдарламаны оқу ортасында жүзеге асыру және оның білім алушылардың тұлғалық қасиеттерін қалыптастыруға әсері туралы кері байланыс бере алады, ал ата-аналар үйдегі балалардың мінез-құлқы мен құндылық өзгерістері туралы маңызды ақпарат береді. Бұл бағдарламаны білім алушылардың қажеттіліктеріне дәл бейімдеуге мүмкіндік береді және баланың жан-жақты дамуына қолайлы жағдай жасай отырып, мектеп пен отбасы арасындағы ынтымақтастықты нығайтуға қосар үлесі зор болады.

Зерттеу жұмысының практикалық маңыздылығы (О’Лири Зина):

1. Талдау барысында «Біртұтас тәрбие» бағдарламасын іске асырудағы нақты проблемалар мен өзекті мәселелер анықталып, олардың себеп-салдары кешенді түрде қарастырылады.
2. Бағдарламаны іске асыруда келешекке бағдар жасап, ықтимал мүмкіндіктер ескеріле отырып, оңтайлы шешім жолдары ұсынылады.
3. Бағдарламаны дамыту бойынша қабылданған шешімдер негізінде нақты әрекеттер жоспарланып,

өзгерістерді енгізу үдерісі басталады.

4. Бағдарлама аясында жүргізілген іс-шаралардың тиімділігі бағаланып, қойылған мақсаттарға жету деңгейі анықталады.
5. Мониторинг барысында тұжырымдалған қорытындыларға сүйене отырып, тәжірибені жетілдіруге немесе бағдарламаны жетік іске асыруға бағытталған нақты ұсыныстар әзірленеді [247].

Мониторинг жүргізудің этикалық талаптары. Мониторинг мақсатты, жүйелі ұйымдастырылатын процес. Мониторинг жұмысын ұйымдастыру барысында зерттеушіге қойылатын бірқатар этикалық талаптар басшылыққа алынуы маңызды.

Сол себепті зерттеу жұмысын ұйымдастыруда білім беру саласындағы зерттеушілерінің қазақстандық қоғамдастығы (KERA) және Назарбаев университетінің Жоғары білім беру мектебі ғалымдарының бірлесіп әзірлеген Қазақстан білім беру зерттеушілерінің әдеп кодексі (KERA) [248], Оксфорд университетінің [249] зерттеу әдебінің этикасы (Research ethics policy), О’Лири Зина зерттеу жобасын жүргізу бойынша негізгі нұсқаулығы [247] басшылыққа алынды. Соған сәйкес зерттеу жұмысын ұйымдастыру мен жүргізуде құрмет, жауапкершілік, әділдік, адалдық, кәсібилік принциптері басшылыққа алынды.

Этикалық принциптерді ұстану зерттеу жұмысының сапасы мен құндылығын арттырып қана қоймайды, сонымен қатар ғылыми қоғамдастыққа деген сенімділікті арттыруға және қоғаммен қарым-қатынасты жақсартуға ықпал етеді. Бұл сонымен қатар зерттеулердің білім беруді, саясатты және тәжірибені дамытудың сенімді негізі бола алатындығын қамтамасыз етеді. Аталған принциптер сақталмаған жағдайда немесе басқада фактілер орын алғанда жағдайда зерттеу әдебі бұзылады. Сол себепті зерттеу жұмысын ұйымдастыруда зерттеуші зерттеу әдебінің сақталуын ұдайы назарда ұстауы маңызды. Зерттеу әдебі бұзылатын шарттар төмендегідей:

- ◆ зерттеу деректерін немесе нәтижелерін бұрмалау, қолдан жасау;
- ◆ дұрыс емес немесе жоқ ақпарат көздерін көрсету;
- ◆ зерттеу нәтижелеріне қарсы келетін деректерді жасыру;
- ◆ өзгенің еңбектерін, идеяларын иемдену, өзгенің авторлық құқығын бұзу;
- ◆ әріптестеріне өзінің жеке мүддесіне немесе жақтырмау салдарынан сынау, әдейі мін іздеу, әдейі төмендетіп пікір айту, өзгенің тұлғалық ерекшелігіне зиян келтіріп әрекет ету [247].

Зерттеу жұмысын ұйымдастыру барысында респонденттерді тарту кезінде келесі этикалық ережелерді басшылыққа алу ұсынылады:

- ◆ адамның жеке басына және оның зерттеуге саналы және ерікті қатысу мүмкіндігіне құрметпен қарау. Зерттеудің кез-келген кезеңінде зерттеу жұмысына қатысу немесе оны тоқтату еркіндігі респонденттің (қатысушының) өз еркінде екендігін дұрыс түсіну;
- ◆ зерттеуге қатысу үшін респонденттің келісімін алу, егер кәмелеттік жасқа толмаған респондент болса ата-анасының немесе заңды өкілінің келісімін алу;
- ◆ зерттеуге қатысушының жеке өміріне кіріспеу және оның көзқарасына, шешімдеріне қатысты өктемдік танытпау;
- ◆ зерттеуге қатысушының жауаптарына, көзқарасына баға бермеу;
- ◆ зерттеуге қатысушылар туралы құпиялылықты сақтау, зерттелуші ұсынған ақпараттың жасырын болуын қамтамасыз ету;
- ◆ зерттеу жұмысында туындауы ықтимал тәуекелдердің алдын алу;
- ◆ зерттеу жұмысының респонденттерге, білім беру ұйымдарына пайдалы болуын қамтамасыз ету;
- ◆ зерттеу жұмысы барысында қолданылатын әдістемелердің респонденттерге түсінікті болуын қадағалау;
- ◆ зерттеулерді жүргізу барысының ашықтығын қамтамасыз ету;
- ◆ зерттеуге қатысушыларды зерттеу әдіснамасына сәйкес әділ таңдау;
- ◆ респонденттердің мүдделерін бір-бірінен жоғары қоймау;
- ◆ барлық респонденттерге теңдей қолайлы орта құру, зерттеу жұмысына жайлы орта қалыптастыру;
- ◆ зерттеу жұмысы барысында барлығына жайлы болатын ашықтық және ынтымақтастық атмосферасын құру [250].

Ақпараттық келісім зерттеуге қатысушы респонденттердің қандай зерттеуге қатысатындығы туралы ақпарат ұсынылып, ол зерттеуге қатысуға немесе одан бас тартуға келісімін алу үшін әзірленеді.

Тәрбие экожүйесіне мониторинг жүргізу әдістері

Тәрбие экожүйесінің тиімділігін бақылау және бағалау мақсатында іске асырылатын мониторинг жұмысында бақылау, сауалнама, әңгімелесу, сұхбат жүргізу әдістері таңдалды. Бұл педагогтер мен ата-аналар арасында «Біртұтас тәрбие» бағдарламасын енгізу процесі мен тиімділігі туралы алғашқы ақпаратты жинауға көмектеседі.

Зерттеу жұмысына қатысушылардан ақпараттық келісім алу үлгісі:

Мен, зерттеу жұмысына қатысушы ретінде, төменде аталған ақпаратпен толық таныстым:

Зерттеу тақырыбы: Білім беру ұйымында «Біртұтас тәрбие» бағдарламасын іске асыруды зерделеу.

Зерттеу мақсаты: білім беру ұйымындағы тәрбие бағдарламасының іске асырылу деңгейін анықтау және бағдарламаны жетілдіру үшін қажетті ұсыныстар әзірлеу.

Зерттеу рәсімдері:

Зерттеу барысында сізден білім беру ұйымындағы «Біртұтас тәрбие» бағдарламасы туралы ойыңызды білу үшін сауалнама толтыру сұралады. Сауалнама бағдарламаның білім беру ұйымдарындағы жүзеге асырылу деңгейін бағалауға, сондай-ақ оның мектеп оқушыларының мінез-құлық ерекшеліктері мен дағдыларына әсерін зерттеуге бағытталған сұрақтарды қамтиды.

Сауалнаманы толтыруға шамамен 20-30 минут уақытыңызды жұмсау қажет болады.

Ықтимал қауіптер мен қолайсыздықтар:

Бұл зерттеуге қатысу барысында ешқандай қауіпті немесе қолайсыз жағдайлар туындамайды. Зерттеуге қатысу тек сауалнаманы толтыруға уақыт жұмсауды талап етеді.

Ықтимал пайда:

Зерттеуге қатысу тәрбие бағдарламасының тиімді жүзеге асырылу жағдайын анықтауға және оны жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеуге ықпал етеді. Бұл зерттеу нәтижелері бағдарламаның тиімділігін арттыру мақсатында нақты шешімдер қабылдауға көмектеседі.

Құпиялылық:

Зерттеу барысында алынған барлық деректер құпия түрде өңделеді. Қатысушылардың жеке ақпараты тек зерттеу мақсатында статистикалық өңдеу үшін ғана қолданылады және үшінші тұлғаларға жария етілмейді.

Ерікті қатысу:

Зерттеуге қатысу толығымен ерікті. Қатысушы өз еркімен кез келген уақытта зерттеуден бас тарта алады, оның қатысуына байланысты ешқандай теріс салдар болмайды.

Қатысушының құқықтары:

Зерттеу барысында қатысушыға толық ақпарат беріледі және қатысушы өз пікірін еркін білдіруге құқылы. Зерттеу барысында алған барлық деректер құпия түрде өңделеді және тек ғылыми зерттеу үшін пайдаланылады.

Қатысушы зерттеуге қатысудан бас тарту немесе кез келген уақытта қатысуын тоқтату құқығына ие.

Байланыс ақпараты:

Зерттеу жұмысына қатысты сұрақтар туындаған жағдайда, зерттеушіге төменде көрсетілген байланыс мәліметтері арқылы хабарласуға болатыны туралы ақпаратпен толықтырылады.

Қатысушының келісімі

Мен зерттеу жұмысының мақсаттары, рәсімдері, ықтимал қауіптері мен пайдасы туралы толық түсіндірілгенін растаймын. Менің қатысуым ерікті екенін және кез келген уақытта бас тарту мүмкіндігім бар екенін түсінемін.

Зерттеуді жүргізушінің қолы: _____ Күні: _____

Зерттеуге қатысушының қолы: _____ Күні: _____

3.4

«Біртұтас тәрбие» бағдарламасын іске асырудың мониторинг нәтижелері

Қазақстан Республикасы Президенті Қ. Тоқаевтың «Адал адам – Адал еңбек – Адал табыс» тақырыбындағы Ұлттық құрылтайдың үшінші отырысында (2024 ж. 15 наурыз) берген тапсырмасын орындау мақсатында ҚР Оқу-ағарту министрлігі 2024 ж. 30 шілдеде № 194 бұйрықпен жаңартылған «Біртұтас тәрбие» бағдарламасын бекітті. Бағдарлама құндылыққа бағдарланған және құзыреттілік тәсілдемеге сүйенетін тәрбие жүйесін қалыптастыруға, білім алушылардың базалық моральдық қағидаттары мен құзыреттерін дамытуға бағытталған.

«Біртұтас тәрбие» бағдарламасының әдіснамасы келесі тәсілдемелерге негізделеді:

- ◆ Құндылыққа бағдарланған тәсілдеме. Бағдарлама білім алушылар бойында мынадай құндылықтарды қалыптастыруды көздейді: тәуелсіздік және отаншылдық, бірлік және ынтымақ, әділдік және жауапкершілік, заң және тәртіп, еңбекқорлық және кәсіби біліктілік, жасампаздық және жаңашылдық.
- ◆ Құзыреттілік тәсілдеме. Жеке тұлғаның кешенді дамуын қамтамасыз ететін когнитивтік, практикалық және эмоциялық құзыреттерді дамытуға басымдық береді.

Бағдарламаны іске асыру алгоритмі келесі этаптарды қамтиды:

1. Стейкхолдерлерді каскадты оқыту – білім басқармаларының басшылық құрамына және өңірлік тренерлерге арналған оқыту семинарлары.
2. Ақпараттық-түсіндіру жұмысы – білім беру ұйымдарының

басшылары мен орынбасарларына, педагогтерге арналған семинар-кеңестер.

3. Бағдарламаны әзірлеу және бекіту – мақсаттар, міндеттер және нысаналы көрсеткіштерді айқындап, іске асыру тетіктерін белгілеу.
4. Мониторинг және әдістемелік қолдау. Өңірлік тренерлер арқылы мектептерді әдістемелік сүйемелдеу.

Стейкхолдерлерді каскадты оқыту

«Біртұтас тәрбие» бағдарламасын енгізу аясында 2024 жылғы 16-19 маусым аралығында білім басқармаларының 100 маманы қатысқан жұмыс семинары өткізілді. Семинарда бағдарламаның мазмұны талқыланып, әрі қарай оқыту каскадты қағида бойынша жалғастырылды: өңірлік тренерлер жергілікті деңгейде мектеп әкімшіліктері мен педагогтеріне жүйелі оқыту-түсіндіру жұмыстарын жүргізді.

Бағдарламаны іске асырудың кезеңдері мен нәтижелері

(2024–2025 оқу жылы, I тоқсан)

- ◆ 1-кезең – Республикалық деңгейде: 29-31 шілде аралығында «Біртұтас тәрбие» бағдарламасын іске асыру жөніндегі офлайн форматтағы оқыту семинарына 70 қатысушы, онлайн форматқа 200 қатысушы (облыстық білім басқармаларының басшылары мен орынбасарлары, өңірлік әдістемелік орталық директорлары мен орынбасарлары, аудан-қалалық білім бөлімдерінің басшылары) тартылды. 5-9 тамыз аралығында офлайн режимде 200 өңірлік тренер (мектепке дейінгі, орта,

техникалық-кәсіптік және кейінгі орта білімге жетекшілік ететін әдіскерлер) даярланып, олар бағдарламаны түсіндіру мен әдістемелік қолдауды жергілікті деңгейде қамтамасыз етеді.

- ◆ 2-кезең – Өңірлік деңгейде: 12 тамыздан бастап дайындалған тренерлер мектеп, колледж директорлары мен орынбасарларына, балабақша меңгерушілері мен әдіскерлеріне арналған 316 семинар өткізіп, 189 503 адамды қамтитын ауқымды түсіндіру жұмыстарын жүргізді.
- ◆ 3-кезең – Білім беру ұйымдары деңгейде: 21–29 тамыз аралығында аталған білім беру ұйымдарының басшылары мен әдіскерлері педагогтер құрамына бағдарламаны таныстыру жұмыстарын ұйымдастырды.

Кадрларды қамту көрсеткіштері

Республикалық деңгей: білім басқармалары басшыларының 55 %, орынбасарларының 59 %, бөлім бастықтарының 57 %, тәрбие жұмысы жөніндегі мамандардың 61 % оқытылды.

Өңірлік деңгей: әдістемелік орталық директорларының 80 %, бөлім бастықтарының 68 %, әдіскерлердің 59 %, аудан-қалалық бөлім басшыларының 65 %, тәрбие мамандарының 70 %, әдістемелік кабинет меңгерушілерінің 61 % және әдіскерлердің 59 % қамтылды.

Ұйымдар деңгейі: мектеп директорларының 88 %, орынбасарларының 94 %, балабақша меңгерушілерінің 83 %, колледж директорларының 81 % және тиісті әдіскерлер оқудан өтті.

Осылайша, оқытуды кешенді ұйымдастыру педагогтерді кең көлемде қамтып, олардың белсенді қатысуын қамтамасыз етті; бұл өз кезегінде бағдарламаны табысты іске асырудың берік негізі болып табылады.

Білім беру ұйымдарына бағдарламаны енгізу және іске асыру

Педагогикалық ұжымдар 2024–2025 оқу жылына арналған тәрбие жұмысының жұмыс жоспарын бағдарлама негізінде әзірлеп, педагогикалық кеңесте бекітті.

2024 ж. қыркүйек-қазан айларында:

- ◆ шамамен 1 млн сынып сағаты;
- ◆ 46,8 мың сыныптан тыс іс-шара;
- ◆ бұқаралық ақпарат құралдары мен әлеуметтік желілер арқылы 1,2 млн астам адамды қамтыған жарияланымдар;
- ◆ ата-аналармен бірлескен («Даналық мектебі», Ата-аналарға

педагогикалық қолдау орталығы) 56,2 мың іс-шара ұйымдастырылды.

Флешмобтар мен челленджер секілді интерактивті форматтардың арқасында ата-аналарды оқу-тәрбие үдерісіне тарту күшейді; бұл мектеп ортасы мен оқушылар мінез-құлқында айқын оң өзгерістердің байқалуына септігін тигізді.

Бағдарламаны енгізу және іске асыру мониторингі

Бағдарламаның орындалу сапасын бағалау мақсатында «Үздік сынып жетекші» кәсіби байқауы ұйымдастырылып, оның қорытындысы бойынша үлгілі нәтижеге қол жеткізген сынып жетекшілері марапатталды.

Мониторинг барысында бағдарламаны ақпараттық кеңістікте ілгерілетуде әлеуметтік желілерді жүйелі әрі тиімді пайдаланатын 332 педагог анықталды.

Сонымен қатар, бағдарламаны енгізу және іске асыру үдерісін кешенді талдау үшін 2024 жылғы 15-16 қазан аралығында жалпы білім беретін мектептердің сынып жетекшілері мен оқушылардың ата-аналарына бағытталған сауалнама жүргізілді.

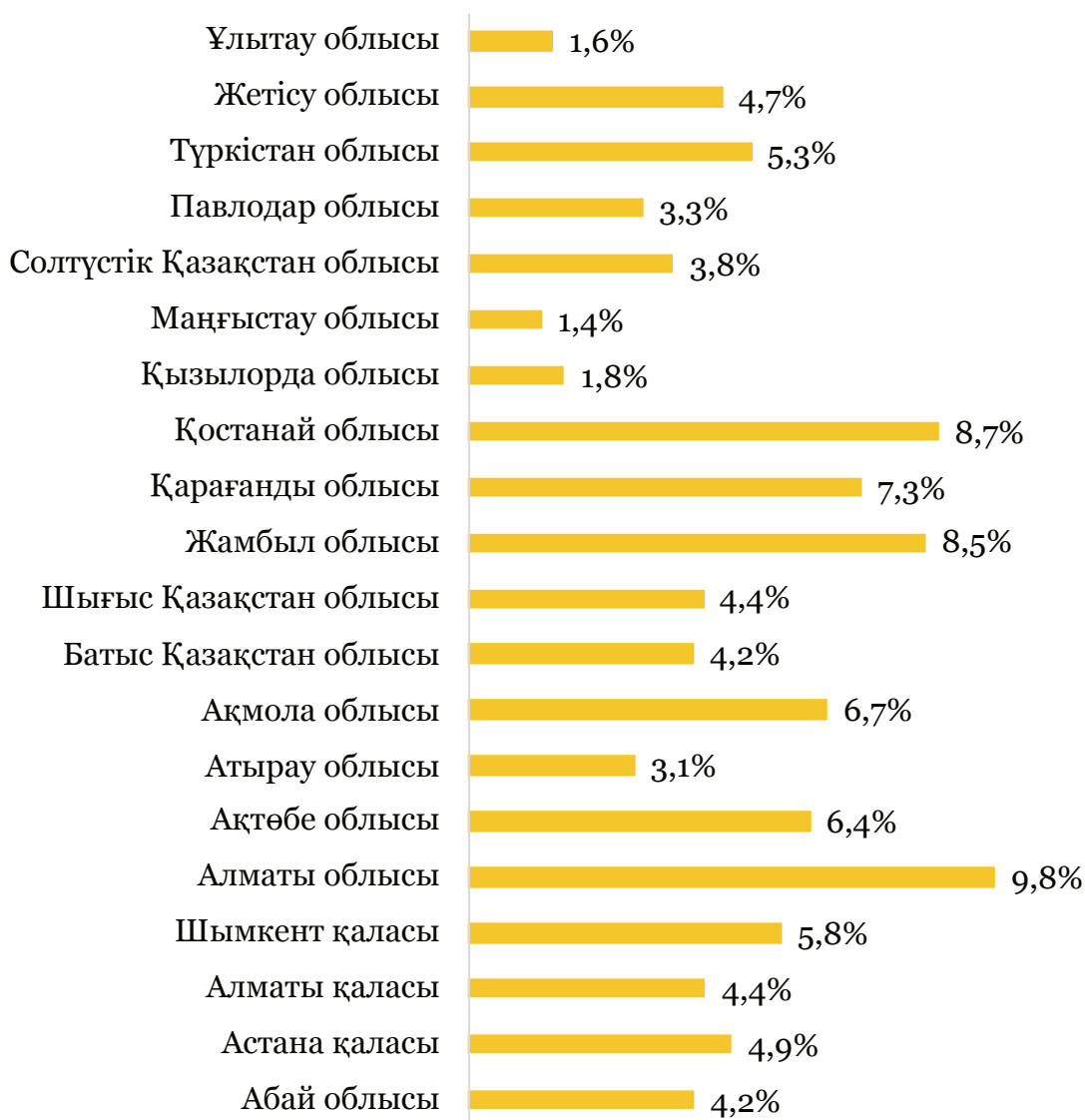
Педагогтерге жүргізілген сауалнама нәтижелерінің ғылыми талдауы

Осы зерттеудің шеңберінде жалпы білім беретін мектептердің сынып жетекшілері арасында құрылымдалған

сауалнама өткізіліп, оның негізгі мақсаты «Біртұтас тәрбие» бағдарламасының іске асырылу тиімділігін, бағдарлама ықпалының оқушылардың тұлғалық қалыптасуына және педагог кадрлардың кәсіби даму динамикасына әсерін эмпирикалық тұрғыдан бағалау, сондай-ақ мұғалімдер тап болатын әдістемелік түйткілдерді анықтау болып айқындалды.

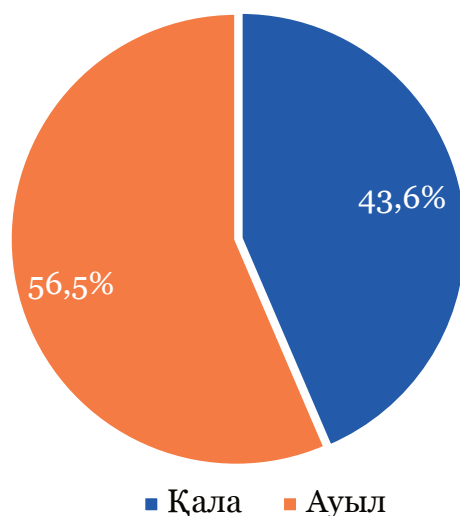
Респонденттердің әлеуметтік-демографиялық сипаттамасы

Сауалнамаға Қазақстан Республикасының барлық 17 әкімшілік аумақтық бірлігі мен республикалық маңызы бар үш қаладан (Астана, Алматы, Шымкент) барлығы 49 645 педагог қатысты (23-сурет). Респонденттердің ең үлкен үлесі Алматы, Қостанай, Жамбыл және Қарағанды облыстарының педагогтеріне тиесілі.

23-сурет. Респонденттердің өңірлер бойынша үлестік бөлінуі, %

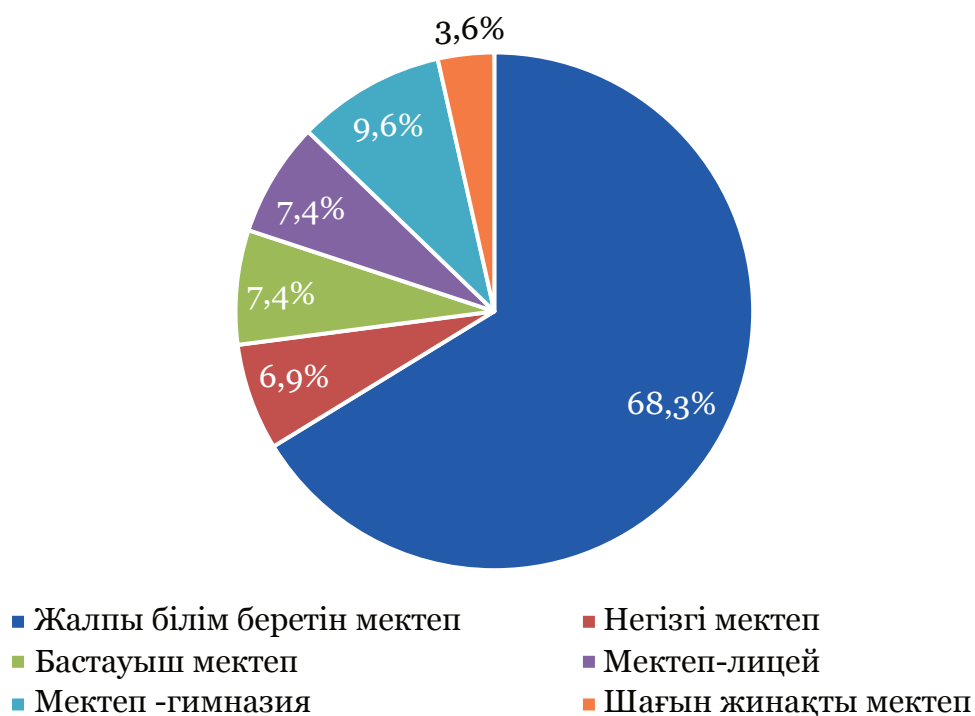
Деректердің объективтілігін қамтамасыз ету мақсатында сауалнамаға қалалық та, ауылдық та мектептер кеңінен тартылды (24-сурет).

24-сурет. Қалалық және ауылдық мектептердің қамтылуы, %

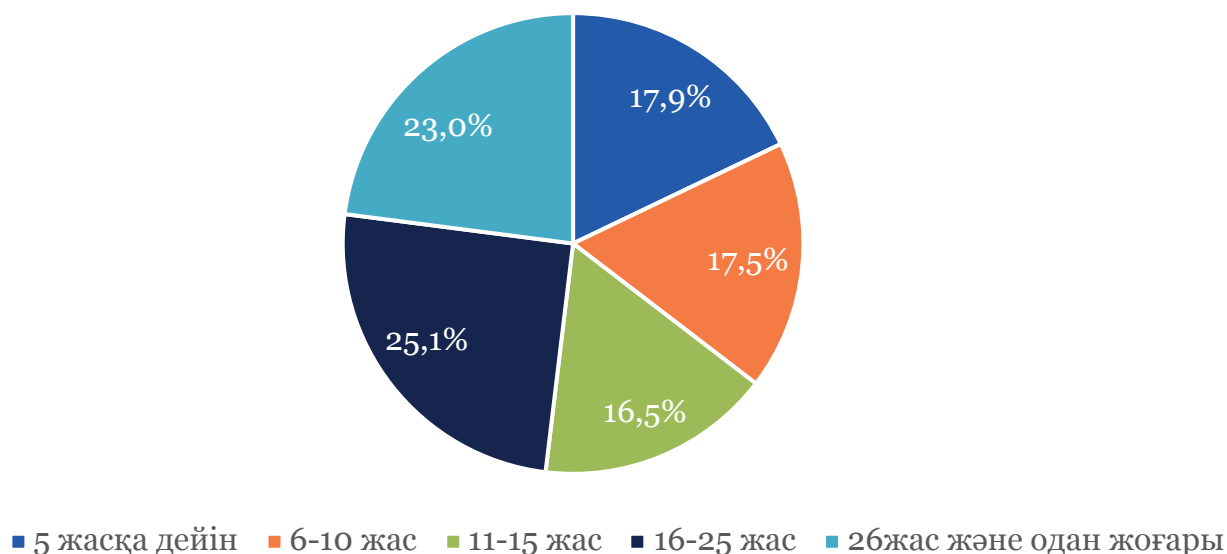
«Біртұтастәрбие» бағдарламасын енгізу барысында білім беру ұйымдарының типологиялық ерекшеліктерін ескеру мақсатында сауалнамаға барлық деңгейдегі мектептер (бастауыш, негізгі, жалпы орта) қамтылды.

Респонденттердің шамамен үштен екісі жалпы білім беретін ұйымдарда еңбек етеді, бұл бүкіл ел бойынша дәл осы типтегі мектептердің басым үлес салмағымен түсіндіріледі (25-сурет).

25-сурет. Орта білім беру ұйымдарының түрлері бойынша қамтылу, %

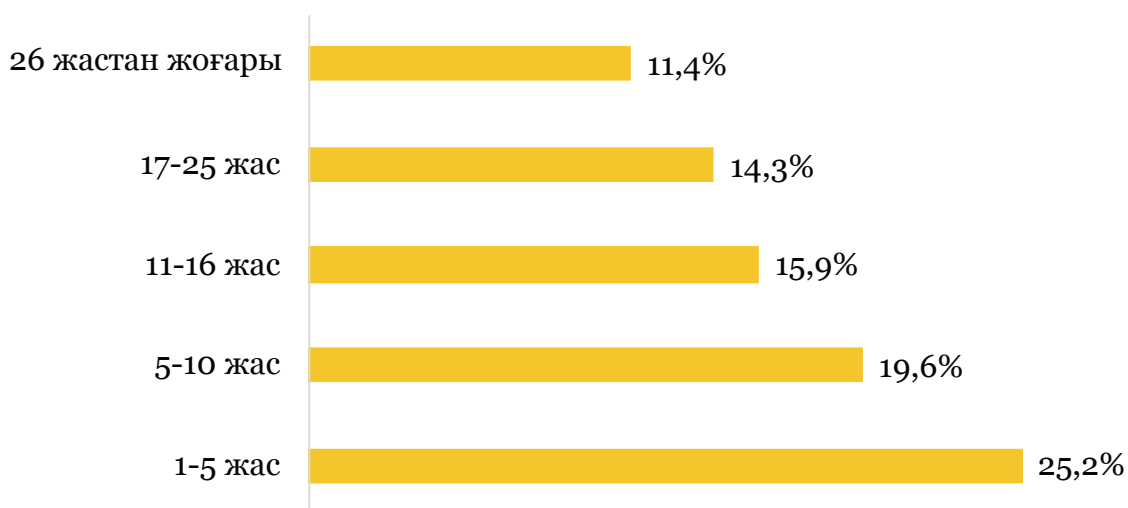
Сауалнаманың әлеуметтік-демографиялық деректері (26-сурет) респонденттердің басым бөлігінің педагогикалық өтілі 16–25 жыл (25,1 %) және 26 жылдан астам (23 %) аралығында екенін көрсетті.

26-сурет. Респонденттердің педагогикалық өтілі, %

Сауалнама деректері сынып жетекшісі лауазымындағы еңбек өтілі бойынша қатысушылардың біршама теңгерімді бөлінгенін көрсетті. Әр төртіншісі респондент бұл қызметке

салыстырмалы түрде, яғни 5 жылға дейінгі мерзімде келген; әр бесіншісінің өтілі 5–10 жыл аралығында. Ең аз үлес (11,4 %) – 26 жылдан астам тәжірибесі бар педагогтерге тиесілі (27-сурет).

27-сурет. Респонденттердің сынып жетекшісі қызметіндегі еңбек өтілі

Әлеуметтік-демографиялық деректер мониторингтік зерттеу үшін таңдалған іріктеменің репрезентативтілігін айғақтайды. Іріктемеге елдің 17 өңірі мен республикалық маңызы бар 3 қаласындағы жалпы орта білім беру ұйымдарының барлық түрлерінде жұмыс істейтін педагогтер тартылған. Бұдан бөлек, педагогтердің еңбек өтілі 1 жылдан 26 жылға дейінгі және одан жоғары диапазонды қамтуы да іріктеменің толықтығы мен өкілдік сипатын қамтамасыз етеді.

«Біртұтас тәрбие» бағдарламасын енгізудің тиімділігі

Бағдарламаны іске асыру аясында білім беру ұйымдарында тақырыптық сынып сағаттарын өткізу көзделген. Респонденттердің басым бөлігі –

99,6 % – сынып сағаттарын «Біртұтас тәрбие» бағдарламасының күнтізбелік жоспарына қатаң сәйкестікте жүргізгендерін мәлімдеді.

Бағдарлама іс-шараларының тәрбиелік тиімділігін анықтау мақсатында сынып жетекшілеріне сынып сағаттарының оқушылар бойында бағдарламада көрсетілген құндылықтарды қалыптастыруға ықпалы жөнінде сұрақ қойылды. Сауалнама нәтижелері бойынша респонденттердің 95 %-ы аталған іс-шараларды құндылықтарды қалыптастыруда жоғары немесе өте жоғары тиімділікке ие деп бағалады (28-сурет).

Сіздің ойыңызша, сынып сағаттары оқушыларда көзделген құндылықтарды қалыптастыруға қаншалықты тиімді ықпал етеді?

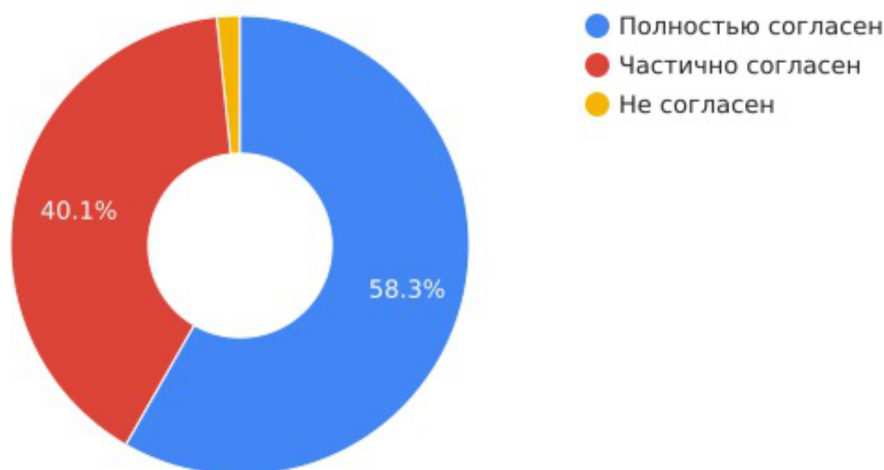

28-сурет – Бағдарламадағы сынып сағаттарының оқушыларда құндылықтарды қалыптастыру тиімділігі

Оқушылардың бағдарламаға тартылу деңгейін айқындау мақсатында сынып жетекшілеріне «Оқушылар бағдарлама аясындағы тәрбиелік іс-шараларға белсенді қатысады» деген тұжырымды бағалау ұсынылды. Сауалнама нәтижелері көрсеткендей, респонденттердің шамамен 58 %-ы бұл пікірмен толық келіскен, ал әрбір төртінші педагог (шамамен 40 %) аталған оймен ішінара келісетінін білдірді (29-сурет).

Бұл деректер мектептерде оқушылардың жан-жақты дамуына ықпал ететін қызықты да серпінді тәрбиелік орта қалыптастыру іс-шараларын күшейту қажеттігін айғақтайды.

Сіз «Оқушылар бағдарлама шеңберіндегі тәрбиелік іс-шараларға белсенді атсалысады» деген тұжырыммен қаншалықты келісесіз?

29-сурет – Бағдарлама аясындағы тәрбиелік іс-шараларға оқушылардың қатысу деңгейі

Бағдарламаның оқушылардың әлеуметтік белсенділігін арттыруға ықпалын бағалау үшін «Бағдарлама оқушылардың әлеуметтік белсенділігінің дамуына қаншалықты ықпал етеді?» деген сұрақ қойылды (30-сурет).

Зерттеу деректері бойынша, респонденттердің 35,8 %-ы бағдарламаның әлеуметтік

белсенділікті арттырудағы тиімділігін өте жоғары деп бағаласа, 55,9 %-ы оның бұл бағыттағы жұмысын тиімді деп көрсетті. Тек 6 % қатысушы аталмыш мәселеге қатысты пікір білдіруге қиналды.

Бағдарлама оқушылардың әлеуметтік белсенділігінің дамуына қаншалықты ықпал етеді?

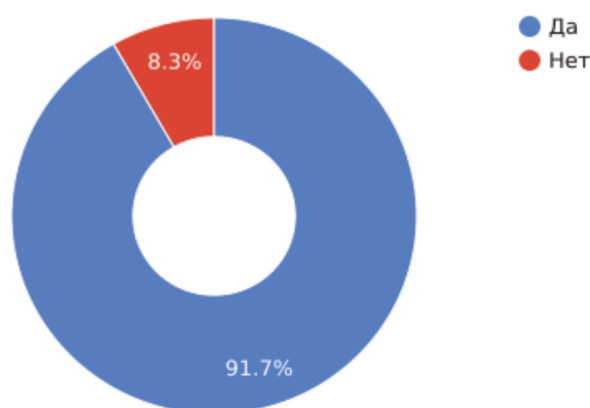

30-сурет – Бағдарламаның оқушылардың әлеуметтік белсенділігіне ықпалы

Бағдарламаның оқушылардың жағымды мінез-құлық үлгілерін қалыптастырудағы рөлін анықтау мақсатында респонденттерге «Бағдарлама енгізілгеннен кейін оқушылардың мінез-құлқында оң өзгерістер байқадыңыз ба?» деген сұрақ қойылды (31-сурет).

Сауалнамаға жауап берген сынып жетекшілерінің 91,7%-ы «Біртұтас тәрбие» бағдарламасы оқушыларда позитивті мінез-құлық модельдерін қалыптастыруда өте тиімді деп санайтынын атап өтті.

«Бағдарлама енгізілгеннен кейін оқушылардың мінез-құлқында оң өзгерістер байқадыңыз ба?»

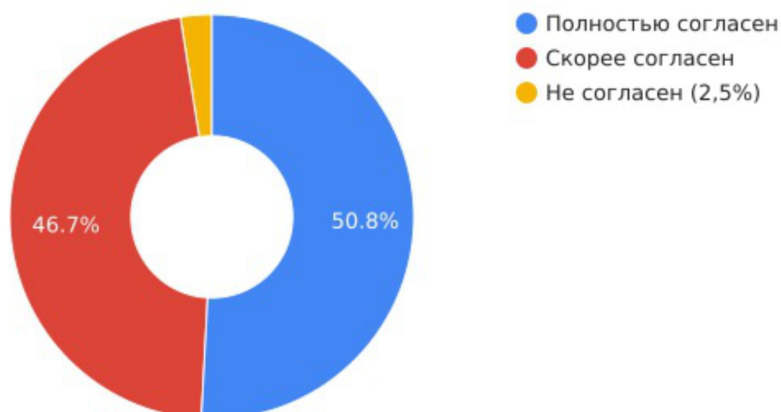

31-сурет. Бағдарлама енгізілгеннен кейін оқушылар мінез-құлқындағы өзгерістер

Бағдарламаның мектеп пен отбасы арасындағы өзара іс-қимылды күшейтуге ықпалын айқындау мақсатында сауалнамаға қатысушыларға «Бағдарлама мектеп пен ата-аналардың тығыз ынтымақтастығын орнатуға көмектеседі» деген пайыммен келісу/келіспеу деңгейін (32-сурет) көрсету ұсынылды. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, мұғалімдердің өте аз

бөлігі аталған тезиске келіспейтінін білдірген. Ал респонденттердің шамамен 97%-ы бұл пікірмен келісетінін немесе толықтай келісетінін атап өтті.

«Сіз бағдарлама мектеп пен ата-аналардың тығыз ынтымақтастығын орнатуға көмектеседі» деген тұжырыммен қаншалықты келісесіз?»

32-сурет. Бағдарламаның мектеп пен ата-ана арасындағы ынтымақтастықты нығайтуға ықпалы

«Біртұтас тәрбие» бағдарламасын іске асырудағы қиындықтар

Бағдарламаны жүзеге асыруда педагогтер тап болатын қиындықтарды айқындау үшін респонденттерге әдістемелік қолдаудың қолжетімділігі, мемлекеттік мүдделі органдардың қатысу деңгейі және тәрбие іс-шараларының сапасына әсер ететін өзге де факторлар жөнінде сұрақтар қойылды.

Алынған деректер көрсеткендей, мұғалімдердің шамамен жартысынан көбі (53 %) оқу жылының басында

жүргізілген түсіндіру жұмысы бағдарламамен толық танысып, оны терең түсінуге жеткілікті болды деп санайды. Респонденттердің тағы үштен бірі (34,2 %) «Бағдарлама мазмұны түсінікті, сондықтан қосымша әдістемелік көмек қажет емес» деген пікірді ұстанады. Дегенмен әр сегізінші сынып жетекшісі пән мазмұнына құндылықтарды кіріктіруге қатысты қосымша әдістемелік қолдауға мұқтаж екенін атап өтті (33-сурет).

«Бағдарламаны іске асыру мәселелері бойынша әдістемелік қолдауды қаншалықты жиі аласыз?»

*33-сурет. Бағдарламаны іске асыруға байланысты педагогтердің
әдістемелік қолдау қажеттілігі*

Мемлекеттік мүдделі органдардың тартылу деңгейі

Мемлекеттік мүдделі органдардың «Біртұтас тәрбие» бағдарламасын іске асыруға қатысу дәрежесін айқындау мақсатында респонденттерге төмендегідей сұрақ қойылды:

Мемлекеттік мүдделі органдар «Біртұтас тәрбие» бағдарламасы аясында қаншалықты жүйелі жұмыс атқарады?»

Сауалнама нәтижелері (34-сурет) мынадай үрдістерді көрсетті:

58,4 % педагог мемлекеттік органдар бағдарламаны жүзеге асыруда белсенді әрі жүйелі қолдау көрсетеді деп есептейді;

19,4 % респондент өзара іс-қимыл оқиғалық сипатта ғана өтетінін атап өтті;

9,4 % мұғалім мемлекеттік құрылымдар бағдарламалық іс-шараларға көбіне өз жоспарлары мен қажеттіліктерін орындау үшін қатысады деген пікірде;

шамамен 11 % (әр тоғызыншы педагог) мемлекеттік мүдделі органдардың

атсалысу деңгейін бағалауға деректер жеткіліксіз екенін көрсетті.

Бұл нәтижелер мемлекеттік мүдделі органдардың басым бөлігі тәрбие жұмысын қолдауды жүйелі жүзеге асырып отырғанын, алайда өңірлерде бірқатар ұйымдардың қызметі әлі де

эпизодтық деңгейде қалатынын айқын көрсетеді.

«Біртұтас тәрбие» бағдарламасының шеңберінде мүдделі мемлекеттік мүдделі органдардың жұмысын қаншалықты жүйелі деп бағалайсыз?

34-сурет. Мемлекеттік органдардың бағдарламаны іске асыруға тартылу деңгейі

Сауалнама нәтижелері көрсеткендей, сынып жетекшілерінің басым бөлігі (64,9 %) барлық міндеттерді толық атқаруға уақыт тапшылығын бастан кешіреді; бұл олардың жүктемесінің айтарлықтай жоғары екенін және міндеттерді қайта бөлу қажеттілігін білдіреді.

Респонденттердің әрбір төртіншісі ата-аналардың жеткіліксіз қолдауын (25,9 %) және бағдарламамен тікелей байланысы жоқ тапсырмалардың жиі жүктелуін (23,6 %) атап өтті, бұл негізгі жұмыстан алаңдатады.

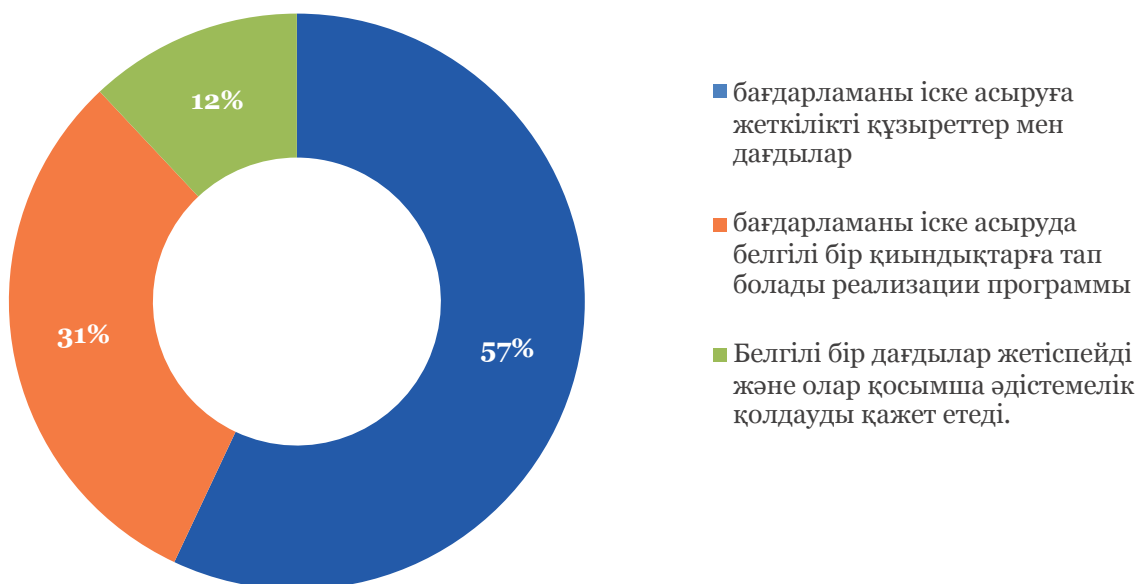
Көрсетілген өзге де елеулі қиындықтарға сыныптан тыс іс-шараларды ұйымдастыру (18 %), қауіпсіздік сабағын кіріктіру (16,9 %) және кәсіби күйзеліс (15,3 %) жатады. Бұдан бөлек, оқушылардың тәртібін реттеудегі түйткілдер (14,4 %), әдістемелік материалдардың тапшылығы (11,5 %) және мектеп

әкімшілігімен өзара іс-қимылдың жеткіліксіздігі (4,8 %) да сынып жетекшілері үшін айтарлықтай қолайсыздық тудырады.

Сынып жетекшісі ретінде Сіз қандай қиындықтарға тап боласыз?

35-сурет. Сынып жетекшісінің жұмысын күрделендіретін факторлар

36-сурет. «Біртұтас тәрбие» бағдарламасын табысты іске асыруға педагогтердің дайындығы

13-14 суретте ұсынылған деректерге сәйкес, сынып жетекшілерінің басым бөлігі (64,9 %) өздеріне жүктелген міндеттердің барлығын толық орындауға уақыттың жетіспеуін негізгі қиындық ретінде атап өтті. Бұл көрсеткіш педагогтердің жоғары жүктемеде жұмыс істейтінін және міндеттерді қайта бөлудің өзектілігін айғақтайды.

Респонденттердің әрбір төртіншісі ата-аналар тарапынан қолдаудың жеткіліксіздігін (25,9 %) және бағдарламаға қатысы жоқ тапсырмалардың жиі жүктелуін (23,6 %) негізгі кедергілер ретінде көрсеткен, бұл өз кезегінде тәрбие жұмысының негізгі мақсаттарынан алаңдатып, тиімділігін төмендетуі мүмкін.

Сондай-ақ жиі атап өтілетін басқа қиындықтар қатарына сыныптан тыс іс-шараларды ұйымдастырудағы проблемалар (18 %), қауіпсіздік сабақтарын білім беру мазмұнына кіріктіру (16,9 %) және педагогтердің психологиялық қажуы (15,3 %) жатады. Оқушылардың тәртібін бақылау мәселелері (14,4 %), әдістемелік материалдардың жеткіліксіздігі (11,5 %) мен әкімшілікпен өзара әрекеттесудің әлсіздігі (4,8 %) де сынып жетекшілері үшін айтарлықтай күрделі түйткілдер болып табылады.

«Біртұтастәрбие» бағдарламасын іске асыру аясындағы ата-аналар сауалнамасының нәтижелері

Әлеуметтік-демографиялық сипаттама

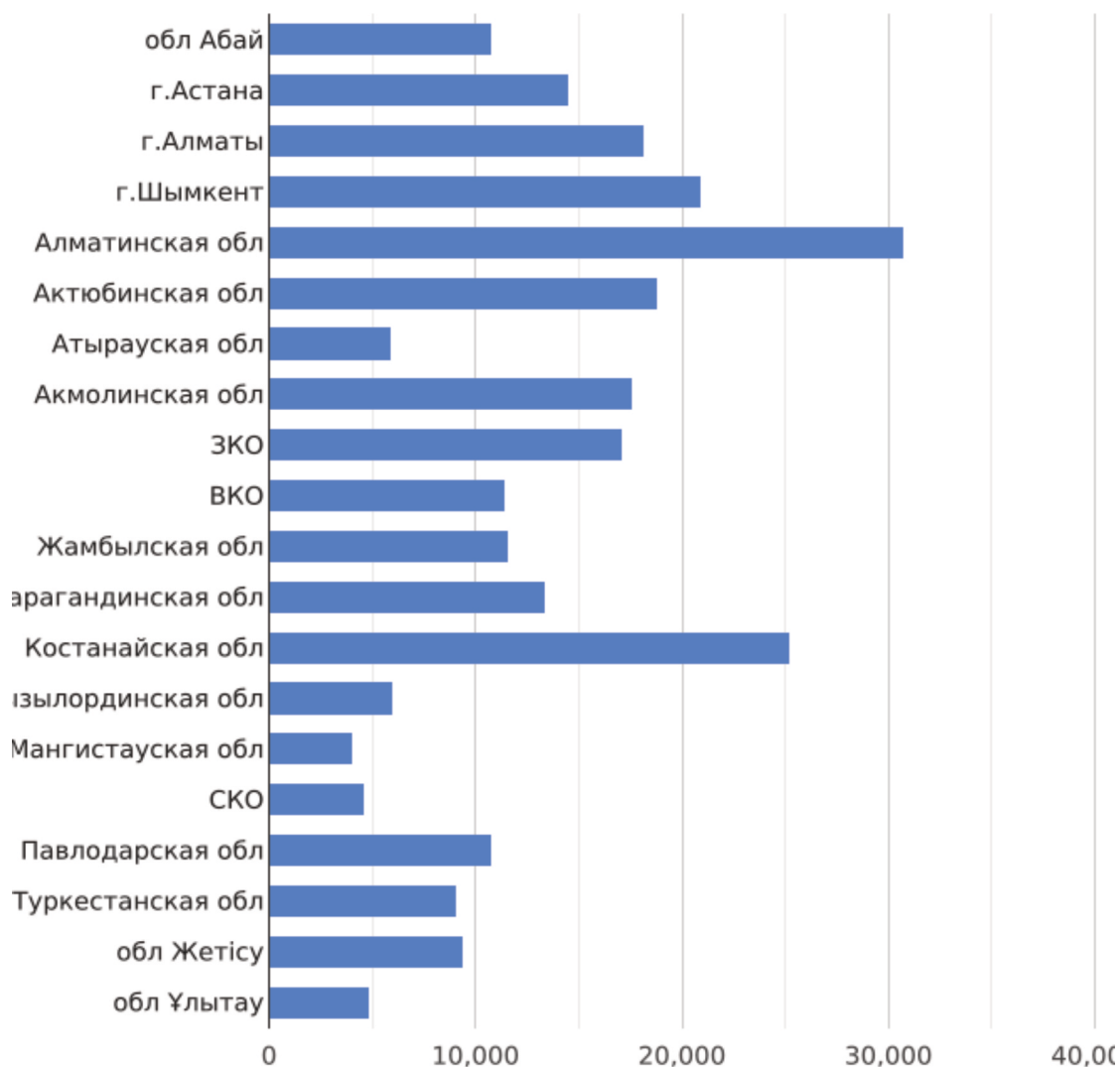
2024 жылғы 15–16 қазан аралығында орта білім беру ұйымдарында «Біртұтастәрбие» бағдарламасының орындалуын мониторингтеу шеңберінде ата-аналарға жаппай сауалнама жүргізілді. Зерттеудің басты мақсаты – бағдарламаның оқушылардың мінез-құлқы мен адамгершілік құндылықтарын қалыптастыруына әсері жөніндегі ата-аналар пікірін, сондай-ақ олардың оқу-тәрбие үдерісіне тартылу деңгейін айқындау.

Сауалнамаға еліміздің 17 облысы мен республикалық маңызы бар 3 қаладан барлығы 269 317 ата-ана (респондент) қатысты. Респонденттердің аймақтық

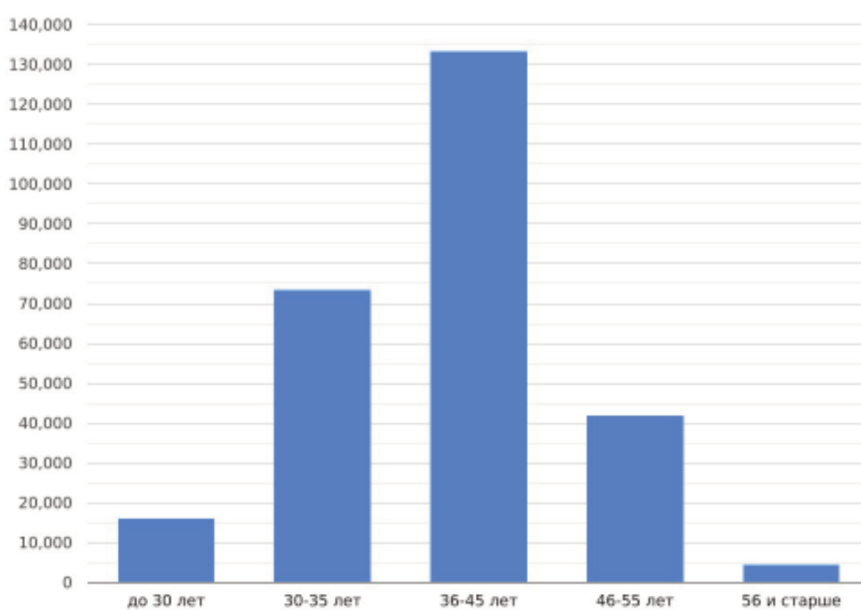
үлесі Алматы және Қостанай облыстарының, сондай-ақ Шымкент қаласының ата-аналары басым болуымен сипатталды (37-сурет).

Жауап берушілердің жас құрамына келсек, негізгі бөлігі 36–45 жас аралығындағылар – жалпы қатысушылардың 38,1 %. Әрбір үшінші респондент (33,5 %) 30–35 жас аралығында, ал әрбір бесінші (19,1 %) – 46–55 жаста (2-сурет).

Респонденттердің басым бөлігі (52,8 %) балаларының 5-9 – сыныптарда білім алатынын көрсетті. Тағы 35,8 % ата-ана балаларының 1-4 – сыныптарда оқитынын, ал ең аз үлес – 11,5 % – жоғары сынып оқушыларының (10-11 – сынып) ата-аналарына тиесілі. Осылайша, зерттеу білім алушылардың барлық жас санаттарын қамтығанын айғақтайды (38-сурет).

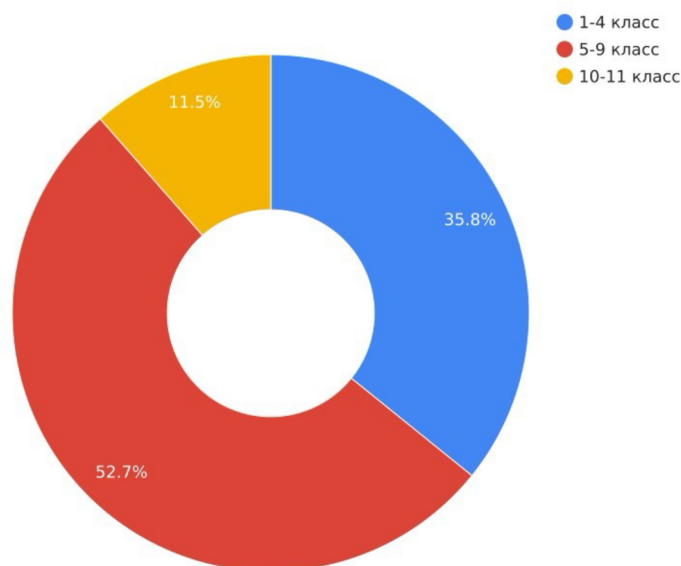

37-сурет. Респонденттердің өңірлер бойынша бөлінісі, адам саны

37-сурет. Респонденттердің жас топтары бойынша бөлінісі

Сұрақ: Сіздің балаңыз қай сыныпта оқиды?

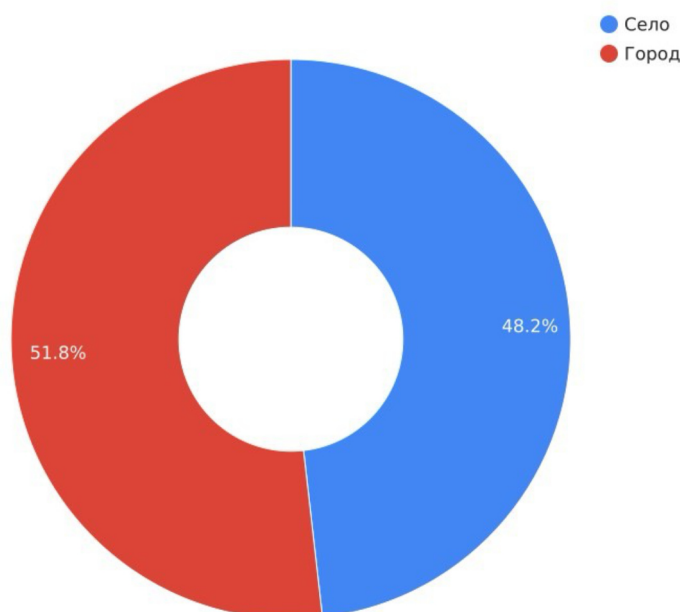
38-сурет. Ата-аналардың балалары оқитын сыныптар бойынша үлесі

Қалалық және ауылдық мектептерді қамту деңгейін айқындау мақсатында респонденттерге баласы білім алатын ұйымның орналасқан жері туралы сұрақ қойылды (39-сурет).

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, ата-аналардың 51,8 %-ы балаларының қалалық білім беру ұйымдарында оқитынын, ал 48,2 %-ы балаларының

ауылдық мектептерде білім алып жатқанын мәлімдеді. Қалалық және ауылдық респонденттер үлесінің шамалас болуы деректердің объективтілігі мен іріктеме репрезентативтілігін қамтамасыз етеді.

Сұрақ: Балаңыз білім алатын ұйым қай жерде орналасқан?

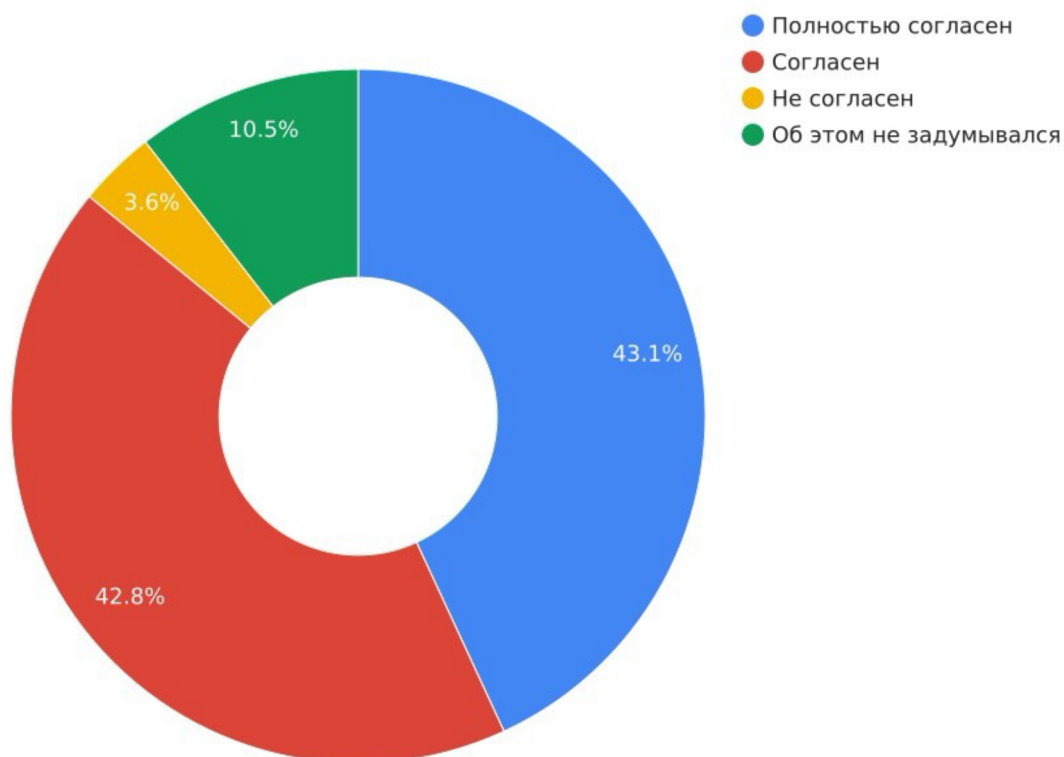
39-сурет. Оқушылар білім алатын ұйымның орналасқан жері бойынша ата-аналардың үлестік бөлінісі, %

**«Біртұтас тәрбие»
бағдарламасы аясындағы
ата-аналардың тәрбие
шараларына тартылу деңгейі**

Бағдарлама іске асырылу барысында ата-аналардың тәрбие процесіне қаншалықты қатысатынын айқындау мақсатында сауалнамаға қатысқан ата-аналарға келесі тұжырым ұсынылды: «Мектеп ата-аналарды тәрбие жұмысына белсенді түрде тартады» (40-сурет).

Зерттеу нәтижелері бойынша респонденттердің шамамен 86 %-ы бұл пікірмен толық немесе ішінара келісетінін білдірді. 10,5 % жауап беруге қиналса, 3,6 %-ы аталған тұжырыммен келіспейтінін көрсетті.

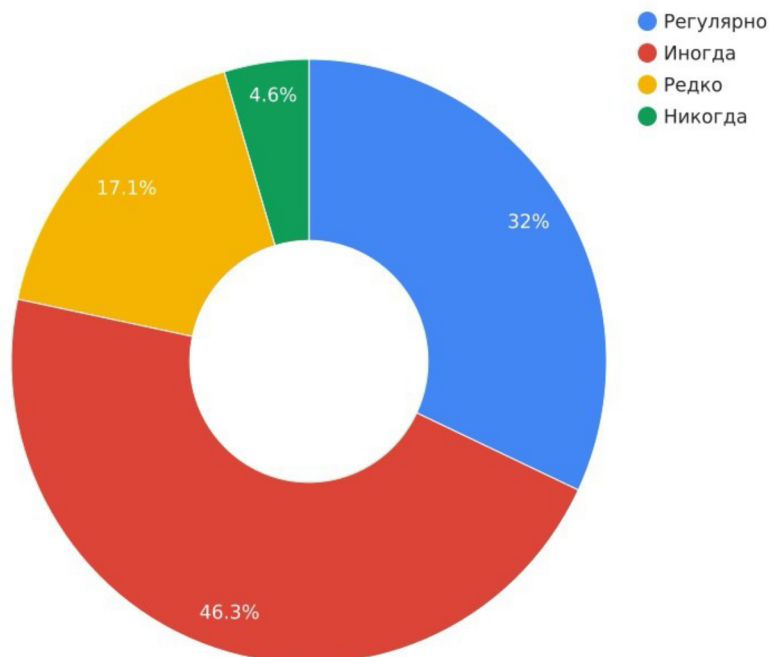
«Мектеп ата-аналарды тәрбие жұмысына белсенді түрде қатысады» деген тұжырыммен қаншалықты келісесіз?

Ата-аналардың тәрбие үдерісіне қаншалықты белсенді тартылатынын анықтау үшін сауалнамада мектепшілік іс-шараларға қатысу жиілігі туралы сұрақ қойылды (40-сурет). Нәтижелер көрсеткендей, ата-аналардың небәрі үштен бірі – 32 % – мектеп іс-шараларына

үнемі қатысады. Респонденттердің 46,3 % - ы мұндай шараларға кейде, 17,1 %-ы – сирек қатысатынын мәлімдесе, 4,6 %-ы ешқашан қатыспайтынын көрсеткен.

Сіз мектеп іс-шараларына қатысасыз ба?

«Біртұтас тәрбие» бағдарламасының тиімділігі

Бағдарламаның оқушы мінез-құлқына ықпалын бағалау үшін ата-аналарға ««Біртұтас тәрбие» бағдарламасы енгізілгеннен кейін балаңыздың мінез-құлқында өзгерістер байқадыңыз ба?» деген сұрақ қойылды (41-сурет). Сауалнама нәтижелері төмендегідей:

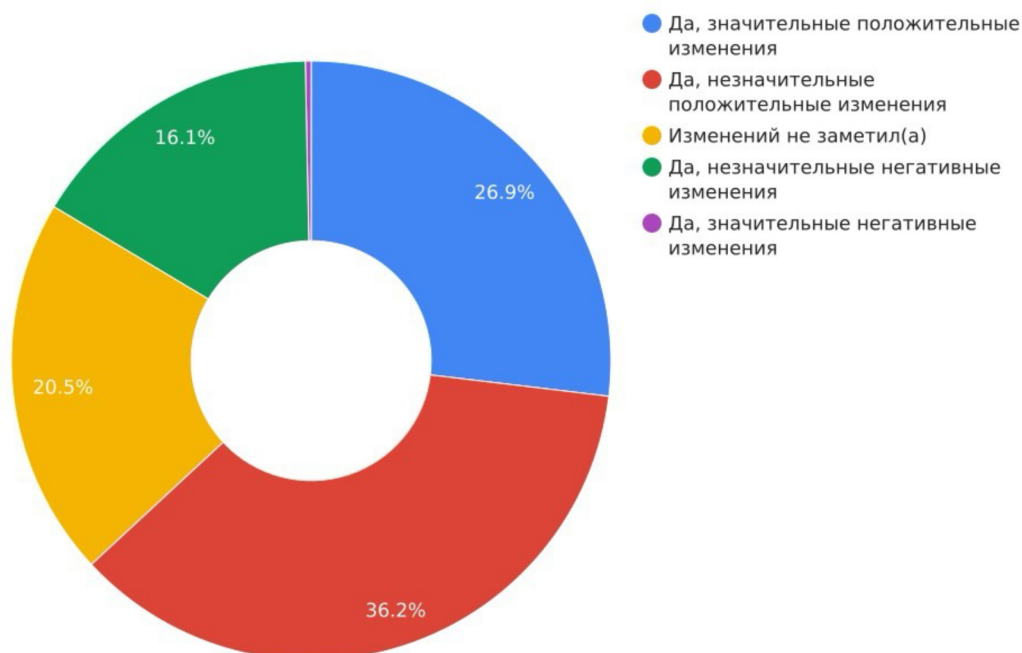
34,4 % респондент бағдарламадан кейін баласының мінез-құлқы оң бағытта өзгергенін атап көрсетті;

әрбір төртінші ата-ана (25 %) ешқандай өзгеріс байқамағанын хабарлады;

21,2 % қатысушы бағдарламаның әсерін бағалауда қиналатынын білдірді;

19,4 % респондент теріс өзгерістер орын алғанын атап өтті.

«Біртұтас тәрбие» бағдарламасы енгізілгеннен кейін балаңыздың мінез-құлқында өзгерістер байқадыңыз ба?

Сауалнама барысында ата-аналардан бағдарламаның оқушылардың әлеуметтік белсенділігіне ықпалын бағалау сұралды (42-сурет). Нәтижелер мынадай:

43,8 % респондент баласының әлеуметтік белсенділігін орташа деп бағалап, оның кейде іс-шараларға қатысатынын көрсетті;

35,0 % ата-ана баласының ұдайы

мектепшілік және мектептен тыс іс-шараларға қатысатынын атап өтті;

9,3 % жауап беруші белсенділік деңгейін бағалауда қиналған;

7,6 % баласының іс-шараларға сирек қатысатынын, ал 4,4 % мүлдем қатыспайтынын хабарлаған.

«Балаңыздың әлеуметтік белсенділік деңгейін қалай бағалайсыз?»

42-сурет. Бағдарламаның оқушылардың әлеуметтік белсенділігіне әсері туралы ата-аналардың пікірі

Мектепте «Біртұтас тәрбие» бағдарламасы енгізілгеннен кейін балаларыңыздың өзіндік тәртібін, шығармашылығын және әлеуметтік белсенділігін дамытуға бағытталған шешімдер қабылданды ма?

Ата-аналарға қойылған осы сұрақ бойынша алынған деректер (9-сурет) төмендегідей қорытынды жасауға мүмкіндік береді:

40,3 % респондент мектеп әкімшілігі бағдарлама аясында аталған бағыттарды дамытуға арналған нақты шешімдер қабылдап, оларды жүзеге асырып жатқанын растады;

31,8 % ата-ана жауап беруге қиналған – яғни олар мектептегі өзгерістер туралы толық ақпараттан хабарсыз;

12,1 % шешімдер қабылданғанымен, толық іске аспағанын атап өтті;

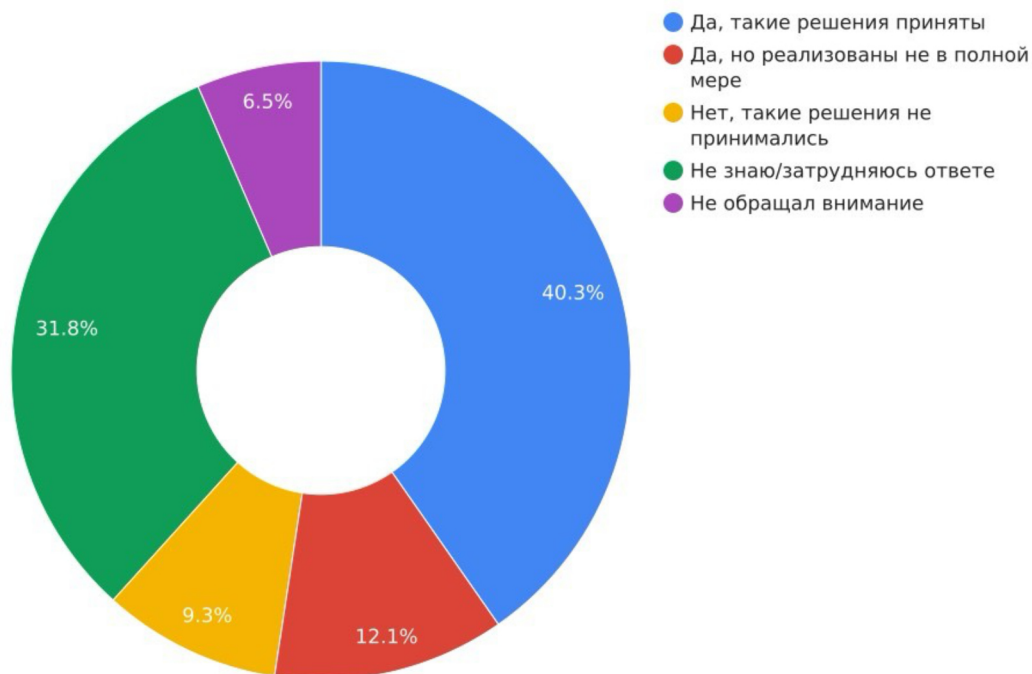
9,3 % респондент мұндай шешімдер қабылданбады деп есептейді;

6,5 % бұл мәселені бақыламағанын көрсетті.

Бұл нәтижелер бағдарлама енгізілген соң мектептердің басым бөлігі оқушылардың өзіндік тәртібі мен әлеуметтік-шығармашылық белсенділігін арттыруға бағытталған

шараларды қолға алғанын, алайда ата-аналардың үштен бірі мектептегі нақты өзгерістер жөнінде ақпараттан жеткілікті дәрежеде хабардар еместігін айқындайды.

«Біртұтас тәрбие» бағдарламасы енгізілгеннен кейін мектепте балаңыздың өзіндік тәртібін, шығармашылығын және әлеуметтік белсенділігін дамытуға бағытталған шешімдер қабылданды ма?»

43-сурет. «Біртұтас тәрбие» бағдарламасының оқушылардың өзін-өзі тәртіпке келтіруін, шығармашылығын және әлеуметтік белсенділігін дамытуға бағытталған шешімдерді қабылдауға ықпалы.

Мектеп пен ата-ана серіктестігіндегі ата-аналардың қызығушылық деңгейін айқындау мақсатында респонденттерге «Сіз балаңыздың тәрбиесіне қатысты ата-аналар жиналыстарына немесе жеке кездесулерге қаншалықты жиі қатысасыз?» деген сұрақ қойылды (44-сурет). Зерттеу деректері ата-аналардың басым бөлігі (72,8 %) мектептің тәрбие мәселелеріне арналған ата-аналар жиналыстары мен жеке қабылдауларға тұрақты түрде қатысатынын көрсетті. Тағы 16,1 % ата-ана мұндай кездесулерге кейде ғана баратынын, ал 10,7 % телефон немесе онлайн-консультацияларды қолдайтынын атап өтті.

«Біртұтас тәрбие» бағдарламасының іске асырылуын қадағалау аясында ата-аналарға жүргізілген сауалнама нәтижелері төмендегідей негізгі тұжырымдарды айқындайды:

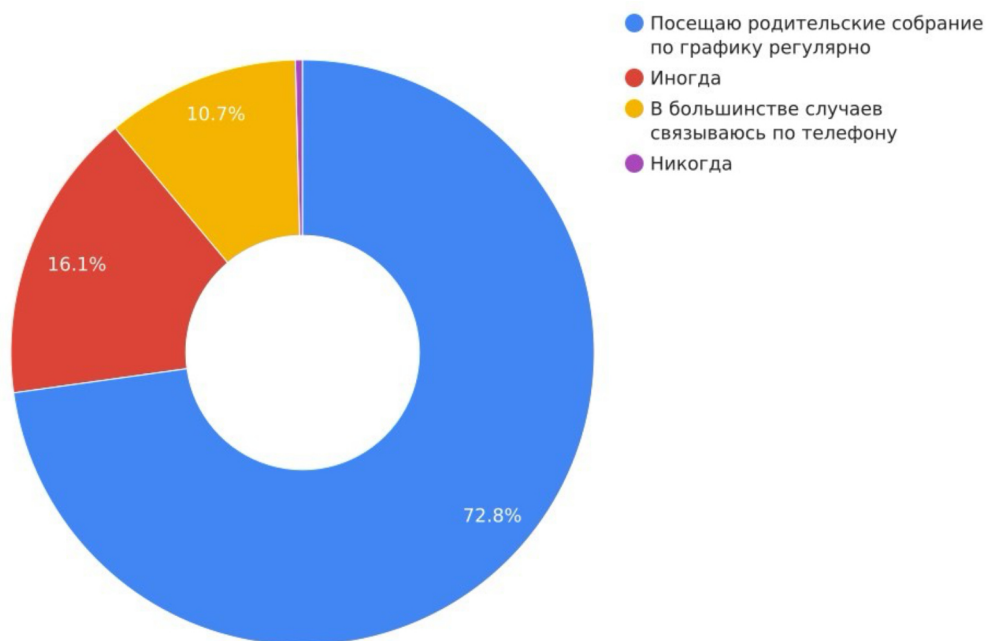
Бағдарламамен танысу деңгейі. Сауалнамаға қатысқан ата-аналардың 64 %-ы «Біртұтас тәрбие» бағдарламасының мазмұнымен таныс екендіктерін көрсетті.

Бағдарламаны қабылдау. Респонденттердің 67 %-ы бағдарламаны оң қабылдағандарын атап өтті, бұл оның ата-аналар қауымында қолдау табатынын дәлелдейді.

Ата-аналардың тәрбие процесіне тартылуы. Ата-аналардың 42,8 %-ы «мектеп ата-аналарды тәрбиелік жұмысқа белсенді тартады» деген тұжырыммен толық, 43,1 %-ы ішінара келіседі. Бұл мектеп пен отбасының серіктестік қарым-қатынасының нығайғанын айғақтайды.

Мектеп іс-шараларына қатысу белсенділігі. Ата-аналардың 32 %-ы мектептік іс-шараларға ұдайы

Сіз балаңыздың тәрбиесіне қатысты ата-аналар жиналыстарына немесе жеке қабылдауларға қаншалықты жиі қатысасыз?

44-сурет. Ата-аналардың ата-аналар жиналыстарына және жеке кездесулерге қатысу жиілігі

қатысатынын хабарлағанымен, 17,1 %-ы сирек, ал 4,9 %-ы мүлде қатыспайтынын атап өтті. Бұл ата-аналарды тартуда кездесетін ықтимал кедергілерге назар аударуды талап етеді.

Оқушылардың әлеуметтік белсенділігі. Респонденттердің 78,8 %-ы балаларын орташа немесе тұрақты әлеуметтік белсенді деп бағалайды; тек 4,4 %-ы баласының әлеуметтік іс-шараларға мүлде қатыспайтынын көрсеткен. Бұл көрсеткіштер бағдарлама оқушылардың әлеуметтік белсенділігін ынталандыратынын растайды.

Мектептің қабылдаған шешімдері. Ата-аналардың 40,3 %-ы бағдарлама енгізілгеннен кейін мектепте оқушылардың өзін-өзі тәртіпке келтіруі, шығармашылығы мен әлеуметтік белсенділігін дамытуға бағытталған шешімдер қабылданғанын растады. Дегенмен, 12,1 %-ы мұндай шешімдердің толық іске аспағанын көрсетті; бұл іске асыру тетіктерін жетілдіру қажеттігін көрсетеді.

Ата-аналар жиналыстары мен жеке кездесулерге қатысу. Ата-аналардың 72,8 %-ы ата-аналар жиналыстары мен

жеке кездесулерге жүйелі түрде қатысады; тек 0,5 %-ы мүлде қатыспайды. Бұл ата-аналардың мектеппен серіктестікке жоғары дайындықта екенін білдіреді.

Мектеппен ынтымақтастық. Жалпы алғанда, ата-аналардың 61 %-ы мектеппен тығыз ынтымақтастықта болуға дайын екендігін білдірді.

Жалпы нәтижелер. Зерттеу «Біртұтас тәрбие» бағдарламасының ата-аналардың мектеп өміріне тартылуын және оқушылардың әлеуметтік белсенділігін арттыруда оң ықпалын айқындады. Сонымен қатар кей ата-аналардың балаларындағы жағымсыз өзгерістерді атап өтуі бағдарламаны талдауды тереңдетуді және қажет болған жағдайда түзетуші шаралар қабылдауды талап етеді.

Орта білім беру ұйымдарында «Біртұтас тәрбие» бағдарламасын енгізу нәтижелерін талдау келесі негізгі тұжырымдарды айқындады:

Зерттеу Қазақстанның барлық өңірлері мен түрлі типтегі орта білім беру ұйымдарынан 49,6 мыңнан астам

педагогті қамтыды, бұл алынған деректердің жоғары шынайылығы мен репрезентативтілігін қамтамасыз етеді.

Педагогтердің басым көпшілігі бағдарлама тиімділігін оң бағалайды: респонденттердің 95 %-ы – құндылықтарды қалыптастыруға, 92 %-ы – оқушылардың әлеуметтік белсенділігі мен позитивті мінез-құлқына ықпалы зор екенін атап өтті.

Сынып жетекшілерінің 99,6 %-ы тәрбие жұмысының күнтізбелік жоспарына сәйкес сынып сағаттарын тұрақты өткізетінін растады, бұл бағдарламаның мектеп процесіне терең ықпалдасқанын білдіреді.

Мұғалімдердің 97 %-ы бағдарлама мектеп пен отбасының ынтымақтастығын нығайтуға ықпал ететінін айқын көрсетті.

Педагогтердің 58 %-ы оқушылардың тәрбие іс-шараларына жоғары белсенділікпен қатысатынын, ал 40 %-ы бұл пікірмен ішінара келісетінін атап өтті. Бұл мектепте қызықты, динамикалық тәрбие ортасын күшейтудің өзектілігін көрсетеді.

Респонденттердің 53 %-ы оқу жылы басында жүргізілген түсіндіру жұмысы бағдарламаны толық түсінуге жеткілікті болғанын мәлімдеді; алайда шамамен 13 % мұғалім құндылықтарды оқу пәндеріне кіріктіруде қосымша әдістемелік қолдауға мұқтаж.

Мемлекеттік мүдделі органдардың қатысуын 58 % педагог жүйелі әрі белсенді деп бағалады, дегенмен 10 %-ға жуық мұғалім бұл бағыттағы ақпараттың жеткіліксіз екендігін көрсетті.

«Біртұтас тәрбие» бағдарламасын одан әрі жетілдіруге арналған ұсыныстар

Мектептер, мемлекеттік мүдделі органдар және ҚР Оқу-ағарту министрлігі арасындағы іс-шараларды синхрондау тетіктерін нақтылау;

Сынып жетекшілерінің кәсіби құзыреттілігін арттыру мақсатында

біліктілікті көтеру курстарын жүйелі ұйымдастыру;

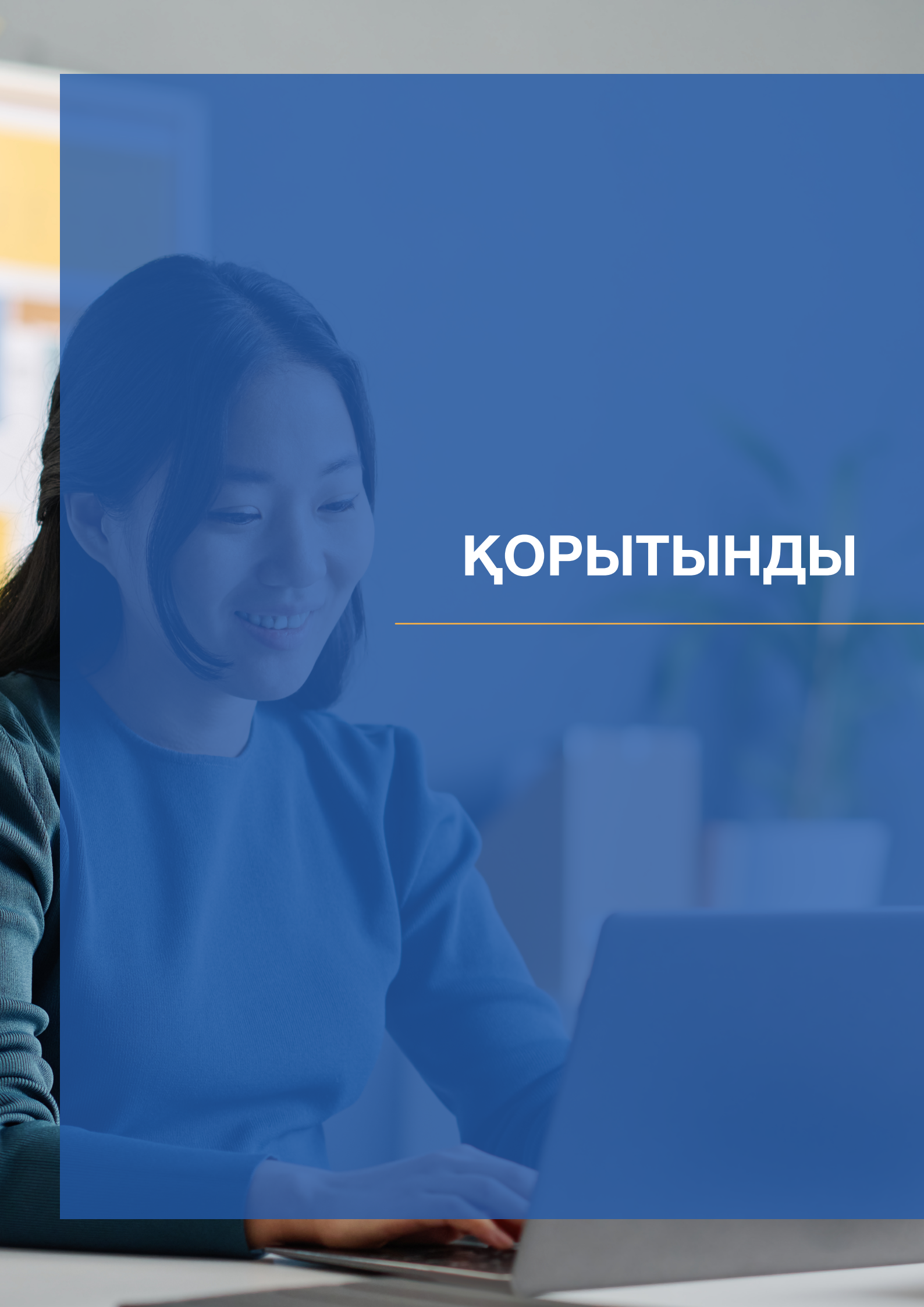
Педагогикалық жоғары оқу орындарының білім беру бағдарламаларын жаңғыртып, құндылыққа негізделген тәрбие мазмұнын күшейту;

«Біртұтас тәрбие» құндылықтарын бейнелейтін бірыңғай мектеп дизайн-кодын әзірлеу және енгізу;

Оқушылардың тәрбие іс-шараларына қатысуын арттыру үшін сынып сағаттарында интерактивті әдістерді (дискуссия, жобалық жұмыс, шығармашылық байқаулар, цифрлық технологиялар) кеңінен қолдану, сондай-ақ оқушыларды іс-шараларды жоспарлау мен кері байланыс жинау процесіне тарту.

Жалпы алғанда, «Біртұтас тәрбие» бағдарламасы мектеп ортасына оң ықпал етіп, мектеп пен отбасының өзара іс-қимылын нығайтты, оқушыларда құндылықтық бағдарлар мен жағымды мінез-құлық үлгілерін қалыптастыруда жоғары нәтижелер көрсетті. Бағдарлама табысты іске асырылуда, алдағы кезеңде педагогтердің кәсіби өсуін қолдау және ата-аналарды тәрбие үдерісіне икемді тарту жұмыстары жалғасуы тиіс.

Мониторинг нәтижелері негізінде білім беру ұйымдарында «Біртұтас тәрбие» бағдарламасын іске асырудың тиімділігін арттыру мақсатында білім беру ұйымы директорының тәрбие ісі жөніндегі орынбасарының және сынып жетекшінің лауазымдық міндеттеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізілген үлгісі (1-қосымша) ұсынылды.

ҚОРЫТЫНДЫ

Құндылыққа негізделген білім беру Қазақстан қоғамының әлеуметтік тұрақтылығы мен ұлттық бірегейлігінің басты тірегіне айналуы тиіс. Заманауи білім беру жүйесі тәрбиені оқыту процесінің өзегі ретінде қарастырып, ұлттық құндылықтар мен жаһандық құндылықтарды үйлестіруді көздейтін жаңа әдіснамалық негізге сүйенуі қажет. Бұл «Адал азамат» моделін іске асырудың және болашақ ұрпақты моральдық жауапкершілігі жоғары тұлға ретінде қалыптастырудың стратегиялық жолы.

Монографияның бірінші тарауында қазіргі жаһандану дәуіріндегі білім беру жүйесінің алдында тұрған тәрбиелік міндеттер мен қоғамның дамуы үшін маңызды құндылық бағдарлар кешенді ғылыми талдауға түсті. Қоғамдық өзгерістердің, цифрлық технологиялардың және әлеуметтік қатынастар трансформациясының ықпалымен білім алушылардың сана-сезімінде, мінез-құлқында, өмірлік ұстанымдарында, құндылық бағдарларында терең өзгерістер жүріп жатқаны анықталды. Осыған орай, тәрбиені білім беру процесінің өзегі ретінде қайта пайымдау, оның мазмұны мен әдіснамасын қазіргі заман шындығына бейімдеу – стратегиялық маңызы бар ғылыми-тәжірибелік мәселе ретінде негізделді.

Тарауда құндылық ұғымының философиялық, әлеуметтік, психологиялық және педагогикалық аспектілері жан-жақты қарастырылып, оның тұлғалық және қоғамдық дамудағы реттеушілік, үйлестіруші және бағдарлаушы функциялары ғылыми тұрғыда негізделді. Құндылықтар адамның дүниетанымын, әлеуметтік қатынастарын, мінез-құлқын бағыттауымен аксиологиялық категория

ретінде сипатталды. Бұл – тәрбие мазмұнының идеялық өзегін айқындайтын іргелі негіз.

Зерттеуде тарихи талдау негізінде қоғам дамуының әртүрлі кезеңдеріндегі ұлттық құндылықтардың сабақтастығы мәселесіне де басымдық берілді. әл-Фараби, Ж. Баласағұни, М. Қашқари, Абай, Шәкәрім, Алаш қайраткерлері және XX ғасыр зиялыларының еңбектері тәрбие философиясының ұлттық контекстіндегі іргетасын құрайтыны дәлелденді. Бұл ойшылдардың идеялары мен дүниетанымы қазіргі «Біртұтас тәрбие» бағдарламасының тұжырымдамалық негізін байыта отырып, бүгінгі «Адал азамат» моделін қалыптастыруда әдіснамалық және мазмұндық бағдар береді.

Сонымен қатар, халықаралық зерттеулерге (PISA, TIMSS, PIRLS, CASEL, Jubilee Centre және т.б.) жасалған салыстырмалы талдау құндылыққа негізделген тәрбиенің тиімділігі мен маңызын көрсетіп қана қоймай, Қазақстан жағдайында бұл модельді ұлттық мәдениетпен сабақтастыра отырып бейімдеудің қажеттілігін айқындады. Мұндай экожүйелік көзқарас мектеп пен отбасы, қоғам арасындағы өзара іс-қимылды нығайтуға, тәрбиені оқыту процесімен тұтастықта ұйымдастыруға мүмкіндік береді.

Қазіргі кезеңде білім беру жүйесінде жүзеге асырылып жатқан «Біртұтас тәрбие» бағдарламасы мен Бастауыш, негізгі және жалпы орта білімнің жалпыға міндетті стандартындағы базалық құндылықтардың үйлесімділігі тәрбие мен оқыту арасындағы мазмұндық, әдіснамалық және құндылықтық байланысты біріздендіруге жол ашып отыр. Бұл – құндылықтардың оқу пәндеріне кіріктірілуін қамтамасыз ететін және тәрбиені оқу процесімен органикалық байланыстыратын біртұтас модель қалыптастырудың алғышарты.

Осылайша, тарауда қарастырылған ғылыми тұжырымдар мен салыстырмалы талдаулар тәрбиені ұлттық идеялармен, тарихи сабақтастықпен және заманауи сын-қатерлермен ұштастыру арқылы білім

беру жүйесін адамгершілік тұрғыда қайта бағдарлаудың өзектілігін дәлелдейді. Құндылыққа негізделген білім беру – Қазақстан қоғамының интеллектуалды және рухани әлеуетін арттыратын, ұлттық бірегейлікті сақтауға және дамытуға бағытталған шешуші тетік ретінде ұсынылады.

Келесі тарауларда осы теориялық негіздерге сүйене отырып, құндылыққа негізделген тәрбие мазмұнын жобалау, оның педагогикалық шарттары мен әдістемелік механизмдері жүйеленеді.

Екінші тарауда тәрбие үдерісін экожүйелік көзқарас тұрғысынан қарастырудың теориялық-әдіснамалық негіздері жүйеленді. Біріншіден, У. Бронфенбреннердің көпдеңгейлі экологиялық жүйе теориясы педагогика кеңістігіне бейімделіп, баланы микрожүйеден макрожүйеге дейінгі өзара ықпалдастық өрісінде тәрбиелеудің өзектілігі дәлелденді. Экожүйе ұғымы арқылы отбасы, мектеп, әлеуметтік-мәдени орта, БАҚ пен цифрлық кеңістіктің тұтас байланысы айқындалып, тәрбиені оқшау іс-әрекет емес, динамикалық әрі өзін-өзі реттейтін жүйе ретінде жаңаша ұғыну мүмкіндігі ашылды.

Екіншіден, осы теориялық базаға сүйене отырып, білім беру ұйымы деңгейіндегі «Адал азамат» моделінің құрылымы әзірленді. Модель тәрбиенің өзегіне ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтар жүйесін қойып, тұлғаның танымдық, практикалық және эмоционалдық даму арналарына сәйкес әдіс-тәсілдер кешенін ұсынады. Бұл кешен экожүйедегі барлық стейкхолдерлердің – мектеп, отбасы, қауымдастық, цифрлық орта – өзара әрекетін күшейтуді көздейді және тәрбие ықпалының сабақтастығын қамтамасыз етеді.

Үшіншіден, моделдің әдіснамалық тұғыры ретінде құндылыққа бағдарланған, құзыреттілік және іс-әрекеттік тәсілдемелердің өзара кірігуі талданды. Құндылыққа бағдарланған тәсіл тұлғаның моральдық бағдарын, құзыреттілік тәсіл – функционалдық сауаттылығын, ал іс-әрекеттік тәсіл – білімді тәжірибеге трансформациялау тетіктерін нақтылайды. Бұл үштік білім алушыны

қоғамның белсенді, жауапты субъектісі ретінде қалыптастырудың тұтас механизмін құрайды.

Төртіншіден, тәуелсіздік пен отаншылдық, бірлік пен ынтымақ, әділдік пен жауапкершілік, заң мен тәртіп, еңбекқорлық пен кәсіби біліктілік, жаңашылдық пен жасампаздық сияқты базалық құндылықтар институционалдық, отбасылық және қоғамдық деңгейлерде іске асатын білім, эмоция және іс-әрекет компоненттеріне бөлшектелді. Мұндай декомпозиция тәрбие мазмұнын операциялдық өлшемдермен байытып, мониторинг пен бағалау үдерістерін нақтыландырады.

Сөйтіп, бөлім нәтижелері тәрбиенің экожүйелік моделін ғылыми негіздеп қана қоймай, оны білім беру ұйымдарының тәжірибесіне енгізуге қажетті әдістемелік картаны да ұсынды. Бұл модель әділетті Қазақстанның талаптарына жауап беретін «Адал азаматты» қалыптастыруда кешенді, жүйелі және нәтижеге бағытталған тәсіл ұсынады; алдағы зерттеулер оны өңірлік ерекшеліктер мен цифрлық білім беру кеңістігі жағдайында сынақтан өткізуге және бейімдеуге бағытталуы тиіс.

Монографияның үшінші тарауында тәрбие экожүйесі аясында «Адал азамат» моделін мектеп деңгейінде табысты іске асырудың әдістемелік негіздері мен практикалық тетіктері жан-жақты талданды. Біріншіден, модельдің өзегін құрайтын құндылыққа бағдарланған, іс-әрекеттік және құзыреттілік тәсілдеріне сүйенген үш құрамдас компонент (танымдық, практикалық, эмоционалдық) әрқайсысының мақсат-міндеті мен мазмұнына сәйкес іріктелген тәрбие әдіс-тәсілдерімен нақтыланды. Танымдық компонентте нарратив, кейс, пікірталас, этикалық сұхбат пен өнеге әдістері арқылы білім алушылардың құндылықтарды саналы ұғынуы мен моральдық пайымын қалыптастыру көзделсе, практикалық компонентте әлеуметтік жоба, волонтерлік қызмет және әлеуметтік тәжірибе баланың азаматтық жауапкершілігін нақты әрекетпен бекітуге бағытталады. Эмоционалдық компонент рефлексия, рөлдік ойын, театрландырылған

қойылым және жарыс сияқты әдістерді қолдану арқылы құндылықтарды жүрекпен сезініп, ішкі қажеттілікке айналдыруды қамтамасыз етеді.

Екіншіден, мектеп мәдениеті мен білім беру кеңістігін құндылықтық мазмұнда ұйымдастыруға арналған әдістемелік ұсынымдар тәрбие экожүйесінің институционалдық негізін айқындады. Мектептің миссия мен мақсаты, құндылықтар жүйесі, психологиялық ахуалы және эстетикалық безендірілуі – тәрбие ықпалының қуатын еселейтін өзара біртұтас факторлар екені дәлелденді. Ұйымның дизайн-кодын, ақпараттық-визуалдық элементтерін және қатысушылар арасындағы коммуникация мәдениетін ғылыми негізде үйлестіру «үшінші ұстаз» ретіндегі кеңістіктің әлеуетін толық ашады.

Үшіншіден, тәрбие нәтижесін жүйелі зерттеу мен мониторингілеу моделі әзірленді. Бақылау, сауалнама, сұхбат, кейс-стади және статистикалық талдау сияқты кешенді зерттеу әдістемесі білім алушының құндылықтық, әлеуметтік және эмоциялық даму көрсеткіштерін шынайы бағалауға мүмкіндік береді. Педагогтер мен ата-аналарды зерттеуге тең дәрежеде тарту мектеп-отбасы сабақтастығын нығайтып, тәрбие бағдарламасының өміршендігін арттырады. Зерттеу этикасының халықаралық қағидаттарын (ерікті келісім, құпиялылық, әділдік) ұстану деректердің валидтілігі мен сенімділігін қамтамасыз етеді.

Осылайша, ұсынылған модель тәрбие процесін жүйелі жоспарлау, оны іске асыратын әдіс-тәсілдер мен кеңістік факторларын ғылыми негізде үйлестіру және нәтижені дәл өлшеу арқылы «Адал азамат» қасиеттерін қалыптастырудың тиімділігін арттырады. Монография қорытындылары педагогикалық ұжымға мектеп деңгейіндегі тәрбие саясатын стратегиялық басқаруға, ал білім саясатын жасаушыларға құндылық-бағдарлы тәрбиені ұлттық деңгейде жүйелендіруге қызмет етеді. Болашақ зерттеулер аталған экожүйелік тәсілді әртүрлі аймақтық, типологиялық мектеп жағдайларында сынақтан өткізу және цифрлық ортадағы (EdTech) тәрбие құралдарын

интеграциялау бағытында жалғасуы тиіс.

Зерттеу жұмысы аясында «Адал азаматты» қалыптастыруға бағытталған тәрбие экожүйесін құрудың әдіснамалық, ғылыми-теориялық және әдістемелік негіздері бойынша келесі тұжырымдар жасалды:

- тәрбие мазмұны ұлттық рухани мұра мен заманауи жаһандық сын-қатерлерді ықпалдастыра отырып, құндылықтарды білім беру жүйесінің идеялық өзегіне айналдырғанда ғана қоғамның мәдени тұтастығы бекемделеді;

- бала дамуы отбасы, мектеп, қауымдастық, цифрлық және медиакеңістік арасындағы үздіксіз өзара ықпалдастықта ғана үйлесімді жүреді; сондықтан тәрбие оқшау іс-әрекет емес, өзін-өзі реттейтін динамикалық тәрбие экожүйесі ретінде ұйымдастырылуы тиіс;

- құндылыққа бағдарланған, құзыреттілік және іс-әрекеттік тәсілдемелердің бірігуі құндылықтарды құзыреттерге трансформациялауға, икемді дағдыларды дамытуға мүмкіндік береді;

- базалық құндылықтарды когнитивтік, эмоционалдық, әрекеттік компоненттерге бөлшектеу тәрбие бағдарламаларын жоспарлау, іске асыру және бағалау процесін айқын, өлшенетін көрсеткіштермен қамтамасыз етеді;

- миссия, дизайн-код, қатынас этикасы және кеңістік эстетикасын құндылықтық мазмұнда үйлестіру «үшінші ұстаз» қағидасын іске асырып, жасөспірімнің психологиялық қауіпсіздігі мен құндылықтық таңдау еркіндігін қолдайды.

«Адал азаматты» қалыптастыруға бағытталған, құндылыққа бағдарланған, құзыреттілік және іс-әрекеттік тәсілдемелерге негізделген тәрбие экожүйесі Қазақстанның интеллектуалдық және рухани әлеуетін күшейтуге, әділетті қоғам құруға және ұлттық бірегейлікті жаһандық өркениет жағдайында орнықты сақтауға ықпал ететін пәрменді тетік болып табылады.

ДИРЕКТОРДЫҢ ТӘРБИЕ ІСІ ЖӨНІНДЕГІ ОРЫНБАСАРЫНЫҢ ЛАУАЗЫМДЫҚ МІНДЕТТЕРІ

- ◆ Мектептегі тәрбие жұмысын жүйелі түрде ұйымдастыру және үйлестіру;
- ◆ Тәрбие жұмысының ағымдағы және перспективалық жоспарын әзірлейді;
- ◆ Сынып жетекшілердің жұмысын үйлестіреді, оларға әдістемелік көмек көрсетеді;
- ◆ Сынып жетекшілері бірлестігінің жұмысын ұйымдастырады;
- ◆ педагог-психологтердің, әлеуметтік педагогтердің тәрбие жұмысын үйлестіреді, бағыт береді;
- ◆ Тәрбие бағытындағы мектеп құжаттарын әзірлеу және орындалуын қадағалайды;
- ◆ Біртұтас тәрбие бағдарламасы аясында тәрбиелік іс-шараларды жоспарлайды, жүзеге асырады; мониторинг жүргізеді;
- ◆ Әлеуметтік жобаларды ұйымдастырады;
- ◆ Мемлекеттік мүдделі органдармен ынтымақтастық орнатып, бірлескен іс-шаралар өткізуді ұйымдастырады;
- ◆ Білім алушылардың бос уақытын ұйымдастырудың тиімділігін арттырады;
- ◆ Мектептегі өзін-өзі басқару ұйымының жұмысын ұйымдастырады, бағыт-бағдар береді;
- ◆ Ата-аналармен ынтымақтастық орнату мақсатында түрлі іс-шаралар ұйымдастырады;
- ◆ Кәсіби бағдар жұмысын үйлестіреді, бақылайды;
- ◆ Білім алушыларға медициналық қызмет көрсетуді бақылайды;

Білуге міндетті нормативтік және құқықтық актілер:

- ◆ Қазақстан Республикасының Конституциясы
- ◆ Қазақстан Республикасының «Білім туралы» 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319 Заңы.
- ◆ Қазақстан Республикасының «Педагог мәртебесі туралы» 2019 жылғы 27 желтоқсандағы № 293 бұйрығымен бекітілген Заңы
- ◆ Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414 бұйрығымен бекітілген Еңбек Кодексі
- ◆ Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы 2002 жылғы 8 тамыздағы № 345 Заңы.
- ◆ Қазақстан Республикасының «Тіл туралы» 1997 жылғы 11 шілдедегі № 151 Заңы
- ◆ Қазақстан Республикасының «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235 Кодексі
- ◆ Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231 бұйрығымен бекітілген Қылмыстық-процестік Кодексі
- ◆ Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің «Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың, бастауыш, негізгі орта, жалпы орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы» 2022 жылғы 3 тамыздағы № 348 бұйрығына өзгерістер енгізу туралы 2025 жылғы 23 қаңтардағы № 12 бұйрығы

- ◆ Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің «Білім алушылардың үлгеріміне ағымдық бақылау, аралық және қорытынды аттестаттау өткізудің үлгілік қағидаларын бекіту туралы» 2008 жылғы 18 наурыздағы № 125 бұйрығына өзгерістер енгізу туралы 2017 жылғы 30 қаңтардағы № 36 бұйрығы
- ◆ Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің «Педагогикалық әдептің кейбір мәселелері туралы» 2020 жылғы 11 мамырдағы № 190 бұйрығы
- ◆ Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің «Орта білім беру ұйымдарында сынып жетекшілігі туралы ережені бекіту туралы» 2016 жылғы 12 қаңтардағы № 18 бұйрығы
- ◆ Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің «Мектепке дейінгі тәрбие және оқыту, орта, арнаулы, қосымша, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беру ұйымдарының педагогтері жүргізу үшін міндетті құжаттардың тізбесін және олардың нысандарын бекіту туралы» 2020 жылғы 6 сәуірдегі № 130 бұйрығы
- ◆ Балалардың құқықтары мен қауіпсіздігін қамтамасыз ететін нормативтік актілер:
- ◆ Қазақстан Республикасы Үкіметінің «Кәмелетке толмағандардың істері және олардың құқықтарын қорғау жөніндегі комиссия туралы үлгі ережені бекіту туралы» 2001 жылғы 11 маусым №789 Қаулысы
- ◆ Қазақстан Республикасының «Балаларды денсаулығы мен дамуына зардабын тигізетін ақпараттан қорғау туралы 2018 жылғы 2 шелдегі № 169 бұйрығымен бекітілген Заңы
- ◆ Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің Баланы жәбірлеудің (буллингінің) профилактикасы қағидаларын бекіту туралы 2022 жылғы 21 желтоқсандағы № 506 бұйрығы
- ◆ Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрінің «Денсаулық сақтау және білім беру ұйымдарында тамақтану стандарттарын бекіту

туралы» 2020 жылғы 21 желтоқсандағы № 302 бұйрығы

- ◆ Қазақстан Республикасының «Төтенше жағдай туралы» 2003 жылғы 8 ақпандағы № 387 Заңы
- ◆ Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрінің «Білім беру объектілеріне қойылатын санитариялық-эпидемиологиялық талаптар» санитариялық қағидаларын бекіту туралы 2021 жылғы 5 тамыздағы №76 бұйрығы
- ◆ Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрінің «Мектепке дейінгі, мектеп жасындағы балаларды, сондай-ақ техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі және жоғары білім беру ұйымдарының білім алушыларын қоса алғанда, халықтың нысаналы топтарына профилактикалық медициналық қарап-тексерулерді жүргізу қағидаларын, көлемі мен мерзімділігін бекіту туралы» 2020 жылғы 15 желтоқсандағы № 264 бұйрығы.

Білуі керек:

- ◆ Инновациялық тәрбие технологиялары мен әдістерін;
- ◆ Мектептің тәрбие жүйесінің құрылымы және құжаттар айналымын;
- ◆ Білім алушылардың жас ерекшеліктеріне байланысты педагогика мен психология негіздерін;
- ◆ Педагогикалық этика және педагогикалық қарым-қатынас мәдениетін;
- ◆ Тәрбие жұмысының мониторингі мен талдауын жүргізуді;
- ◆ Серіктестік пен ынтымақтастық орнату тәсілдерін;
- ◆ Қауіпсіздік пен құқықтық тәрбие негіздерін.
- ◆ Негізгі орта білім берудің мазмұны оқу, жобалау және зерттеу іс-әрекеттерінің мақсатты ұйымдастырылған тәрбие жұмысымен үйлесімі арқылы іске асырылатын академиялық дайындықты, білім алушылардың

дербестігін дамытуды және рухани-адамгершілік тәрбиені кіріктіруді;

- ◆ Тәрбие жұмысының барлық түрлерін жүзеге асыруда білім алушыларға ұлттық дәстүрлерді, мәдениетті зерделеуге және жалпы адамзаттық құндылықтарды дарытуды;
- ◆ Жалпы орта білім берудің практикалық бағыттылығы оқыту процесі мен тәрбие жұмысы кезінде оқу, коммуникативтік, әлеуметтік, зерттеушілік дағдыларын дамытуды;
- ◆ Тәрбие мен дамытудың біртұтастығын қамтамасыз етуді;
- ◆ Сабақтан тыс іс-әрекет – біртұтас оқу-тәрбие процесінің құраушы бөлігі ретінде білім алушылардың бос уақытын ұйымдастыруды біледі;

Құқықтары

- ◆ Мектептегі тәрбие процесін ұйымдастыруға қатысты шешімдер қабылдауға;
- ◆ Сынып жетекшілеріне әдістемелік көмек көрсетуге;
- ◆ Білім алушылар мен ата-аналармен тәрбие мәселелері бойынша жеке жұмыс жүргізуге;
- ◆ Қоғамдық ұйымдар мен мемлекеттік құрылымдармен бірлесіп жұмыс жүргізуге.

Мектептегі тәрбие жүйесінің мазмұны

«Адал азамат» біртұтас тәрбие бағдарламасы шеңберінде күнделікті, апта сайын, ай сайын атқарылатын іс-шараларды, әр айдағы құндылықтарға

Директордың тәрбие ісі жөніндегі орынбасары мектептің тәрбие жүйесінің жүрегі мен үйлестірушісі, «Адал азамат» моделін іске асырушы негізгі тұлға. Ол оқу процесін тәрбиелік мазмұнмен ұштастырып, білім алушылардың адамгершілік қасиеттерін қалыптастыратын, тұлғаның жан-жақты дамуын қамтамасыз ететін тәрбие экожүйесін құруда шешуші рөл атқарады.

негізделген іс-шараларды, сынып сағаттарын және сынып сағатының соңғы 10 минутында «Қауіпсіздік сабағын» өткізуді, әлеуметтік жобаларды, алдын-алу шараларын, ата-аналарды педагогикалық қолдау орталығының жұмыстарын үйлестіреді

Мектепшілік тәртіп ережесі

- ◆ Білім алушылардың мектеп формасын сақтауын, ішкі тәртіп ережесін сақтауды талап етеді;
- ◆ Мектеп мәдениетін қалыптастырады;
- ◆ Тәртіп бұзушылықтың алдын алу бойынша профилактикалық жұмыстар жүргізеді.
- ◆ Күнделікті мектептегі тәртіп жағдайын бақылайды, қажеттілік туындаған жағдайда тәртіп кеңесімен жиналыс өткізуге міндетті

Сынып жетекшілерімен жұмыс істеу тәртібі

- ◆ Сынып жетекшілерінің тәрбие жоспарын бекітеді;
- ◆ Сыныптың тәрбие сапасы бойынша есептерін алады;
- ◆ Әр сыныптың тәрбие жұмысы бойынша мониторингін талдайды;
- ◆ Сынып жетекшілеріне әдістемелік көмек көрсетіп, кеңес береді;
- ◆ Сынып жетекшілерінің әдістемелік бірлестік жұмысын үйлестіреді;
- ◆ Әдістемелік бірлестік жұмысы жоспарын құрады, бекітеді;
- ◆ Әдістемелік бірлестік жетекшісін сайлайды;
- ◆ Тәрбие бағыты бойынша семинар, дөңгелек үстел, коучингтер ұйымдастырады;

Педагог-психологпен жұмыс істеу тәртібі

- ◆ Білім алушылардың психологиялық ахуалын бақылайды;
- ◆ Деструктивті мінез-құлқы бар білім алушылармен жеке жұмыс ұйымдастырады;
- ◆ Ата-аналар мен мұғалімдерге

психологиялық кеңес беру жұмыстарын үйлестіреді;

Білім алушылардың сабақтан тыс уақытын тиімді ұйымдастыру

- ◆ Үйірмелерге, клубтарға, спорт секцияларына қатысуын қамтамасыз етеді;
- ◆ Қауіпсіздік талаптарын сақтау ережелерімен таныстырады.
- ◆ Білім алушылардың қызығушылығы мен бейімділігіне сай келуін қадағалайды;
- ◆ Іс-шараның тәрбиелік мақсатын анықтайды;
- ◆ Апта және айлық жоспармен жұмыс жүргізеді

Әлеуметтік жобаларды ұйымдастыру

- ◆ Білім алушыларды әлеуметтік жауапкершілікке тартады;
- ◆ Эко-жобалар, қайырымдылық акциялар, волонтерлік жұмыстарды ұйымдастырады;
- ◆ Әлеуметтік жобалардың тиімділігін бағалайды,

Сабақтан тыс іс-шараларды ұйымдастыру

- ◆ Біртұтас тәрбие бағдарламасының шеңберінде іс-шаралар өткізеді;
- ◆ Білім алушыларды мектепшілік, аудандық, қалалық деңгейдегі байқауларға қатысуын ұйымдастырады;
- ◆ Күнделікті, апта және ай сайынғы іс-шаралардың жүзеге асуын қадағалайды;
- ◆ Іс-шара сценарийлерін бекітеді және талдайды.

Кәсіби бағдар беруде

- ◆ Білім алушылардың кәсіби бағытын айқындайды;
- ◆ Колледж, ЖОО, кәсіпорындармен байланыс орнатады;
- ◆ Экскурсиялар мен кәсіптік кездесулер ұйымдастырады.

Мектептегі өзін-өзі басқару ұйымының жұмысын ұйымдастыру

- ◆ Білім алушылардың көшбасшылық қасиеттерді дамытады;
- ◆ Мектеп өміріне білім алушыларды тартады;
- ◆ Өзін-өзі басқару ұйымының құрылым мен ережелер құрады, жарғы, мақсат, міндеттерін айқындайды.

Мемлекеттік және қоғамдық ұйымдармен жұмыс

- ◆ Мемлекеттік мүдделі органдармен, келісімді ынтымақтастықта түрлі жұмыс мен іс-шараларды ұйымдастырады;
- ◆ Алдын-алу іс-шараларын жүзеге асыруды бірлесіп жоспарлайды, өткізеді;
- ◆ Ортақ жобалар, кездесулерді жоспарлайды, түсіндіру жұмыстарын жүргізеді.

Ата-аналармен жұмыс

- ◆ Ата-аналарды педагогикалық қолдау орталығының жұмысын үйлестіреді;
- ◆ Тәрбиелік іс-шараларға ата-аналарды тартады;
- ◆ Жалпы мектепішілік жиналыстар өткізеді;
- ◆ «Әкелер», «Аналар» мектебі жобасын ұйымдастырады.

Еріктілер клубының жұмысын ұйымдастыру

- ◆ Қоғамдық пайдалы істерге білім алушыларды жұмылдырады;
- ◆ Волонтерлік жобаларды қолдайды;
- ◆ Қайырымдылық, экологиялық, әлеуметтік және т.б. акцияларды өткізеді.

Тәрбие ісі жөніндегі орынбасар қызметінің циклограммасы

Мерзімі	Іс-шаралар
Күнделікті	«Ұлттық ойын – ұлт қазынасы», «Өнегелі 15 минут», «Үнемді тұтыну», «Күй күмбірі» іс-шараларына басшылық жасайды
Апта сайын	«Менің Қазақстаным, аптаның дәйексөздері, сынып сағаттары, «Қауіпсіздік сабағы», алдын алу шараларын ұйымдастырады, қадағалайды, талдайды
Ай сайын	Әр ай атауларына берілген құндылықтарға бағдарланған іс-шаралар қорытындысын бағалайды Тәрбие жұмысының есебін жинайды, жиналыс өткізу, талдайды
Тоқсан сайын	Тәрбие бағыты бойынша мониторинг жүргізеді, қорытындылайды
Жыл сайын	Жылдық тәрбие жоспарын құрады, жыл қорытындысын шығарады, жаңа оқу жылына дайындық жұмыстарын жасайды

2-қосымша

СЫНЫП ЖЕТЕКШІСІНІҢ ЛАУАЗЫМДЫҚ МІНДЕТТЕРІ

Білуі керек нормативтік және құқықтық актілер:

- ◆ Қазақстан Республикасының Конституциясы
- ◆ Қазақстан Республикасының «Білім туралы» 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319 Заңы.
- ◆ Қазақстан Республикасының «Педагог мәртебесі туралы» 2019 жылғы 27 желтоқсандағы № 293 бұйрығымен бекітілген Заңы
- ◆ Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414 бұйрығымен бекітілген Еңбек Кодексі
- ◆ Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы 2002 жылғы 8 тамыздағы № 345 Заңы
- ◆ Қазақстан Республикасының «Тіл туралы» 1997 жылғы 11 шілдедегі № 151 Заңы
- ◆ Қазақстан Республикасының «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235 Кодексі
- ◆ Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231 бұйрығымен бекітілген Қылмыстық-процестік Кодексі
- ◆ Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің «Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың, бастауыш, негізгі орта, жалпы орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы» 2022 жылғы 3 тамыздағы № 348 бұйрығына өзгерістер енгізу туралы 2025 жылғы 23 қаңтардағы № 12 бұйрығы
- ◆ Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің «Білім алушылардың үлгеріміне ағымдық бақылау, аралық және қорытынды аттестаттау өткізудің үлгілік қағидаларын бекіту туралы» 2008 жылғы 18 наурыздағы № 125 бұйрығына өзгерістер енгізу туралы 2017 жылғы 30 қаңтардағы № 36 бұйрығы
- ◆ Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің «Педагогикалық әдептің кейбір мәселелері туралы» 2020 жылғы 11 мамырдағы № 190 бұйрығы
- ◆ Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің «Орта білім беру ұйымдарында сынып жетекшілігі туралы ережені бекіту туралы» 2016 жылғы 12 қаңтардағы № 18 бұйрығы
- ◆ Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің «Мектепке дейінгі тәрбие және оқыту, орта, арнаулы, қосымша, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беру ұйымдарының педагогтері жүргізу үшін міндетті құжаттардың тізбесін және олардың нысандарын бекіту туралы» 2020 жылғы 6 сәуірдегі № 130 бұйрығы
- ◆ Қазақстан Республикасы Үкіметінің «Кәмелетке толмағандардың істері және олардың құқықтарын қорғау жөніндегі комиссия туралы үлгі ережені бекіту туралы» 2001 жылғы 11 маусым №789 Қаулысы
- ◆ Қазақстан Республикасының «Балаларды денсаулығы мен дамуына зардабын тигізетін ақпараттан қорғау туралы 2018 жылғы 2 шілдегі № 169 бұйрығымен бекітілген Заңы
- ◆ Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің Баланы жәбірлеудің (буллингтің) профилактикасы

қағидаларын бекіту туралы 2022 жылғы 21 желтоқсандағы № 506 бұйрығы

- ◆ Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрінің «Денсаулық сақтау және білім беру ұйымдарында тамақтану стандарттарын бекіту туралы» 2020 жылғы 21 желтоқсандағы № 302 бұйрығы
- ◆ Қазақстан Республикасының «Төтенше жағдай туралы» 2003 жылғы 8 ақпандағы № 387 Заңы
- ◆ Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрінің «Білім беру объектілеріне қойылатын санитариялық-эпидемиологиялық талаптар» санитариялық қағидаларын бекіту туралы 2021 жылғы 5 тамыздағы №76 бұйрығы
- ◆ Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрінің «Мектепке дейінгі, мектеп жасындағы балаларды, сондай-ақ техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі және жоғары білім беру ұйымдарының білім алушыларын қоса алғанда, халықтың нысаналы топтарына профилактикалық медициналық қарап-тексерулерді жүргізу қағидаларын, көлемі мен мерзімділігін бекіту туралы» 2020 жылғы 15 желтоқсандағы № 264 бұйрығы.

1) ТӘРБИЕ ЖОСПАРЫН ҚҰРУҒА ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР:

- ◆ Тәрбиелік жұмыстың мақсаттары мен міндеттерін нақты анықтау;
- ◆ Уақыт пен ресурстарды тиімді пайдалану;
- ◆ Білім алушылардың жас ерекшеліктеріне сай бағыт-бағдар беру;
- ◆ Ата-аналармен, мектеп әкімшілігімен және қоғаммен үйлесімді байланыс орнату;
- ◆ Тәрбиелік іс-шараларды бірізділікпен және жүйелілікпен жүзеге асыру.

Жоспар құрудың қадамдары (Нені? Неге? Не үшін? Кім үшін?)

1-қадам: Талдау жасау

- ◆ Өткен оқу жылының тәрбие жұмысының нәтижелерін саралау;
- ◆ Сынып ұжымының ерекшеліктерін ескеру (жас ерекшелігі,
- ◆ психологиялық ахуалы, тәрбиелік жағдайы);
- ◆ Білім алушылардың қажеттіліктері мен мәселелерін анықтау.

2-қадам: Негізгі мақсаттар мен міндеттерді анықтау

- ◆ Білім алушылардың тұлғалық дамуына бағытталған негізгі құндылықтарды айқындау;
- ◆ «Біртұтас тәрбие» бағдарламасы негізінде тәрбие жұмысының басым бағыттарын белгілеу.

3-қадам: Жоспар құрылымын жасау

- ◆ Сынып сағаттарының тақырыптарын белгілеу;
- ◆ Мектепшілік және сыныпшілік іс-шараларды жоспарлау;
- ◆ Білім алушылармен жеке жұмысты ұйымдастыру;
- ◆ Ата-аналармен жұмысты жоспарлау.

4-қадам: Жоспарды нақтылау және кезеңдерге бөлу

- ◆ Әр тоқсанда және әр айда атқарылатын іс-шаралар жоспарын нақтылау;
- ◆ Әр шараның мазмұнын, форматын және күтілетін нәтижелерін анықтау.

5-қадам: Жоспарды бекіту және іске асыру

- ◆ Жоспарды мектеп әкімшілігімен келісу, бекіту;
- ◆ Тәрбиелік іс-шараларды ұйымдастыру;
- ◆ Қажет жағдайда жоспарға өзгерістер енгізу.

6-қадам: Нәтижені бағалау және талдау

- ◆ Тәрбие жұмысының тиімділігін анықтау;
- ◆ Білім алушылардың дамуындағы өзгерістерді бақылау;

- ◆ Келесі жылға қажетті түзетулер енгізу.

Сынып жетекшісі нені, неге, не үшін және кім үшін жоспарлайды?

Нені жоспарлайды?

- ◆ Білім алушылардың тәрбиелік және әлеуметтік дамуын;
- ◆ Сыныптағы тәртіп пен моральдық ахуалды нығайтуды;
- ◆ Құндылықтарды қалыптастыруға бағытталған іс-шараларды;
- ◆ Ата-аналармен өзара іс-қимыл стратегиясын.

Неге жоспарлайды?

- ◆ Тәрбие жұмысын жүйелі, мақсатты және нәтижелі жүргізу үшін;
- ◆ Білім алушыларға қажетті құндылықтар мен өмірлік дағдыларды үйрету үшін;
- ◆ Сынып ұжымының ынтымақтастығы мен бірлігін арттыру үшін;
- ◆ Білім алушылардың жеке тұлғалық дамуын бақылау үшін.

Не үшін жоспарлайды?

- ◆ Білім алушыларды саналы, тәртіпті, жауапты тұлға ретінде қалыптастыру үшін;
- ◆ Қоғамдық ортаға бейімдеу және өмірге қажетті дағдыларды үйрету үшін;
- ◆ Ата-аналармен және әріптестермен бірлесе жұмыс жүргізу үшін;
- ◆ Педагогикалық қызметті тиімді ұйымдастыру үшін.

Кім үшін жоспарлайды?

- ◆ Білім алушы үшін – оларды тәрбиелеу, дамыту, саналы азамат ретінде қалыптастыру үшін;
- ◆ Ата-аналар үшін – бала тәрбиесіне бағыт-бағдар беру үшін;
- ◆ Мектеп үшін – жалпы тәрбие жүйесін үйлестіру үшін;
- ◆ Қоғам үшін – болашақ ұрпақты ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарға тәрбиелеу үшін жоспарлайды.

Тиімді жоспар – жүйелі жұмыстың, уақытты тиімді пайдаланудың, мақсатқа жетудің кілті

Сынып жетекшісі жұмысын жоспарлау формасы (үлгі)

№	Құндылықтар атауы	Мақсаты	Іс-шаралар атауы	Өткізу мерзімі	Жауапты тұлға

2) СЫНЫП САҒАТЫН ЖОСПАРЛАУ МЕН ҰЙЫМДАСТЫРУҒА ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР

Сынып жетекшісінің сынып сағатын жүйелі, қызықты әрі тәрбиелік мәні жоғары деңгейде ұйымдастыруы

Ол үшін:

1. Сынып сағатын өткізудің негізгі талаптарын білу ұсынылады:

Мақсат нақты болу үшін:

- ◆ Сынып сағаты білім алушылардың бойында белгілі бір құндылықтарды қалыптастыруға бағытталады
- ◆ Мақсат түсінікті, анық және практикалық тұрғыда қолданылды

Жас ерекшелігіне сай болуы:

- ◆ Білім алушылардың жас ерекшеліктерін ескере отырып, ақпарат түсінікті және қызықты етіп

беріледі

- ◆ Бастауыш сыныптар үшін – ойын элементтері қолданылады
- ◆ Жоғары сынып оқушылары үшін – пікірталас, өмірлік мысалдар, кейстік тапсырмалардың енгізілуі

Белсенділік пен қызығушылықты арттыру үшін:

- ◆ Сұрақ-жауап, рөлдік ойындар, дебаттар, ситуациялық тапсырмалардың қолданылады

Өмірмен байланыстылығы

- ◆ Білім алушыларға өмірлік тәжірибеге сүйене отырып, өздеріне қатысты, маңызды мәселелерді талқылауға мүмкіндік беріледі
- ◆ Нақты мысалдар мен фактілер, бейнероликтер, интерактивті материалдар және т.б. пайдаланылады

2. Сынып сағатын өткізу құрылымы

1. Кіріспе бөлігі (5-7 минут)

- ◆ Тақырыпты таныстыру
- ◆ Мақсатын түсіндіру
- ◆ Білім алушылардың назарын сабаққа аудару (қызықты сұрақ, көрнекіліктер, бейне материалдар)

2. Негізгі бөлім (20-30 минут)

- ◆ Негізгі ақпаратты түсіндіру
- ◆ Тақырыпқа қатысты әңгіме, көрініс немесе презентация
- ◆ Білім алушылармен диалог жүргізу (сұрақ-жауап, талқылау, кейстер, дебаттар)
- ◆ Тақырыпты кеңінен ашу үшін өмірлік мысалдар келтіру

3. Қорытынды бөлім (5-10 минут)

- ◆ Негізгі түйіндерді бекіту
- ◆ Білім алушылардың пікірін тыңдау
- ◆ «Бүгінгі сабақтан түйген ойым» рефлексия жасау
- ◆ Білім алушыларды дұрыс әрекеттерге ынталандыру және оны өмірде қолдануды үйрету үшін әдіс-

тәсіл түрлерін немесе әдетке айналдыру мақсатымен бір-екі тапсырма керек

- ◆ Мысалы: «Жақсылық күнделігі» арқылы жақсы әдеттерді қалыптастыру.
- ◆ «Мейірімді сөздер шеңбері» арқылы қарым-қатынас мәдениетін дамытуға болады. Жағымды әдеттер қалыптасу үшін осындай тапсырмаларды үнемі қайталау арқылы тұрақты дағдыға айналдыруға болады

3. Сынып сағатын өткізу әдістері

- ◆ Талқылау әдісі: Білім алушыларды белгілі бір мәселе немесе тақырып бойынша пікірлерін ортаға салу арқылы олардың жеке пікірлерін қалыптастыруға бағыттау;
- ◆ Рөлдік ойындар: Рөлдік ойындар арқылы білім алушыларға белгілі бір жағдайды сахналауға және соңында өздерінің қорытынды ойларын айтуға мүмкіндік жасау;
- ◆ Дебат: арнайы тақырыптар арқылы білім алушыларды өз көзқарастарын дәлелдеуге жетелеу;
- ◆ Кейс әдісі: Нақты өмірлік жағдайларды талдау арқылы шешу жолдарын табуға үйрету;
- ◆ Шығармашылық тапсырмалар: Эссе жазу, сурет салу, жоба жасау;
- ◆ Бейнефильмдер мен презентациялар: Білім алушылардың қызығушылығын арттыру үшін көрнекі материалдарды қолдану;
- ◆ Рефлексия: Сынып сағатының соңында білім алушылардың алған әсерлері мен түйген ойларын талқылайды.

4. Сынып жетекшісінің мына лайфхактарды ескере отырып, әзірлеген сынып сағаты тиімді өтеді:

- ◆ Тақырып білім алушылар үшін маңыздылығы;
- ◆ Қызықты әдістер қолданылуы;
- ◆ Әр білім алушының белсенді қатысуы;
- ◆ Өмірмен байланысы болуы;

- ◆ Тәрбиелік мәнінің жоғары болуы;
- ◆ Қорытынды жасалып, білім алушылар өзіндік ой түйіндеуі.
- ◆ Сынып жетекшісі сынып сағаттарын жүйелі, мазмұнды және қызықты етіп өткізсе, білім алушылардың өмірге деген көзқарасы, қарым-қатынас мәдениеті, жауапкершілігі мен құндылықтары дамиды

3) СЫНЫПТАН ТЫС ІС-ШАРАЛАР ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖӘНЕ ӨТКІЗУГЕ ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР

Сыныптан тыс іс-шаралар – білім алушылардың интеллектуалдық, шығармашылық, спорттық және әлеуметтік дағдыларын дамытуға бағытталған тәрбие жұмысының маңызды бөлігі. Бұл іс-шаралар балалардың тұлғалық дамуын, қарым-қатынас дағдыларын, ынтымақтастық пен көшбасшылық қабілеттерін қалыптастыруға ықпал етеді.

Сыныптан тыс іс-шаралардың мақсаты

- ◆ Білім алушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытады;
- ◆ Қоғамдық ортада өзін-өзі ұстауға үйретеді;
- ◆ Құндылықтарға негізделген тәрбие береді;
- ◆ Достық қарым-қатынасты нығайтады;
- ◆ Отаншылдық қасиетін арттырады;
- ◆ Тұлғалық және көшбасшылық қабілеттерді дамытады және т.б.
- ◆ Сыныптан тыс іс-шаралардың формалары

Сынып жетекшісі сыныптан тыс іс-шараларды түрлі форматта ұйымдастырады.

Интеллектуалды шаралар:

- ◆ Дебаттар
- ◆ Викториналар
- ◆ Интеллектуалды ойындар

Шығармашылық іс-шаралар:

- ◆ Театр қойылымдары

- ◆ Ән-би фестивальдері
- ◆ Сурет көрмелері
- ◆ Қолөнер, көңіл көтеру кештері

Спорттық іс-шаралар:

- ◆ Жарыстар (футбол, волейбол, шахмат)
- ◆ Жаппай жаттығу күндері
- ◆ Туристік жорықтар

Тәрбиелік және патриоттық шаралар:

- ◆ Ұлттық мерекелерге арналған іс-шаралар
- ◆ Кездесулер

Қоғамдық және еріктілік шаралар:

- ◆ Қайырымдылық акциялары
- ◆ Эко-жобалар (ағаш отырғызу, мектеп ауласын көгалдандыру)
- ◆ Қарттар үйіне немесе балалар үйіне бару

Экскурсиялар мен саяхаттар:

- ◆ Мұражайларға, көрмелерге, театрларға саяхат
- ◆ Өндірістік орындарға, ғылыми орталықтарға экскурсия

Сынып жетекшісі іс-шараны ұйымдастыруда нені ескеруі керек?

Білім алушылардың жас ерекшелігін ескеру

- ◆ Іс-шара білім алушылардың қызығушылықтарына сай болуын;
- ◆ Мектепке дейінгі және бастауыш сыныптарға ойын элементтерін,
- ◆ Орта және жоғары сыныптарға пікірталас, тәжірибелік тапсырмалар енгізуін ескереді

Қауіпсіздік шараларын сақтау

- ◆ Әр іс-шараның қауіпсіздігін қамтамасыз ету
- ◆ Туристік жорықтар мен спорттық жарыстарда денсаулыққа қауіп төндірмеу;
- ◆ Қоғамдық орындардағы шараларда

Сыныптан тыс іс-шаралар оқушылардың тұлғалық дамуына, ынтасы мен дағдыларының артуына ықпал етеді. Олар жас ерекшеліктерін ескере отырып, әртүрлі бағытта ұйымдастырылады және қауіпсіздік, ынтымақтастық пен жүйелі жоспарлауды қажет етеді.

балаларды бақылауда ұстау

Ата-аналармен ынтымақтастық орнату

- ◆ Кейбір іс-шараларды ата-аналармен бірге өткізу балалардың әлеуметтік ортада өзін еркін сезінуіне ықпал етеді

Мектеп әкімшілігімен келісу

- ◆ Іс-шара жоспарын мектеп басшылығымен келісу
- ◆ Іс-шараның мерзімі, орны, жауапты тұлғаларды анықтау

Мотивация және марапаттау жүйесін қарастыру

- ◆ Білім алушыларды ынталандыру мақсатында грамоталар, сертификаттар, шағын сыйлықтар әзірлеу
- ◆ Жарыс немесе байқау нәтижелері бойынша үздіктерді анықтап, марапаттау

Іс-шараны жоспарлау кезеңдері

1-қадам: Мақсат қою

- ◆ Іс-шараның нақты мақсаты мен міндеттерін анықтау

- ◆ Кімге арналған? Қандай құндылықтарды қалыптастырады?

2-қадам: Форматын таңдау

- ◆ Іс-шараның қатысушыларын (білім алушылар, ата-аналар, мұғалімдер) анықтау
- ◆ Өткізу орнын, уақытын және әдістерін белгілеу

3-қадам: Бағдарлама дайындау

- ◆ Сценарий немесе іс-шара жоспарын әзірлеу
- ◆ Қандай іс-әрекеттер болады? Кім жауапты?

4-қадам: Қауіпсіздік ережелерін қарастыру

- ◆ Егер іс-шара далада немесе саяхат форматында өтсе, алғашқы көмек көрсету шараларын қарастыру
- ◆ Балалардың ата-аналарының келісімін алу
- ◆ Қауіпсіздік шараларын сақтау

5-қадам: Өткізу және бақылау

- ◆ Іс-шара барысында білім алушылардың белсенділігіне назар

аудару.

- ◆ Жағымды психологиялық орта қалыптастыру.

6-қадам: Қорытынды жасау

- ◆ Білім алушылардан кері байланыс алу (саған не ұнады, қандай әсер алдың?)
- ◆ Болашақ іс-шараларға қатысты ұсыныстар жинау

Креативтілік пен қызығушылықты арттыру жолдары

- ◆ Ойын форматтарын пайдалану
- ◆ Интеллектуалды ойындар, брейн-рингтер, викториналар.
- ◆ Өнегелі тұлғаларды қонаққа шақыру
- ◆ Өнер адамдары, спортшылар, ғалымдармен кездесулер.
- ◆ Заманауи технологияларды қолдану (бейнероликтер, презентациялар, VR және AR технологиялары)
- ◆ Квест ойындары
- ◆ Белгілі бір тақырып бойынша шығармашылық ойындарды ұйымдастыру.
- ◆ Эмоционалды интеллектті дамытуға арналған жаттығулар
- ◆ Театрландырылған қойылымдар

Қауіпсіздік талаптары:

- ◆ Іс-шара өткізілетін орынның қауіпсіздігін тексеру;
- ◆ Балаларға төтенше жағдайларда әрекет ету нұсқаулығын беру;
- ◆ Мектеп әкімшілігімен, медициналық қызметкерлермен алдын ала келісу;
- ◆ Ата-аналардың рұқсатын алу (экскурсия, жорық, суға түсу сияқты іс-шараларда);
- ◆ Жас ерекшеліктеріне байланысты психологиялық қауіпсіздік қамтамасыз ету.

4) СЫНЫП ЖЕТЕКШІСІНІҢ БІЛІМ АЛУШЫЛАРҒА ҮЛГІ БОЛУ ҮШІН ҰСТАНУЫ ТИІС ҚАҒИДАЛАР

Өзіңді құрметте, басқаларды құрметте!

- ◆ Білім алушыларға әдептілік, сыпайылық, үлкенге құрмет, кішіге қамқорлық көрсету арқылы үлгі болу
- ◆ Әрбір білім алушының жеке пікірін тыңдап, олардың тұлғалық ерекшеліктерін құрметтеу

Жауапкершілік пен адалдық таныту

- ◆ Өз уәдесін орындау, жалған сөйлемей, әділ болу
- ◆ Білім алушылардан талап еткен жауапкершілікті алдымен өзінен талап етіп, орындауы

Өмір бойы оқып-үйрену

- ◆ Кітап оқу, өзін-өзі жетілдіру, біліктілікті арттыру арқылы оқушыларға «өмір бойы оқу», «үздіксіз даму» деген ойды жеткізу
- ◆ Жаңашыл болу, заман ағымына сай өзгеруге дайын болу

Ұстамдылық пен сабырлылық сақтау

- ◆ Қиындықтарда эмоцияға берілмей, ақылмен шешім қабылдау
- ◆ Білім алушылармен дауыс көтермей сөйлесу, өз сезімін бақылай білу.

Денсаулықты күту және салауатты өмір салтын насихаттау

- ◆ Темекі шекпеу, артық агрессияға бармау, дұрыс тамақтану арқылы үлгі болу
- ◆ Денсаулықты күту қажеттілігін өз іс-әрекеті арқылы көрсету

Уақытты дұрыс басқару

- ◆ Дәлдікке, уақытты тиімді пайдалануға дағдылану
- ◆ Кешікпеу, сабақ пен іс-шараларға уақытылы дайындалу

Ұжымшылдық пен ынтымақтастық таныту

- ◆ Білім алушылармен және әріптестермен ашық қарым-қатынас орнату
- ◆ Әрқашан командада жұмыс істеуге дайын болу

Әділдік пен объективтілік сақтау

- ◆ Білім алушылар арасында біреуге ерекше қарым-қатынас жасамау
- ◆ Әр білім алушыны тең дәрежеде қабылдау және бағалау

Мәдениетті болу

- ◆ Тіл мәдениетін сақтау, әдепсіз сөздерді қолданбау
- ◆ Дұрыс сөйлеу, әдемі киіну, өзін-өзі ұстау арқылы үлгі болу

Құндылықтарға негізделген тәрбие беру

- ◆ Адалдық, шынайылық, қамқорлық, еңбексүйгіштік, отаншылдық және т.б. құндылықтарды бойына сіңіру.
- ◆ Құндылықтарды тек сөзбен емес, іс-әрекетпен көрсету

Сынып жетекшісі білім алушыларға үлгі болу үшін:

«Сөз бен іс үйлесуі керек»

- ◆ Егер педагог өзі айтқан ережелерді сақтамаса, білім алушы да оны сақтамайды
- ◆ Балалар тек айтқан сөздерге емес, жасаған іс-әрекетке қарайды

Білім алушылармен сенімді қарым-қатынас орнату

- ◆ Сенім қалыптастыруда үнемі ашық және әділ болу
- ◆ Білім алушыларға мейірімділік пен қамқорлық таныту
- ◆ Білім алушылардың тұлғалық ерекшеліктерін құрметтеу
- ◆ Әр білім алушы өзін жеке тұлға ретінде сезінуі;
- ◆ Білім алушылардың қабілеттерін дамытуды қолдау және ынталандыру маңызды

Өз эмоцияларыңды бақылау

- ◆ Эмоцияға берілмеу, білім алушылармен сабырлы қарым-қатынас орнату
- ◆ Стресс жағдайында ақылмен шешім қабылдау

- ◆ Туындаған қиын жағдайды шешу үшін тиісті тұлғалармен/мамандармен ақылдасу
- ◆ Егер мұғалім мектепте бір, мектептен тыс жерде мүлде басқаша болса, білім алушы оған сенбейді.
- ◆ Қоғамда, отбасында, ортада үлгі болуы маңызды.

Сынып жетекшісі – тек тәрбиеші емес, білім алушылардың өмірлік бағдарын айқындайтын тұлға.

5) СЫНЫП ЖЕТЕКШІСІ МЕН БІЛІМ АЛУШЫЛАР АРАСЫНДАҒЫ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫ ҰЙЫМДАСТЫРУҒА ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР

Жағымды қарым-қатынас – табысты тәрбиенің көзі!

Сынып жетекшісі мен білім алушылар арасындағы қарым-қатынас – оқу-тәрбие процесінің негізі. Жақсы қарым-қатынас оқушының өзін еркін сезінуіне, өз пікірін ашық айтуына, сыныпта ынтымақтастық атмосферасын қалыптастыруға ықпал етеді.

Білім алушылармен қарым-қатынас орнатудың негізгі қағидалары

1. Ынтымақтастық пен сенімді қарым-қатынас қалай қалыптастырады?

Білім алушыларға сенім арту және олардың пікірін тыңдау:

Білім алушылармен жеке қарым-қатынас орнату

Мысалы: Егер білім алушы өзінің ойын айтуға қорқатын болса, оны қолдап, пікірін еркін білдіруге мүмкіндік беру.

Сынып жетекшісі өзін білім алушыға қолдаушы, бағыт беруші тұлға ретінде қабылдату:

Ол үшін:

Сынып жетекшісі өзін «мен бәрін білемін» деп көрсетпей, керісінше білім алушылармен бірге үйренуге дайын екенін көрсетуі маңызды.

Мысалы: Білім алушыларға сұрақ

*Үлкен алдында иіліп сөйле,
Кіші алдында сызылып сөйле.
Иіліп сөйлегеннен белің
бүгілмейді,
Сызылып сөйлегеннен сөзің
үзілмейді.*

Бөлтірік шешен

қойып, олардың жауабын талқылау,
қолдау арқылы өзара сенім
қалыптастыруға болады.

Барлық білім алушыларға тең дәрежеде
қарау:

Әр білім алушыны ерекше тұлға ретінде
қабылдау және ешкімді алаламау

Мысалы: Егер бір білім алушы сабақты
жақсы оқыса, ал екіншісі қиындық
көрссе, олардың екеуін де
ынталандырып, қолдау көрсету

*2. Қарым-қатынаста ашықтық пен
әділдік қалай сақталады?*

Әділ болу – сынып жетекшісінің басты
қағидасы:

Тәртіп бұзған жағдайда бір білім
алушыға қатаң шара қолдану, ал
екіншісіне жеңілдік жасау әділетсіздік

Мысалы: Егер білім алушы ережені
бұзса, оның әлеуметтік жағдайына
немесе үлгеріміне қарамастан, барлық
сыныптағы білім алушыларға бірдей
талаптың қойылуы

Мақтау мен ескертуді объективті түрде
жасау:

Тек жақсы оқитын білім алушыларды
ғана мақтап, басқаларды ескерусіз
қалдырмау

Мысалы: Егер білім алушы белсенділік
танытса, оның әрекетін бағалау керек:
«Сен бүгін өте жақсы пікір айттың,
басқа достарыңа да ой тастай алдың!»

*3. Білім алушылардың пікірін қалай
құрметтеу керек?*

Әр білім алушының ойын еркін
білдіруіне мүмкіндік беру:

Білім алушылардың өз пікірін, ойын
еркін айтуына уақыт беру

Мысалы: Егер білім алушы белгілі бір
тақырыпқа қатысты өз ойын білдірсе,
оны тыңдап, пікірін жоққа шығармау

Білім алушылардың көзқарасын
сыпайы түрде түсіндіру:

Егер білім алушы қате пікір айтса, оған
«сенікі дұрыс емес» деп бірден
түзетпей, сабырлы түрде дұрыс бағыт
беру

Мысалы: «Сен қызықты ой айттың,
бірақ мына деректерді ескеріп көрсен
қалай болар еді?»

*4. Білім алушылармен
ынтымақтастықты қалай дамытуға
болады?*

Серіктестік қарым-қатынас орнату:

Сынып жетекшісінің білім
алушылармен бірдей деңгейде сөйлесуі,
олардың пікірлерін ескеру.

Мысалы: «Бұл мәселені бірге зерттейік,
бәріміз бірігіп қандай қызықты мәлімет
таба аламыз?»

Білім алушылардың белсенділігіне
мүмкіндік беру:

Сынып сағаттарының тақырыбын
таңдауда білім алушылардың өздерінің
шешім қабылдауына жағдай жасау

Мысалы: Сыныптан «Қандай
тақырыпты талқылаған ұнайды?»,
«Қандай мәселелерді бірге шеше
аламыз?» деп сұрау

Бірге жобалар жасау, пікірталас
ұйымдастыру:

Топтық жұмыс арқылы білім

алушылардың өзара ынтымақтастығын нығайту

Мысалы: «Сынып ережелерін өздерің жасағыларың келе ме?» деген сұрақ қойып, білім алушылармен бірге тәртіп ережелерін белгілеу

5. Сыныптағы қақтығыстарды қалай шешуге болады?

Қақтығыс кезінде эмоцияға берілмей, бейтарап позиция ұстану:

Егер екі оқушы ұрысып қалса, олардың әрқайсысын тыңдап, әділ шешім қабылдау

Мысалы: «Екеуіңнің де ойларың маңызды, бірақ ортақ шешімге қалай келеміз?»

Сыныптағы эмоционалдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету:

Білім алушылардың өздерін еркін сезінуіне жағдай жасау

Мысалы: «Бұл жерде әркім өз ойын еркін білдіре алады, бірақ біз бір-бірімізге құрметпен қараймыз» деп айту

Өзін-өзі басқару және эмоцияны бақылау қалай жүзеге асырылады?

Кез келген жағдайда педагогикалық этиканы сақтау:

Білім алушыға сыпайы сөйлеу, дәрекі сөздерден аулақ болу

Мысалы: «Бұл сұрағың дұрыс емес» деудің орнына «Бұл сұрақ өте қызықты, бірақ басқа қырынан қарастырып көрейік» деуге болады

6. Сынып жетекшісінің сұрақ қою және жауап беру әдебі

Қойылатын сұрақтың нақты, түсінікті болуы

Қолдау көрсететін сұрақтарды қою («Сенің ойыңша, бұл мәселені

қалай шешуге болады?»)

Білім алушының пікірін ескеретін сұрақтар қою («Бұл туралы сен не

ойлайсың?»)

Сұрақ қоюды білім алушының жас ерекшеліктеріне қарай бейімдеу

Жауап беру әдебі

Білім алушының жауабын соңына дейін тыңдау

Кемшіліктерін бірден сынамай, дұрыс бағыт беру

Көбірек ойлануға мүмкіндік беру

6) СЫНЫП ЖЕТЕКШІСІНІҢ ӘРІПТЕСТЕРІМЕН ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫН ҰЙЫМДАСТЫРУҒА ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР

Сынып жетекшісінің әріптестерімен қарым-қатынасы

Жақсы қарым-қатынас тәрбиелік жұмыстың тиімділігін арттырып, мектептегі ортақ мақсаттарға жетуге көмектеседі.

1. Әкімшілікпен қарым-қатынас

Негізгі қағидалар:

- ◆ Әкімшілікпен ашық, сыпайы және кәсіби қарым-қатынас орнату
- ◆ Мектептің ішкі ережелерін сақтау және әкімшілік талаптарын орындау
- ◆ Тәрбие жұмысына қатысты есептер мен құжаттарды уақытылы тапсыру
- ◆ Мектептің тәрбие жоспарына белсенді атсалысу

Директор және директордың тәрбие ісі жөніндегі орынбасарымен қарым-қатынас:

- ◆ Сыныптағы тәрбиелік жұмыстардың жай-күйі туралы ақпарат беру
- ◆ Қажет жағдайда тәртіп мәселелері бойынша кеңес алу
- ◆ Мектепшілік іс-шараларды ұйымдастыруда ұсыныстар беру
- ◆ Тәрбиелік іс-шаралардың есебін тапсыру

Мектеп әкімшілігімен қарым-қатынас:

- ◆ Құжат айналымын дұрыс жүргізу

(тәрбие жұмысының есептері, білім алушылардың құжаттары, сынып журналдары)

- ◆ Әкімшілік талаптарын дұрыс түсініп, қабылдау
- ◆ Тәртіп бұзушылықтарды шешуде әкімшілікпен бірлесіп жұмыс жасау

Пән мұғалімдерімен қарым-қатынас

Негізгі қағидалар:

- ◆ Пән мұғалімдерінің жұмысын құрметтеу, олардың сабақ беру стиліне араласпау
- ◆ Сыныптағы білім алушылардың оқу үлгерімі туралы пікір алмасу
- ◆ Пән мұғалімдерімен білім алушылардың тәрбиесі бойынша тығыз байланыста болу
- ◆ Жеке білім алушылардың оқу үлгерімі мен тәртібіне қатысты ақпарат алмасу
- ◆ Мұғалімдердің ұсыныстарын тыңдау, олармен бірлескен іс-шаралар ұйымдастыру
- ◆ Білім алушылардың сабаққа деген көзқарасын жақсарту үшін мұғалімдермен ынтымақтастық орнату

Бірлескен іс-шаралар:

- ◆ Ғылыми жобалар, пәндік олимпиадалар ұйымдастыру
- ◆ Кәсіптік бағдар беру жұмыстарын бірге жоспарлау
- ◆ Мектепшілік іс-шараларда пән мұғалімдерінің белсенділігін арттыру

Психологпен қарым-қатынас

Негізгі қағидалар:

- ◆ Білім алушылардың психологиялық жағдайын бақылау үшін тығыз байланыста болу
- ◆ Эмоционалды қиындықтарға тап болған білім алушыға көмек көрсету
- ◆ Тәрбие жұмыстарында психологиялық әдістерді қолдану

Қандай жағдайларда психологпен

байланысу керек?

- ◆ Білім алушының эмоционалды тұрақсыздығы байқалса
- ◆ Білім алушының мінез-құлқында күрт өзгерістер болса (агрессия, тұйықтық, оқшаулану, стресстік жағдайлар)
- ◆ Сыныптағы қақтығыстарды шешуде кәсіби кеңес қажет болғанда
- ◆ Білім алушылардың суицидтің алдын алу, буллинг мәселелерін шешу барысында

Бірлескен жұмыстар:

- ◆ Білім алушыларға психологиялық тренингтер ұйымдастыру
- ◆ Қарым-қатынас мәдениетін дамытуға бағытталған ойындар өткізу
- ◆ Ата-аналарға психологиялық кеңес беру жұмыстарын ұйымдастыру

Әлеуметтік педагогпен қарым-қатынас

Негізгі қағидалар:

- ◆ Әлеуметтік көмекті қажет ететін білім алушылар туралы ақпарат алмасу
- ◆ Тәрбие жұмысында әлеуметтік қолдау шараларын ұйымдастыру
- ◆ Мектептегі инклюзивті білім беруді дамытуға көмектесу

Қандай жағдайда әлеуметтік педагогпен байланысу керек?

- ◆ Материалдық жағдайы төмен отбасылардағы білім алушыларға көмек қажет болғанда
- ◆ Қиын жағдайға тап болған немесе қараусыз қалған балаларға әлеуметтік көмек көрсету қажет болса
- ◆ Мүмкіндігі шектеулі балаларға арналған қолдау шараларын ұйымдастыруда

Бірлескен жұмыстар:

- ◆ Білім алушыларға арналған әлеуметтік жобалар ұйымдастыру (қайырымдылық, еріктілік, демеушілік көмектер)

- ◆ Ата-аналармен кездесулер, әлеуметтік проблемаларды шешу жолдарын қарастыру
- ◆ Балаларға арналған тегін курстар, бағдарламалар туралы ақпарат беру

Әріптестермен қарым-қатынасты жақсарту үшін не істеу керек?

- ◆ Әріптестерді сыйлау және олардың пікірін ескеру
- ◆ Мәселелерді ұжыммен талқылап, ортақ шешім қабылдау
- ◆ Конфликтілерді болдырмау және ұжымдық мәдениетті сақтау
- ◆ Кәсіби қарым-қатынаста этика қағидаларын ұстану
- ◆ Мектептің тәрбие жүйесін бірге дамыту үшін ашық жұмыс істеу.

Сынып жетекшісі мұғалімдермен, психологпен, әлеуметтік педагогпен, әкімшілікпен сенімді, кәсіби қарым-қатынас орнатса, тәрбие жұмысы жүйелі және нәтижелі болады.

7) АТА-АНАЛАРМЕН ЖҰМЫСТЫ ҰЙЫМДАСТЫРУҒА ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР

Ата-аналармен тиімді жұмыс жасау – тәрбие жұмысының ажырамас бөлігі. Баланың дамуы мен жетістігіне отбасы мен мектептің бірлескен жұмысы үлкен ықпал етеді. Сондықтан сынып жетекшісі ата-аналармен сенімді қарым-қатынас орнатып, ынтымақтастық негізінде жұмыс жасауы қажет.

Ата-аналармен ынтымақтастық орнатудың маңызы

- ◆ Баланың оқу үлгерімі мен тәрбиелік деңгейін жақсартуға көмектеседі
- ◆ Отбасы мен мектептің арасындағы сенімді байланысты нығайтады
- ◆ Ата-аналарды мектеп өміріне белсенді тартуға ықпал етеді
- ◆ Балаға ата-анасының қолдауы мен мектептің көмегі қатар берілгенде, оның ынтасы артады

Ата-аналармен қарым-қатынас қағидалары

Бақ деген – құс, ұшады да кетеді.

Тақ деген – тұс, кіреді де кетеді.

Байлық деген – мұз, ериді де кетеді.

Мәңгілік қалатын – адал іс.

Әйтеке би

1. Сенім мен ашықтық қағидасы

- ◆ Ата-аналарға мектеп – серіктес, мұғалім – көмекші тұлға екенін түсіндіру.
- ◆ Ата-аналар мектепке келгенде өздерін жайлы сезінетіндей орта қалыптастыру
- ◆ Олардың сұрақтарына ашық, сыпайы, нақты жауап беру

2. Өзіңізді дұрыс ұстау және сөйлеу әдебі

- ◆ Ата-аналармен сабырлы, әдепті және сыпайы түрде сөйлесу
- ◆ Өткір пікір айтудан аулақ болу, олардың көзқарасын сыйлау
- ◆ Кері байланыс беру кезінде баланың тек кемшіліктерін емес, алдымен жетістіктерін атап өту

3. Білім алушының мүддесін басты назарға алу

- ◆ Ата-аналармен жұмыс істегенде басты мақсат – баланың дамуы екенін ұмытпау
- ◆ Баланың тәртібі, оқу үлгерімі туралы айтқанда, сынға емес, шешім табуға басымдық беру
- ◆ Ата-анамен бірге қолдау көрсету әдістерін қарастыру

4. Теңдік қағидасы

Ата-аналармен жұмысты дұрыс ұйымдастыру – баланың дамуы мен тәрбиесіне әсер ететін маңызды фактор. Сынып жетекшісі ата-аналармен сенімге негізделген, ашық және жүйелі байланыс орнатып, оларды мектеп өміріне белсенді қатыстыруы қажет. Мұндай ынтымақтастық баланың үлгерімі мен мінез-құлқына оң әсер етіп, мектеп пен отбасының бір бағытта жұмыс істеуіне мүмкіндік береді.

- ◆ Ата-аналарды мәртебесіне, әлеуметтік жағдайына қарай бөлмеу
- ◆ Әр ата-ананы тең дәрежеде қабылдау
- ◆ Мектеп ережелерін барлық ата-анаға бірдей қолдану

5. Ынтымақтастық қағидасы

- ◆ Тек мәселе туындағанда емес, үнемі байланыста болу
- ◆ Ата-аналардың мектеп өміріне қатысуына мүмкіндік беру
- ◆ Олардың пікірін сұрап, ортақ шешім қабылдау

Ата-аналармен жұмыс түрлері

Ата-аналар жиналыстары

- ◆ Белгілі бір тақырыптар бойынша қысқа әрі мазмұнды жиналыстар өткізу. Тек есеп беру емес, пікір алмасу, тәжірибе бөлісу, талқылау форматында өткізу
- ◆ Жеке кеңестер мен әңгімелесулер
- ◆ Білім алушының жетістіктері, қиындықтары бойынша ата-анамен жеке кездесу ұйымдастыру
- ◆ Туындаған мәселелерді шешудің жолдарын бірге қарастыру

- ◆ Ата-аналарға қысым жасамай, олардың пікірін тыңдау
- ◆ Маңызды ақпараттарды жедел бөлісу
- ◆ Тек ресми ақпараттарды тарату, қажетсіз хабарламалар жібермеу
- ◆ Ата-аналарды мектеп іс-шараларына тарту
- ◆ Білім алушыларға қатысты мерекелік, тәрбиелік іс-шараларға ата-аналарды шақыру
- ◆ Бірлескен жобалар жасау (эко-акциялар, қайырымдылық, спорттық шаралар).
- ◆ Ата-аналарға арналған тренингтер мен семинарлар
- ◆ «Баламен қалай тиімді қарым-қатынас жасауға болады?»
- ◆ «Баланың ынта-жігерін қалай арттыруға болады?»
- ◆ «Баланың оқу үлгерімі төмендегенде не істеу керек?»
- ◆ «Қазіргі заман балалары: түсіну және қолдау»

Ата-аналармен сөйлесу әдебі

Нені айту керек?

«Сіздің балаңыз өте қабілетті, бірақ оған көбірек қолдау қажет»

«Балаңыз сабақта белсенді, бірақ кейде көңіл бөлу қиындық тудырады, бұл мәселені бірге шешуге тырысайық»

«Сіздің балаңыз шығармашылыққа жақын. Оған көмектесетін үйірмелер бар, бірге қарастырайық»

Нені айтуға болмайды?

«Сіздің балаңыз өте тәртіпсіз, оған ештеңе көмектеспейді»

«Ол сабағын жақсы оқымайды, бұл сіздің кінәңіз»

Бұл жағдайда ата-ананың эмоциясына емес, мәселені шешуге назар аудару маңызды

Сабыр сақтау, дауыс көтермеу

«Мен сізді түсінемін» немесе «Біз бұл мәселені бірге шеше аламыз» деген сөздерді қолдану

Ата-аналармен жұмыс істеудің тиімді әдістері

1. «Ашық есік» қағидасы

Ата-аналар кез келген уақытта мұғаліммен еркін байланыса алатындай жағдай жасау.

2. Жағымды кері байланыс беру

«Балаңыздың мына жетістігі өте жақсы!» деп бастау

Балаға қолдау көрсету арқылы ынталандыру

3. Ата-аналарға тек қиындықтар туралы емес, жағымды жаңалықтар туралы айту

Ата-аналар баласы туралы тек шағым естісе, қарым-қатынас нашарлайды. Сондықтан жағымды ақпарат айту маңызды

4. Ата-аналарға нақты ұсыныстар беру

«Балаңызға көмектесіңіз» дегеннен

гөрі, «Күніне 10 минут осы жаттығуды бірге орындаңыз» деп нақты кеңес беру тиімді.

5. Қарым-қатынасты жүйелі жүргізу

Тек жиналыстарда ғана емес, жыл бойы байланыста болу.

Ата-ананың мектеппен байланысын жақсартуға позитивті атмосфера қалыптастыру.

Ата-аналармен ынтымақтастық – баланың табысты білім алуы мен дамуына негіз болады

8) ҚАУІПСІЗ ЖАЙЛЫ ОРТА ҚҰРУ БОЙЫНША ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР

Сынып жетекшісі білім алушылардың физикалық, психологиялық және цифрлық қауіпсіздігін қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады. Бүгінде буллинг, кибербуллинг, әлеуметтік желілердің теріс әсері, достар арасындағы қақтығыстар – білім алушылардың психологиялық және эмоционалдық жағдайына кері әсер ететін басты факторлар

Сондықтан сынып жетекшісі білім алушылар үшін қауіпсіз орта қалыптастыруға бағытталған нақты іс-шаралар жүргізуі маңызды

1. Қауіпсіз ортаны қалыптастырудағы сынып жетекшісінің әрекеттері

- ◆ Білім алушылардың эмоционалдық және психологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ету
- ◆ Сыныпта өзара сыйластық пен сенім орнату
- ◆ Буллинг пен кибербуллингтің алдын алу бойынша шаралар ұйымдастыру
- ◆ Әлеуметтік желіде және цифрлық кеңістікте қауіпсіздікті үйрету
- ◆ Ата-аналармен және мектеп психологымен тығыз байланыста болу
- ◆ Білім алушылардың қарым-қатынастарын бақылау және қиындықтарды дер кезінде шешу

2. Кибербуллинг және цифрлық әлемдегі қауіпсіздік

- ◆ Кибербуллинг – әлеуметтік желілерде, мессенджерлерде, онлайн ойындарда немесе басқа интернет платформаларда адамды қорлау, мазақ ету, қорқыту немесе беделін түсіру

Сынып жетекшісінің әрекеті:

- ◆ Кибербуллингтің не екенін білім алушыларға түсіндіру
- ◆ Цифрлық мәдениетті қалыптастыру (әдептілік, жауапкершілік, ақпаратты тарату этикасы)
- ◆ Білім алушылардың интернетте өздерін қалай қорғау керектігін үйрету
- ◆ Жеке ақпараттарды әлеуметтік желіде бөліспеу туралы ескерту
- ◆ Кибершабуылға ұшыраған жағдайда психологпен, ата-анамен бірлесіп мәселені шешу
- ◆ Қауіпсіздік ережелерін ата-аналарға да жеткізу

Сынып жетекшісінің білім алушыларға кеңес беруі:

- ◆ Жеке ақпаратты бөтен адамдармен бөліспеу
- ◆ Бейтаныс адамдардан келген сілтемелерді ашпау
- ◆ Интернетте өзің туралы ақпаратты ойланбай жарияламау
- ◆ Кибербуллингке тап болсаң, ата-анаңа немесе мұғалімге айту
- ◆ Қорлайтын контенттерге реакция бермеу және блоктау

3. Әлеуметтік желіде қауіпсіздікті сақтау

Сынып жетекшісінің әрекеті:

- ◆ Білім алушыларға әлеуметтік желілердегі қауіптер туралы түсіндіру
- ◆ Білім алушыларды интернеттегі дұрыс ақпаратты таңдауға үйрету
- ◆ Фейк жаңалықтарды ажырата білуін үйрету

- ◆ Интернетке тәуелділіктің алдын алу бойынша жұмыстар жүргізу

Сынып жетекшісінің білім алушыларға кеңес беруі:

- ◆ Әлеуметтік желіде бөтен адамдармен сөйлеспеу
- ◆ Өзің туралы деректерді белгісіз сайттарда қалдырмау
- ◆ Күдікті хабарламаларға жауап бермеу
- ◆ Біреуді ренжітуге, қорлауға жол бермеу
- ◆ Күдікті жағдайда ата-анаға немесе мұғалімге хабарлау

4. Буллинг және оны болдырмау

- ◆ Буллинг – адамды қасақана қорлау, мазақ ету, физикалық немесе психологиялық қысым көрсету

Сынып жетекшісінің әрекеті:

- ◆ Сыныпта достық қарым-қатынас орнату
- ◆ Әр білім алушыны тең дәрежеде қарау
- ◆ Буллингке тап болған білім алушыны қолдау және қорғау
- ◆ Ата-аналармен және психологпен бірлесіп жұмыс жүргізу
- ◆ Буллингке қатысты арнайы тренингтер ұйымдастыру
- ◆ Қақтығыстарды бейбіт шешу жолдарын үйрету

Сынып жетекшісінің білім алушыларға кеңес беруі:

- ◆ Ешкімді мазақтап, қорламау
- ◆ Өзіңді қорғау үшін сенімді адамдардан көмек сұрау
- ◆ Буллингке қарсы тұру үшін достықты нығайту
- ◆ Құрдастарға көмектесуге дайын болу
- ◆ Егер біреуге қысым көрсетіліп жатса, үнсіз қалмау

5. Достары арасында және сыныпта қауіпсіз орта құру

Сынып жетекшісінің әрекеті:

- ◆ Сыныпта достық атмосфера қалыптастыру
- ◆ Топтық жұмыстар арқылы білім алушылар арасындағы қарым-қатынасты жақсарту
- ◆ Қақтығыстарды шешу мәдениетін үйрету
- ◆ «Сенім бұрышы» немесе «Сенім жәшігін» ұйымдастыру
- ◆ «Менің эмоциям» атты сабақтар өткізу (білім алушылар өз сезімдерін ашық жеткізуі үшін)

Сынып жетекшісінің білім алушыларға кеңес беру:

- ◆ Достарыңды сыйлау, қолдау көрсету
- ◆ Қиындыққа тап болған адамға көмектесу
- ◆ Біреуді мазақ етпеу, қысым жасамау
- ◆ Өз эмоцияңды бақылау және құрдастармен жақсы қарым-қатынас орнату
- ◆ 6. Ата-аналарға кеңес (Сынып жетекшісі ата-аналарға не айтуы керек?)

Ата-аналарға кеңес беру:

- ◆ Баланың интернетте қанша уақыт өткізетінін бақылау
- ◆ Оның әлеуметтік желідегі әрекеттерін үнемі тексеріп отыру
- ◆ Балаңыздың кімдермен араласатынын білу
- ◆ Қандай сайттарға кіріп жүргенін бақылау
- ◆ Балаңыздың көңіл-күйіндегі өзгерістерді ескеру
- ◆ Егер балаңыз буллингке ұшыраса, бірден мектепке хабарлау

Ата-аналармен байланыс:

- ◆ Буллинг пен кибербуллингке қарсы бірлескен іс-шаралар ұйымдастыру
- ◆ Қауіпсіздік ережелерін ата-аналарға түсіндіру

- ◆ Бала тәрбиесіне қатысты тренингтер өткізу

9) БІЛІМ АЛУШЫ БУЛЛИНГКЕ ҰШЫРАҒАН ЖАҒДАЙДА СЫНЫП ЖЕТЕКШІСІНІҢ ӘРЕКЕТ ЕТУ АЛГОРИТМІ

- ◆ 1-қадам: Оқиғаны анықтау
Білім алушының немесе куәгерлердің шағымын мұқият тыңдау
Буллингтің қай жерде, қанша рет, кім тарапынан болғанын нақтылау
Эмоцияға берілмей, білім алушыны қолдау
- ◆ 2-қадам: Қауіпсіз орта қалыптастыру
Жәбірленушіні буллинг жасаушылардан оқшаулау
Білім алушыны мектеп психологына бағыттау
Буллингке қатысы бар басқа білім алушыларды жеке сөйлесуге шақыру
- ◆ 3-қадам: Әкімшілікке хабарлау
Оқиға туралы мектеп әкімшілігіне (директор, директордың тәрбие ісі жөніндегі орынбасары) баяндау
Барлық фактілерді құжаттау (уақыты, орны, қатысушылар).
Ата-аналарға хабарлау
- ◆ 4-қадам: Шара қолдану
Мектеп психологы, әлеуметтік педагог және әкімшілікпен бірлесе отырып, буллингке қатысты шешім қабылдау
Білім алушыларға буллингтің салдары туралы түсіндіру
Жұмыстары жүргізу
Қайталанбау үшін сыныпта достық атмосферасын қалыптастыру
- ◆ 5-қадам: Қайталанбау үшін алдын алу шараларын жүргізу
Буллингтің алдын алу мақсатында сынып сағаттары өткізу
Білім алушылармен психологиялық тренингтер ұйымдастыру
«Сенім жәшігі» немесе анонимді шағым қабылдау жүйесін орнату

Сынып жетекшісі білім алушылардың тек білім алуын ғана емес, олардың қауіпсіз ортада өмір сүруін де қамтамасыз етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Ұлттық құрылтайдың «Адал адам – Адал еңбек – Адал табыс» атты үшінші отырысында сөйлеген сөзі 2024 жылғы 15 наурыз [Электронды ресурс] <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyyn-ulttyk-kuryltaydyn-adal-adam-adal-enbek-adal-tabys-atty-ushinshi-otyrysynda-soylegen-sozi-1525727> (қаралған уақыты 05.05.2024 ж.)
- 2 Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Ұлттық құрылтайдың «Әділетті Қазақстан – Адал азамат» атты екінші отырысында сөйлеген сөзі. 2023 жылғы 17 маусым. – Түркістан. [Электронды ресурс] <https://surl.li/tpkuos> (қаралған уақыты 05.05.2024 ж.)
- 3 Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің Жоғары оқу орындарынан басқа білім беру ұйымдарына арналған «Біртұтас тәрбие бағдарламасын» бекіту туралы 2023 жылғы 19 қыргүйектегі №294 бұйрығының 1-қосымшасы
- 3 Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің «Біртұтас тәрбие» бағдарламасын бекіту туралы 2024 жылғы 31 шілдедегі №194 бұйрығына 1-қосымша.
- 4 Кобылкин Д. С. Философское значение даймения и проблема понимания // Информатизация населения и устранение цифрового неравенства как фактор социально-экономического развития региона: Материалы международно-практической конференции /— Рязань, 2015.
- 5 Лосев А. Ф. Жизненный и творческий путь Платона / Платон. Собрание сочинений. / Общ. ред. А. Ф. Лосева и др. — М.: Мысль, 1994. — (Серия «Философское наследие»).
- 6 Әлемдік философиялық мұра: Аристотель философиясы, Жиырма томдық. Алматы, Жазушы, 2005.
- 8 Әбу Насыр әл-Фараби. (n.d.). Әбу Насыр әл-Фарабидің ізгілікті қоғам жөніндегі идеялары. Retrieved May 7, 2024, from <https://abai.kz/post/54153>
- 9 Жүсіп Баласағұн. (n.d.). Жүсіп Баласағұн шығармаларындағы адамгершілік идеялары. Retrieved May 7, 2024, from <http://surl.li/qjlgg>
- 10 Түркітануға кіріспе [Мәтін]: оқу құралы / Ә. Қайдар М. Оразов;— 3-бас. — Алматы : Арыс, 2004. - 358 б.
- 11 Муминов А.К., Қожа М.Б. Х.А. Ясауи кесенесінің шет елдерде сақталатын артефактілері және құжаттары // Қожа Ахмет

Ясауидің рухани мұрасы. Х.А. Ясауи халық аралық Түрік-Қазақ университеті. – Алматы, 2017. – 65-73 бб

12 Антология педагогических мысли Казахстана / сост. К.Б.Жарикбаев, С.К.Калиев. – Алматы: Рауан, 1995 – 512 с.

13 Қалиев С. «Ы.Алтынсаринның таңдамалы педагогикалық мұралары» / Алматы, 1991 ж..

14 Абай Құнанбайұлы. Қара сөздер. – Алматы: «MELOMAN Publishing», 2020. – 152 бет.

15 Абай. Өлеңдер, аудармалар, поэмалар. – Алматы: Атамұра, 2020. – 288 бет.

16 Абай Әлемі. Ұлы ойшылдың өмірі мен шығармашылығына арналған онлайн-энциклопедия. <https://abaialemi.kz/> (қаралған уақыты 05.05.2024 ж.)

17 Құдайбердіұлы Ш. Үш анық. [Электронды ресурс] <https://kitap.kz> (қаралған уақыты 05.05.2024 ж.)

18 Торайғыров С. Асыл сөз. Өлеңдер мен дастандар. – алматы, ҚАЗАқпарат., 2005 – 117 б. [Электронды ресурс] <https://surl.li/gcwgvw> (қаралған уақыты 05.05.2024 ж.)

19 Байтұрсынұлы А. Алты томдық шығармалар жинағы. – Алматы: «Ел-шежіре» – Т.І: - 348 б. [Электронды ресурс] <https://surl.li/sokvtv> (қаралған уақыты 05.05.2024 ж.)

20 Дулатов М. Алты томдық шығармалар жинағы Дулатұлы, Міржақып ; құраст.: Е. Сатыбалдиев [ж. б.] – Алматы: Мектеп, 2013. – Алаш мұрасы.– 2500 дана. [Электронды ресурс] <https://surl.li/gfcheb> (қаралған уақыты 05.05.2024 ж.)

21 Аймауытов Ж. Алты томдық шығармалар жинағы. /Тәрбиеге жетекші. Жаңа ауыл. (оқу құралдары). Құрастырған Н. Қуантаев. – Алматы: «Ел-шежіресі» – 2013. Т.5: – 384 б. [Электронды ресурс] <https://surl.li/emozxi> (қаралған уақыты 05.05.2024 ж.)

22 Жұмабаев М. Педагогика. [Электронды ресурс] <https://kitap.kz/book/mahzhan-zhumabaev-pedagogika> (қаралған уақыты 05.05.2024 ж.)

23 Научно-методические основы поликультурного образования и организации деятельности воскресных школ Республики Казахстан [Текст] /К. Ж. Кожаметова М. С. Юнусова; М. – Алматы: Өлке, 2006. – 94.

24 Использование материалов казахской этнопедагогике при изучении педагогических дисциплин [Текст]: дополнение к содержанию типовой программы курса Педагогике и Методике воспитательной работы с методическими рекомендациями /С. А. Узакбаева К. Ж. Кожаметова; М-во образования, культуры и здравоохранения РК... – Алматы : Өнер, 1998. – 56.

25 Сайлауова Н.С. Бастауыш сынып оқушыларына этномәдени құндылықтар негізінде патриоттық тәрбие берудің теориясы мен практикасы : Педагогика ғылымдарының докторы ғылыми

дәрежесін алу үшін дайындалған дисс. авторефераты. 13.00.01 мамандығы бойынша – Атырау, 2010. – 44 б.

26 Айджанова З.Ж. Бастауыш мектеп оқушыларының рухани-адамгершілік құндылықтарын қалыптастыру (сыныптан тыс жұмыстар негізінде): Педагогика ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған дисс. авторефераты. 13.00.01 мамандығы бойынша – Атырау, 2009. - 30 б.

27 Кусайнова М.А. Бастауыш сынып оқушыларын ұлттық құндылықтар арқылы тәрбиелеудің деонтологиялық негіздері [Мәтін]: Философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация: 8Do1301 - Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі білім беру бағдарламасы – Қарағанды, 2023. – 124 б.

28 Әліпбек А.З. Жеткіншектердің салауатты өмір салтын эстетикалық құндылықтар негізінде қалыптастыру [Мәтін]: Педагогика ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация авторефераты 05.01.01 - мамандығы бойынша – Алматы, 2010. – 24 б.

29 Абдуллаев Н.Ш. Ұлттық құндылықтар арқылы колледж білім алушыларының этнопедагогикалық білімін қалыптастыру [Мәтін]: педагогика ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесіне ұсынылған дис. авторефераты: 13.00.01 - Жалпы педагогика, педагогика және білім тарихы, этнопедагогика мамандығы бойынша – Астана, 2010. – 24 б.

30 Әбуов Ә.Е. Жаһандану жағдайындағы ұлттық рухани құндылықтардың қалыптасуы мен дамуының ерекшеліктері: әлеуметтік-философиялық талдау : Философия ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған дисс. авторефераты. 09.00.11 мамандығы бойынша – Алматы, 2010. - 43 б.

31 Жабыкбаева Д.М. «Мәңгілік Ел» идеясы аясында Қазақстан жастарының азаматтық-патриоттық тәрбиесін дамытудың ғылыми негіздері [Мәтін]: философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация: 6Do10300 – «Педагогика және психология» – Талдықорған, 2022 –182 б.

32 Абылкасимов Е.А. Жоғары оқу орны студенттерінің салауатты өмір салтына құндылық қатынастарын дамыту [Электрондық ресурс] : философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация : 6Do10300-Педагогика және психология – Астана, 2016. - 160 б.

33 Педагогикалық жоғары оқу орындары студенттерінің отбасы-адамгершілік құндылықтарын қалыптастыру [Мәтін]: философия докторы (PhD) ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация: 6Do10300 - Педагогика және психология / С. З. Нишанбаева – Алматы, 2019. - 182 б.

34 Кажимова К.Р. Этнопедагогикалық білім беру негізінде студенттердің кәсіби құндылықтарын дамыту [Мәтін]: философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация : 6Do10300 – Педагогика және психология. – Астана, 2018.

35 Коянғалиев Е. С. Ұлттық мәдени құндылықтар негізінде оқушыларға эстетикалық тәрбие беру : педагогика ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған дисс. авторефераты. 13.00.01 мамандығы бойынша / Е. С. Коянғалиев. – Атырау, 2010. – 26, [4] б. – Библиогр.: 25-26 б. – 120 дана.

36 Турысжанова, Р.К. Проблема формирования духовно-нравственных ценностей в системе образования азиатских стран (на примере Казахстана, Японии и Южной Кореи) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Турысжанова Роза Кималхановна. – Алматы, 2002. – 138 с. – Рег. № 0402РК00034.

37 Канагатова А. М. Проблемы формирования духовно-нравственной культуры современной молодежи Казахстана: автореф. дис. ... д-ра филос. наук: 24.00.01 – Теория и история культуры / А. М. Канагатова – Алматы, 2010. – 40 с. – Библиогр.: с. 36-40. – 120 экз.

38 Кабылбекова, З.Б. Воспитание поликультурной личности студента как педагогическая реальность : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Кабылбекова Заурет Бердикуловна. – Алматы, 2000. – 165 с. – Рег. № 0400РК00606.

39 Абдулина Н. А. Проблема трансформации ценностей казахской культуры в условиях глобализации: дис. ... д-ра философии (PhD) : 6D020400 – Культурология / Н.А. Абдулина – Алматы, 2022. – 154 л.

40 Абдикакимов М. Т. Изменения в базовых ценностях: межпоколенческие различия в Республике Казахстан: дис. ... д-ра философии (PhD) : 6D050100 – Социология / М. Т. Абдикакимов ; науч. руководители: А. Т. Забирова, Г. Озкан ; Университет Конья им. Н. Эрбакана, Междунар. орг. стратег. исследований (USAK), (Анкара) ; Евраз. нац. ун-т им. Л. Н. Гумилева. – Астана, 2015. – 222 л., ил. – Библиогр.: л. 182-200.

41 Қазақстан Республикасында мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік білім беруді дамытудың 2023 – 2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 249 қаулысы. [Электронды ресурс] <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000249#z19> (қаралған уақыты 05.05.2024 ж.)

42 «2020-2021 оқу жылында Қазақстан Республикасының орта білім беру ұйымдарындағы оқу-тәрбие процесінің ерекшеліктері туралы» әдістемелік нұсқау хат. – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА, 2020. – 331 б. [Электронды ресурс] https://uba.edu.kz/storage/app/media/IMP/IMP_2020-2021_kaz.pdf (қаралған уақыты 05.05.2024 ж.)

43 «Қазақстан жастары – 2023» ұлттық баяндамасы. Национальный доклад «Молодежь Казахстана – 2023». National report «Youth of Kazakhstan – 2023».

44 Национальный центр исследований и оценки образования «Талдау» им. А. Байтұрсынұлы. (2024). Результаты Казахстана в PISA-2022: Национальный отчет. Министерство просвещения Республики Казахстан. <https://tal dau.edu.kz/storage/app/media/PISA/%20PISA-2022.pdf>

45 Национальная академия образования имени И. Алтынсарина. (2022). Комплексный анализ результатов мониторинга образовательных достижений обучающихся организаций среднего образования: Аналитический отчет. Министерство просвещения Республики Казахстан. https://www.gov.kz/uploads/2023/3/1/a681b8560cfb03557da1ef77e14a20e6_original.6561302.pdf

46 Национальный центр исследований и оценки образования «Талдау» им. А. Байтурсынова. (2023). PIRLS-2021: Результаты Казахстана. Национальный отчет. Министерство просвещения Республики Казахстан. [Электронды ресурс] (қаралған уақыты 05.05.2024 ж.)

<https://tal dau.edu.kz/storage/app/media/PIRLS/%20%Do%BE%D1%82%D1%87%Do%B5%D1%82%20PIRLS%202021%20RUS%20%Do%B1%Do%B5%Do%B7%20%D1%8F%Do%B7.pdf>

47 TIMSS-2023 [Электронды ресурс] (қаралған уақыты 05.01.2025 ж.)

<https://www.iea.nl/studies/iea/timss/timss2023#section-1297>

48 Философская теория ценностей (аксиология) [Электронды ресурс] <https://studbooks.net/52085/filosofiya/filosofskaya-teoriya-tsennostey-aksiologiya> (қаралған уақыты 05.05.2024 ж.)

49 Карл Менгер. Основания политической экономии. [Электронды ресурс] <https://www.ek-lit.org/mensod.htm> (қаралған уақыты 05.05.2024 ж.)

50 Ярмек А.Г., Волочнюк А.А. Изучения понятия «ценности» в социологии. [Электронный ресурс] <https://na-journal.ru/2-2023-sociologiya/4438-izuchenie-ponyatiya-cennosti-v-sociologii> (қаралған уақыты 05.05.2024 ж.)

51 Ж.Ж.Куанышбаева Қазақстан Республикасындағы жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтар (саясаттанулық талдау): PhD... ғыл. дәрежесін алу үшін дайынд. Алматы, 2015

52 Лапин Николай Иванович Проблема ценностей в исследованиях В. А. Ядова и его коллег // Экономическая социология. 2009. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problema-tsennostey-v-issledovaniyah-v-a-yadova-i-ego-kolleg> (дата обращения: 24.02.2025).

53 Подход к измерению культур Р. Инглхарта (World Values Survey) [Электронный ресурс] (қаралған уақыты 05.05.2024 ж.) https://studme.org/217527/psihologiya/podhod_izmereniyu_kultur_inglharta_world_values_survey

54 Исследование ценностных ориентаций М. Рокича [Электронный ресурс] <https://psychojournal.ru/tests/479-issledovanie-cennostnyh-orientaciy-m-rokicha.html> (қаралған уақыты 05.05.2024 ж.)

55 Ценностные ориентации Рокича: изучение мотивационной сферы личности по методике психолога из США [Электронный ресурс] <https://fb.ru/article/534537/2023-tsennostnyie-orientatsii-rokicha-izuchenie-motivatsionnoy-sferyi-lichnosti-po-metodike-psihologa-iz-ssha> (қаралған уақыты 05.05.2024 ж.)

- 56 Психолого-педагогический словарь-справочник / Сост. Лобейко Ю.А., Борозинец Н.М. – М.: Народное образование; Ставрополь: Изд-во СтГАУ «АГРУС», 2004. – 255 с.
- 57 Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі: Педагогика және психология / А.Қ.Құсайынов ред. басшылығымен. – Алматы: Мектеп, 2002. – 388 б.
- 58 Сластенин В.А. и др. Педагогика: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов //под ред. В.А.Сластенина. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. - 576 с.
- 59 Загвязинский В.И. Общая педагогика: Учеб. пособие / В.И. Загвязинский, И.Н. Емельянова. – М.: Высш. шк., 2007. – 394 с.
- 60 Bennett, W. J. (1986). Moral literacy and the formation of character. Address to the Harvard Club, New York, October 30, 1986
- 61 Lickona, T. (1989). Educating for character: How our schools can teach respect and responsibility. New York, NY: Bantam
- 62 Lickona, T. (1993). The return of character education. Educational Leadership, 51(3), 6–10.
- 63 Halstead, J. M., & Taylor, M. J. (Eds.). (1996). Values in education and education in values. London: Falmer Press
- 64 Lickona, T. (1996). _Character Education in the Educational Ecosystem: A Value-based Approach_. DOI: 10.1080/0305724920190104
- 65 Howard, R. W. (2005). Preparing moral educators in an era of standards-based reform. Teacher Education Quarterly, 32(4), 43–58
- 66 Arthur, J. (2005). The re-emergence of character education in British education policy. British Journal of Educational Studies, 53(3), 239–254. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8527.2005.00293.x>
- 67 Benninga, J. S., Berkowitz, M. W., Kuehn, P., & Smith, K. (2006). Character and academics: What good schools do. Phi Delta Kappan, 87(6), 448–452. <https://doi.org/10.1177/003172170608700610>
- 68 Narvaez, D., & Lapsley, D. K. (2008). Teaching moral character: Two alternatives for teacher education. The Teacher Educator, 43(2), 156–172. <https://doi.org/10.1080/08878730701838983>
- 69 Lovat, T., Toomey, R., Clement, N., Crotty, R., & Nielsen, T. W. (Eds.). (2010). International research handbook on values education and student wellbeing. Springer
- 70 Merrell, K. W., & Gueldner, B. A. (2010). Social and emotional learning in the classroom: Promoting mental health and academic success. Guilford Press
- 71 Iyer G, Al-Ahmadie H, Schultz N, Hanrahan AJ, Ostrovnaya I, Balar AV, Kim PH, Lin O, Weinhold N, Sander C, Zabor EC, Janakiraman M, Garcia-Grossman IR, Heguy A, Viale A, Bochner BH, Reuter VE, Bajorin DF, Milowsky MI, Taylor BS, Solit DB. Prevalence and co-occurrence of actionable genomic alterations in high-grade

bladder cancer. *J Clin Oncol.* 2013 Sep 1;31(25):3133-40. doi: 10.1200/JCO.2012.46.5740. Epub 2013 Jul 29. PMID: 23897969; PMCID: PMC3753703

72 Aynur Pala (2013) The Need For Character Education. *International Journal of Social Sciences and Humanity Studies* Vol 3, No 2, 2011 Issn: 1309-8063 (Online) https://www.researchgate.net/publication/267824613_THE_NEED_FOR_CHARACTER_EDUCATION

73 Nucci, L., Narvaez, D., & Krettenauer, T. (Eds.). (2014). *Handbook of moral and character education* (2nd ed.). Routledge

74 Bialik, M., Bogan, M., Fadel, C., & Horvathova, M. (2015). *Character education for the 21st century: What should students learn?* Center for Curriculum Redesign

75 Heidari, M. H., Nowrozi, R. A., & Ahmadpoor, P. (2016). Recognition and applying character education approaches in schools. *Review of European Studies*, 8(3), 125. <https://doi.org/10.5539/res.v8n3p125>

76 Niemi, H. (2021). Education reforms for equity and quality: An analysis from an educational ecosystem perspective with reference to Finnish educational transformations. *Center for Educational Policy Studies Journal*, 11(2), 13–35. <https://doi.org/10.26529/cepsj.1100>

77 UNESCO. (2014). *Global citizenship education: Preparing learners for the challenges of the 21st century*. United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization.

78 World Economic Forum. (2023). *Defining education 4.0: A taxonomy for the future of learning*. World Economic Forum

79 Jubilee Centre for Character and Virtues. (2017). *A framework for character education in schools*. Jubilee Centre for Character and Virtues

80 Groff, J. (2013). *Technology and the Learning Ecosystem: An Interconnected Approach*. DOI: 10.2139/ssrn.2386422

81 Van den Akker, J. (2013). *Curriculum Perspectives and Design in Educational Ecosystems*. DOI: 10.1007/978-94-6209-143-6_1

82 Care, E., Kim, H., Vista, A., & Anderson, K. (2018, November). *Education system alignment for 21st century skills: Focus on assessment. Optimizing Assessment for All (OAA)*. Center for Universal Education at the Brookings Institution

83 European Parliamentary Research Service. (2021). *Implementation of citizenship education action in the EU*.

84 Lovat, T., Toomey, R., & Clement, N. (Eds.). (2010). *International Research Handbook on Values Education and Student Wellbeing*. doi:10.1007/978-90-481-8675-4 (<https://doi.org/10.1007/978-90-481-8675-4>)

85 *Promoting fundamental British values as part of SMSC in schools* (DfE Guidance, November 2014) <https://clck.ru/3HKSad>

86 Kitamura, Y., Liu, J., & Hong, M.S. (2022). «Education in East

Asia: Changing School Education in China, Japan, and Korea». In C.C. Wolhuter & A.W. Wiseman (Eds.), World Education Patterns in the Global North: The Ebb of Global Forces and the Flow of Contextual Imperatives (International Perspectives on Education and Society, Vol. 43A, pp. 149-168). Emerald Publishing Limited. <https://doi.org/10.1108/S1479-36792022000043A010>

87 Curriculum Development Council. (2017). Personal, social & humanities education: Key learning area curriculum guide (Primary 1 – Secondary 6). Education Bureau, HKSARG. <https://www.edb.gov.hk>

88 Ministry of Education's (Singapore) page on 21st Century Competencies. <https://www.moe.gov.sg/education-in-sg/21st-century-competencies>

89 UNESCO. 2021. Global Education Monitoring Report

90 OECD. 2018. Preparing our youth for an inclusive and sustainable world

91 World Bank. 2022. World Development Report

92 CASEL. (2020). What is SEL? Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning

93 Бастауыш білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2025 жылғы 23 қаңтардағы № 12 бұйрығына 1-қосымша. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2025 жылғы 24 қаңтарда № 35670 болып тіркелді [Электронды ресурс] <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2500035670#z35> (05.02.2025 жылы қаралған)

94 Негізгі білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2025 жылғы 23 қаңтардағы № 12 бұйрығына 2-қосымша. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2025 жылғы 24 қаңтарда № 35670 болып тіркелді. [Электронды ресурс] <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2500035670#z211> (05.02.2025 жылы қаралған)

95 Антология педагогической мысли Казахстана /Сост. К.Б.Жарикбаев, С.К.Калиев. – Алматы: Рауан, 1995. – 512 с.

96 Әбу Насыр әл-Фараби. (n.d.). Әбу Насыр әл-Фарабидің ізгілікті қоғам жөніндегі идеялары. Retrieved May 7, 2024, from <https://abai.kz/post/54153>

97 Жүсіп Баласағұн. (n.d.). Жүсіп Баласағұн шығармаларындағы адамгершілік идеялары. Retrieved May 7, 2024, from <http://surl.li/qilgg>

98 Рысбаева, Г. Қ., Исаева, Ж. Т., Тұңғышбаева, Ғ. Ж., & Алиева, С. А. (2021). Түркі халықтарының рухани мұрасы. БҚУ хабаршысы №3 (83), Б.76-82. [https://doi.org/10.37238/1680-0761.2021.83\(3\).10](https://doi.org/10.37238/1680-0761.2021.83(3).10)

99 Қашқари М. Түбі бір түркі тілі («Диуани лугат ат-турк»). Алматы, 1993. 243-б. /10/.

- 100 Қазақ хандығы дәуіріндегі әдебиет [Мәтін]: (XV-XVIII ғасырлар) / М. Мағауин- Алматы : Ана тілі , 1992.
- 101 Шал ақын өлеңдері https://adebiportal.kz/kz/news/view/olenge-toqtamaidy-sal-degenin_20770 (15.03.2025 жылы қаралған)
- 102 Бабатайұлы Д. Өлеңдер/ Д.Бабатайұлы //Әлемдік педагогикалық ой-сана.10 томдық. – Алматы: Таймас, 2010. – 10 том.- 71-73 б.
- 103 Бабатайұлы, Д. Өсиетнама [Мәтін] / Д. Бабатайұлы - Алматы: Ғылым, 2001.- 132 б.
- 104 Дүйсенбаев Ы. Ғасырлар сыры [Мәтін] : (қазақ әдебиеті тарихынан очерктер) / Ы. Дүйсенбаев – Алматы : Жазушы, 1970. - 190 б.
- 105 Шортанбайдың зар заманы [Мәтін] : зерттеулер / К. Жүністегі ... – Астана : Фолиант, 2022. – 407 б.
- 106 Омарұлы Б. Зар заман әдебиеті. – Астана: Елорда, 2005. – 372 б.
- 107 Мәдібаева Қ. Зар заман ағымы және Шортанбай мұрасы. канд. дисс. – Алматы, 1995. – 142 б.
- 108 Алтынсарин Ы. Екі томдық шығармалар жинағы. – Алматы, 2003
- 109 М. Мырзахметұлы. Абайтану. – Астана, 2010
- 110 Құдайбердіұлы Ш. Анадан алғаш туғанымда [Электронды ресурс] <https://bilimnews.kz/content/bolim/matin/tid/adebiet/34/3288/1> (сайт 12.03.2024 ж. қаралды)
- 111 Әлихан Бөкейхан: оқу-ағарту мәселелері хақында (1920 жылдардағы мақалалары негізінде) / жинақтаған С.Жұмағұл [Электронды ресурс] <https://drive.google.com/file/d/1B9Q2FdFyqN-xDxk-Os38FqULTxKCTXvW/view> (Сайт 12.03.2024 ж. қаралды)
- 112 Ахмет Байтұрсынұлы: Баулу мектебі. [Электронды ресурс] https://adebiportal.kz/kz/news/view/axmet-baitursynuly-baulu-mektebi_910 (Сайт 12.03.2024 жылы қаралды)
- 113 Байтұрсынұлы А. Алты томдық шығармалар жинағы. Әліппелер мен мақалалар жинағы (Төте жазудағы тұңғыш әліппелер және ұлттық баспасөзде жарияланған көсемсөздер). – Алматы: «Ел-шежіре», - 2013. Т.VI: - 348 б. – Б. 302-303. [Электронды ресурс] <https://adebiportal.kz> (<https://surl.gd/ynfmwv>) (Сайт 12.03.2024 жылы қаралды)
- 114 Дулатов М. Шығармалары: Өлеңдер, қара сөздер, көсемсөздер. Қаз. ССР Ғылым акад., Әуезов атындағы әдебиет және өнер институты: Құраст. М.Әбсеметов, Г.Дулатова. алғы сөзін жазған Ж.Ысмағұлов. – Алматы: «Жазушы», 1991 – 384 бет. [Электронды ресурс] <https://clck.ru/38Zoag> (Сайт 03.02.2024 ж. қаралды)

- 115 Аймауытов Ж. Алты томдық шығармалар жинағы. / Тәрбиеге жетекші. Жаңа ауыл (оқу құралдары). – Алматы: «Ел-шежіре», - 2013. [Электронды ресурс] <http://e-kitap.kz/book/5127/read> (Сайт 03.02.2024 ж. қаралды)
- 116 М Жұмабаев. Педагогика. – Орынбор, 1922
- 117 Мажитов С.Ф. Историк Ермухан Бекмаханов. – Астана: Фолиант, 2005.
- 118 Қозыбаев М. Киелі тәуелсіздік.–Алматы: Баспалар үйі, 2009. – 448
- 119 Ақселеу Сейдімбектің шығармашылығы. Ғабен ғибраттары: А.Сейдімбектің күнделіктерінен // Қасым. - 2012. - № 4. - 63-65 б.
- 120 Жарықбаев Қ. Қазақтың тәлімдік ой-пікір антологиясы. – Алматы, 1994
- 121 Озғанбаев Ө. Жұртшылық және бала тәрбиесі. – Алматы, 1978.
- 122 Қалиев С. Қазақ этнопедагогикасының теориялық негіздері мен тарихы. – Алматы, 1998
- 123 Наурызбай Ж.Ж. Этнокультурное образование. – Алматы: Ғылым, 1992.
- 124 Қожахметова, К. Ж. Казахская этнопедагогика: методология, теория, практика : монография / К. Ж. Қожахметова. - 2-е изд. . - Алматы : Дарын, 2022. - 391 с.
- 126 Қазақ отбасы психологиясы [Мәтін] / К. А. Оразбекова . – 2-бас. .. – Алматы : Ұлағат, 2017. - 208 бет
- 127 Нұрғалиева Г. Жеке тұлғаның құндылық бағдарлары: әдіснама, теория, қалыптастыру тәжірибесі. – Алматы: АМУ, 1994. – 344 б.
- 128 Аягүл Миразова «Ұлттық мектеп жайлы...» <https://ult.kz/post/ayagul-mirazova-ulttyk-mektep-zhayly-zhaskanbay-aytatyn-kez-keldi>
- 129 Бахтиярова Г.Р. Халық-тағылымы тәрбие қайнары. - Алматы: Ғылым,. 2012
- 130 Құрсабаев М. Құрсабаев М.Қ. Қазақ нама. Таңдамалы шығармалары. – Астана, 2008. – 506 бет. [Электронды ресурс] (Сайт 03.02.2024 ж. қаралды)
<http://kazneb.kz/site/catalogue/view?br=1105928>
- 131 Майғаранова Ш. Тұлғаны рухани дамыту мәселелері. Монография. Алматы. «Арда» баспасы. 2016. -220 б.
- 132 Иманбаева С.Т., Майғаранова Ш. Тәрбие жұмысының теориясы мен әдістемесі. – Алматы: «ОНОН» баспасы. 2017. – 350 б.

- 133 Әбенбаев С. Тәрбие теориясы мен әдістемесі. – Алматы. “Дарын”, 2004.-350 б.
- 134 Бұзаубақова К.Ж., Елубаева М.С. Тәрбие жұмысының теориясы мен әдістемесі. Оқулық. /К.Ж.Бұзаубақова, М.С.Елубаева. –Тараз: ИП «Бейсенбекова А.Ж.», 2019. – 379 б.
- 135 Тәлім-тәрбие тұжырымдамасы. Алматы. 1995. – 40 б.
- 136 Қазақстан Республикасы үздіксіз білім беру жүйесіндегі тәрбие тұжырымдамасы Білім және ғылым министрінің 2009 жылғы 16 қарашадағы № 521 бұйрығымен бекітіліп, Республиканың үздіксіз білім беру ұйымдарына ұсынылады.
- 137 «Тәрбиенің тұжырымдамалық негіздерін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2015 жылғы 22 сәуірдегі № 227 бұйрығы.
- 138 «Рухани жаңғыру» бағдарламасын іске асыру жағдайындағы тәрбиенің тұжырымдамалық негіздері Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2019 жылғы 15 сәуірдегі № 145 бұйрығы.
- 139 Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Ұлттық құрылтайдың төртінші отырысында сөйлеген сөзі 2025 жылғы 14 наурыз. [Электронды ресурс] <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-ulattyk-kuryltaydyn-tortinshi-otyrysynda-soylegen-sozi-14242> (Сайт 15.03.2025 жылы қаралды)
- 140 Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқы Ассамблеясының «Бірлік. Жасампаздық. Өрлеу» атты XXXIII сессиясында сөйлеген сөзі 2024 жылғы 25 сәуір [Электронды ресурс] <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halky-assambleyasynyn-birlik-zhasampazdyk-orleu-atty-hhhiii-sessiyasynda-soylegen-sozi-2533914> (Сайт 15.03.2025 жылы қаралды)
- 141 Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Ғылым ордасында сөйлеген сөзі 2024 жылғы 31 мамыр [Электронды ресурс] <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-gylym-ordasynda-galymdarmen-kezdese-soylegen-sozi-3145656> (Сайт 15.03.2025 жылы қаралды)
- 142 Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Ұлттық құрылтайдың «Адал адам – Адал еңбек – Адал табыс» атты үшінші отырысында сөйлеген сөзі 2024 жылғы 15 наурыз <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-ulattyk-kuryltaydyn-adal-adam-adal-enbek-adal-tabys-atty-ushinshi-otyrysynda-soylegen-sozi-1525727>
- 143 Экосистеме [Экожүйе] Википедия ашық энциклопедиядан алынды. [Электронды ресурс] <https://surl.li/zjcvfo> (Сайт 15.03.2024 жылы қаралды)
- 144 Bronfenbrenner U. (1977) Toward an experimental ecology of human development. American Psychologist, 32 (7), 513-531
- 145 Arthur, J., & Kristjánsson, K. (2022). The Jubilee Centre

framework for character education in schools. University of Birmingham.

146 Mukesh H.V. & Rajasekharan Pillai K., 2020. "Role of Institutional Ecosystem in Entrepreneurship Education: An Empirical Reiteration," Journal of Entrepreneurship and Innovation in Emerging Economies, Entrepreneurship Development Institute of India, vol. 29(1), pages 176-205, March.

147 Kovalyuk, Tetiana & Kobets, Nataliya. (2021). The Concept of an Educational Ecosystem for the Digital Transformation of the Ukrainian Economy. 116-121. 10.1109/E-TEMS51171.2021.9524864. <https://ceur-ws.org/Vol-3013/20210106.pdf>

148 Rokhim, Abdul & Suryadi, Suryadi & Supadi, Supadi. (2021). Evaluation of The Implementation of The Inclusion Program. International Journal of Elementary Education. 5. 675. 10.23887/ijee.v5i4.37217.

149 Kicherova M. N., Trifonova I. S. Educación no formal: Una revisión de los estudios modernos. Obrazovanie i nauka = Educación y Ciencia. 2023; 25 (2): 46–67. DOI: 10.17853/1994-5639-2023-2-46-67

150 Senge, P., et al. (2000). _Schools as Learning Organizations: A Systems Thinking Approach_. DOI: 10.1016/j.sbspro.2011.11.256

151 Яковлев Е.В., Яковлева Н.О. Аксиологический подход в педагогическом исследовании: сущность, значение, проблемы реализации // Современная высшая школа: инновационный аспект. 2010. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/aksiologicheskij-podhod-v-pedagogicheskom-issledovanii-suschnost-znachenie-problemy-realizatsii> (дата обращения: 29.03.2025).

152 Крайг Г. Психология развития: пер. с англ. – СПб.: Питер, 2000. – 992с.

153 Леонтьев Д. А. Методика изучения ценностных ориентаций. – М.: Смысл, 1992. – 17 с.

154 Е.А. Сорокоумова, А.В. Лобанова Формирование ценностных ориентаций детей в процессе освоения традиционного прикладного искусства Международный журнал экспериментального образования. – 2014. – № 1 (часть 2) – С. 96-101 <https://www.expeducation.ru/ru/article/view?id=4564> [Электрондық ресурс] (сайт қаралған күні 29.03.2025).

155 Иманбекова С.Т., Майғаранова Ш. Тәрбие жұмысының теориясы және әдістемесі. – А., 2017. – 240 б.

156 Найманбаева К.Қ. Жаңа типті мектептерде оқушылардың білімге құндылық бағдарларын қалыптастыру / п.ғ.к. ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация авторефераты Алматы, 2006

157 Қожахметова, К. Ж. Этнопедагогика: әдіснама, теория, тәжірибе [Электрондық ресурс]: оқу құралы / К. Ж. Қожахметова. - Алматы: 2013. – 248 б.

- 158 Қожахметова, К. Ж. Сынып жетекшісі [Мәтін] : оқу құралы / К.Ж.Қожахметова. – Алматы: «Әлем», 2000. – 80 б.
- 159 Ерлан Карин: Необходимо выстраивать новую общественную этику [Электрондық ресурс] <https://liter.kz/erlan-karin-neobkhodimo-vystraivat-novuiu-obshchestvennuiu-etiku-1742967666> (сайт қаралған күні 29.03.2025).
- 160 Харчев А.Г. Формирование ценностных ориентаций школьников. – М.,1992. – 192с.
- 161 Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностноориентированной парадигмы образования // Народное образование. - 2003. - № 2. С. 58-64. [Электрондық ресурс] <https://surl.li/futnen> (сайт қаралған күні 29.03.2025).
- 162 OECD (2018). The Future of Education and Skills: Education 2030 Framework [Электрондық ресурс] (сайт қаралған күні 29.03.2025).
https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2018/06/the-future-of-education-and-skills_5424dd26/54ac7020-en.pdf
- 163 Гершунский Б.С. Философия образования: учеб. пособие. – М.: МПСИ: Флинта, 1998. - 432 с.
- 164 Гусинский Э.Н. Введение в философию образования: учеб.пособие. – М.: Логос, 2000. - 224 с.
- 165 Степашко Л. А. Философия и история образования. – М.: МПСИ: Флинта, 1999. - 272 с.
- 166 Завалко Н. А. Индивидуализация процесса обучения в системе многоступенчатого образования. - Усть-Каменогорск: [Изд-во ВКГУ], 1998. - 250 с.
- 167 Гайворонская Т.В., Шадрина Э.М. Компетентностный подход современная стратегия повышения качества образовательного процесса // Международный журнал экспериментального образования. 2012. № 4-2. С. 21-23; URL: <https://expeducation.ru/article/view?id=3943> (дата обращения: 30.03.2025).
- 168 Игенбаева Р.Т. Жоғары мектеп педагогикасы. - А.: Эверо, 2008.
- 169 Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация: моногр. / Дж. Равен. – М.: Когито-Центр, 2002. – 396 с.
- 170 Шишов, С.Е. Компетентностный подход к образованию как необходимость / С.Е. Шишов //Образование в мире - 2001. - №4, с. 8-10
- 171 Волкова Е.В. Особенности формирования межкультурной компетенции студентов гуманитарного вуза. // Педагогика. [Электрондық ресурс] https://lib.herzen.spb.ru/text/volkova_109p_87_92.pdf (сайт қаралған күні 29.03.2025).
- 172 Зимняя И. А. Компетентностный подход. Каково его место в системе современных подходов к проблемам образования

(теоретико-методологический аспект) // Высшее образование сегодня. — 2006. — № 8 [Электрондық ресурс] [https://psychlib.ru/mgppu/periodica/IYaSho62012/ZKk-002.htm#\\$p2](https://psychlib.ru/mgppu/periodica/IYaSho62012/ZKk-002.htm#$p2) (сайт қаралған күні 29.03.2025).

173 Татур Ю. Г. Компетентность в структуре модели качества подготовки специалистов // Высшее образование сегодня. — 2004. — № 3 [Электрондық ресурс] [https://psychlib.ru/mgppu/periodica/IYaSho62012/ZKk-002.htm#\\$p2](https://psychlib.ru/mgppu/periodica/IYaSho62012/ZKk-002.htm#$p2)

174 Гаибова В.Е., Чернявская А. П. Определение общеучебных компетентностей старшеклассников // Ярославский педагогический вестник. 2006. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/opredelenie-obscheuchebnyh-kompetentnostey-starsheklassnikov> (дата обращения: 30.03.2025)

175 Бизнесті ұйымдастыру: оқулық / Н. Әліпбеков, Ж. Ералы, Р. Дәулетова, Г. Молдабекова. - Астана : Фолиант, 2008. - 328 с.

176 Таубаева, Ш. Т. Концептуальные подходы к определению сущности понятий интеллектуального потенциала и капитала личности / Ш. Т. Таубаева, К. Ж. Кожамметова, А. К. Мынбаева // Вестник КазНУ. Сер.: Педагогические науки. - 2013. - № 2 (39). - С. 1-13.

177 Селевко Г.К. Компетентности и их классификация / Компетентность и компетентность: сколько их у российского школьника // Народное образование. — 2004. — №4. — С. 136–144.

178 Мучкин Д.П. Педагогические условия формирования профессионально-педагогической самообразовательной компетентности будущих учителей – Павлодар, 2010. – 120 с.

179 Хуторской А.В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты /А.В. Хуторской [Электронный ресурс] Интернет-журнал «Эйдос», – 2002. – 23 апреля. – <http://eidos.ru/2002/0423/htm> (дата обращения: 30.03.2025)

180 Педагогика и психология высшей школы: учеб. пособие для вузов. - Ростов н/Д. : Феникс, 1998. - 544 с.

181 Смирнов С. Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности. - М.: Академия, 2010. - 394 с.8. Самоукина Н. В. Психология и педагогика профессиональной деятельности. – М.: ТАНДЕМ: ЭКМОС, 1999. - 352 с.

182 Құсайынов А.Қ. Заман талабы [Мәтін]– Астана: Елорда, 2001. – 260 б.

183 Педагогика: учебник / ред.: Н. Д. Хмель, Г. Т. Хайруллин, Б. И. Муканова. - Алматы : Print-S, 2005. - 364 с

184 Степанов Е.Н. Педагогу о современных подходах и концепциях воспитания / Е. Н. Степанов, Л. М. Лузина. – М.: Сфера, 2002. – 157 с.

185 Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. – М., 1973. – 420 с.

- 186 Асмолов А.Г. Психология личности. Принципы общепсихологического анализа. – М.: Издательство МГУ, 1990.
- 187 Выготский Л.С. Избранные психологические исследования. – М.: АПН РСФСР, 1956.
- 188 Рубинштейн С.Л. О мышлении и путях его исследования. – М.: Издательство АН СССР, 1958. – 147 с.
- 189 Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1977. – 304 с.
- 189 Абульханова–Славская К.А. Деятельность и психология личности. – М.: Наука, 1980.
- 190 Шадриков В.Д. Личностно-ориентированное обучение.: серия Педагогика, 1994. - № 5.
- 191 Танирбергенова А.Ш. Бастауыш сынып математикасын оқыту барысында оқушылардың рефлексивтік қатынастарын қалыптастырудың әдістемесі. Педагогика ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. – Алматы, 2010 – 147 б.
- 192 Дюсенбаева А.Т., Шакаримова К.Қ. Қазіргі заманғы қазақстандық тәрбиенің тұжырымдамалық негіздеріне шолу [Мәтін] Қазақстанның ғылымы мен өмірі. Халықаралық ғылыми-көпшілік журнал -№7/2 – 2020-Б.102-108 <https://www.naukaizhizn.kz/index.php/journal/article/view/100/100> (қаралған күні 04.04.2025).
- 193 Сластенин В. А., Исаев И. Ф., Шиянов Е. Н. и др. Педагогика: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / под ред. В. А. Сластенина. М.: Академия, 2003. 576 с
- 194 Педагогика: учеб. пособие для студентов пед. вузов и пед. колледжей / под ред. П. И. Пидкасистого. М.: Педагогическое общество России, 1998. 640 с. 204-бет
- 195 Педагогика: учеб. пособие для студентов пед. вузов и пед. колледжей / под ред. П. И. Пидкасистого. М.: Педагогическое общество России, 1998. 640 с.
- 196 Психология личности: учеб. пособие / под ред. проф. П. Н. Ермакова, проф. В. А. Лабунской. М.: Эксмо, 2007. 653 с.
- 197 Морогин В. Г., Кубарев Е. Н. Динамика ценностно-потребностной сферы личности в процессе творческой самореализации // Вестн. Томского гос. пед. ун-та (TSPU Bulletin). 2002. Вып. 3 (31). С. 83–94.
- 198 Конникова, Т.Е. Нравственное формирование личности школьника в коллективе: Современные проблемы нравственного воспитания школьников. – Ленинград, 1975 г. [Электронный ресурс] <http://lib.mgppu.ru> (сайт 02.01.2025 қаралды)
- 199 Педагогика: педагогические теории, системы, технологии: учеб. для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений / С. А. Смирнов, И.Б. Котова, Е.Н. Шиянов и др.; Под ред. С.А.Смирнова. - 4-е изд., испр. - М.: Издательский центр

«Академия», 2000. - 512 с. [Электронный ресурс] <https://surl.li/mnncspk> (сайт 02.01.2025 қаралды)

200 Караковский, В.А. Воспитательная система школы: педагогические идеи и опыт формирования / В.А. Караковский. – Москва: Творческая педагогика, 1992. – 125 с. [Электронный ресурс] <http://lib.mgppu.ru> (сайт 02.01.2025 қаралды)

201 Марьенко И.С. Основы процесса нравственного воспитания в школе. – М.: Просвещение, 2010.

202 Щукина, Г.И. Педагогические проблемы формирования познавательных интересов учащихся / Г. И. Щукина. - М. : Педагогика, 1988. - 208 с. [Электронный ресурс] <http://e-lib.dulaty.kz/en/> (сайт 02.01.2025 қаралды)

203 Челнокова Е.А., Житникова Н.Е., Челноков А.С. Использование нарратива в обучении // Проблемы современного педагогического образования. 2019. №65-3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ispolzovanie-narrativa-v-obuchenii> (сайт қаралған күні 04.04.2025).

204 Кейстер жинағы: психолог тәжірибесі: әдістемелік жинақ / Күзембаева К.А., Тәңірбергенова А.Ш., Әбілғазина Р.Д. – Нұр-Сұлтан: «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы, 2022 – 36 бет

205 Выготский Л. С. Собрание сочинений: В 6-ти т. Т. 1. Вопросы теории и истории психологии / Под ред. А.Р. Лурия, М.Г. Ярошевского. – М.: Педагогика, 1982. – 488 с. [Электронды ресурс] <https://www.klex.ru/kis> (қаралған күні 04.04.2025).

206 Божович Л.И. Проблема развития мотивационной сферы ребенка // Изучение мотивации поведения детей и подростков. – М., 1972. – С. 41-42.

207 Артюхова Т.Ю., Петрова Т.И. Театрализованная деятельность как средство воспитания учащихся // Вестник КГПУ им. В.П. Астафьева. 2015. №1 (31). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/teatralizovannaya-deyatelnost-kak-sredstvo-vospitaniya-uchaschihsya> [Электронды ресурс] (қаралған уақыты 04.03.2025).

208 Әбенбаев С. Ш. Педагогика / С. Ш. Әбенбаев, Ж. Ә. Әбиев, - Астана: Фолиант, 2009. - 336 бет.

209 Педагогика [Text]: учебное пособие / ред. Ю. К. Бабанский. - 2-е изд., доп. и перераб. - М.: Просвещение, 1988. - 479 с. [Электронды ресурс] https://www.phantastike.com/pedagogics/pedagogic_sbabanskiy/html/ (қаралған уақыты 04.03.2025).

210 Управление качеством образования: [монография] / М. М. Поташник [и др.] ; под ред. М. М. Поташника. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – Москва: Педагогическое о-во России, 2006. – 443 с. [Электронды ресурс] https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_002954808/ (қаралған уақыты 04.03.2025).

211 Department of Education, Science and Training (DEST). (2005). National Framework for Values Education in Australian Schools. Canberra: Australian Government. Retrieved from <https://www.valueseducation.edu.au/>

- 212 Lovat, T., Toomey, R., Clement, N., Crotty, R., & Nielsen, T. (2009). Values Education, Quality Teaching and Service Learning: A Troika for Effective Teaching and Teacher Education. Australian Government Department of Education, Employment and Workplace Relations. Retrieved from <https://www.researchgate.net/publication/237228774>
- 213 Frasandy, R. N. (2024). Implementasi budaya sekolah dalam pembinaan karakter siswa.Kiddo. <https://doi.org/10.19105/kiddo.v1i1.12860>
- 214 Istiqomah, I., Dewi, S. E. K., & Kholidin, N. (2022).Pengaruh Budaya Sekolah terhadap Karakter Peserta Didik di Sekolah Dasar. <https://doi.org/10.30599/finger.v1i1.94>
- 215 Azis, A., Utami, S., Cronin, L., & Sanie, A. H. A. (2024). The Influence of the School Environment on the Formation of Children's Character.Journal of Basic Education Research. <https://doi.org/10.37251/jber.v5i1.850>
- 216 Mahardika, B. A., Kusna, A., Nugraheni, D. R., Eriyani, D., Yulindasari, N. O., Taftania, S., Sholihah, V. M., & Benty, D. D. N. (2020). Building School Culture to Establish Students Character. International Conference on Information Technology. <https://doi.org/10.2991/ASSEHR.K.201214.272>
- 217 Juminah, J., Lian, B., & Putra, A. Y. (2023). The Influence of Principal Pedagogical Competence and School Culture on Student Character Development in Madrasah.Quanta. <https://doi.org/10.22460/q.v7i1.3346>
- 218 Lilawati, A. (2024). The Role Of The School Environment In Shaping Children's Character.Edutec. <https://doi.org/10.29062/edu.v7i4.955>
- 219 Samong, F., Suryadi, A., & Budimansyah, D. (2016). The Development of Character Education in Primary Schools through the Enhancement of School Culture.International Conference on Software Engineering. <https://doi.org/10.2991/ICSE-15.2016.17>
- 220 Dena, S., & Darmawan, D. (2024). Character Development of Students in Public High School 4 Surabaya Through The Role of School Culture and Parenting Style.EduInovasi. <https://doi.org/10.47467/edu.v4i1.2144>
- 221 Anisah, A. (2023).Implementation Strengthening Education Character Student School Al-Anwar's Foundations Through School Culture. <https://doi.org/10.61650/ajis.v1i1.296>
- 222 Bradshaw, C. P., Waasdorp, T. E., Debnam, K. J., & Johnson, S. L. (2014). Measuring school climate in high schools: a focus on safety, engagement, and the environment.Journal of School Health. <https://doi.org/10.1111/JOSH.12186>
- 223 Singh, M., Srivastava, N., & Joshi, K. (2024).Enhancing Senior Secondary School Students Success: Dynamics Of School Climate. <https://doi.org/10.53555/kuey.v30i6.6323>
- 224 Dimitrova, R., Ferrer-Wreder, L., & Galanti, M. R. (2016). Pedagogical and Social Climate in School Questionnaire Factorial

Validity and Reliability of the Teacher Version. *Journal of Psychoeducational Assessment*. <https://doi.org/10.1177/0734282915595332>

225 Lewno-Dumdie, B. M., Mason, B. A., Hajovsky, D. B., & Villeneuve, E. F. (2020). Student-Report Measures of School Climate: A Dimensional Review. *School Mental Health*. <https://doi.org/10.1007/S12310-019-09340-2>

226 Spring, C., & Ochoa, A. (2024). Validation of the Academic School Climate Scale for Students. *Journal of Psychoeducational Assessment*. <https://doi.org/10.1177/07342829241249353>

227 Astuti, B., Mufrihah, A., & Alfiah, L. (2019). How School Climate Aspects Affect the Development of Adolescence's Psychological Well-being. *KnE Social Sciences*. <https://doi.org/10.18502/KSS.V3I17.4650>

228 Begidova, S. N., Akhtaov, R., & Murtazova, Z. A. (2024). Favorable Psychological Climate as a Condition for a Safe Educational Environment. *Vestnik Severo-Osetinskogo Gosudarstvennogo Universiteta Im. K.L. Hetagurova*. <https://doi.org/10.29025/1994-7720-2024-3-80-87>

229 Molinari, L., & Grazia, V. (2021). Students' school climate perceptions: do engagement and burnout matter? *Learning Environments Research*. <https://doi.org/10.1007/S10984-021-09384-9>

230 Rustamov, E., Aliyeva, M., Rustamova, N., & Zalova-Nuriyeva, U. (2023). Adaptation of the school climate questionnaire: its association with psychological distress, academic self-efficacy, and mental wellbeing in azerbaijan. <https://doi.org/10.33225/pec/23.81.517>

231 Tran, T.H., Ngo, T.H., & Nguyen, H. L. (2019). School Climate: A Quantitative Study of Middle School Students in Vietnam. <https://doi.org/10.2991/ICIAP-18.2019.59>

232 School Climate. (2022). <https://doi.org/10.4324/9781138609877-ree197-1>

233 Methodology for studying the socio-psychological climate in teams of students of educational organisations of the Ministry of Internal Affairs of Russia. (2023). *Vestnik Sankt-Peterburgskogo Universiteta MVD Rossii*. <https://doi.org/10.35750/2071-8284-2023-1-180-189>

234 Subang, E. A. I. (2023). Designing Guilt Into Social Distancing Posters to Promote Compliance. <https://doi.org/10.46254/an13.20230218>

235 Subang, E.A. I., & Seva, R.R. (2024). Designing Guilt into Social Distancing Posters to Promote Compliance During a Pandemic. https://doi.org/10.1007/978-3-031-60863-6_21

236 Birol, E., & Birol, M. (2024). Investigation of Social Awareness in Posters, from Visual Communication Design Applications, with Empatical Design. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. <https://doi.org/10.51290/dpusbe.1340444>

- 237 Nasution, N. H., & Nasution, Z. A. (2021). Pengaruh metode role play dan media poster terhadap perubahan perilaku pemilihan makanan jajanan pada siswa sekolah dasar. <https://doi.org/10.30633/JKMS.V12I1.645>
- 238 Setiawan, A., Yani, M. T., & Setyowati, Rr. N. (2023). Art That Transforms: Bullying Prevention Through Student Poster Works in Elementary School. <https://doi.org/10.56707/ijoerar.v1i4.47>
- 239 Hansmann, R., & Steimer, N. (2016). A Field Experiment on Behavioural Effects of Humorous, Environmentally Oriented and Authoritarian Posters against Littering. *Environmental Research, Engineering and Management*. <https://doi.org/10.5755/JO1.EREM.72.1.14169>
- 240 Collins-Dogrul, J., & Herrick, J. (2022). Pairing Sociology with Design.Contexts. <https://doi.org/10.1177/15365042221131085>
- 241 Wu, C., Zhao, K., Zhu, H., Huang, C., Liang, F., Ouyang, Y., Zhang, W., & He, X. (2022). Beautiful environment, beautiful heart–The role of environmental aesthetic on moral education. *European Journal of Developmental Psychology*. <https://doi.org/10.1080/17405629.2022.2128106>
- 242 Tanner, C. K. (2013). A Case for Schoolhouse Aesthetics. *Educational Planning*.
- 243 Junaid, M., Mushtaq, R., & Iqbal, A. (2023). Relationship between Classroom Environment and Moral Values of Secondary School Students. *Journal of Social Sciences Review*. <https://doi.org/10.54183/jssr.v3i2.342>
- 244 Anatolyevna, A., Anastasiya, Sergeyevich, I., Leonid, & Sergeevna, S., Evgenija. (2022). Values and meanings that the interior of a school conveys to a student. <https://doi.org/10.23951/2782-2575-2022-2-42-52>
- 245 Kadivar, P., Kohoulat, N., Abdolahi, M. H., & Khoshbakht, F. (2016). Perception of School Moral Atmosphere and Elementary Students' Moral Development. *International Journal of School Health*. <https://doi.org/10.17795/INTJSH-35963>
- 246 Liu, X. (2024). Practice of Moral Education in Secondary Vocational Schools Based on Class Culture Construction. *Deleted Journal*. <https://doi.org/10.62662/kxwxy0110005>
- 247 О'Лири Зина Зерттеу жобасын жүргізу: негізгі нұсқаулық. – Алматы: «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры. – 2020. – 472 бет. [Электронды ресурс] <https://kitap.kz/book/6456/read> (қаралған күні 25.08.2024 ж.)
- 248 Этический кодекс исследователей образования Казахстана. – Первое издание. – Нур-Султан: Казахстанское общество исследователей в области образования, 2020. – 68 с. [Электронды ресурс] <http://surl.li/rnqwo> (қаралған күні 25.08.2024 ж.)
- 249 Research ethics policy /University of Oxford [Электронды ресурс] <https://researchsupport.admin.ox.ac.uk/governance/ethics/committees/policy> (қаралған күні 25.08.2024 ж.)

250 Орта білім беру ұйымдарында Біртұтас тәрбие бағдарламасын іске асыруды зерттеу әдіснамасы. – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2024. – 80 б. [Электронды ресурс] <https://uba.edu.kz/storage/app/media/201%20201%20201%20201%20KZ.pdf> (қаралған күні 25.08.2024 ж.)

ISBN 978-601-14-0642-0

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ОҚУ-АҒАРТУ МИНИСТРЛІГІ
Ы.АЛТЫНСАРИН АТЫНДАҒЫ
ҰЛТТЫҚ БІЛІМ АКАДЕМИЯСЫ

